

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

№ 2
2024

Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1915 від 30.05.2024 року.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. – «Вісник Одеського інституту внутрішніх справ». Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Швець Д.В.,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений працівник освіти України

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Катеринчук І.П.,
доктор юридичних наук, професор

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділу організації наукової роботи

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Аброськін В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Албул С.В., кандидат юридичних наук, професор
Бондар В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Братель С.Г., кандидат юридичних наук, професор
Денисова А.В., доктор юридичних наук, професор
Галуцько В.В., доктор юридичних наук, професор
Горошко В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Дришлюк В.І., кандидат юридичних наук, доцент
Ізбаш К.С., кандидат юридичних наук, доцент
Ісмаїлов К.Ю., кандидат юридичних наук, доцент
Конопельський В.Я., доктор юридичних наук, професор
Корнієнко М.В., доктор юридичних наук, професор
Крикун В.В., доктор юридичних наук, професор
Кузніченко С.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Є.О., доктор юридичних наук, професор
Легеза Ю.О., доктор юридичних наук, доцент

Матієнко Т.В., кандидат юридичних наук, доцент
Меркулова В.О., доктор юридичних наук, професор
Миронюк Р.В., доктор юридичних наук, професор
Нікітін А.А., кандидат юридичних наук, доцент
Павлютін Ю.М., доктор юридичних наук, доцент
Пасько О.М., доктор юридичних наук, доцент
Прудка Л.М., кандидат психологічних наук, доцент
Резніченко С.В., кандидат юридичних наук, професор
Тетерятник Г.К., доктор юридичних наук, професор
Тильчик В.В., кандидат юридичних наук, доцент
Шкута О.О., доктор юридичних наук, професор
Ярмак Х.П., доктор юридичних наук, професор
Vlad Vernyhora, L.L.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Tallinn, Estonia)
Hans-Joachim Schramm, Prof. Dr. habil. (Wismar, Germany)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 14 від 25.06.2024 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 627 від 14.05.2020 р. (додаток 2) та Наказу Міністерства освіти та науки України № 1166 від 23.12.2022 р. (додаток 3) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 293 «Міжнародне право», 262 «Правоохоронна діяльність»).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Друковані матеріали виражають позицію авторів, яка не завжди поділяється редакційною колегією. Відповідальність за зміст статті, достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів або осіб, які його подали.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у журналі «Південноукраїнський правничий часопис», допускається лише з письмового дозволу редакції.
При передрукуванні матеріалів посилання на «Південноукраїнський правничий часопис» обов'язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

Обсяг статті має бути обсягом від 12 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел. Стаття повинна містити назву, анотації та ключові слова українською та англійською мовами. Середній обсяг кожної анотації має бути не менш як 1800 знаків.

Технічні вимоги:

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела.

Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»).

Адреса редакції

Україна, 65014, м. Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13
E-mail: editor@sulj.oduvs.od.ua
Веб-сайт: www.sulj.oduvs.od.ua

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ (НА ПРИКЛАДІ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ, УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА)

Ахундова К. А.

Метою даної статті є визначення особливостей забезпечення відповідальності та незалежності суддів при здійсненні правосуддя у межах правового поля Азербайджанської Республіки, України та Республіки Польща.

Встановлено, що правові основи забезпечення незалежності та відповідальності суддів при здійсненні правосуддя в Азербайджанській Республіці, Україні та Республіці Польща відтворюють основні надбання з цього приводу міжнародного законодавства, хоча й мають певні відмінності функціонального й формального характеру. При цьому детермінація категорій незалежності та відповідальності суддів у контексті забезпечення належного функціонування судової влади чітко простежуються у міжнародному законодавстві.

Підтримано науковий підхід, за яким включення нормативного матеріалу, який закріплює незалежність судів та суддів, у конституційні положення є вагомим фактором дотримання прав громадян на захист прав і свобод незалежним судом, що відображено в конституційних нормах всіх трьох країн. Звернена увага на конституційно-правове формування засобів реалізації недоторканості суддів через встановлення спеціального правового режиму притягнення їх до відповідальності.

В межах спеціального законодавства, що детермінує правовий статус суддів, виокремлено загальні та спеціальні правові режими реалізації змісту незалежності суддів, а також їх кореляції у проекції на сутність недоторканості суддів у поєднанні з визначенням формальних за змістовних елементів процедури притягнення наведених посадових осіб до юридичної відповідальності.

В рамках національних правових режимів розглянутих країн детерміновано особливості притягнення до відповідальності суддів з огляду на їх професійну діяльність та за вчиненні правопорушення поза нею, що опосередковує реалізацію змісту недоторканості та імунітету таких посадових осіб. Окремо виділено процедуру притягнення до кримінальної та дисциплі-

нарної відповідальності суддів, детерміновано причини, підстави, процедуру та суб'єктів здійснення наведеного провадження, де вказано на спеціальний статус органів, що забезпечують досягнення соціального компромісу у впливу на судову владу з боку суспільства у поєднанні з конструкцією забезпечення недоторканості суддів. В Україні таким органом є Вища рада правосуддя, в Азербайджанській Республіці - Судово-правова рада, в Республіці Польща - Національна судова рада.

Ключові слова: незалежність судів та суддів, недоторканість суддів, відповідальність суддів, судова влада, правосуддя, міжнародний, національний, правовий режим.

Akhundova K. A. Peculiarities of ensuring the responsibility and independence of judges in the administration of justice (on the example of the Republic of Azerbaijan, Ukraine and the Republic of Poland)

The purpose of this article is to determine the peculiarities of ensuring the responsibility and independence of judges in the administration of justice within the legal framework of the Republic of Azerbaijan, Ukraine and the Republic of Poland.

The author establishes that the legal framework for ensuring independence and responsibility of judges in the administration of justice in the Republic of Azerbaijan, Ukraine and the Republic of Poland reflects the main achievements of international legislation in this regard, although they have certain functional and formal differences. At the same time, the determination of the categories of independence and responsibility of judges in the context of ensuring the proper functioning of the judiciary is clearly traced in international law.

The author supports the scientific approach according to which the inclusion of regulatory material enshrining the independence of courts and judges in constitutional provisions is an important factor in ensuring that citizens' rights to protection of rights and freedoms by an independent court are respected, which is reflected

in the constitutional provisions of all three countries. Attention is drawn to the constitutional and legal formation of the means of realization of judicial immunity through the establishment of a special legal regime for bringing them to justice.

Within the framework of special legislation which determines the legal status of judges, the author distinguishes general and special legal regimes for realization of the content of judicial independence, as well as their correlation in the projection on the essence of judicial immunity, combined with the definition of formal and substantive elements of the procedure for bringing the above officials to legal liability.

Within the framework of the national legal regimes of the countries under consideration, the author determines the specific features of bringing judges to liability with regard to their professional activities and for offenses outside of them, which mediates the realization of the content of immunity and immunity of such officials. The author separately identifies the procedure for bringing judges to criminal and disciplinary liability, determines the reasons, grounds, procedure and subjects of such proceedings, and points out the special status of bodies ensuring the achievement of social compromise in the impact on the judiciary by society in combination with the structure of judicial immunity. In Ukraine, such a body is the High Council of Justice, in the Republic of Azerbaijan - the Judicial and Legal Council, in the Republic of Poland - the National Judicial Council.

Key words: *independence of courts and judges, immunity of judges, responsibility of judges, judiciary, justice, international, national, legal regime.*

Постановка проблеми та її актуальність.

У відповідності до ст. 10 Загальної декларації прав людини та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожній особі гарантується право на захист посередництвом справедливого розгляду відповідної справи незалежним і безстороннім судом. Тобто, фактично у цих фундаментальних нормативно-правових актах визначені характерні риси суду сучасної країни, як єдиного органу публічної влади, що забезпечує реалізацію її функції правосуддя. У зв'язку з цим постає питання всебічної імплементації наведених норм у правове поле країн сучасності, зокрема Азербайджанської Республіки, України та Республіки Польща.

Безумовно, зміст поєднаних понять незалежності і безсторонності суду як оціночних ознак судової влади мають спільні та взаємодоповняльні риси, оскільки у випадку безсторонності особи, яка приймає певне рішення, мова йде про формування нею думки з огляду на об'єктивні факти, не ґрунтуючись на власних переживаннях та почуттях, що ототожнюється з такими

синонімами як неупереджений, справедливий, а за умови незалежності особа робить відповідний висновок самостійно без ознак впливу на цей процес та його результат певних сторонніх осіб чи інших факторів. Тобто, з викладеного простежується в певній мірі суб'єктивний характер поняття «незалежний» при формуванні певного рішення, у даному випадку судом, та дещо більше об'єктивний характер поняття «безспірний», що підкреслює взаємодоповняльний та досить суміжний характер обох термінів.

Водночас питання притягнення до відповідальності судді, як невідворотний інструмент забезпечення рівності всіх перед законом, свідчить про наявність деяких протиріч між наведеними вище категоріями та потребує винайдення певного балансу на користь перш за все фундаментальних принципів незалежності та безсторонності суддів як носіїв судової влади тієї чи іншої країни.

Саме тому постало питання дослідження проблем, пов'язаних з особливостями забезпечення відповідальності та незалежності суддів при здійсненні правосуддя у межах правового поля Азербайджанської Республіки, України та Республіки Польща.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання детермінації особливостей забезпечення відповідальності та незалежності суддів при здійсненні правосуддя були предметом дослідження низки вчених. Серед останніх загальним ознакам та змісту незалежності суддів присвячені праці наступних: В.В. Берча, Д.М. Белова, Ю.М. Бисаги (конституційно-правові засади забезпечення незалежності судді Конституційного Суду України) [1], О.В. Драгневич (сутність та зміст імунітету судді) [2], В.М. Кравчук та О.М. Юхимюк (незалежність суддів у змісті статусних принципів правового статусу суддів) [3], І.В. Пивовар (незалежність суддів у контексті сучасних правових реформ) [4], С.І. Пушкар (сутність та зміст незалежності суддів як гарантії їх діяльності) [5].

Сутність та значення відповідальності суддів у співвідношенні з незалежністю досліджувались: Антонюк Н., Верба-Сидор О., Пашук Т., Рабінович С. (незалежність і дисциплінарна відповідальність суддів з позиції міжнародних стандартів й національної практики) [6], Ю.М. Бисага, І.С. Пирого (повноваження Вищої Ради правосуддя у сфері притягнення до юридичної відповідальності суддів) [7], О.М. Овчаренко (теоретичні та практичні питання юридичної відповідальності суддів) [8], О.Д. Новак (особливості дисциплінарної відповідальності суддів) [9].

Аналіз проведених досліджень підкреслює досить глибоке вивчення питання незалежності та відповідальності суддів у контексті забезпечення існування судової влади та належного здійснення правосуддя. Разом з тим, виникає потреба у прискіпливому вивченні наведених категорій у взаємозв'язку та у проекції на законодавчий та практичний досвід таких сучасних країн як Азербайджанська Республіка, Україна та Республіка Польща.

Метою даної статті є визначення особливостей забезпечення відповідальності та незалежності суддів при здійсненні правосуддя у межах правового поля Азербайджанської Республіки, України та Республіки Польща.

Виклад основного матеріалу. Окрім наведених, зміст незалежності суду та суддів був відображений у низці інших визначальних міжнародних нормативно-правових актах. Так, в межах Основних принципів незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1995 року, відтворені загальні положення щодо сутності принципу незалежності судових органів та його взаємопов'язаності з такими його проявами функціонального характеру як: свобода слова та асоціацій; кваліфікація, підбір і підготовка; умови служби та термін повноважень; професійна таємниця та імунітет; покарання, усунення від посади і звільнення.

Пролонговані викладені декларативні положення у нормах рекомендацій № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів», схвалених Комітетом Міністрів Ради Європи від 13 жовтня 1994 року, серед принципів, які безпосередньо мають відношення до змісту незалежності суддів, вказані: належне нормативне підґрунтя у формі конституційних приписів та положень інших законодавчих актів у відповідних інтерпретаціях, що впроваджують вимоги цих рекомендацій у національне законодавство, зокрема через включення їх безпосередньо до системи певного внутрішнього національного права; дієвість механізму взаємодії та відмежування судової влади від виконавчої і законодавчої у структурі публічної влади; ефективність кадрової політики формування суддівського корпусу й відповідного професійного зростання цих осіб через певні процедурні та функціональні механізми, у тому числі контрольного-наглядового характеру; усунення будь-яких перешкод у прийнятті рішення в рамках правосуддя відповідним суддею через певні конструкції організаційного та правового характеру;

функціонування дієвого механізму розподілу справ серед суддів відповідного суду; виключність переліку підстав увільнення судді від провадження у справі та імперативність й чітке унормування самого порядку увільнення.

Вельми практичне та раціональне значення має Європейська Хартія про статус суддів від 10 липня 1998 року, яка в рамках уніфікації підходів європейських країн до законодавчого визначення правового статусу суддів в Європі задекларувала як основні засади реалізації змісту незалежності та безсторонності суддів, так і специфіку прояву вказаних категорій в рамках наступних складових правосуб'єктності суддів: відбір, призначення на посаду та початкова підготовка; призначення на посаду та неможливість переведення; підвищення по службі; відповідальність; винагорода за працю та соціальний захист; припинення перебування на посаді. При цьому, чітко простежуються серед чинників складової змісту незалежності суддів особливості притягнення їх до відповідальності у межах визначених рамками міжнародного законодавства вимог. Тобто, де-факто розвивається кількісне та якісне наповнення такої значимої правової категорії як незалежність суддів, де зміст та процедура притягнення вказаних посадових осіб до відповідальності займає досить значиме місце.

Висловлені міркування щодо міжнародної нормативно-правової основи існування інституту незалежності суддів при здійсненні правосуддя, вочевидь, у повному обсязі має бути імplementовано у правове поле відповідної національної правової системи держав сучасності, на прикладі таких країн як Азербайджан, Україна та Польща.

Дійсно, дотримуючись задекларованих у рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» положень, конституційні норми зазначених країн послідовно впровадять принцип незалежності та безсторонності суддів в якості основної засади здійснення правосуддя у національному судочинстві. При цьому, слушним є науковий підхід, за яким включення такого нормативного матеріалу у конституційні положення є вагомим фактором дотримання прав громадян на захист прав і свобод незалежним судом [5, с. 338-339], який підтриманий змістом судової практики Конституційного Суду України на прикладі рішення від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013 [10].

В межах розділу VIII «Правосуддя» Конституції України незалежність регламентована у контексті: 1) унормування сутності даного принципу правосуддя разом із недоторканістю судді (ст. 126);

2) прояв цієї категорії поряд з верховенством права у процесі здійснення судочинства через його відповідні основні засади (ст. 129); 3) повноваження Вищої ради правосуддя, на яку покладені функції із забезпечення незалежності суддів (ст. 131).

Поряд з наведеним, сутність незалежності суду та суддів проектується на правовий статус Конституційного суду України (ст. 147) та його суддів (ст. 149). Зміст ст. 126 серед засобів забезпечення незалежності та недоторканості суддів містить також і спеціальний механізм притягнення таких осіб до відповідальності, а також недопущення притягнення до такої за ухваленим судовим рішенням, окрім вчинення злочину або дисциплінарного проступку.

Натомість, Конституція Азербайджанської Республіки містить втілення принципу незалежності судів та суддів саме у контексті розмежування гілок влади на законодавчу, виконавчу та судову, де кожна незалежна від іншої в межах власних повноважень (ст. 7). Водночас, на відміну від Основного Закону України у ст. 127 Конституції Азербайджанської Республіки незалежність суддів розглядається поряд з основними принципами й умовами провадження правосуддя, а сутність їх недоторканості розглядається у ст. 128. При цьому в змісті першої з наведених статей незалежність суддів інтерпретується через відображені у рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» вимоги, що, як було зазначено вище, відтворено й в межах розділу VIII «Правосуддя» Конституції України. До того ж, на відміну від українського законодавства, азербайджанське пролонгує згадані положення ст. 10 Загальної декларації прав людини та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо комплексного підходу до сприйняття категорій незалежності та безсторонності в якості складової правосуб'єктності суду та судді й ознаки правосуддя, як відповідної процесуальної діяльності. У наведеній статті серед структурних елементів реалізації принципу незалежності суддів у площині забезпечення їх недоторканості визначена спеціальна модель притягнення цих посадових осіб до кримінальної відповідальності, яка має чіткі межі та суворо формалізована в рамках спеціального закону процедури.

Конституція Республіки Польща містить схожу модель унормування сутності судової влади з огляду на її структурованість поряд з законодавчою та виконавчою, де вона реалізується

через відповідну діяльність судів та трибуналів (ст. 10). Зміст, форма та решта атрибутів діяльності судової влади безпосередньо деталізовані в розділі VIII «Суди та трибунали», де зокрема детермінується фундаментальний принцип діяльності судів - забезпечення незалежності суддів (ст. 178), у тому числі через здійснення спеціальної процедури притягнення їх до відповідальності, зокрема кримінальної (ст. 181).

Таким, що подовжує впровадження правової визначеності у реалізації змісту незалежності суддів в Азербайджанській Республіці, необхідно визнати Закон АР «Про суди та суддів», який виокремлює поряд із загальними також і спеціальні положення, що детермінують сутність незалежності як судів загалом, так і безпосередньо суддів, що є носіями судової влади в даній державі. Зокрема, серед загальних положень необхідно відзначити: 1) забезпечення реалізації змісту конституційних норм щодо незалежності, як основної ознаки судової влади у структурі розподілу всіх гілок публічної влади та як визначальної риси правосуддя (преамбула); 2) взаємозв'язок правосуддя й відповідного правового статусу суддів за умови незалежності останніх (ст. 8); 3) відокремленість судів як різновиду юридичної особи публічного права від решти подібних суб'єктів в якості складової змісту їх незалежності (ст. 19); 4) створення умов для організаційного забезпечення незалежності суддів (ст. 86); 5) окреслення у змісті правового статусу суддів обов'язків щодо збереження та захисту незалежності й гідності суддів (ст. 95); 6) включення до переліку прав судді також і права на незалежність (ст. 98). Спеціальні нормативні приписи щодо реалізації незалежності суддів охоплюються приписами ст. 100, які визначають у змісті прояву незалежності деполітизованість, незмінність та недоторканість на період виконання повноважень, обмеження при призначенні на іншу посаду, при притягненні до відповідальності, при позбавленні повноважень й відстороненні від посади, незалежність функціонування судової влади й передбачуваної законом процедури здійснення правосуддя, недопустимість встановлення обмежень й втручання в судочинство, забезпечення особистої безпеки суддів й надання матеріальних та соціальних гарантій. Статтею 122 спроектовано наведені сутнісні прояви незалежності також і на присяжних засідателів. Все це покликано забезпечити досягнення єдиного результату правосуддя - прийняття справедливого, неупередженого рішення по відповідній справі.

Окремо у зазначеному Законі АР звернена увага на особливості реалізації змісту недоторканості суддів, у тому числі шляхом запровадження спеціальної процедури та підстав відсторонення судді від посади та притягнення його до відповідальності, визначення чіткої моделі притягнення до кримінальної відповідальності із залученням Судово-правової ради та на підставі рішення Генерального прокурора Азербайджанської Республіки (ст. 101). Варто відзначити також і спеціальне унормування в межах розглянутого нормативно-правового акту питання притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів, де віднайшли відображення питання кола причин, що передують початку дисциплінарного провадження відносно судді (ст. 111), вичерпного переліку підстав притягнення до такого виду юридичної відповідальності (ст. 111-1) та порядку притягнення до неї (ст. 112), яка забезпечує легітимацію відповідних суб'єкта (Судово-правової ради), який розпочинає дисциплінарне провадження відносно судді, а також його повноваження. Спеціальний правовий режим Судово-правової ради досить чітко унормований в положеннях Закону АР «Про Судово-правову раду», який по суті є інститутом соціального компромісу у впливу на судову владу з боку суспільства у поєднанні з конструкцією забезпечення недоторканості суддів.

Подібним нормативним актом в українському правовому полі є Закон України «Про судоустрій і статус суддів». В межах нього загальні положення щодо незалежності суду та суддів відтворені у ст. 1 (щодо незалежності та безсторонності судів), ст. 6 (стосовно змісту незалежності судів, зокрема в частині взаємовідносин з іншими органами публічної влади), ст. 7 (у сенсі реалізації змісту права на справедливий суд). Разом з тим, спеціальні положення щодо сутності незалежності в якості визначальної риси правового статусу суддів відтворені у низці норм цього закону. Так, в ст. 48 серед її змістовних складових відзначено: 1) порядок призначення, притягнення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень судді; 2) його недоторканність та імунітет; 3) незмінюваність судді; 4) порядок здійснення правосуддя, визначений процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; 5) заборона втручання у здійснення правосуддя; 6) відповідальність за неповагу до суду чи судді; 7) окремий порядок фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; 8) належне матеріальне та соціальне забезпечення судді; 9) функціонування

органів суддівського врядування та самоврядування; 10) визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також інші засоби їх правового захисту; 11) право судді на відставку; 12) встановлення обов'язку інших учасників суспільних відносин поважати незалежність судді та не посягати на неї; 13) недопустимість звуження змісту та обсягу визначених чинним законодавством гарантій незалежності судді. При цьому, ст. 52 визначає утвердження незалежності як складової правового статусу судді у проекції на відповідний різновид судочинства чи адміністративну посаду, яку обіймає суддя, ст. 57 покладає обов'язок на суддю щодо незалежного здійснення правосуддя при складанні присяги, ст. 69 пред'являє вимогу незалежності до кандидата на посаду судді, ст. ст. 126, 129, 133 розкривають сутність суддівського самоврядування як однієї з гарантій забезпечення незалежності суддів, ст. 146 створює матеріальні та фінансові передумови для забезпечення незалежності суддів.

Необхідно зважити на той факт, що українське законодавство у змісті проаналізованого нормативно-правового чітко відмежовує особливості притягнення до відповідальності судді з огляду на професійну його діяльність та за вчиненні правопорушення поза нею, що опосередковує реалізацію змісту недоторканості та імунітету судді (ст. 49). При цьому в першій групі правопорушень передбачена кримінальна або дисциплінарна відповідальність, а в межах другої - кримінальна чи адміністративна, де вагома роль приділяється поведінці таких суб'єктів як Вища рада правосуддя та Генеральний прокурор України. Вища рада правосуддя в Україні, як незалежний конституційний орган державної влади та суддівського самоврядування, діє на підставі Закону України «Про Вищу раду правосуддя» та забезпечує процедуру притягнення суддів до того чи іншого виду юридичної відповідальності, створюючи тим самим компромісний варіант поєднання конструкції незалежності суддів та притягнення їх до відповідальності.

За польським законодавством, на прикладі положень Закону Республіки Польща «Про систему судів загальної юрисдикції» та Закону Республіки Польща «Про статус суддів Конституційного Трибуналу», в межах загальних засад здійснення правосуддя суддями загальних судів та Конституційного Трибуналу визначено їх незалежність та незалежність судової влади (ст. 9b і ст. 6 наведених законів відповідно). До того ж

притягнення до відповідальності суддів у цій країні позиціонується через реалізацію такої складової змісту принципу незалежності зазначених посадових осіб як їх недоторканість, що відображено у ст. ст. 20-30 Закону Республіки Польща «Про статус суддів Конституційного Трибуналу» та ст. ст. 110-133 Закону Республіки Польща «Про систему судів загальної юрисдикції». Згідно останнього нормативно-правового акту передбачена процедура притягнення до дисциплінарної відповідальності чітко окреслює спеціальних суб'єктів подібного провадження, які представлені дисциплінарними судами - апеляційними судами та Верховним судом. При цьому, особою зі спеціальним правовим статусом є Дисциплінарний комісар або його заступник, які виконують обов'язки обвинувачувача за відповідною справою залежно від приналежності судді до суду тієї чи іншої інстанції, який обирається Національною судовою радою. Остання є по суті конституційним органом, на який покладено обов'язки по забезпеченню незалежності судів та суддів в Республіці Польща, зокрема через організаційне супроводження процедури призначення суддів.

В межах українського законодавства правову регламентацію незалежності суддів та її взаємозв'язок з формальною та змістовною складовою притягнення їх до відповідальності доповнюють інші нормативно-правові акти, серед яких перш за все Закон України «Про вищу раду правосуддя» та Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». В Азербайджанській Республіці відповідні першому нормативно-правовому акту положення відображені у Законі Азербайджанської Республіки «Про судово-правову раду». Безумовно, значущими для обох національних систем є нормативні акти, що передбачають адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення вимог незалежності суддів та суду, а також організаційно-стратегічні нормативно-правові акти, наприкладі Указу Президента Азербайджанської Республіки від 3 квітня 2019 року «Про поглиблення реформ в судово-правовій системі» або Указу Президента України від 30 червня 2023 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 червня 2023 року «Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя»». Теж саме має місце й у польському законодавстві.

Висновки. Таким чином, правові основи забезпечення незалежності та відповідальності суддів при здійсненні правосуддя в Азербайджанській

Республіці, Україні та Республіці Польща відтворюють основні надбання з цього приводу міжнародного законодавства, хоча й мають певні відмінності функціонального й формального характеру.

Детермінація категорій незалежності та відповідальності суддів у контексті забезпечення належного функціонування судової влади чітко простежуються у міжнародному законодавстві.

Підтримано науковий підхід, за яким включення нормативного матеріалу, який закріплює незалежність судів та суддів, у конституційні положення є вагомим фактором дотримання прав громадян на захист прав і свобод незалежним судом, що відображено в конституційних нормах всіх трьох країн. Звернена увага на конституційно-правове формування засобів реалізації недоторканості суддів через встановлення спеціального правового режиму притягнення їх до відповідальності. При цьому, вказано на безпосередню пролонгацію змісту європейського законодавства в Азербайджанській Республіці в частині комплексного сприйняття категорій незалежності та безсторонності в якості складової правосуб'єктності суду та судді й ознаки правосуддя, як відповідної процесуальної діяльності.

В межах спеціального законодавства, що детермінує правовий статус суддів, виокремлено загальні та спеціальні правові режими реалізації змісту незалежності суддів, а також їх кореляції у проекції на сутність недоторканості суддів у поєднанні з визначенням формальних за змістовних елементів процедури притягнення наведених посадових осіб до юридичної відповідальності.

В рамках національних правових режимів розглянутих країн детерміновано особливості притягнення до відповідальності суддів з огляду на їх професійну діяльність та за вчиненні правопорушення поза нею, що опосередковує реалізацію змісту недоторканості та імунітету таких посадових осіб. Окремо виділено процедуру притягнення до кримінальної та дисциплінарної відповідальності суддів, детерміновано причини, підстави, процедуру та суб'єктів здійснення наведеного провадження, де вказано на спеціальний статус органів, що забезпечують досягнення соціального компромісу у впливу на судову владу з боку суспільства у поєднанні з конструкцією забезпечення недоторканості суддів. В Україні таким органом є Вища рада правосуддя, в Азербайджанській Республіці - Судово-правова рада, в Республіці Польща - Національна судова рада.

Наведене ніяким чином не спростовує перспективність дослідження особливостей забезпечення відповідальності та незалежності суддів при здійсненні правосуддя, зокрема на прикладі Азербайджанської Республіки, України та Республіки Польща, а тільки створює додатковий імпульс для подальших наукових розвідок.

Література

1. Берч В. В., Белов Д. М., Бисага Ю. М. Конституційно-правові засади забезпечення незалежності судді Конституційного Суду України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Випуск 80: частина 1. С. 102-106.
2. Драгневич О. В. Особливості правової регламентації імунітету судді за законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 8. С. 544-549.
3. Кравчук В. М., Юхимюк О. М. Статусні принципи правового статусу суддів. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління.* 2019. № 3(5). С. 104-120.
4. Пивовар І. В. Незалежність суддів у контексті сучасних правових реформ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2014. № 10-1. Том 1. С. 46-48.
5. Пушкар С. І. Забезпечення незалежності судді як гарантія їх діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Випуск 78: частина 2. С. 336-341.
6. Антонюк Н., Верба-Сидор О., Пашук Т., Рабінович С. Незалежність і дисциплінарна відповідальність суддів: міжнародні стандарти й національна

практика: монографія. Львів: Видавництво БФ «Медицина і право», 2020. 249 с.

7. Бисага Ю. М., Пирого І. С. Повноваження та функціональне призначення Вищої Ради правосуддя у сфері забезпечення незалежності судової влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Випуск 79: частина 2. С. 432-437.

8. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики. Автореф. дис. ... док. юр. наук. Одеса, 2018. 41 с.

9. Новак О. Д. Особливості дисциплінарної відповідальності суддів. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2012. Випуск 23. С. 334-343.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 2, абзацу другого пункту 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», статті 138 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (справа щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утримання суддів у відставці) від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-13#Text> (дата звернення: 20.06.2024 р.)

Ахундова Коңюль Аріф-кизи,
докторант

Національної академії авіації ЗАТ «AZAL»,
м. Баку, Азербайджанська Республіка

ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАЦІЇ МІЖ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ніцевич О. В.

В статті досліджено проблемні питання комунікації між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства в умовах воєнного стану. Комунікація між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства є ключовим елементом ефективного управління і забезпечення суспільного порядку, особливо в умовах воєнного стану. Воєнний стан, як надзвичайний правовий режим, ставить перед державою особливі завдання з управління, координації та забезпечення стабільності в умовах високого рівня небезпеки та невизначеності. У цьому контексті, взаємодія між владними структурами та громадянським суспільством являється ключовим для забезпечення прав людини, підтримки соціальної згуртованості та ефективного реагування на кризові ситуації.

Визначено, що в умовах воєнного стану в Україні, ефективно відкрите урядування та взаємодія між органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства є критично важливими для забезпечення стабільності та розвитку громад. Основні принципи відкритого урядування - прозорість, підзвітність та участь громадян - набувають особливого значення в даних умовах, оскільки забезпечують ефективний діалог між владою та суспільством. У період воєнного стану введено певні обмеження на громадський контроль за діяльністю поліції та доступ до публічних електронних реєстрів. Ці тимчасові обмеження впливають на можливість громадян впливати на місцеву владу, що підкреслює необхідність пошуку балансів між безпекою та прозорістю. Активна участь громадян у процесах прийняття рішень є основою для розвитку демократії. Комітет міністрів РЄ прийняв Керівні принципи та Рекомендації для покращення громадської участі в процесі прийняття рішень, що підкреслює важливість залучення суспільства до управлінських процесів. Проте, на практиці українське законодавство часто є складним і негнучким, що ускладнює участь громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні. Низький рівень довіри до публічних службовців також є значним викликом. Ці аспекти вказують на

важливість продовження реформ у сфері відкритого урядування та активної участі громадськості, щоб адаптуватися до сучасних викликів і забезпечити ефективне управління в умовах змін.

Ключові слова: комунікація, органи державної влади, право, громадянське суспільство євроінтеграція, воєнний стан.

Nitsevych O. V. Problems of communication between government bodies and civil society institutions under the conditions of martial state

The article examines problematic issues of communication between state authorities and institutions of civil society under martial law. Communication between state authorities and institutions of civil society is a key element of effective management and maintenance of public order, especially under martial law. Martial law, as an emergency legal regime, poses special tasks for the state to manage, coordinate and ensure stability in conditions of a high level of danger and uncertainty. In this context, interaction between the authorities and civil society is key to ensuring human rights, maintaining social cohesion and effective response to crisis situations.

It was determined that in the conditions of martial law in Ukraine, effective open governance and interaction between local self-government bodies and civil society institutions are critically important for ensuring the stability and development of communities. The main principles of open governance - transparency, accountability and citizen participation - are particularly important in these conditions, as they ensure an effective dialogue between the government and society. During the period of martial law, certain restrictions were imposed on public control of police activities and access to public electronic registers. These temporary restrictions affect the ability of citizens to influence local government, which highlights the need to find a balance between security and transparency. Active participation of citizens in decision-making processes is the basis for the development of democracy. The Committee of Ministers of the Council of Europe adopted

Guidelines and Recommendations for improving public participation in the decision-making process, which emphasizes the importance of public involvement in management processes. However, in practice, Ukrainian legislation is often complex and inflexible, which makes it difficult for citizens to participate in decision-making at the local level. Low levels of trust in public officials are also a significant challenge. These aspects point to the importance of continuing reforms in the field of open government and active public participation to adapt to modern challenges and ensure effective governance in the face of change.

Key words: communication, state authorities, law, civil society, European integration, martial law.

Актуальність проблеми. Комунікація між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства є ключовим елементом ефективного управління і забезпечення суспільного порядку, особливо в умовах воєнного стану. У цей критичний період питання набуває особливої важливості, адже саме взаємодія визначає швидкість та якість реагування на кризові ситуації, а також наявність ефективної підтримки з боку суспільства. Актуальність проблеми зумовлена кількома чинниками. По-перше, воєнний стан вимагає ефективної координації між органами влади та громадськими організаціями для забезпечення належного реагування на надзвичайні ситуації та потреби населення. По-друге, під час воєнних конфліктів виникають складнощі в комунікації через інфраструктурні руйнування, інформаційні обмеження та збільшення ризиків для безпеки учасників комунікаційного процесу. По-третє, ефективна комунікація допомагає забезпечити довіру та підтримку з боку громадян, що є критично важливим для стабільності та ефективності державного управління в умовах воєнного стану. По-четверте, невизначеність та інформаційний вакуум можуть призвести до поширення дезінформації та зниження довіри до державних органів, що ускладнює управлінські процеси. Таким чином, забезпечення ефективної комунікації між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства є не лише теоретичним, а й практичним завданням, яке потребує комплексного підходу для покращення управлінських механізмів і забезпечення стійкості суспільства в умовах воєнного стану.

Мета і завдання статті полягає в тому здійснити аналіз проблемних питань комунікації між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства в умовах воєнного стану, запропонувати шляхи їх усунення.

Огляд останніх досліджень. Вище вказаному питанню увагу приділяли такі науковці, як В. Авер'янов, О. Бандурка, Ф. Бурчак, А. Гальчинський, І. Голосніченко, О. Гончаренко, В. Горбулін, В. Гречанінов, Є. Додін, О. Зайчук, В. Зуй, Р. Калужний, М. Козюбра, А. Комзюк, В. Колпаков, В. Копейчиков, Л. Кривенко, Т. Коломоєць, В. Курило, Н. Матузов, А. Мацюк, М. Міхеєнко, О. Негодченко, Н. Нижник, М. Орзіх, В. Петков, В. Погорілко, Н. Прозорова, П. Рабінович, О. Скакун, А. Селіванов, В. Тацій, Ю. Тодика, М. Цвік, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, О. Ярмиш та інші. Але, у своїй більшості вони увагу звертали на загальні положення діяльності державних установ, або аналізувати більш суміжні чи спеціальні виклики, що потребує додатково вивчення.

Виклад основних положень. Воєнний стан, як надзвичайний правовий режим, ставить перед державою особливі завдання з управління, координації та забезпечення стабільності в умовах високого рівня небезпеки та невизначеності. У цьому контексті, взаємодія між владними структурами та громадянським суспільством являється ключовим для забезпечення прав людини, підтримки соціальної згуртованості та ефективного реагування на кризові ситуації. Державні органи, функціонуючи в умовах воєнного стану, часто стикаються з необхідністю оперативного прийняття рішень, що вимагає тісної взаємодії з представниками громадянського суспільства, які відіграють важливу роль у формуванні громадської думки, захисті прав і свобод, а також у моніторингу діяльності державних інститутів. Інститути громадянського суспільства, включаючи неурядові організації, профспілки, асоціації та інші групи, часто виступають як посередники між населенням і владою, сприяючи формуванню політик та програм, що відповідають потребам суспільства. Так, науковці зазначають, що в Україні триває війна, контроль з боку інститутів громадянського суспільства за органами публічної влади не можна послаблювати. Завдання та функції держави повинні і надалі ґрунтуватися на підході «жодних рішень для громадянського суспільства без громадянського суспільства» та співпраці органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства на всіх етапах. Громадяни не повинні забувати здійснювати громадський контроль за діяльністю органів державної влади в період війни [1]. Так, дійсно інститути громадянського суспільства, в свою чергу, відіграють важливу роль у забезпеченні соціальної згуртованості, моніторингу ситуації,

наданні допомоги постраждалим і забезпеченні прозорості державних дій.

Науковець В. Цимбалюк зазначив, що в умовах воєнного стану активізувалась участь інститутів громадянського суспільства у нормотворчій, безпековій й соціальній діяльності держави. Відповідна активність інститутів громадянського суспільства змусила українського законодавця вносити зміни у наявні нормативно-правові акти, що регламентують різні сфери суспільного життя. Водночас, наявні данні показують, що в умовах воєнного стану представники українського громадянського сектору мають певні проблеми з інформацією та комунікацією з владними інституціями, а також проблеми використання інструментів громадської участі. Означена ситуація є наслідком прогалин у чинному законодавстві щодо особливостей регламентації такої взаємодії в умовах воєнного стану [2]. Повністю погоджуємось та підтримуємо точку зору науковця.

Розвинуте громадянське суспільство є невід'ємною складовою всіх демократичних правових держав світу. Очевидно, що сильна держава неможлива без розвиненого громадянського суспільства, яке стає дієвим чинником державотворення за умови конструктивного та соціально відповідального діалогу з державою в межах правового поля. Ця взаємодія відбувається у таких правових формах: участь у нормотворчій діяльності держави, яка забезпечується участю у розробленні та обговоренні проектів нормативно-правових актів. Консультації з громадськістю в нормотворчому процесі проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості в діяльності цих органів. Проведення консультацій з громадськістю має також сприяти налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади і громадськості, підвищенню якості підготовки та прийняття рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням думки громадськості, створенню умов для участі громадян у розробленні проектів таких рішень. Консультації з громадськістю проводяться з питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави та життєвих інтересів широких верств населення [3]. Однак, у зв'язку із воєнним станом, на його період введено певні обмеження на громадський контроль за діяльністю державних органів. Як наприклад, до статті 90 Закону України «Про Національну поліцію» внесено, що

під час дії воєнного стану громадський контроль за діяльністю поліції не здійснюється [4]. Тобто, автоматично громадяни не будуть залучатися до розгляду скарг, звернень на дії працівників поліції, органи місцевого самоврядування позбавляються права оголошувати недовіру керівнику поліції, обмежується доступ до публічних електронних реєстрів тощо.

Іншим обмеженням є проведення громадської експертизи, так наприклад, діяльність Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України щодо забезпечення соціального і правового захисту осіб, позбавлених свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення [5]. Ці тимчасові обмеження впливають на можливості громадян впливати на місцеву владу, що підкреслює необхідність пошуку балансів між безпекою та прозорістю.

Не дивлячись на певні обмеження участі громадськості за діяльністю державних органів, Україна продовжуючи євроінтеграційний напрямок розбудови держави. Так, 5 червня 2024 року в Києві відбулося друге засідання Керівного комітету Плану дій Ради Європи для України на 2023-2026 роки «Стійкість, відновлення та відбудова» за участі громадкості. Де зазначено, що заходи і проекти Плану дій є вагомою підтримкою процесів, орієнтованих на відбудову та економічне відновлення України, підвищення стійкості державних установ, захисту основоположних прав громадян, набуття повноправного членства в ЄС. План дій охоплює всі ключові напрямки співпраці та підтримки в рамках цільових проектів, що реалізуються через діяльність Офісу Ради Європи в Україні. План дій охоплює широкий спектр важливих питань розбудови Української держави та захисту прав людини українців під час війни і в післявоєнний період [6]. Особливе місце приділено місцевому самоврядуванню, що найближче і найшвидше вирішує проблеми громадян. Оскільки, громадяни частіше сприймають рішення і довіряють своїм представникам, коли відчують, що мають змогу висловитись під час політичних обговорень щодо важливих питань та рішень. Місцеве самоврядування є найближчим до громадян рівнем, і така близькість обов'язково передбачає або має обов'язково передбачати підвищення рівня участі громадян у вирішенні місцевих справ. Однак, на практиці українське законодавство часто передбачає складні та негнучкі методи та процедури, що знеохочують громадян брати активну участь в процесі прийняття рішень на місцевому рівні. Іншим важливим викликом

на рівні місцевої влади є низький рівень довіри людей до публічних службовців та обраних представників. Сприяти громадській участі на регіональному та місцевому рівнях, зміцнюючи сталість демократичних процесів під час війни та в післявоєнний період. Проєкт Ради Європи «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні» впроваджується Офісом Ради Європи в Україні в рамках ухваленого Плану дій для України «Стійкість, відновлення, реконструкція» на 2023-2026 рр. Має на меті створити умови для зміцнення громадської участі, взаємної довіри, поваги та визнання між представниками ОГС і публічними службовцями для подальшої співпраці між ними й побудови сталого інклюзивного діалогу в процесі прийняття рішень [7]. Говорячи за плани то ЄС в умовах війни постійно надає допомогу Україні. Така підтримка спрямована на задоволення невідкладних і середньострокових потреб країни у сферах, у яких Рада Європи має досвід, зокрема щодо узгодження законодавства, інституційної спроможності та практики з найкращими європейськими стандартами у сфері прав людини, верховенства права та демократії. Виконання Планів дій підлягає періодичному спільному моніторингу РЄ та органами державної влади України з метою оцінки ефективності реалізації затверджених проєктів та включення до Плану дій, за згодою сторін, діяльності за іншими напрямами. Плану дій фінансується частково за рахунок регулярного бюджету РЄ, решта - за рахунок добровільних внесків ЄС, країн-членів та країн-спостерігачів РЄ, а також фондів «Human Rights Trust Fund» та Fund to «End Violence Against Children» [8].

Важливим для нашого дослідження є відкрите урядування - це модель управління, яка ґрунтується на прозорості, підзвітності, участі громадян, а також на застосуванні інструментів технологічного процесу, інноваційних підходів. За загальним правилом, що органи влади, що інститути громадянського суспільства мають бути відкритими та доступними. В умовах воєнного стану взаємодія ОМС та ІГС стала ще більш важливою. ІГС можуть виступати як партнери ОМС у вирішенні спільних проблем, а також як джерело інформації та відгуків від громадськості. А ще один напрямок взаємодії - подання та реалізація спільних проєктів для розвитку громади [9]. Не дивлячись на тимчасові обмеження, передбачені законодавством, українські громадяни активно продовжують приймати участь у діяльності державних органів. Як, наприклад, можемо навести відслідковування

державних закупівель через систему «Прозоро» на відбудову дитячої лікарні Охматдит, закупівель на ЗСУ, де завдяки втручанням громад кості публічні закупівлі були скасовані оскільки проходились по завищеним цінам, а конкурси оголошено повторно [10]. Виходячи із вище сказаного, приходимо до висновку, що комунікація між двома сферами часто ускладнюється через низку проблем. По-перше, воєнний стан супроводжується значними обмеженнями прав і свобод, що негативно впливає на можливість відкритого та прозорого діалогу між владою та громадськістю. По-друге, нестабільність і високий рівень ризику створюють додаткові труднощі в забезпеченні своєчасної та достовірної інформації, що є необхідною для ефективного управління кризовими ситуаціями. По-третє, відсутність чітко визначених процедур і механізмів взаємодії може призводити до непорозуміння та конфліктів між органами влади і громадськими інститутами.

Висновок. Отже, в умовах воєнного стану в Україні, ефективне відкрите урядування та взаємодія між органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства є критично важливими для забезпечення стабільності та розвитку громад. Основні принципи відкритого урядування - прозорість, підзвітність та участь громадян - набувають особливого значення в даних умовах, оскільки забезпечують ефективний діалог між владою та суспільством. У період воєнного стану введено певні обмеження на громадський контроль за діяльністю поліції та доступ до публічних електронних реєстрів. Ці тимчасові обмеження впливають на можливості громадян впливати на місцеву владу, що підкреслює необхідність пошуку балансів між безпекою та прозорістю. Активна участь громадян у процесах прийняття рішень є основою для розвитку демократії. Комітет міністрів РЄ прийняв Керівні принципи та Рекомендації для покращення громадської участі в процесі прийняття рішень, що підкреслює важливість залучення суспільства до управлінських процесів. Проте, на практиці українське законодавство часто є складним і негнучким, що ускладнює участь громадян у прийнятті рішень на місцевому рівні. Низький рівень довіри до публічних службовців також є значним викликом. Ці аспекти вказують на важливість продовження реформ у сфері відкритого урядування та активної участі громадськості, щоб адаптуватися до сучасних викликів і забезпечити ефективне управління в умовах змін.

Література

1. Ковальчук С., Пивовар М. Напрямки реформування громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах війни в Україні. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». С. 173-178. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/34.pdf>
2. Цимбалюк В. І. Взаємодія органів влади з інститутами громадянського суспільства: специфіка в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. Вип. 1 (66). 2023. С. 46-54.
3. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства. Роз'яснення Міністерства Юстиції України від 03.02.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-11#Text>
4. Про Національну поліцію. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
5. Громадська експертиза щодо діяльності Міністерства реінтеграції з питань забезпечення соціального і правового захисту осіб, позбавлених свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення. URL: <https://minre.gov.ua/gromadskosti/gromadska-ekspertyza/gromadska-ekspertyza-shhododiyalnosti-minreintegraciyi-z-pytan-zabezpechennya-soczialnogo-i-pravovogo-zahystu-osib-pozbavlenyh-svobody-vnaslidok-zbrojnoyi-agresiyi-protu-u>
6. План дій Ради Європи для України на 2023-2026 рр.: Керівний комітет оцінює перший рік його реалізації. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/council-of-europe-action-plan-for-ukraine-2023-2026-steerin>
7. Проєкт Ради Європи «Зміцнення стійкості демократичних процесів через громадську участь під час війни та в післявоєнний період». URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/promoting-civil-participation-in-democratic-decision-making-in-ukraine>
8. Плани дій Ради Європи для України. Офіційна сторінка Постійного представництва України при Раді Європи. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/plani-dij-radi-yevropi-dlya-ukrayini>
9. Взаємодія органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства. Методичні рекомендації у сфері відкритого урядування. Асоціація міст України. Київ. 2023. 55 с.
10. Центральне управління контролю якості забракувало партію польових ізоляційних сидінь для ЗСУ, Міноборони. URL: <https://sensor.net/ua/n3496780>

Ніцевич О. В.,

orcid.org/0009-0004-2346-6812

доктор філософії,

старший викладач кафедри філософії права

та юридичної логіки

Національної академії внутрішніх справ

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Солопова І. В.

В статті досліджено публічне адміністрування органів судової влади, оскільки воно є важливою та багатогранною сферою, яка потребує системного підходу для забезпечення ефективного та справедливого функціонування судової системи. В останні роки Україна здійснює активні зусилля щодо вдосконалення публічного адміністрування у сфері правосуддя, що включає модернізацію організаційної структури судів, підвищення прозорості та підзвітності суддів, запровадження новітніх інформаційних технологій, а також посилення незалежності судової влади. Зазначено, що ефективне публічне адміністрування органів судової влади є одним із ключових чинників, які сприяють зміцненню довіри громадян до судової системи та забезпеченню справедливості у суспільстві.

Доведено, що у сучасному суспільстві роль публічного адміністрування судової влади є особливо важливою, оскільки вона сприяє зміцненню довіри громадян до судової системи та забезпечує її відповідність міжнародним стандартам прав людини. Реформування та вдосконалення механізмів публічного адміністрування судової влади є невід'ємною частиною загального процесу реформування державного управління та правової системи, спрямованого на побудову демократичної та правової держави. У цьому контексті, розуміння сутності та значення публічного адміністрування судової влади є надзвичайно важливим для формування ефективної та справедливої судової системи, здатної належним чином реагувати на виклики сучасності.

Актуальність поняття публічного адміністрування судової влади полягає у необхідності забезпечення ефективного, прозорого та підзвітного функціонування судової системи, що є основою правової держави. В умовах постійних реформ та вдосконалення правової системи України, питання ефективного публічного адміністрування набуває особливого значення. Важливо продовжувати дослідження у цій сфері, зосереджуючись на вирішенні основних проблем та пошуку шляхів їх подолання, ефективно публічне адміністрування органів судової влади є ключовим елементом у процесі реформування правової системи України, що сприяє побудові демократичної та право-

вої держави, забезпечуючи дотримання прав і свобод громадян та зміцнення верховенства права.

Ключові слова: публічне адміністрування, судова влада, забезпечення, правосуддя, вдосконалення механізмів публічного адміністрування судової влади.

Solopova I. V., Sokoletska K. M. Public administration of judicial bodies in Ukraine

The article examines the public administration of judicial authorities, as it is an important and multifaceted field that requires a systematic approach to ensure the effective and fair functioning of the judicial system. In recent years, Ukraine has been making active efforts to improve public administration in the field of justice, which includes modernization of the organizational structure of courts, increasing the transparency and accountability of judges, introducing the latest information technologies, and strengthening the independence of the judiciary.

It is noted that effective public administration of judicial authorities is one of the key factors contributing to strengthening citizens' trust in the judicial system and ensuring justice in society.

It has been proven that in modern society the role of public administration of judicial power is particularly important, as it contributes to strengthening citizens' trust in the judicial system and ensures its compliance with international human rights standards.

Reforming and improving the mechanisms of public administration of judicial power is an integral part of the general process of reforming public administration and the legal system aimed at building a democratic and legal state. In this context, understanding the essence and significance of the public administration of judicial power is extremely important for the formation of an efficient and fair judicial system capable of properly responding to the challenges of modern times.

The relevance of the concept of public administration of judicial power lies in the need to ensure effective, transparent and accountable functioning of the judicial system, which is the basis of the rule of law. In the conditions of constant reforms and improvement of the legal system of Ukraine, the issue of effective public administration takes on special importance. It is important to continue research in this area, focusing on solving the main problems

and finding ways to overcome them, effective public administration of judicial authorities is a key element in the process of reforming the legal system of Ukraine, which contributes to the construction of a democratic and legal state, ensuring the observance of the rights and freedoms of citizens and strengthening the rule of law.

Key words: *public administration, judicial power, provision, justice, improvement of mechanisms of public administration of judicial power.*

Актуальність дослідження. В останні роки Україна здійснює активні кроки щодо вдосконалення публічного адміністрування у сфері правосуддя, що включає модернізацію організаційної структури судів, підвищення прозорості та підзвітності суддів, запровадження новітніх інформаційних технологій, а також посилення незалежності судової влади. Публічне адміністрування органів судової влади в Україні є важливою та багатогранною сферою, яка потребує системного підходу для забезпечення ефективного та справедливого функціонування судової системи. Це питання набуває особливого значення у контексті сучасних викликів, пов'язаних з реформуванням судової системи, зміцненням верховенства права та захистом прав людини. Важливо зазначити, що ефективне публічне адміністрування органів судової влади є одним із ключових чинників, які сприяють зміцненню довіри громадян до судової системи та забезпеченню справедливості у суспільстві. У цьому контексті, аналіз сучасного стану публічного адміністрування в органах судової влади України, а також визначення основних проблем та шляхів їх вирішення, є надзвичайно актуальним завданням, яке сприятиме подальшому розвитку правової системи та зміцненню демократичних інститутів у країні.

Огляд останніх досліджень. Вище вказаному питанню увагу приділяли такі науковці, як В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю.Басов, Ю. Битяк, В. Бойко, Л. Волкова, І. Голосніченко, І. Діхтяр, Є. Додін, К. Драмаренко, А. Іванищук, Р. Калюжний, А. Комзюк, В. Колпаков, Т. Коломоєць, В. Курило, Р. Мельник, В. Петков, В. Погорілко, А. Пухтецька, О. Світличний, Р. Сербин, Л. Сорока, А. Федорченко та інші. Однак, основну свою увагу звертали на загальним положенням публічного адміністрування, або аналізувати більш загальні, суміжні чи спеціальні виклики.

Мета статті полягає в тому щоб проаналізувати публічне адміністрування органів судової влади в Україні та запропонувати шляхи їх усунення.

Виклад основних положень. У сучасному суспільстві роль публічного адміністрування судової влади є особливо важливою, оскільки вона сприяє зміцненню довіри громадян до судової системи та забезпечує її відповідність міжнародним стандартам прав людини. Реформування та вдосконалення механізмів публічного адміністрування судової влади є невід'ємною частиною загального процесу реформування державного управління та правової системи, спрямованого на побудову демократичної та правової держави. У цьому контексті, розуміння сутності та значення публічного адміністрування судової влади є надзвичайно важливим для формування ефективної та справедливої судової системи, здатної належним чином реагувати на виклики сучасності.

Актуальність поняття публічного адміністрування судової влади полягає у необхідності забезпечення ефективного, прозорого та підзвітного функціонування судової системи, що є основою правової держави. В умовах постійних реформ та вдосконалення правової системи України, питання ефективного публічного адміністрування набуває особливого значення. Розглядаючи поняття публічне адміністрування слід зазначити, що на сьогодні відсутній сталий підхід науковців до його визначення. Так, Ю. Битяк зазначає, що термін «публічне адміністрування» походить від англійського «public administration» (управління на державному та місцевому рівні; державне управління). Етимологічно, «адміністрування» означає управляти, завідувати чи служити, а «публічний» стосується суспільства, народу та відкритості. Отже, публічне адміністрування часто визначають як діяльність органів управління та їх посадових осіб щодо вирішення суспільних проблем. У вузькому розумінні, публічне адміністрування пов'язане з виконавчою гілкою влади і розглядається як державне управління. У широкому сенсі, публічне адміністрування охоплює всю систему адміністративних інститутів з ієрархією влади, де відповідальність за виконання державних рішень передається з верхніх рівнів на нижні [1].

Під публічним адмініструванням органів та установ системи судоустрою в Україні Л. Волкова розуміє комплексну, системну та цілеспрямовану діяльність, яка включає судово-виконавчий, управлінський, організаційно-правовий вплив на правовідносини в сфері забезпечення належного, об'єктивного та якісного процесу судочинства. Ця діяльність здійснюється через реалізацію професійних судових та адміністративних повноважень суддів на адміністративних посадах, судового

врядування, суб'єктів суддівської адміністрації з метою дотримання права кожного на судовий захист у суспільстві [2].

Досліджуючи дотичну тему з нашою темою вчений О. Світличний зазначив, що публічне адміністрування органів судової влади в Україні здійснюють широке коло суб'єктів публічного адміністрування, діяльність яких регламентована законами та іншими нормативно-правовими актами і спрямована на ефективне забезпечення роботи судів (суддів), Виходячи з законодавчих та інших нормативно-правових актів, у певних випадках суб'єкти публічного суддівського адміністрування можуть діяти також як суб'єкти публічного управління [3]. До суб'єктів системи органів, що здійснюють публічне адміністрування діяльності суду, А. Іванищук відніс: публічну адміністрацію, що здійснює виключно забезпечувальну функцію стосовно суддів та осіб, які звертаються до суду з метою юридичного захисту порушених прав (ДСА, Національна школа суддів України та апарат суду); публічну адміністрацію, що поряд із забезпечувальною функцією судочинства має владні повноваження стосовно осіб, які порушують незалежність (Вища рада правосуддя, ВККСУ); публічну адміністрацію, що має деякі владні повноваження щодо суддів (органи суддівського самоврядування та Президент України, як суб'єкт, який здійснює формальне призначення суддів тощо) [4]. Його точку зору, частково підтримує Р. Сербин та виділяє такі основні повноваження відповідних органів в межах здійснення публічного адміністрування діяльності суду: нормативно-правове забезпечення (Вища рада правосуддя, Державна судова адміністрація); організаційне та матеріально-технічне (Вища рада правосуддя; Вища кваліфікаційна комісія суддів; Державна судова адміністрація, апарат суду); контрольно-наглядове (Вища рада правосуддя, Раді суддів України); матеріально-технічне (апарат суду); громадського контролю (Громадська рада доброчесності); забезпечення захисту (Служба судової охорони) [5]. Виходячи із визначень науковців, можемо прийти до висновку, що публічне адміністрування судової влади це визначений чинним законодавством виокремлений ієрархічний комплекс дій направлений на здійснення професійних повноважень всіма суб'єктами судової влади для забезпечення дотримання чинного законодавства, прав і свобод громадян, відшкодування завданих їм збитків.

Науковці О. Дрозд та Л. Сорока, уважають, що оцінка стану публічного адміністрування судової

влади в Україні повинна базуватися на загальній ефективності та результативності діяльності публічної адміністрації, яка, в межах своїх повноважень, зобов'язана дотримуватися законодавчих норм та правил, виконуючи їх через чітко визначені адміністративні процедури та принципи. Особливої уваги науковці надають громадському контролю та зазначають, що громадянський контроль і правосуддя є поняттями, що пов'язані зі здійсненням демократичного контролю громадянами над діяльністю судів та забезпеченням справедливого та ефективного функціонування судової системи. Громадянський контроль означає, що громадяни мають право брати участь у судових процесах, надавати свідчення та виступати як сторони у цих процесах. Вони також можуть звертатися до суду зі скаргами на дії суддів та інших працівників правоохоронних органів, які порушують їх права. Правосуддя, у свою чергу, включає забезпечення права на справедливий суд та реалізацію права на правосуддя для всіх громадян. Це означає, що суди повинні діяти незалежно та неупереджено, дотримуватися прав і свобод людини, виконувати закони та забезпечувати рівність перед законом. Отже, громадянський контроль і правосуддя є важливими складовими демократії та правової держави, які забезпечують захист прав громадян [6]. Повністю підтримуємо дану точку зору. Дійсно, останнім часом Україна докладає чималі зусилля у вдосконаленні цієї сфери, що включає модернізацію організаційної структури судів, підвищення прозорості та підзвітності суддів, впровадження новітніх інформаційних технологій та посилення незалежності судової влади.

Висновок. Таким чином, публічне адміністрування судової влади в Україні є важливою і багатогранною сферою, що потребує системного підходу для забезпечення ефективного та справедливого функціонування судової системи. Ефективне публічне адміністрування є ключовим чинником у зміцненні довіри громадян до судової системи та забезпеченні справедливості у суспільстві. Реформування та вдосконалення механізмів публічного адміністрування судової влади є невід'ємною частиною загального процесу реформування державного управління та правової системи, спрямованого на побудову демократичної та правової держави. Роль громадського контролю також є надзвичайно важливою у забезпеченні справедливого та ефективного функціонування судової системи. Громадянський контроль дозволяє громадянам брати участь у судових процесах,

Проблеми становлення правової демократичної держави

звертатися зі скаргами на дії суддів та інших працівників правоохоронних органів, що порушують їх права. Це забезпечує реалізацію права на правосуддя для всіх громадян. Науковці підкреслюють, що на сьогоднішній день відсутній сталий підхід до визначення поняття публічного адміністрування, що ускладнює його впровадження та розвиток. Зважаючи на ці проблеми, важливо продовжувати дослідження у цій сфері, зосереджуючись на вирішенні основних проблем та пошуку шляхів їх подолання, ефективного публічного адміністрування органів судової влади є ключовим елементом у процесі реформування правової системи України, що сприяє побудові демократичної та правової держави, забезпечуючи дотримання прав і свобод громадян та зміцнення верховенства права.

Література

1. Основи публічного адміністрування : навч. посіб. / Ю. П. Битяк, Н. П. Матюхіна, М. С. Ковтун та ін. ; за заг. ред. Н. П. Матюхіної. Харків : Право, 2018. 172 с.
2. Волкова Л.М. Публічне адміністрування органів та установ системи судоустрою в Україні. При-

карпатський юридичний вісник. Випуск 1(22) том 3, 2018. С. 95-98. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v1-3_2018/20.pdf

3. Світличний О. П. Публічне адміністрування в діяльності судової гілки влади. *Наукові записки. Серія право*. Випуск 13. 2022. С. 219-222.

4. Іванищук А. А. Адміністративно-правове забезпечення судової влади в Україні: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. *Науково-дослідний інститут публічного права, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»*, Київ, 2017. 466 с.

5. Сербин Р. Система органів публічного адміністрування в діяльності суду. *Юридичний вісник*. Випуск 6. 2022. С. 39-49.

6. Дрозд О.Д., Сорока Л. В. Публічне адміністрування, судова влада та громадський контроль. *Юридичний науковий електронний журнал*. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/2_2023/15.pdf

Солопова І. В.,
orcid.org/0000-0002-1798-3328
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічно-правових наук
Одеського національного морського університету

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ

Юрченко М. М., Ніцевич А. С.

Невідкладність реформування та трансформації в новій парадигмі, що вимагає швидкого прийняття рішень і підвищеної відповідальності, стала немисливою реальністю. Для ефективної євроінтеграції набули актуальності питання щодо реформаційних процесів, які мають відбутися в державі. Однак актуальність звернення до цієї теми зумовлена не лише суто теоретичними міркуваннями, але й низкою практичних проблем, з якими нині зустрічається Українська держава.

Після повномасштабного вторгнення російської федерації нагальною потребою став вступ України до Європейського Союзу для економічної інтеграції та зміцнення її правових інституцій.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС мала й продовжує мати принципове значення задля сприяння та просування подальшої інтеграції України до Євросоюзу. Україна підкреслила свою рішучість виконати необхідні вимоги для якнайшвидшого початку переговорів про вступ. Фокус змістився на процеси, які країна повинна здійснити на цьому етапі, щоб забезпечити швидку та ефективну інтеграцію в європейську спільноту. Цей підхід ґрунтується на розумінні того, що для успішного процесу інтеграції першочерговим є створення ефективної системи комунікацій між органами виконавчої влади, їх структурними складовими та громадянами. Ось чому країни-кандидати часто починають свій шлях із адміністративних реформ.

У науковій статті автори здійснили аналіз зарубіжного досвіду проведення адміністративних реформ, що дало можливість визначити найбільш ефективний досвід, який може бути адаптований до українських реалій.

Статтю присвячено дослідженню моделей розвитку інституту державної служби в Україні та Польщі, а також здійснено порівняльний аналіз адміністративних реформ у зазначених країнах, визначено їх спільні та відмінні риси.

Ключові слова: державна служба, адміністративна реформа, саміт ЄС, державний апарат, державне управління, децентралізація влади.

Yurchenko M. M., Nitsevych A. S. Comparative analysis of administrative reforms in Ukraine and Poland: common and distinctive features

The urgency of reform and transformation in the new paradigm, which requires quick decision-making and increased responsibility, has become an inevitable reality. For effective European integration, issues regarding the reformation processes that should take place in the state have become relevant. However, the urgency of addressing this topic is determined not only by purely theoretical considerations, but also by a number of practical problems that the Ukrainian state is currently facing.

After the full-scale invasion of the Russian Federation, Ukraine's accession to the European Union became an urgent need for economic integration and strengthening of its legal institutions.

The Association Agreement between Ukraine and the EU was and continues to be of fundamental importance for facilitating and promoting the further integration of Ukraine into the European Union. Ukraine emphasized its determination to fulfill the necessary requirements for the earliest possible start of accession negotiations. The focus shifted to the processes that the country should implement at this stage in order to ensure quick and effective integration into the European community. This approach is based on the understanding that for a successful integration process, the creation of an effective communication system between executive authorities, their structural components and citizens is of primary importance. That is why candidate countries often start their journey with administrative reforms.

In the scientific article, the authors analyzed the foreign experience of conducting administrative reforms, which made it possible to determine the most effective experience that can be adapted to Ukrainian realities.

The article is devoted to the study of models of development of the civil service institute in Ukraine and Poland, as well as a comparative analysis of administrative reforms in these countries, their common and distinctive features are determined.

Key words: civil service, administrative reform, EU summit, state apparatus, state administration, decentralization of power.

Постановка проблеми та її актуальність. 3 лютого 2022 року Україна опинилася в епіцентрі історичної трансформації, спричиненої повномасштабним вторгненням російської федерації, яке глибоко вплинуло на всі аспекти існування української нації та кожного громадянина окремо. Наслідки, що поширилися на сферу державного управління, є викликом державним органам та органам місцевого самоврядування, а також різноманітним інститутам, які виконують державні функції.

Невідкладність реформування та трансформації в цій новій парадигмі, що характеризується швидким прийняттям рішень і підвищеною відповідальністю, стала неминучою реальністю. Тобто, набули актуальності питання щодо реформаційних процесів, які має вжити держава для ефективної євроінтеграції.

Однак актуальність звернення до цієї теми зумовлена не лише суто теоретичними міркуваннями, але й рядом безпосередніх практичних проблем, з якими нині зустрічається Українська держава.

Свого часу про значущість адміністративної реформи для процесу реалізації Конституції України заявляв Ю. Тодика. Дійсно, важко не погодитися з цим авторитетним дослідником, коли він зауважує, що доволі часто на шляху реалізації норм конституції стоїть саме відсутність ефективної управлінської структури, яка б забезпечувала практичне втілення державою тих вимог, які закріплені на конституційному рівні. Водночас шляхом аналізу процесу практичної реалізації конституції Ю. Тодика аргументовано доводить, що ефективність цієї реалізації значною мірою визначається якістю виконавчо-розпорядчої діяльності державного апарату. Адже загальна логіка конституційного процесу (в тому числі й процесу реалізації норм Конституції України) об'єктивно передбачає, що система органів державної влади має бути організована в такий спосіб, щоб вона була здатна реалізовувати конституційно визначені задачі та функції держави. Більше того, якщо на початку 2000-х років ця теза лунала лише як попередження науковця, то сьогодні усвідомлення необхідності докорінного реформування адміністративної системи стало очевидним не тільки для науковців, а й для переважної більшості державних діячів [9, с. 27].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед сучасних дослідників питання запровадження адміністративної реформи ставили як ті, хто займається здебільшого проблематикою конституціоналізму та конституційного права, так і ті, хто спеціалізується в галузі адміністративного права. Тобто йдеться про роботи таких дослідників: В. Погорілка, Ю. Тодики, В. Шаповала, Г. Мурашина, О. Скрипнюка, В. Селіванова, Ю. Битяка, В. Авер'янова, В. Цветкова, І. Голосніченка, Є. Кубки, Ю. Шемшученка, В. Тація, М. Малишка, М. Цвіка та інших. Зважаючи на це, в межах даної статті ми акцентуватимемо увагу лише на тих питаннях, які потребують наразі свого більш ґрунтовного опрацювання та дослідження [10, с. 226].

Мета наукової статті - здійснити порівняльний аналіз проведених адміністративних реформ в Україні та Польщі, визначити їх спільні та відмінні риси.

Виклад основного матеріалу. Після повномасштабного вторгнення російської федерації нагальною потребою став вступ України до Європейського Союзу для економічної інтеграції та зміцнення її правових інституцій.

Визнання України кандидатом на вступ до ЄС відбулося 23 червня 2022 року під час саміту Європейського Союзу. Лідери країн Європейського Союзу на саміті в Брюсселі підтримали надання статусу кандидата на членство в ЄС для України та Молдови. Це питання було одним із головних питань порядку денного засідання Європейської Ради.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС мала й продовжує мати принципове значення задля сприяння та просування подальшої інтеграції України до Євросоюзу. ЄС нагадав про рішення Європейської Ради визнати європейську перспективу України та надати Україні статус країни-кандидатки на вступ. ЄС підтвердив свою відданість підтримці подальшої європейської інтеграції України. ЄС ухвалить рішення щодо подальших кроків, коли всі умови, визначені у висновку Єврокомісії, будуть повністю виконані. Україна підкреслила свою рішучість виконати необхідні вимоги для якнайшвидшого початку переговорів про вступ.

Отже, фокус змістився на процеси, які країна повинна здійснити на цьому етапі, щоб забезпечити швидку та ефективну інтеграцію в європейську спільноту. Варто зазначити, що будь-яка комплексна реформа зазвичай починається зі змін у виконавчій гілці влади. Цей підхід ґрунтується на розумінні того, що для успішного процесу

інтеграції першочерговим є створення ефективної системи комунікацій між органами виконавчої влади, їх структурними складовими та громадянами. Ось чому країни-кандидати часто починають свій шлях із адміністративних реформ [7, с. 123].

Метою адміністративної реформи є поетапне створення системи державного управління, яка забезпечить становлення України як розвинутої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, культури та демократії. Реформована система державного управління має стати близькою до потреб громадян, прозорою, побудованою на наукових принципах, ефективною.

Більшість країн Європейського Союзу дотримуються моделі державної служби, орієнтованої на кар'єру, яка характеризується просуванням державних службовців на основі вислуги років, спеціальних освітніх вимог, довічної зайнятості та попередньо визначеного доходу.

Кар'єрна модель базується на принципі специфічності публічної адміністрації, що зумовлює наявність персоналу, наділеного особливими можливостями, який присвячує все своє професійне життя службі в державному органі. Службовець, який отримав підготовку, необхідну для найму на роботу, та пройшов конкурс або успішно склав державний іспит, піднімаючись ієрархічною структурою посад відповідно до існуючого механізму просування по службі, реалізує свій кар'єрний потенціал. Кар'єрна система передбачає встановлення ієрархічного порядку для посад так, щоб державний службовець, прийнятий на певний посадовий рівень, міг за визначений термін перебування на тій чи іншій посаді пройти послідовну низку рівнів, аж до найвищого. Внаслідок того, що набір залежить від різних рівнів освіти, у кожній системі посад існують горизонтальні поділи, які відповідають цим рівням, та вертикальні, які враховують різноманітність професій у державній адміністрації [12, с. 127].

Сучасні моделі, що використовуються у країнах Північної та Південної Америки, Європи та Азії, визначаються певними послідовними та взаємопов'язаними етапами, які передбачають зміни як у структурі органів державної влади, так і в їх повноваженнях. Однак національна та регіональна специфіка, а також роль держави у проведенні реформ впливають на процес удосконалення державної служби. Тому важливу роль при реформуванні вітчизняного інституту державної служби відіграє вивчення зарубіжного досвіду як тих країн, які перебувають з Україною в одному

регіоні, так і країн, що відрізняються і за державним устроєм, і за специфікою організації діяльності органів державної влади. З одного боку, це хороша мотивація для проведення реформ, а з іншого - дозволяє вивчити слабкі місця та унеможливити допущення помилок при формуванні власної моделі інституту державної служби в Україні [12, с. 125].

Вивчення та здійснення аналізу зарубіжного досвіду проведених адміністративних реформ дає можливість визначити, який досвід є найбільш ефективним і може бути адаптований до українських реалій.

Для глибшого розуміння змін, що розглядаються, варто дослідити адміністративні реформи та реформи інститутів державної служби, які проводилися в інших країнах-кандидатах на вступ до Європейського Союзу.

Беручи до уваги те, що українська модель державної служби характеризується поєднанням кар'єрної та трудової систем, доречним є приклад Польщі, яка має схожу з Україною модель державної служби.

Основні нововведення в публічному управлінні відбулися після прийняття 17 жовтня 1997 року нової Конституції Польщі [11, с. 46]. Конституція Республіки Польща 1997 року підтвердила формування в державі публічної адміністрації на засадах децентралізації та регламентувала діяльність територіального (регіонального та місцевого) самоврядування [8, с. 95].

У 1990 році введення в дію Закону «Про територіальне самоуправління» відновило функціонування найменших територіальних утворень, а саме гмін, представницькі органи яких обиралися їх жителями шляхом загальних виборів. Законодавчі норми місцевого територіального самоврядування на рівні громади, викладені в Європейській хартії місцевого самоврядування, були включені до цього закону, хоча польський парламент офіційно ратифікував Хартію лише у квітні 1993 року.

Для оновлення державного управління в Польщі було запроваджено механізм тристоронньої комісії та встановлено гарантії етичної поведінки державних службовців. «Закон про державну службу», який набув чинності 30 червня 1999 року, регулював такі процеси, як повідомлення про вакансії, включаючи дати кваліфікаційних іспитів, а також правила оголошення конкурсів на доступні керівні посади.

Цікаво, що Закон України «Про державну службу» фактично бере польський закон за основу, оскільки реформа державної служби

Польщі була прикладом для України. У нас є багато схожого, зокрема інститут місцевого самоврядування, адміністративно-територіальний устрій, поєднання централізації та децентралізації тощо, однак є і відмінні риси [3, с. 93].

У Польщі адміністративно-територіальні та реформи місцевого самоврядування на базовому рівні (гміни) були розірвані в часі (проводилися у два етапи у 1970-их та 1990-их роках). В Україні ж ці реформи стартували одночасно. При цьому адміністративно-територіальна реформа на рівні гмін відбулась у Польщі в примусовому порядку, а в Україні - на основі принципу добровільності [8, с. 98].

Із 2000 року в Польщі реалізовується програма «Приязна адміністрація», яка відіграє важливу роль у побудові формування позитивного іміджу польської цивільної служби і спрямовується на створення позитивних відносин із громадянами. Органи влади розглядаються в цій програмі як надавачі послуг громадянам та установам. Її основні принципи: громадянин є клієнтом державної адміністрації; визначення завдань кожного із державних службовців з метою підвищення якості надання публічних послуг; залежність виконання державної програми від глибини зацікавленості як керівників, так і всіх працівників адміністрації у зростанні іміджу органів влади; розгляд громадськості як партнера у створенні приязної адміністрації [8, с. 93].

У 2002 році у державі створено Інформаційний центр державної служби, метою якого є забезпечення доступу громадян та усіх державних службовців до інформації про види державних послуг, сфери діяльності окремих органів державної влади.

Незважаючи на введені зміни, в українській системі все ще є багато проблем. Наприклад, науковці Т.Р. Пазевич та А.Є. Краковська вказують, що «впровадження децентралізації влади: повноваження між державним рівнем (державні адміністрації) та місцевим рівнем (місцеві ради) все ще не розмежовані в належний спосіб, що призводить до суперечок та конфліктів між ними. В Україні немає розмежування таких понять як «публічний службовець» та «державний службовець». На законодавчому рівні (у Кодексі адміністративного судочинства України вживається загальне поняття «публічна служба» і немає визначення поняття «публічний службовець», а в законі «Про державну службу» є визначення понять «державна служба» та «державний службовець»), що в свою чергу викликає багато запитань у науковців [7, с. 142].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. була прийнята «Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки» [3]. Попри декларативний характер багатьох положень, у ній зазначалося, що доступність послуг та якість обслуговування в різних територіальних громадах відрізняється. Залишаються перешкоди до інтеграції окремих популярних послуг до центрів надання адміністративних послуг у зв'язку з надмірною централізацією повноважень щодо їх надання. Не в повному обсязі забезпечено обмін інформацією між публічними електронними реєстрами. Проведення конкурсів на посади державної служби потребує подальшого удосконалення, механізм нарахування заробітної плати державних службовців залишається непрозорим та не вирішені багато інших важливих питань [6, с. 16].

У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831» уточнено багато положень стратегії щодо формування державної політики у різних сферах. Зокрема, запропоновано створити професійну, результативну, ефективну та підзвітну систему центральних органів виконавчої влади. Зниження адміністративного навантаження на суб'єкти господарювання, покращення якості надання адміністративних послуг, забезпечення законності та прогнозованості адміністративних дій, підвищує позиції держави у міжнародних рейтингах, а також має велике значення для підвищення рівня довіри громадян та бізнесу до держави та сприяє забезпеченню ефективної діяльності Кабінету Міністрів України [1].

Очікуваними результатами проведення реформи державного управління є:

- забезпечення надання послуг високої якості та формування зручної адміністративної процедури для громадян і бізнесу;
- формування системи професійної та політично нейтральної публічної служби, орієнтованої на захист інтересів громадян;
- розбудова ефективних і підзвітних громадянам державних інституцій, які формують державну політику та успішно її реалізують для сталого розвитку держави [1].

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що проведення одних із наймасштабніших адміністративних реформ пов'язані з потребою підвищення ефективності та якості надання публічних послуг органами державної влади; змінами в кадровій політиці;

розподілом політичних і управлінських функцій; забезпечення ефективної реалізації політики держави у різних сферах суспільного життя.

Конституцією України підтверджено «європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» (абзац п'ятий преамбули), що вказує на бажання нашої держави просуватися до цінностей єдиної Європи. Європейський Союз є міжнародною організацією, заснованою на тріаді принципів спільної спадщини європейських народів. Та сама тріада принципів лежить в основі заснування Ради Європи, членом якої з відповідними обов'язками й зобов'язаннями є Україна від 1995 року.

Саміт Україна-ЄС, що відбувся у Києві 3 лютого 2023 року, став вагомим каталізатором інтеграційних прагнень України. Під час саміту лідери ЄС ще раз підтвердили незворотність євроінтеграційного процесу України, який у кінцевому підсумку приведе до її членства в ЄС. Проте виконання семи вимог ЄС вважається фундаментальною умовою для початку переговорів про вступ України до Європейського Союзу.

Зараз Україна готова до численних майбутніх змін. По-перше, завершення децентралізації має на меті вирішити питання щодо розподілу повноважень між державним і місцевим рівнями. По-друге, реформи для підвищення якості професійної підготовки державних службовців будуть успішними лише за умови ефективної роботи по інформуванню населення про адміністративні послуги, що ними надаватимуться. Зробити цю сферу більш прозорою та доступною для розуміння населенням є надзвичайно важливим.

Значна кількість послуг доступна в електронній формі, зокрема «єМалятко». У рамках реформи створено Єдиний державний вебпортал електронних послуг, а також систему електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів «Трембіта», проте не в повному обсязі забезпечено обмін інформацією між публічними електронними реєстрами з використанням зазначеної системи.

Відповідно до Європейських принципів державна служба повинна бути професійною, доброчесною, політично нейтральною, базуватися на заслугах, бути орієнтованою на громадян. Згідно з висновками експертів Програми SIGMA, Україна відповідає багатьом Європейським принципам, зокрема в частині повноти та чіткості законодавчого регулювання державної служби, розмежування посад державної служби, політичних посад та інших посад в державних органах.

Незважаючи на те, що процедуру проведення конкурсів на посади державної служби в цілому приведено у відповідність з європейськими стандартами, вона потребує свого подальшого вдосконалення. Зокрема щодо необхідності створення сприятливих умов, підвищення іміджу державної служби, що дозволить залучати більш кваліфікованих кандидатів, процедура відбору яких буде відповідати умовам соціального дистанціювання. Формування позитивного іміджу державних органів, створення професійної державної служби, в якій кожний державний службовець повинен бути професіоналом своєї справи, відповідально ставитись до дорученої справи, добросовісно виконувати свою роботу, чітко дотримуватися законності, морально-етичних норм поведінки (як по відношенню до своїх колег, так і до суспільства) є одним із основних завдань держави.

Відповідно до Концепції оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1013, продовжується поступове позбавлення міністерств невластивих їм функцій з реалізації політики, зокрема шляхом передачі відповідних функцій до існуючих або нових центральних органів виконавчої влади. Проте міністерства продовжують виконувати значний обсяг функцій із реалізації політики, що розмиває їх можливості по формуванню профільної політики; актуальною також залишається проблема низької ефективності планування діяльності центральних органів виконавчої влади, зокрема забезпечення орієнтації на результат, а не на процес. Основними причинами, які призводять до цього, є застаріле законодавство щодо державного планування та підзвітності, а також недостатня координація з положеннями реформи управління державними фінансами щодо планування та звітування центральних органів виконавчої влади в процесі формування та виконання державного бюджету [2].

Таким чином, варто зазначити, що одним із найважливіших напрямів адміністративної реформи було підвищення якості надання публічних послуг громадянам. Вирішенням цього завдання стало розроблення та ухвалення відповідної нормативно-правової бази з питань державної служби; прийняття державних програм щодо забезпечення якості обслуговування населення; децентралізація влади; розвиток інформаційного суспільства з метою покращення співпраці та підвищення довіри громадян до уряду.

Визначаючи основні цілі та напрямки реформування адміністративної системи в Україні, необхідно враховувати позитивний досвід європейських держав. Зокрема, потрібно зосередити увагу на нормативно-правовому регулюванні функціонування державної служби, кадровій політиці, розвитку інформаційного суспільства тощо.

Література

1. Про внесення змін до розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2022 р. № 1199-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1199-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1013. *Офіційний вісник України*, 2018 р. № 9. Ст. 337.
3. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#n9> (дата звернення: 15.03.2024).
4. Гудзь Л.В. Польська та українська моделі децентралізації: порівняльний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. № 29. С. 91-96.
5. Жерліцин Д.К. Деякі аспекти практики надання якісних публічних послуг органами влади у США, Великій Британії, Канаді, Польщі, Японії, Швеції, Франції. Д.К. Жерліцин. *Державне будівництво: збірник наукових праць*. 2010. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_2_35
6. Олійченко І.М., Молочко Т.В. Принципи та правила публічного управління в ЄС: орієнтир для країн-кандидатів на вступ. *Європейський вимір публічного управління: матеріали VI регіональної наукової конференції*. 16.12.2022 р. м. Чернігів. За заг. ред. Руденко О.М., Михайловської О.В. Чернігів. 2022. С. 13-17.
7. Пазевич Т.Р., Краковська А.Є. Адміністративні реформи країн-кандидатів до Європейського Союзу. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2023. Том 1. № 15. С. 122-127.
8. Пилипенко Я.В. Порівняльний аналіз реформи децентралізації в Україні та Польщі. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 2 (21). С. 92-100.
9. Тодика Ю.М. Фактори реалізації Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 3 (30). С. 22-31.
10. Тодика Ю.М. Адміністративна реформа в Україні в аспекті розвитку конституційного процесу. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2 (33) - 3 (34). С. 224-238.
11. Шапарєва Н. Основні напрями реформування системи місцевого самоврядування в Україні на основі зарубіжного досвіду. *Вісник студентського наукового товариства факультету права, публічного управління та адміністрування*. 2022. Вип. 1. С. 43-51.
12. Стельмащук Л.С. Особливості розвитку інституту державної служби в зарубіжних країнах: досвід для України. *Державне управління. Економіка та держава*. № 4/2012. С. 125-129.
13. Федець А. Сучасні моделі державної служби. А. Федець, А. Ліпенцев. *Актуал. проблеми держ. упр.: зб. наук. пр. О.: ОРІДУ НАДУ*. 2005. № 2. С. 235-253.
14. Фролов О. Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Польщі. *Віче*. 2011. № 14. С. 19-23.
15. Черноног Є.С. Державна служба: історія, теорія, практика: навч. посіб. Є.С. Черноног. К.: Знання, 2008. 458 с.
16. Шаповалова Н., Пресняков І. Адміністративна реформа у Польщі: напрямки змін та реальні результати. *Діалог*. 15.06.2005 р. С. 2-12.

Юрченко М. М.,
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного
та міжнародного права
Інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Ніцевич А. С.,
старший викладач кафедри конституційного
та міжнародного права
Інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ ТА США

Бакулін Д. О.

У статті розглядаються основні аспекти правового регулювання і практики застосування вогнепальної зброї правоохоронними органами в США і Україні. Зокрема, аналізуються наслідки реформ в США, що були запроваджені у відповідь на масові протести 2020 року і спрямовані на покращення норм і процедур застосування сили. Порівнюючи ці зміни з українськими практиками, автор досліджує можливості адаптації міжнародного досвіду до вітчизняної системи правоохоронних органів. В статті підкреслюється важливість впровадження нових стандартів, таких як «safe policing», підвищення кваліфікації поліцейських та удосконалення системи контролю за застосуванням сили. Висвітлюються рекомендації для покращення українського законодавства і практики правоохоронних органів, що можуть бути корисними для фахівців у сфері права і правопорядку.

Автор аналізує ефективність нових правових норм і принципів, таких як пропорційність застосування сили, законність і безпека, які були впроваджені в США в контексті дворівневої федеративної системи. Вивчається, як ці зміни вплинули на поліцейську практику і відповідь на соціальні вимоги щодо покращення стандартів правоохоронної діяльності. Концептуально досліджується українська практика застосування вогнепальної зброї, виявляються існуючі недоліки і проблеми, що потребують вирішення, зокрема в аспектах контролю за застосуванням сили, кваліфікації поліцейських і запобігання зловживанням.

Зокрема, стаття пропонує конкретні рекомендації для вдосконалення українського законодавства і практики поліцейської діяльності, спираючись на міжнародний досвід і сучасні вимоги до правоохоронних органів. Пропонується впровадження принципів «safe policing», які включають чіткі процедури для визначення ситуацій, що потребують застосування сили, обов'язкові тренінги для поліцейських з домедичної допомоги, деескалації конфліктів та управлінню стресовими ситуаціями. Рекомендовано створення незалежних органів для моніторингу і розслідування випадків застосування вогнепальної зброї, що забезпечить прозорість і підзвітність поліцейських дій. Запропоновано також активніше залучати громадськість до процесу реформування

правоохоронних органів через публічні консультації і слухання, що сприятиме покращенню взаємодії між поліцією та суспільством.

Окрім цього, стаття акцентує на необхідності адаптації міжнародних стандартів до українських реалій, що включає регулярний перегляд і вдосконалення політик і інструкцій, а також створення механізмів для забезпечення дотримання прав людини в правоохоронній діяльності. Результати дослідження мають практичну цінність для правознавців, політиків, науковців і практиків, які займаються питаннями реформування системи правоохоронних органів в Україні, надаючи їм конкретні інструменти і стратегії для вдосконалення практики застосування вогнепальної зброї і підвищення ефективності правоохоронних органів.

Ключові слова: вогнепальна зброя, поліцейські повноваження, пропорційність сили, правове регулювання, деескалація конфліктів, правоохоронна діяльність, контроль за застосуванням сили, етика поліцейської діяльності.

Bakulin D. O. Some aspects of the use of firearms by police officers in Ukraine and the USA

In this article, the author reviews the main aspects of legal regulation and practice of firearms use by law enforcement agencies in the United States and Ukraine. In particular, the author analyses the effects of reforms in the United States introduced in response to the mass protests of 2020 and aimed at improving the rules and procedures for the use of force. By comparing these changes with Ukrainian practices, the author explores the possibilities of adapting international experience to the domestic law enforcement system. The article emphasises the importance of introducing new standards such as «safe policing», improving police training and improving the system of control over the use of force. The article highlights recommendations for improving Ukrainian legislation and law enforcement practice that may be useful for law and order professionals.

The author analyses the effectiveness of new legal norms and principles, such as proportionality of use of force, legality and safety, which have been introduced in the United States in the context of a two-tier federal

system. It examines how these changes have affected police practices and responses to social demands for improved policing standards. The article conceptually examines the Ukrainian practice of using firearms, identifying existing shortcomings and problems that need to be addressed, in particular in the areas of control over the use of force, police qualifications and prevention of abuse.

In particular, the article offers specific recommendations for improving Ukrainian legislation and police practice, based on international experience and modern requirements for law enforcement agencies. It is proposed to introduce the principles of «safe policing», which include clear procedures for determining situations requiring the use of force, mandatory training for police officers in first aid, conflict de-escalation and stress management. It is recommended that independent bodies be established to monitor and investigate the use of firearms, which will ensure transparency and accountability of police actions. It is also suggested that the public should be more actively involved in the process of reforming law enforcement agencies through public consultations and hearings, which will help improve the interaction between the police and society.

In addition, the article emphasises the need to adapt international standards to Ukrainian realities, which includes regular review and improvement of policies and instructions, as well as the creation of mechanisms to ensure respect for human rights in law enforcement. The results of the study are of practical value for lawyers, politicians, academics and practitioners involved in reforming the law enforcement system in Ukraine, providing them with specific tools and strategies to improve the use of firearms and increase the effectiveness of law enforcement agencies.

Key words: *firearms, police powers, proportionality of force, legal regulation, conflict de-escalation, law enforcement, control over the use of force, police ethics.*

Постановка проблеми. Застосування вогнепальної зброї працівниками поліції є однією з найважливіших і дискусійних тем у сфері правоохоронної діяльності. В Україні та США, хоча принципи правового регулювання та тактичні підходи можуть мати спільні риси, існують суттєві відмінності в їх реалізації, що викликає ряд проблем і викликів. В Україні проблема полягає в тому, що, незважаючи на існуюче законодавство, яке регулює застосування вогнепальної зброї, є певні труднощі у забезпеченні адекватного контролю за її використанням. Проблеми включають недостатність спеціалізованого навчання поліцейських, недостатню прозорість процедур звітності та можливі випадки зловживання владою. Це створює ризики для прав громадян і може вплинути на довіру

суспільства до правоохоронних органів. В США проблема полягає в тому, що навіть при наявності детальних правових норм і регулярного навчання поліцейських, питання застосування вогнепальної зброї залишається джерелом значних соціальних і політичних конфліктів. Зокрема, часто виникають суперечки щодо виправданості застосування зброї в конкретних ситуаціях, що може призвести до громадських протестів і закликів до реформування поліції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики на загальнотеоретичному рівні досліджувалися рядом вітчизняних науковців таких як: В. Авер'янов, О. Банчук-Петросова, А. Багряк, Ю. Битяк, С. Банах, В. Бевзенко, А. Денисова, С. Вітвіцький, С. Гончарук, І. Голосніченко, С. Гречанюк, В. Гарашук, Т. Дракохруст, А. Єлистратов, С. Зливко, Р. Калужний, В. Коваленко, Л. Коваль, Т. Коломоєць, В. Колпаков, О. Корнієнко, В. Пузирний, О. Сенаторова, В. Тулінов, К. Чишко, Х. Ярмакі та інші.

Метою статті є комплексне дослідження нормативно-правових та адміністративних аспектів застосування вогнепальної зброї працівниками поліції в Україні та США.

Виклад основного матеріалу. Застосування вогнепальної зброї працівниками поліції в Україні та США має ряд важливих аспектів, що охоплюють правові, тактичні та етичні питання. В Україні правові норми застосування вогнепальної зброї регулюються через Закон України «Про Національну поліцію» та інші нормативно-правові акти. Поліцейські мають право використовувати зброю, коли є загроза життю або здоров'ю їх самих або інших осіб, а також для затримання осіб, які скоїли тяжкі злочини або чинять опір. Важливим аспектом є контроль і звітність: кожен випадок застосування вогнепальної зброї підлягає ретельному службовому розслідуванню.

У США застосування вогнепальної зброї регулюється на федеральному рівні Конституцією США, а також численними федеральними і штатними законами та політиками департаментів поліції. Поліцейські мають право використовувати вогнепальну зброю для захисту себе або інших, коли існує реальна і безпосередня загроза життю або здоров'ю. В США також проводиться службове розслідування і перевірка відповідності поліції департаменту поліції у випадках застосування вогнепальної зброї.

Тактичні підходи до застосування вогнепальної зброї також відрізняються. В Україні поліцейські

проходять базове навчання з тактики використання зброї, але можливості для подальшого спеціалізованого навчання можуть бути обмежені. Основний акцент робиться на запобігання ескалації конфліктів і використання менш небезпечних засобів для розв'язання ситуацій. В США поліцейські проходять регулярне і всебічне навчання, що включає тактичні вправи, зосереджені на деескалації конфліктів і ефективному застосуванні вогнепальної зброї. Тактичні навчання в США зазвичай спрямовані на забезпечення безпеки як поліцейських, так і цивільних осіб, з акцентом на вибір найменш небезпечних методів втручання.

Громадська думка і етичні питання застосування вогнепальної зброї також є важливими аспектами. В Україні питання застосування зброї поліцією іноді викликає суперечки, особливо в контексті випадків з боку цивільних осіб. В США питання застосування вогнепальної зброї є дуже чутливим і часто спричиняє широкі обговорення і протести. Громадські організації активно займаються питанням реформ поліції і контролю за її діяльністю.

Документація і звітність про застосування вогнепальної зброї є важливою частиною процесу в обох країнах. В Україні поліцейські зобов'язані заповнювати звіти про випадки застосування зброї, які є частиною службового розслідування. У США також ведеться детальна документація випадків застосування вогнепальної зброї з описом подій і обґрунтувань дій поліцейських.

Застосування вогнепальної зброї є критичним аспектом стратегічних дій правоохоронних органів у сучасному суспільстві. Поліцейські виконують ключову роль в підтриманні правопорядку, і тому питання правового регулювання застосування сили, включаючи вогнепальну зброю, є предметом жвавих дискусій в наукових і правових колах. Це питання ускладнюється необхідністю знайти баланс між запобіганням загрозам і дотриманням принципу пропорційності застосування сили.

У США ця проблема набуває ще більшої складності через існування федеративної системи, що поєднує національні норми з особливостями правових систем окремих штатів. Згідно з усталеною американською практикою, поліцейський є спеціальним представником держави з особливими повноваженнями, які включають право на застосування сили в екстремальних ситуаціях. При цьому будь-яке використання сили, будь то помірне чи летальне, має бути відповідно обґрунтоване і відповідати принципу доцільності для відвернення загрози [1, с. 2-9].

Відповідно до інструкції Поліцейської Академії Нью-Йорка, офіцери поліції можуть вдаватися до застосування сили тільки в ситуаціях, де існує реальна потреба припинити незаконні дії або дії, що загрожують громадському порядку, життю та здоров'ю людей. Поліцейські не мають права самовільно визначати ступінь і форму застосування сили; їх дії повинні відповідати конкретним умовам ситуації. Зокрема, використання вогнепальної зброї є крайньою мірою для запобігання небезпеці і має бути застосоване лише в тому випадку, коли інші методи не дали результату або коли є невідкладна потреба захистити життя своє або іншої особи від смертельної загрози [2, с. 4].

До 2020 року питання правового регулювання застосування вогнепальної зброї працівниками поліції в США цілком залежало від рішень штатів та специфіки їхніх правових систем. Визначення ситуацій, у яких допустимо застосування такого виду сили, регулювалось через статuti і інструкції окремих поліцейських підрозділів, що призвело до відсутності єдиних стандартів і, як наслідок, до правових прогалин, які могли спричинити випадки перевищення службових повноважень та меж самооборони [3, с. 302-303].

Одним з найзначніших правових кейсів в умовах відсутності уніфікованих норм регулювання застосування вогнепальної зброї стало вбивство Джорджа Флойда, яке стало катастрофічним випадком і спричинило масовану хвилю протестів під егідою активістського руху Black Lives Matter. Ці протести висвітлили системні проблеми у правоохоронній діяльності, зокрема жорстокість поліції і зловживання її повноваженнями. Активісти закликали до кардинальних змін у політичних і правових системах, вимагали припинення поліцейського свавілля і наполягали на всебічному врегулюванні практики застосування сили, щоб уникнути повторення трагедій і забезпечити справедливе і гуманне ставлення до громадян [4, с. 389], що призвело врешті до видачі указу № 13929 який отримав назву «Безпечна діяльність поліції для безпечних громад» (Executive Order on Safe Policing for Safe Communities), головна мета якого полягала в створенні єдиного стандарту застосування сили, в тому числі, але не виключно вогнепальної зброї [5]. У відповідь на потребу в реформах, уряд встановив нове правове регулювання, згідно з яким державне фінансування отримують тільки ті департаменти поліції, які виконали вимоги процесу «стандартизації» - адаптували свої статuti, інструкції та процедури відповідно до національної політики «safe

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

policing». Згідно з вимогами зазначеної політики, поліцейські мають зупиняти використання сили після досягнення поставлених цілей; втручатися у випадках неправомірних дій або перевищення повноважень з боку колег; активно брати участь у тренінгах з домедичної допомоги; слідувати встановленим процедурам при застосуванні вогнепальної зброї, включаючи попередження про її використання і підтвердження свого статусу; а також вчасно робити попереджувальні постріли в повітря [5].

З метою вдосконалення практики застосування вогнепальної зброї в Національній поліції України та приведення її у відповідність до сучасних міжнародних стандартів, можна впровадити ряд нововведень на основі принципів «безпечного патрулювання» та інших передових практик. По-перше, необхідно встановити чіткі критерії для припинення застосування сили, що визначає, що вогнепальна зброя має бути припинена одразу після досягнення мети її використання. Відповідно до цього, в інструкціях Національної поліції України слід закріпити вимогу про документування обставин, що підтверджують досягнення мети застосування сили, та створити механізм для контролю за дотриманням цієї вимоги.

На нашу думку, слід запровадити обов'язкове навчання для поліцейських з надання до медичної допомоги зі постійним щорічним підвищенням кваліфікації. Це навчання має включати курси з надання першої медичної допомоги постраждалим у випадках застосування сили. Оновлені навчальні програми повинні включати ці курси як обов'язковий елемент підготовки поліцейських, забезпечуючи їх регулярне проходження та сертифікацію.

Важливо впровадити принципи деескалації конфліктів і втручання у випадках неправомірних дій. Інструкції Національної поліції України повинні містити вимоги до поліцейських про втручання у випадках неправомірних дій або перевищення повноважень колег, а також про застосування стратегій для пріоритетного мирного вирішення конфліктів.

Необхідно ввести в національне законодавство правило про обов'язкове попередження про намір застосування вогнепальної зброї та його належне фіксування способом, який дозволить відтворити повторно зазначене попередження. Поліцейські мають бути зобов'язані оголосити про намір використати зброю і ідентифікувати себе як працівника правоохоронних органів до її фактичного застосування. Це правило має бути закріплено

в інструкціях і контролюватися в рамках службових перевірок, а за його порушення мають бути суворі санкції. Слід запровадити чіткі процедури для здійснення попереджувальних пострілів у повітря в ситуаціях, де це необхідно для попередження загрози без прямого застосування вогнепальної зброї.

Необхідно проволити обов'язкове документування і детальний аналіз випадків застосування вогнепальної зброї для забезпечення прозорості та відповідальності працівника Національної поліції, апісля будь-якого випадку застосування вогнепальної зброї поліцейськими має бути складений детальний звіт, що включає опис ситуації, причини застосування сили та подальші дії.

Слід розробити і впровадити стандарти для контрольних перевірок роботи поліцейських підрозділів, щоб забезпечити відповідність практики застосування вогнепальної зброї національним стандартам і міжнародним вимогам. Для цього необхідно створити спеціальну комісію для регулярних перевірок поліцейських підрозділів, що б здійснювала аудиторські перевірки відповідності норм і процедур застосування вогнепальної зброї, а у випадках невідповідності застосовувалися відповідні санкції, окрім того, до таких перевірок мають допускатися представники громадськості.

Висновки. Порівняння української та американської практик показує, що в Україні є можливості для впровадження практик, які довели свою ефективність у США. Зокрема, в Україні доцільно запровадити чіткі правила для припинення застосування сили після досягнення мети, обов'язкове навчання поліцейських з надання домедичної допомоги, впровадження принципів деескалації конфліктів, обов'язкове попередження про намір застосування вогнепальної зброї, а також встановити вимоги до регулярного документування випадків застосування сили і проведення службових перевірок.

Досвід США може служити корисним орієнтиром для подальшого реформування практики застосування вогнепальної зброї в Україні. Впровадження подібних стандартів і процедур в українську практику дозволить не лише підвищити ефективність правоохоронних органів, але й зміцнити довіру суспільства до правоохоронної системи, забезпечивши більшу відповідальність та прозорість у застосуванні вогнепальної зброї.

Важливо зазначити, що будь-які зміни в нормативно-правовій сфері повинні супроводжуватися навчанням і підвищенням кваліфікації поліцейських, а також ефективними механізмами контролю і перевірки їх діяльності. Лише

комплексний підхід до реформування практики застосування вогнепальної зброї дозволить досягти позитивних змін в системі правоохоронних органів.

Література

1. E. Bittner. Functions of the police in modern society. Crime and delinquency issues. National Clearinghouse for Mental Health Information. 1970. 122 p. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/functions-policemodern-society-0#0-0>

2. Bernard D. Rostker, Lawrence M. Hanser, William M. Hix, Carl Jensen, Andrew R. Morral, Greg Ridgeway, Terry L. Schell. Evaluation of the New York City Police Department Firearm Training and Firearm-Discharge Review Process. Firearm-Discharge Policy and Experience in New York City. 2008. P. 7-8. URL: https://www.nyc.gov/html/nypd/downloads/pdf/public_information/RAND_FirearmEvaluation.pdf

3. Бакулін Д. О. Особливості застосування вогнепальної зброї працівниками поліції в США. Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 29.03.2024). Одеса, 2024. С. 302-304.

4. Волков Ю. М., Байрак К. С. Правове регулювання щодо застосування вогнепальної зброї в Україні та США: порівняльна характеристика. Recent advances in scientific world. Scientific Collection «InterConf» № 92. 2021. С. 388-395. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/issue/view/18-19.12.2021/706>

5. The White House. Executive Order on Safe Policing for Safe Communities. Executive Order 13929. June 16 2020. URL: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/executiveorder-safe-policing-safecommunities/>

6. Крапивін Євген. Use of Force Standards: як у США удосконалюють порядок застосування примусу правоохоронцями? Реформа Органів Правопорядку. Реанімаційний пакет реформ. 2021. URL: <https://rpr.org.ua/news/use-of-force-standards-iaak-u-ssha-udoskonaliuiut-poriadok-zastosuvannia-prymuspravookhorontsiamy>

Бакулін Д. О.,
orcid.org/0009-0008-7284-3484
адвокат, аспірант
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ МОБІЛЬНИХ ВОГНЕВИХ ГРУП ПО БОРОТЬБІ З УДАРНИМИ БЕЗПІЛОТНИМИ ЛІТАЛЬНИМИ АПАРАТАМИ - ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ЦІЛЕВКАЗІВНОГО КОМПЛЕКСУ «GTRN 1»

Бахчеван Є., Бахчеван О.

У статті на основі аналізу виконання завдань силами оборони України, що ведуть боротьбу з безпілотними літальними апаратами ударного типу, під час відсічі збройної агресії РФ проти України, розглянуті питання ефективності виконання завдань вогневими групами, які застосовують крупнокаліберні кулемети, та представлено рішення деяких виявлених проблемних питань, якими є розпізнавання, контроль та супроводження цілі яка рухається в повітрі (БПЛА), з метою забезпечення ефективного ведення вогню на ураження зі стрілецької крупнокаліберної зброї.

Аналізуючи ключові елементи і особливості сучасної війни, якими є швидкоплинні бойові дії, зміна оперативної та тактичної обстановки, а також використання сучасних засобів ведення війни, таких як безпілотні літальні апарати, встановлено, що «БПЛА» - як новий рівень тактики війни, який на сьогодні являється одним з передових методів ведення бойових дій, що використовується як високо маневреними підрозділами на передній лінії, так і застосування БПЛА розвідувального і ударного типу, що застосовуються для проведення розвідки, корегування вогню, та безпосередньо для нанесення ударів по об'єктам військової інфраструктури.

Розглянуті методи та рівні засобів ППО в протидії збройної агресії РФ, одним з яких є мобільні вогневі групи «МВГ», які оснащені стрілецькою крупнокаліберною зброєю, які виконують завдання у нічний час, показали деякі проблемні питання, до яких відноситься системи виявлення цілей (БПЛА) в повітрі, а також засоби наведення та корегування вогню.

Також запропоновано комплексне рішення виявлених проблемних питань, шляхом проведення певних дослідних експериментів та фактичної апробації під час безпосереднього виконання завдань із знищення ударних БПЛА, бійцями Державної прикордонної служби та Національної поліції України в складі мобільних вогневих груп.

Також важливим напрямком є забезпечення більшої мобільності та маневреності систем ППО, що

досягається шляхом використання портативних та мобільних комплексів у тому рахунку мобільних вогневих груп зі стрілецьким озброєнням, які можна швидко розгорнути на потрібній ділянці оборони, до завдань яких входить знищення невеликих цілей, таких як БПЛА, на малих висотах.

Разом з цим в статті звертається увага на всебічне забезпечення та підготовку особового складу підрозділів сил оборони України, які безпосередньо виконують завдання у складі мобільних вогневих груп, їх оснащення сучасним озброєнням, технікою, засобами розвідки і зв'язку, напряду впливає на ефективність протидії збройній агресії проти нашої держави в частині протидії ударним БПЛА.

Авторами пропонується часткове вирішення проблемних питань, та представлено цілевказівний комплекс «GTRN-1», як прилад створений з урахуванням пропозицій і запиту бійців мобільних вогневих груп, що виконують завдання з протидії ударним безпілотним літальним апаратам.

Ключові слова: сили оборони України, протиповітряна оборона, цілевказівний комплекс, безпілотний літальний апарат, крупнокаліберна зброя, тепловізійний приціл, лазерний цілевказівник.

Bakhchevan Ye., Bakhchevan O. Peculiarities of the work of mobile fire groups to combat unmanned aerial vehicles - organisation of the work of the targeting complex "GTRN 1"

The article, based on the analysis of the performance of tasks by the defense forces of Ukraine fighting against unmanned aerial vehicles of the strike type, during the repulse of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, discusses the effectiveness of the performance of tasks by fire groups that use large-caliber machine guns, and presents solutions to some of the identified problematic issues, which are the recognition, control and tracking of a target moving in the air, with the aim of ensuring effective firing on targets from small-caliber small arms.

Analyzing the key elements and features of modern war, which are fast-moving combat operations, changes in the operational and tactical situation, as well as the use of modern means of warfare, such as unmanned aerial vehicles, it was established that «DRONE» is a new level of war tactics, which today is one of the advanced methods of conducting combat operations, which is used both by highly maneuverable units on the front line, and by the use of reconnaissance and strike drone, which are used for reconnaissance, adjusting fire, and directly for striking military infrastructure objects.

The considered methods and levels of air defense means in countering the armed aggression of the Russian Federation, one of which is mobile fire groups, which are equipped with large-caliber small arms, which perform tasks at night, showed some problematic issues, which include target detection systems (drone). in the air, as well as means of aiming and adjusting fire.

A comprehensive solution to the identified problematic issues is also proposed, by conducting certain research experiments and actual testing during the direct execution of the tasks of destroying shock air defense systems by soldiers of the State Border Guard Service and the National Police of Ukraine as part of mobile fire groups.

Along with this, the article draws attention to the comprehensive support and training of the personnel of the units of the defense forces of Ukraine, which directly perform tasks as part of mobile fire groups, their equipment with modern weapons, equipment, intelligence and communication means, directly affects the effectiveness of countering armed aggression against our state in terms of combating strike drones.

The authors propose a partial solution to the problematic issues, and present the «GTRN-1» targeting complex as a device created taking into account the suggestions and requests of the fighters of mobile fire groups performing the task of countering attack unmanned aerial vehicles.

Key words: *Defense Forces of Ukraine, air defense, targeting complex, unmanned aerial vehicle, large-caliber weapon, thermal sight, laser target pointer.*

Одним із сучасних засобів ведення бою, що почали використовувати у збройних конфліктах кінця ХХ - початку ХХІ ст., стали БПЛА (безпілотні літальні апарати), які ведуть повітряну розвідку, та виконують інші завдання бойового забезпечення, завдаючи ударів по противнику, та їх ефективність набагато вища ніж у пілотованих літаючих апаратів, а вартість та терміни виготовлення набагато менші.

Сьогодні військові підрозділи неможливо уявити без БПЛА, що пов'язано з великим їх функціоналом:

- аеро розвідка;

- наведення на ціль;
- коригування вогню;
- нанесення прямих ударів, тощо.

Швидкоплинні бойові дії і зміна оперативної та тактичної обстановки виводять застосування безпілотних літальних апаратів на новий рівень та являється одним з передових методів ведення бойових дій як високо маневреними підрозділами на передній лінії, так і використання і застосування БПЛА по резервам, логістиці та об'єктам військової інфраструктури в тилу противника [2].

Поряд з цим враховуючи застосування ворогом значної кількості безпілотних літальних апаратів у тому рахунку ударних БПЛА типу «ШАХЕД-136», «ГЕРАНЬ-2», «ЛАНЦЕТ», тощо, проти сил оборони України під час збройної агресії РФ, виникає питання підвищення ефективності боротьби ППО, протидії системам розвідки, управління і бойового застосування зазначених систем силами противника [4].

Методи і засоби боротьби сил ППО є досить різними, які налічують кілька рівнів захисту, кожен з яких має свої функції та завдання. На першому рівні розташовані системи виявлення та розпізнавання цілей, завдання яких – побачити та ідентифікувати ворожі повітряні об'єкти, ракети, літаки, вертольоти, дрони. На другому рівні ППО - системи запобігання атакам, які включають в себе системи наведення та вогневого ураження цілей: радіолокаційні чи інфрачервоні системи самонаведення та інші системи вогневого контролю. На третьому рівні розташовані системи перехоплення та знищення цілей, у складі яких розташовані зенітні ракетні комплекси (ЗРК), зенітні гармати та інші засоби бойового ураження.

На нашу думку станом на сьогодні жодні збройні сили не спроможні забезпечити у повному обсязі протидію спланованим операціям з використанням безпілотних літальних апаратів.

При цьому беручи до уваги значну кількість атак ударних БПЛА типу «ШАХЕД-136/ГЕРАНЬ-2» тільки в межах Одеської області, та практичний досвід мобільних та стаціонарних вогневих груп (далі ВГ) в протидії цим атакам, а також стану забезпеченості засобами виявлення та ураження безпілотних літальних апаратів силами оборони, виявлено цілу низку проблемних питань, якими є виявлення, контроль та супроводження цілі (БПЛА) з метою забезпечення ефективного ведення вогню на ураження зі стрілецької крупнокаліберної зброї.

Зазначені проблемні питання можна розглядати починаючи з недостатнього забезпечення ВГ освітлювальними приладами (прожектори),

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

системами виявлення (тепловізійні приціли), цільовказівними приладами (ЛЦУ, цивільні лазерні указки), закінчуючи методами їх використання і застосування в бою.

Разом з цим значною проблемою частково укомплектованих ВГ, є не системне і не синхронізоване використання розрізнених засобів виявлення цілей та цільовказання, що призводить до некоректної, часто малоефективної роботи ВГ, та як наслідок не раціональне використання боєкомплекту. Наприклад, відсутність синхронізації (поєднання) систем спостереження та цільовказання.

Також виявлено проблему з роботою прожекторів, які під час пошуку цілі (як правило хаотичного) засліплюють, як основні засоби виявлення на дистанціях ведення вогню (тепловізійні приціли), так і безпосередньо операторів-кулеметників, у тому рахунку суміжних ВГ в зоні роботи прожектора.

Тепловізійні прицільні прилади також розраховані ВГ встановлюються безпосередньо на засоби ураження (крупнокаліберні кулемети), але в більшості випадків у такому поєднанні їх використання є не ефективним. Причиною чого є некоректна робота тепловізійного прицільного пристрою, що реагує на спалах від пострілу, нагрівання ствола зброї, викидання хмари пороху гарячих газів, а також в поєднанні з досить великою віддачею під час ведення вогню, та як

наслідок неможливістю утримувати наведення прицільних пристроїв в ціль та супроводжувати її.

Спілкуючись з бійцями сил оборони України, що виконують завдання в складі ВГ виявлено запит на цільовказівник, який буде універсальним, мобільним та доступним.

Так враховуючи ряд виявлених недоліків, а також запити від бійців ВГ, нами було поставлено завдання переосмислити зазначені підходи до використання засобів виявлення та цільовказання під час боротьби сил оборони з атаками із застосуванням ударних БПЛА, та запропонувати більш універсальне на нашу думку вирішення зазначених проблемних питань.

Виходячи з вище викладеного і реалій сьогодення (характерів цілей) та опрацювання отриманої інформації ми дійшли висновку, що більшість ВГ намагається вразити ціль практично наосліп, а якщо бути точними - на слух, застосовуючи загороджувальний вогонь, та при цьому не раціонально витрачаючи боєкомплект.

Результатом проведеної роботи стала ідея об'єднання напрацювань у єдиний комплекс та усунення недоліків з урахуванням логістики отримання комплектуючих під час воєнного стану, і швидкого виробництва зазначеного комплексу.

Так опрацювавши всі зазначені вище проблемні питання було вироблено лабораторний зразок лазерного цільовказівника «GTPN 1» (GREEN TARGET POINTER NIGHT - 1).

Принцип роботи «GTPN-1» полягає у точному поєднанні прицільної марки тепловізійного прицілу з пучком лазерних променів, які здатні прицільно підсвітити тверду ціль, що рухається в повітрі та має тепловий слід, та системи керування,

яка побудована за рахунок використання шарнірного з'єднання, що забезпечує швидкий рух цільовказівника за рухом цілі в повітрі в необхідному діапазоні, вказати її напрямок руху, та забезпечує спроможність точного її супроводу, що дає

змогу оператору-кулеметнику коректно розрахувати упередження під час ведення вогню по цілі, залежно від швидкості руху цілі, її висоти, тощо.

У представленому конкретному зразку цілевказівника «GTPN 1» були поєднані наступні технічні рішення:

- використання замість прожектору білого кольору з ефективною дальністю в більшості випадків 300-900 метрів, блоку з лазерних модулів зеленого кольору з ефективною дистанцією використання до 3000 метрів (в залежності від діапазону роботи тепловізійного прицільного пристрою);

- можливість підсвітки твердої цілі в повітрі на дистанціях ефективного ведення вогню з крупнокаліберної стрілецької зброї яка використовується ВГ;

- забезпечення вказання напрямку руху цілі в повітрі;

- використання в поєднанні з тепловізійними прицільними приладами різного типу починаючи від цивільних зразків до професійних військових прицілів;

- можливість юстування з прив'язкою до прицільної марки тепловізійного прицілу у необхідному діапазоні;

- мобільність в перенесенні та розгортанні під час зміни вогневої позиції;

- забезпечення підсвітки та цілевказання під час одночасної роботи декількох ВГ розташованих в зоні роботи приладу;

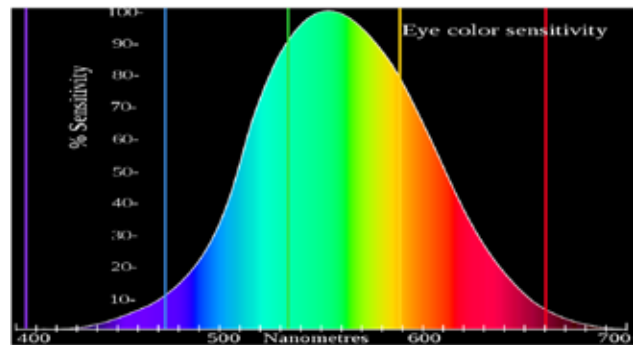
- низька енергоємність та можливість використання з будь-яким переносним блоком живлення для підзарядки мобільних пристроїв;

- не великі габаритні розміри;

- не велика собівартість у виробництві з можливістю використання комплектуючих, які є у вільному доступі.

За основу «GTPN 1» взято пучок світла зеленого кольору утвореного з зелених лазерних модулів. Зазначене рішення було прийняте не випадково. Враховуючи, що очі людини сприймають випромінювання зеленого світлодіоду набагато краще ніж діодів червоного, синього, фіолетового кольорів. Причина в тому, що довжина хвилі у зеленого лазера коротша і ближча до сприйняття людським оком. На цьому будуються переваги зелених нівелірів. Діапазон освітлення цілі зеленим лазерним променем для ефективної роботи бійцями ВГ значно ширший, ніж для червоного, зеленого і фіолетового. Враховуючи те, що саме зелений колір знаходиться в центрі спектра, який сприймається оком, і має довжину хвилі в діапазоні 510-530 Нм, та знаходиться поблизу максимуму чутливості сутінкового зору людського ока, на відміну від синіх та фіолетових променів, що забезпечує максимальний контроль за променем ціле вказівника [1].

Корпус пристрою та система керування побудована за рахунок використання шарнірного з'єднання, що забезпечує швидкий рух цілевказівника за рухом цілі в повітрі, та дає змогу оператору-кулеметнику коректно розрахувати упередження під час ведення вогню по цілі, залежно від швидкості руху, висоти, тощо.

Використання планки Пікатінні (Вівера) дає змогу поєднати пристрій з будь-яким тепловізійним прицілом та забезпечити необхідну точність під час юстування прицільної марки прицілу до лазерних променів.

Також перевагою даного комплексу є невелика вага, що забезпечує можливість транспортувати цей комплекс одній людині (оператору, навіднику) навіть у пішому порядку. Відсутність прив'язки до електромережі 220V та використання без важких та габаритних акумуляторів, перетворювачів, генераторів забезпечує його розгортання за 1-2 хвилини.

Дуже важливий аспект даного комплексу - це максимально знижена фінансова та логістична

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

складова. Порівняно зі схожими рішеннями представленими на ринку України, наша команда пішла шляхом використання максимально невибагливих складових, які є у вільному доступі і не потребують особливих навичок для заміни навіть у польових умовах. Що, у свою чергу, створює можливість ефективного використання представленого зразку в умовах відсутності доступу до технічної підтримки та логістики у поставці розхідних матеріалів та комплектуючих.

Таким чином, об'єднані нами в єдиний комплекс технічні конструкторські рішення дозволять значно збільшити ефективність ураження ударних БПЛА, і дозволить значно зменшити витрати боєкомплекту кожною вогневою групою.

Література

1. Лазерний_цілевказівник. wikipedia.org/wiki/[Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%86%D1%96%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA.

2. Застосування безпілотних літальних апаратів збройними силами Російської Федерації у війні проти України / О.О.Олексенко, О.В.Авраменко, А.В.Федоров, В.В.Сніцаренко, О.Є.Чернавіна. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*, 2022, № 4(49), 37-42 С.

3. Тепловізор. wikipedia.org/wiki/[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B7%D0%BE%D1%80>

4. ВП 3-00(116)120. Загальновійськовим підрозділам щодо боротьби з ударними БПЛА іранського виробництва «SHANED-136» («ГЕРАНЬ-2») та РФ «ЛАНЦЕТ-2» (за досвідом російсько-української війни 2022-2023 років): метод. рекомендації / Центр оперативних стандартів і методики підготовки Збройних Сил України спільно з Головним управлінням доктрин та підготовки Генерального штабу Збройних Сил України. Київ, 2023. 67 с.

5. Підходи до оцінки ефективності стрільби зі стрілецької зброї. О.М. Дробан., У.Ф. Жогальський. *Військово-технічний збірник*, (19), 19-23. <https://doi.org/10.33577/2312-4458.19.2018.19-23>.

Бахчеван Є.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
декан Херсонського факультету
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
майор поліції*

Бахчеван О.,

*старший солдат
Прикордонної комендатури швидкого реагування
25 прикордонного загону
Державної прикордонної служби України*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРАДІЖКУ, ГРАБІЖ ТА РОЗБІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Будяченко О. М.

Метою статті є розкриття практичних аспектів кримінальної відповідальності за крадіжку, грабіж та розбій в умовах воєнного стану. Проаналізовано наукові погляди та проведено короткий аналіз судової практики щодо тлумачення кваліфікуючої ознаки вчинення кримінальних правопорушень «в умовах воєнного або надзвичайного стану», передбаченої ч. 4 ст. ст. 185-187 КК України.

Розкривається співвідношення кваліфікуючої обставини «в умовах воєнного або надзвичайного стану», яка передбачена у ч. 4 ст. ст. 175-187, 189 та 191 КК України із обтяжуючою обставиною, зазначеною у п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій». Зроблено висновок про складність їх виваженого відмежування. Відзначено, що реалізація саме такої обтяжуючої обставини як «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану» передбачає певну індивідуалізацію і потребує врахування судом того, які саме умови воєнного часу були використані для вчинення кримінального правопорушення.

Наголошено про не конструктивність кваліфікацій за ч. 4 ст. 185 КК України всіх кримінальних правопорушень в умовах воєнного або надзвичайного стану на території України. Запропоновано виключити з частин четвертих 185-187 КК України таку кваліфікуючу ознаку як «в умовах воєнного або надзвичайного стану». Наголошено про те, що правові наслідки застосування злочинцем умов воєнного стану мають бути враховані шляхом застосування п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України.

Запропоновані зміни забезпечать врахування умов воєнного стану щодо всіх кримінальних правопорушень, а не тільки передбачених ст.ст. 185-187 КК України. Відзначається, що посилення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти власності в умовах воєнного стану має відбуватися як шляхом збільшення санкції відповідних статей Кримінального кодексу України, так і шляхом удосконалення процесуальних аспектів її реалізації.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, крадіжка, розбій, грабіж, кримінальні правопору-

шення, з використанням умов воєнного стану, в умовах воєнного стану.

Budyachenko O. M. Certain aspects of criminal liability for theft, robbery and assault under martial law

The purpose of the article is to reveal the practical aspects of criminal responsibility for theft, robbery and assault under martial law. Scientific views were analyzed and a brief analysis of judicial practice was carried out regarding the interpretation of the qualifying feature of committing criminal offenses «Under Conditions of Martial Law or a State of Emergency», provided for in Part 4 of Art. Art. 185-187 of the Criminal Code of Ukraine.

The ratio of the qualifying circumstance «Under Conditions of Martial Law or a State of Emergency» is revealed, which is provided for in Part 4 of Art. Art. 175-187, 189 and 191 of the Criminal Code of Ukraine with the aggravating circumstance specified in Clause 11 Part 1 of Art. 67 of the Criminal Code of Ukraine «Crime Commitment Using Conditions of Martial Law or a State of Emergency, Other Extraordinary Events». A conclusion was made about the difficulty of their balanced delimitation. It was noted that the implementation of such an aggravating circumstance as «Crime Commitment Using Conditions of Martial Law» requires a certain individualization and requires the court to take into account which wartime conditions were used to commit the crime.

It is emphasized that the qualifications are not constructive according to Part 4 of Art. 185 of the Criminal Code of Ukraine of all criminal offenses under conditions of martial law or state of emergency on the territory of Ukraine. It is proposed to exclude from the fourth parts of Articles 185-187 of the Criminal Code of Ukraine such a qualifying feature as «Under Conditions of Martial Law or a State of Emergency». It is emphasized that the legal consequences of the criminal's use of martial law conditions must be taken into account by applying Clause 11, Part 1 of Article 67 of the Criminal Code of Ukraine.

The proposed changes will ensure that martial law conditions are taken into account in relation to

all criminal offenses, not only those provided for in Art. 185-187 of the Criminal Code of Ukraine. It is noted that the strengthening of criminal liability for criminal offenses against property under martial law should occur both by increasing the sanction of the relevant articles of the Criminal Code of Ukraine and by improving the procedural aspects of its implementation.

Key words: *criminal responsibility, theft, robbery, assault, criminal offenses, using martial law conditions, under martial law conditions.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Воєнні конфлікти часто супроводжуються хаосом та порушенням громадського порядку. Це створює сприятливе середовище для злочинності, у тому числі крадіжок, грабежів та розбоїв, оскільки правопорядок та контроль у державі ослаблені. Більш того, воєнний стан у країні зазвичай призводить до економічних труднощів, погіршення умов життя та зменшення доступності ресурсів. Це може збільшити кількість кримінальних правопорушень проти власності, оскільки люди опиняються у ситуації крайньої потреби. Окрім цього, воєнні дії можуть призвести до руйнування інфраструктури та громадських об'єктів, що також сприяє зростанню кількості крадіжок та пограбувань.

У цілому, в умовах воєнного стану збільшується нестабільність і невизначеність, що сприяє збільшенню злочинності, зокрема і крадіжок, грабежів та розбоїв. Наведеним обумовлюється актуальність порушеної теми у правозастосовній площині.

Правову основу кримінальної відповідальності за крадіжку, грабїж та розбїй становлять положення статей 185-187 Кримінального кодексу України (далі - КК України), правова реалізація яких була тривалий час усталеною. Втім, внесення Законом України від 3 березня 2022 року № 2117-ІХ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» [1] до вищезазначених статей змін, стало наслідком неоднозначного трактування їх змісту і виникнення спірної практики їх правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед науковців питання кримінальної відповідальності за крадіжку, грабїж та розбїй активно досліджували Б. А. Пазій [2], І. В. Самокиш [3], Я. О. Татаркевич [4] та багато інших. Разом з тим, дискусія з приводу тлумачення введеної у березні 2022 року до статей 185-187 КК України такої кваліфікуючої ознаки як «в умовах воєнного стану» ще триває.

Вищевикладеним обумовлена актуальність теми дослідження, метою якого є конкретизація правил реалізації кримінальної відповідальності за крадіжку, грабїж та розбїй на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Так, Законом України від 3 березня 2022 року № 2117-ІХ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство», четверті частини статей 185-187 КК України доповнено такою кваліфікуючою ознакою вчинення злочинів як «в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Такі нововведення стали наслідком виникнення жвавої дискусії щодо того, чи будь-яка крадіжка в умовах воєнного стану має безумовно кваліфікуватися за ч. 4 ст. 185 КК України, яка передбачає покарання у вигляді позбавлення волі від 5 до 8 років.

У Пояснювальній записці до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» наголошується, що запропоновані законопроєктом зміни сприятиме «підвищенню ефективності засобів кримінально-правового реагування на прояви мародерства з боку військовослужбовців або цивільних осіб» [5]. Отже, розробники відповідного законопроєкту роблять наголос про спрямованість таких законодавчих змін на боротьбу із мародерством, яким є «прихована або відкрита крадіжка військовослужбовцями та цивільними особами майна у мертвих або поранених у бою та після нього; присвоєння майна цивільного населення у районах вогневого ураження (бомбардувань, ракет, ударів, артилерію, та ін. обстрілів), під час надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [6].

У Висновку Комітету з питань правоохоронної діяльності Верховної Ради України також наголошується про те, що метою запровадження таких змін у законодавство є необхідність посилення покарання за привласнення чужого майна «на полі бою або використання трагічних обставин, бойових дій для власної наживи шляхом пограбування людей, в тому числі вбитих або поранених» [5]. Визначення мародерства дозволяє звузити сферу застосування цих статей із урахуванням спеціального місця вчинення відповідних злочинів.

Втім, роз'яснюючи особливості відповідальності за мародерство та інші злочини, скоєні під час воєнного стану Координаційний центр з надання правової допомоги, Міністерство юстиції України, пов'язує особливість кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст.ст. 185-187

КК України не тільки за привласнення на полі бою майна пораниених та вбитих (мародерство), а ще й з використанням трагічних обставин, бойових дій для власної наживи [7]. Як бачимо, при роз'ясненні йдеться саме про використання певних обставин.

В світлі цього набуває значення співвідношення такої кваліфікуючої ознаки ч. 4 ст. 185 КК України «в умовах воєнного або надзвичайного стану» із закріпленою у ст. 67 КК України такою обтяжувальною покарання обставиною як «з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій».

Позиція вищих судових органів із порушеного питання є спірною. Так, у постанові об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.01.2024 у справі № 722/594/22 судді доходять висновку, що норма закону України про кримінальну відповідальність, передбачена ч. 4 ст. 185 КК України, підлягає застосуванню у разі «вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного або надзвичайного стану», а «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану» (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України) як обставина, що обтяжує покарання, може бути врахована судом лише в аспекті індивідуалізації кримінальної відповідальності [8].

Отже, суд вважає, що кваліфікуючі ознаки - «вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану» та «з використанням умов воєнного стану» - є різними ознаками.

Втім, є і протилежна позиція. Так, в ухвалі від 28.03.2023 у справі № 722/594/22 Касаційний кримінальний Суд Верховного суду щодо співвідношення кваліфікуючої обставини «в умовах воєнного або надзвичайного стану» у частинах четвертих статей 175-187 КК України із обтяжуючою обставиною, зазначеною у п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану» наголосив на тому, що різниця у формулюванні не може в такому випадку відігравати вирішальну роль у тлумаченні, якщо зважати на однакову характеристику цієї обставини [9].

Втім, аналіз судової практики не дозволяє виокремити в чому саме полягає співвідношення цих кваліфікуючих ознак. На нашу думку, їх буквально трактування дозволяє дійти висновку, ознака «в умовах воєнного або надзвичайного стану» передбачає існування такого стану в країні апіорі і не вимагає обов'язкове використання його умов при скоєнні певного злочину, а така ознака як «вчинення злочину з використанням

умов воєнного стану» передбачає певну індивідуалізацію і потребує врахування судом того, які саме умови воєнного часу були використані для вчинення злочину.

Таке трактування наведених умов узгоджується із позицією об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 722/594/22. Так, в постанові від 15.01.2024 у справі № 722/594/22 об'єднана палата Касаційного кримінального суду висловила свою позицію про те, що за ч. 4 ст. 185 КК України кримінальна відповідальність передбачена за вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного або надзвичайного стану на території, на якій він введений [8]. Отже, суд відмовився визнавати допустимість застосування ч. 4 ст. 185 КК України тільки до випадків, коли вчинення крадіжки безпосередньо пов'язане із певними обставинами воєнного часу.

Втім, Колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду в постанові від 28.03.2023 року по справі № 722/594/22 зазначила, що таке тлумачення ознаки «в умовах воєнного стану» призводить до того, що будь-яка крадіжка розглядається як тяжкий злочин, і це спотворює саме поняття «тяжкого злочину» [9].

Як слушно відзначає Н. Мамченко, такі нововведення хоча і були спрямовані на боротьбу з мародерством, однак на практиці призвели до того, що за крадіжку на відносно незначну суму з магазину суд має кваліфікувати по ч. 4 ст. 185 КК України та призначати особі покарання у виді позбавлення волі щонайменше 5 років [10].

Розуміючи дискусійність цього аспекту судді намагаються нівелювати. Наприклад, вироком Бердичівського міськрайонного суду від суд визнав чоловіка винним у крадіжки двох мобільних телефонів із житлового будинку у м. Бедичів, загальною вартістю близько 1700 грн. ухвалив обвинувальний вирок за ч. 4 ст. 185 КК України та на підставі ч. 1 ст. 69 КК України, призначив покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції ч. 4 ст. 185 Кримінального кодексу [11].

Аналіз вироків за ч. 4 ст. 185 КК України дає підставі стверджувати, що у більшості випадків, суди призначають покарання у виді 5 років позбавлення волі і звільняють засуджених від його відбування з випробуванням з огляду на невідповідність покарання тяжкості злочину. В світлі цього варто підтримати Н. Мамченко, яка впевнена, що практика застосування у таких випадках ст. 75 КК України спотворює інститут звільнення від покарання [10]. Очевидно, що в таких

випадках інститут звільнення від покарання використовується не за призначенням. Більш того, постає питання про доцільність існування таких нововведень.

У правозастосовній практиці активно лунають твердження про особливу спрямованість окреслених нововведень. Так, адвокат М. Дзіковський вважає, що таку ознаку законодавець пов'язує не просто на час запровадження правового режиму воєнного стану в Україні, а саме щодо місць вогневого ураження, тимчасової окупації або проходу військ, що означає недоцільність її застосування щодо крадіжок, які відбулися хоча й під час дії режиму воєнного стану, але поза межами зазначених вище районів та без будь-якого використання умов воєнного стану [12].

Подібну думку висловлює і О. Кравчук, ілюструючи її наступним прикладом: «учиненням в умовах воєнного стану слід уважати такі викрадення чужого майна, які вчинені щодо осіб, які переміщуються у більш безпечні регіони України чи щодо їх майна, щодо майна, осіб, які тимчасово залишили житло без контролю для укриття в безпечному місці. Якщо ж викрадення відбулося хоча й під час дії режиму воєнного стану, але поза межами зазначених вище районів та без будь-якого використання умов воєнного стану, то навряд чи доцільно застосовувати відповідну кваліфікуючу ознаку та ознаку, що обтяжує покарання» [13]. Підтримуючи таку позицію в цілому, варто відзначити, що враховуючи використання ворогом авіації, визначити які саме регіони є більш безпечними дуже важко.

В. Мазій наголошуючи про необхідність перегляду чинної редакції ч. 4 ст. 185 КК України стверджує про те, що вчинення крадіжки в мирний час та вчинення крадіжки під час дії правового режиму воєнного стану на території, які віддалені від активних бойових дій по своїй суті нічим не відрізняється, адже не несе більшої суспільної небезпеки, аніж вчинення крадіжки без дії правового режиму воєнного стану [14].

Вважаємо таке твердження дискусійним, адже не варто зовсім нівелювати ситуацією в країні, в якій оголошено воєнний стан. Вплив режиму воєнного стану на життя громадян всіх територій України є очевидним. Так, у пояснювальній записці законодавець, обґрунтовуючи необхідність включення ознаки «в умовах воєнного стану» в складі злочинів, передбачених ст.ст. 185-187 КК України, чітко висловився: оскільки від страху за своє життя та здоров'я внаслідок військових дій люди полишають свої

домівки та майно, то «такі обставини використовуються зловмисниками з метою фактично безперешкодного заволодіння цим майном шляхом проникнення до квартир, житлових будинків, офісів чи закладів торгівлі. Мають місце і випадки відкритого заволодіння чужим майном, у тому числі із застосуванням насильства».

Заслужують на увагу пропозиції науковця А. В. Коломійчук, який вважаючи, що тлумачення такої ознаки кримінальних правопорушень проти власності «вчинення в умовах воєнного стану» не є коректним та не відповідає меті, яку переслідував законодавець, приймаючи зміни до статей 185-187, 189 та 191 КК України, пропонує при кваліфікації відповідних діянь за ознакою вчинення в умовах воєнного стану враховувати хоча б один із наступних критеріїв, які перебуватимуть у безпосередньому зв'язку із воєнним станом, а саме: «1) місце скоєння кримінального правопорушення (зона бойових дій, об'єкти, що пошкоджені внаслідок ракетних атак та ін.); 2) особа потерпілого (ВПО, учасник бойових дій, волонтер та ін.); 3) час скоєння кримінального правопорушення (під час ракетних тривог, якщо це полегшало вчинення діяння, під час обстрілів, евакуації та ін.); 4) інші обставини, які існують лише під час дії воєнного стану та сприяли або будь-яким чином полегшили вчинення особою кримінальних правопорушень, передбачених статтями 185-187, 189, та 191 КК України (евакуація населення з населеного пункту, переміщення осіб до укриттів, привласнення майна, яке було передано на зберігання у зв'язку із виїздом із зони бойових дій та ін.) [15, с. 210].

Підтримуючи науковця в цілому, такий підхід по суті розтлумачує «умови воєнного стану» і знов постає питання про співвідношення кваліфікуючої обставини «в умовах воєнного або надзвичайного стану» у частинах четвертих статей 175-187 КК України із обтяжуючою обставиною, зазначеною у п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану». З огляду на таке, переконанні, що спроба відмежувати ці ознаки не є виваженою та її результат не здатний подолати спірність їх правозастосування.

Поряд з цим, такий стан речей негативно впливає не тільки на єдність судової практики, а й не узгоджується із загальною теорією класифікацій злочинів та призначення покарання. Не варто заперечувати логічність існування мінімальної міри покарання у вигляді 5 років позбавлення волі, наприклад, і за крадіжку телефону, і за крадіжку виробничого обладнання. Звісно, в умовах

воєнного стану відповідальність має бути більш суворою, що, на нашу думку, може бути досягнуто за рахунок застосування обтяжуючої обставини, яка зазначена у п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України «вчинення злочину з використанням умов воєнного стану».

При посиленні кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти власності в умовах воєнного стану необхідне чітке усвідомлення того, що її посилення може відбуватися не стільки за рахунок збільшення санкції відповідних статей Кримінального кодексу України, стільки шляхом удосконалення процесуальних аспектів її реалізації. Окрім цього, доцільним є врахування умов воєнного стану щодо всіх правопорушень, а не тільки передбачених ст.ст. 185-187 КК України.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє внести пропозицію про виключення з частин четвертих 185-187 КК України такої кваліфікуючої ознаки як «в умовах воєнного або надзвичайного стану». Правові наслідки застосування злочинцем умов воєнного стану мають бути враховані шляхом застосування п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України.

Внесення зазначених змін у кримінальне законодавство забезпечить існування однакових умов реалізації функції держави щодо забезпечення правопорядку в нашій країні.

Література

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство : Закон України від 3 березня 2022 року № 2117-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2022. № 32. Ст. 1691 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#Text> (дата звернення: 10.04.2024).

2. Пазій Б. А. Кримінологічна характеристика та запобігання крадіжкам, що вчиняються в Україні в умовах воєнного або надзвичайного стану. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Харків, 2023.

3. Самокиш І. В. Кримінально-правова охорона власності за законодавством України та країн Східної Європи - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020.

4. Татаркевич Я. О. Викрадення у кримінальному праві України: поняття та форми. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2022.

5. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство від 03 березня 2022 року № 7124. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=7124&conv=9> (дата звернення: 10.04.2024).

6. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-63806> (дата звернення: 10.04.2024).

7. Роз'яснення щодо відповідальності за мародерство та інші злочини, скоєні під час воєнного стану. *Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rozyasnennya-shchodo-vidpovidalnosti-za-maroderstvo-ta-inshi-zlochiny-skoeny-pid-chas-voennogo-stanu> (дата звернення: 10.04.2024).

8. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.01.2024, судова справа № 722/594/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116446106> (дата звернення: 10.04.2024).

9. Ухвала Кримінального Касаційного Суду Верховного суду від 28.03.2023, судова справа № 722/594/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110395917> (дата звернення: 10.04.2024).

10. Мамченко Н. Об'єднана палата ККС ВС поставила крапку у питанні застосування ознаки «в умовах воєнного стану» при призначенні покарання за крадіжку. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/291566-obedinennaya-palata-kus-vs-postavila-tochku-v-voprose-primeneniya-priznaka-v-usloviyakh-voennogo-polozheniya-pri-naznachenii-nakazaniya-za-krazhu> (дата звернення: 10.04.2024).

11. Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 03.05.2023, судова справа № 274/2060/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110597761> (дата звернення: 10.04.2024).

12. Дзиковській М. Кримінальна відповідальність за крадіжку. URL: <https://legalaid.ua/ua/kryminalna-vidpovidalnist-za-kradizhku/> (дата звернення: 10.04.2024).

13. Кравчук О., Михайленко Д. Воєнний стан як обставина, яка впливає на кваліфікацію зло-

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

чину та призначення покарання. Юридична практика. 2022. URL: <https://pravo.ua/voiennyi-stan-iak-obstavyna-iaka-vplyvaie-na-kvalifikatsiiu-zlochynu-ta-pryznachennia-pokarannia/> (дата звернення: 10.04.2024).

14. Мазій В. Крадіжка під час війни: короткий огляд судової практики. URL: <https://knpartners.com.ua/kradizhka-pid-chas-vijni-korotkij-ogljad-sudovoi-praktiki/> (дата звернення: 10.04.2024).

15. Коломійчук А. В. Вчинення в умовах воєнного стану», як ознака, що впливає на кваліфікацію кри-

мінальних правопорушень проти власності. Право и суспільство. 2023. № 5. С. 206-211. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/5_2023/31.pdf (дата звернення: 10.04.2024).

Будяченко О. М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ СЛУЖБОВИХ СОБАК ПРИ ВИЯВЛЕННІ ВИБУХОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРЕДМЕТІВ (РЕЧОВИН, МЕХАНІЗМІВ) ТА ПРИ РЕАГУВАННІ ПРАВООХОРОНЦІВ НА ЗЛОЧИНИ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИБУХІВКИ

Геращенко О. С., Залєвська І. І.

У роботі розглянуто актуальну проблему для діяльності правоохоронних органів - визначення ролі та значення кінологічної служби у розслідуванні злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухонебезпечних матеріалів в умовах запровадженого в Україні правового режиму воєнного стану. На основі аналізу досліджень і публікацій вчених, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми, визначено мету наукової роботи.

Конкретизовано види службових собак (розшукові; патрульно-розшукові; спеціальні; конвойні; вартові). Розкрито особливості виявлення кінологом зі спеціальним службовим собакою вибухових матеріалів і речовин: 1) дотримання заходів безпеки при можливих повторних вибухах; 2) значна площа обстеження та велика кількість слідів на місці події; 3) забезпечення зберігання одорологічної слідової інформації в умовах проведення аварійно-рятувальних робіт; 4) дотримання безпеки під час транспортування та зберігання вилучених вибухонебезпечних речових доказів із запаховими слідами. Уточнено основні категорії вибухонебезпечних предметів (залишені військові бойові припаси під час переміщення військових формувань; приведені в дію військові бойові припаси (їх залишки), але за певних причин не вибухнули; інженерні бойові припаси (протитанкові, протипіхотні міни), які встановлені на місцевості в бойовому положенні; саморобні вибухові пристрої, виготовлені та встановлені з терористичною метою.

Конкретизовано оперативно-розшукові, профілактичні, криміналістичні та службово-бойові завдання кінологів зі службовими собаками з пошуку вибухівки в умовах воєнного стану. Привернуто увагу до необхідності дотримання кінологом заходів безпеки під час виконання ним завдань з пошуку вибухових речовин на місці події: 1) застосування службових собак тільки після ретельного візуального огляду кінологом території; 2) повільність рухів, утримання собаки на повідку, підтвердження інформації про наявність розшукуваного запаху вибухівки набуттям собакою певної сигнальної пози (посадка або укладка); 3) вико-

ристання бронжилета відповідного класу захисту та проведення цільового інструктажу; 4) утримання від механічних порушень об'єктів обстановки (дії здійснюють вибухотехніки за допомогою спеціальних пристосувань); 5) уважне стеження за роботою собаки та визначення за його поведінкою джерела розшукуваного запаху; 6) негайне повідомлення вибухотехніків при визначенні місцезнаходження вибухового пристрою (вибухової речовини) чи предметів незрозумілого походження, дотримання безпечної відстані (перебування в укритті) до закінчення проведення робіт зі знешкодження вибухового пристрою (вилучення вибухової речовини); 7) категорична заборона щодо присутності на місці проведення робіт під час знешкодження вибухового пристрою.

Проведено узагальнення (висновки) з піднятої проблеми та наведено перспективні напрями для подальших наукових робіт з предмету дослідження.

Ключові слова: Національна поліція України, воєнний стан, правопорушення, місце події, вибухонебезпечні матеріали, категорії вибухонебезпечних предметів, кінологічна служба, працівники поліції, кінологи, види службових собак, спеціальні службові собаки, заходи безпеки.

Gerashchenko O. S., Zalevska I. I. The use of service dogs by police in the detection of explosive objects (substances, mechanisms) and in the response of law enforcement officers to crimes involving explosives

The work deals with an actual problem for the activity of law enforcement agencies - determining the role and importance of the cynological service in the investigation of crimes related to the use of explosive materials in the conditions of the legal regime of martial law introduced in Ukraine. Based on the analysis of research and publications of scientists, in which the solution of this problem has been initiated, the purpose of the scientific work is determined.

The types of service dogs (search; patrol and search; special; convoy; guard) are specified. The peculiarities of detection of explosive materials and substances by

a cynologist with a special service dog are revealed: 1) compliance with safety measures in case of possible repeated explosions; 2) a significant survey area and a large number of traces at the scene; 3) ensuring the storage of odorological trace information in the conditions of emergency and rescue operations; 4) compliance with safety during transportation and storage of seized explosive physical evidence with odor traces.

The main categories of explosive items have been clarified (military munitions left behind during the movement of military formations; activated military munitions (their remains), but for certain reasons did not explode; engineering munitions (anti-tank, anti-personnel mines), which are installed on the terrain in combat position; improvised explosive devices manufactured and installed for terrorist purposes.

The operative-research, preventive, forensic and service-combat tasks of cynologists with service dogs to search for explosives in the conditions of martial law are specified. Attention was drawn to the need to observe safety measures by the cynologist during his performance of the tasks of searching explosives at the scene: 1) use of service dogs only after a thorough visual inspection of the territory by the cynologist; 2) slowness of movements, keeping the dog on a leash, confirmation of information about the presence of the wanted smell of explosives by the acquisition of a certain signal posture by the dog (landing or laying down); 3) use of a bulletproof vest of the appropriate class of protection and conducting targeted briefings; 4) refraining from mechanical violations of the environment objects (actions are carried out by explosives technicians with the help of special devices); 5) careful monitoring of the dog's work and determination of the source of the wanted smell based on its behavior; 6) immediate notification of explosives technicians when determining the location of an explosive device (explosive substance) or objects of unknown origin, maintaining a safe distance (staying in shelter) until the completion of work on decontamination of an explosive device (removal of an explosive substance); 7) a categorical ban on being present at the work site during the disposal of an explosive device.

Generalizations (conclusions) on the raised problem are made and promising directions for further scientific works on the subject of research are given.

Key words: National Police of Ukraine, martial law, crime, place of occurrence, explosive materials, categories of explosive objects, cynological service, police officers, cynologists, types of service dogs, special service dogs, security measures.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Повідомлення про терористичний акт або вчинений злочин із застосуванням вибухівки, анонімне повідомлення

про закладення вибуховим матеріалів чи надходження інформації щодо виявлення вибухонебезпечних предметів (речовин, механізмів) передбачає, особливо в умовах запровадженого в Україні воєнного стану, комплекс оперативних організаційно-управлінських та безпосередніх службових дій працівників поліції, котрі (вказані вище правопорушення - *уточнено нами*) у багатьох випадках обумовлюють направлення на місце події працівників не тільки підрозділів патрульної поліції, вибухотехнічної служби Національної поліції України (*далі* - НПУ) та слідчо-оперативної групи (*далі* - СОГ), а й фахівців кінологічної служби. Саме на поліцейські підрозділи у відповідності до вимог статті 2 Закону України (*далі* - ЗУ) «Про Національну поліцію» покладаються такі завдання, як надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності [1]. У контексті предмету нашого дослідження звертаємо увагу на вимоги статті 23 «Основні повноваження поліції» ЗУ «Про Національну поліцію», до котрих серед інших відносяться наступні: 1) «у межах визначеної законодавством компетенції здійснення розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень» (п. 39); 2) «організація роботи з надання, позбавлення та підтвердження допуску поліцейських до проведення спеціальних вибухотехнічних робіт» (п. 40); 3) «здійснення техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, в тому числі пов'язаної з пожежами, та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху» (п. 41) [1].

Варто зазначити, що особливу небезпеку для суспільства становлять кримінальні правопорушення, пов'язані з використанням вибухонебезпечних пристроїв, предметів та речовин. При цьому сліди запаху є одними з ознак, які використовуються для розкриття, розслідування та попередження цього виду злочинів. Виконанню правоохоронцями таких завдань та досягненню поставлених цілей сприяє застосування поліцейськими не тільки криміналістичних знань і практичних навичок у галузях вибухотехніки

й одорології¹ (можливості техніко-криміналістичного забезпечення дослідження запахових слідів з дотриманням правил роботи з вибухонебезпечними предметами і речовинами, одорологічною інформацією тощо), а й використання спеціальної допомоги кінологів і службових собак під час проведення огляду місця події, здійснення поліцейськими інших процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів.

Правомірність застосування службових собак у правоохоронній діяльності для різних цілей визначено п. 4 статті 42 ЗУ «Про Національну поліцію», в нормах котрої зазначено, що для виконання своїх повноважень поліцейські можуть використовувати такі спеціальні засоби як службові собаки. Законодавець визначає, що під спеціальними засоби як поліцейськими заходами примусу розуміють «сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин» [1]. У відповідності до п. 12 статті 45 цього нормативного акту службовий собака застосовується під час: а) патрулювання; б) переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; в) під час конвоювання (доставлення) затриманої або заарештованої особи; г) для відбиття нападу на особу та/або поліцейського [1]. Також варто зазначити, що крім цих випадків надзвичайно важливе значення в пошуковій діяльності працівників правоохоронних органів мають кінологи зі спеціальним собакою під час пошуку вибухівки, виявлення вибухонебезпечних пристроїв, предметів, наркотичних речовин тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Варто зазначити, що вирішення піднятої нами проблеми щодо застосування службових собак при реагуванні поліцейських на злочини із застосуванням вибухівки та при виявленні вибухонебезпечних предметів (речовин, механізмів) має комплексний об'єкт дослідження. Це підтверджується результатами досліджень багатьох вітчизняних вчених. Зокрема, вивчення теоретичних, правових та методичних

основ криміналістичної одорології займалися низка вчених, зокрема, В.Д. Басай [2; 3], В.І. Биков [10], П.Д. Біленчук [6; 8], О.А. Кириченко [3; 6], Н.І. Клименко [6], О.Л. Кобилянський та А.В. Кофанов [8], Г.В. Прохоров-Лукін та В.І. Пашенко [10], М.В. Салтевський [13] та ін.

Тактика дій поліцейських на місці події у разі виявлення зброї та вибухових речовин (пристроїв) була предметом дослідження таких вчених, як А.О. Антощук [14; 17], Т.М. Івасишин та А.Б. Кульчицький [11], О.З. Мармура [9], В.М. Мунчак [11], Є.О. Письменський [9], Ю.П. Приходько [11; 17], О.Г. Рувін [4; 12], Б.Б. Теплицький [4], А.Б. Ткачик [9], С.С. Чернявський [4], В.В. Юсупов [14; 17], В.О. Ящук [15] та ін.

Особливості використання службових собак під час оперативно-розшукових та профілактичних заходів досліджували такі вчені, як Ю.М. Євстафієва та В.І. Бучковська [5], безпекова складова поліцейського в разі нападу собаки досліджувалась Т.С. Вайдою [3], розвитку кінологічної служби в системі МВС приділяв увагу С.І. Коломієць [7] та ін.

Разом з тим, в умовах воєнного стану практика правоохоронної діяльності вимагає подальшого вивчення таких питань, як налагодження взаємодії кінологів і працівників слідчо-оперативної групи при розслідуваннях злочинів із застосуванням вибухонебезпечних речовин (матеріалів, об'єктів) країни-агресорки на звільнених від окупантів територіях, при вчиненні терористичних актів тощо.

Метою роботи є: 1) актуалізація ролі та значення кінологічної служби під час розслідування злочинів, пов'язаних з вибухонебезпечними матеріалами в умовах запровадженого в Україні правового режиму воєнного стану; 2) конкретизація видів службових собак та особливості виявлення кінологом зі спеціальним службовим собакою вибухових матеріалів і речовин, уточнення основних категорій вибухонебезпечних предметів; 3) конкретизація оперативно-розшукових, профілактичних, криміналістичних та службово-бойових завдань кінологів зі службовими собаками з пошуку вибухівки; 4) привертання уваги до необхідності дотримання кінологом заходів безпеки під час виконання ним завдань з пошуку вибухових матеріалів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом багатьох століть собаки займали важливе місце в життєдіяльності людини - охороняли житло від хижих звірів, допомагали в пошуках

¹ *Одорологія* - наука, що вивчає запахи (уточнено нами).

їжі та одягу, а в північних районах ще й служили у якості ефективних перевізників. З плином часу собак почали застосовувати для військової, правоохоронної, рятувальної та інших видів діяльності, наприклад, для охорони осіб, пошуку людей у завалах, порятунку під час надзвичайних ситуацій (землетрусів, вибухів, пожеж тощо); якщо тварина відчувала наближення небезпеки, то вона голосно попереджала своїх господарів про неї. Пізніше собак почали екіпірувати в захисне, як правило, металеве, обладнання і використовували для нападу або відволікання уваги супротивника.

На сучасному етапі розвитку правоохоронної системи службові собаки займають значне місце в професійній діяльності органів/підрозділів Національної поліції і виконують важливі завдання та функції. За інформацією Департаменту патрульної поліції, в територіальних підрозділах патрульної поліції з початку російсько-української війни в роботі підрозділів поліції використовується понад 930 службових собак [16]. Понад 600 кінологів разом зі службовими собаками беруть участь у розшуку злочинців, патрулюють міста, знаходять вибухівку, зброю та наркотики. Службових собак утримують у кінологічних центрах, які є в кожному територіальному органі поліції, вони допомагають вибухотехнікам, патрульним, працівникам КОРД і поліції охорони [17, с. 6].

Як свідчать А.О. Антощук, Ю.П. Приходько, В.В. Юсупов [17, с. 6], від початку повномасштабної збройної агресії РФ проти України (з 24 лютого 2022 року) на блокпостах (постах поліції) кінологів (без службових собак) було залучено 5784 рази, 12 192 рази кінологи виконували службово-бойові завдання зі службовими собаками, для забезпечення публічного порядку й безпеки, патрулювання, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, а також для надання допомоги в евакуації громадян кінологів поліції залучали понад 26,5 тис. разів. За допомогою службових собак поліції виявлено та вилучено 7419 одиниць зброї та боєприпасів, 127 428 набоїв і 157 кг вибухівки [17, с. 6].

У підрозділах поліції для забезпечення публічної безпеки й охорони громадського порядку та протидії злочинності, а також з метою вирішення інших оперативно-службових завдань, покладених на поліцію, використовуються (застосовуються) спеціально підготовлені наступні види службових собак: 1) *розшукові* - для розшуку за запаховими слідами осіб, які вчинили кримінальне

правопорушення, для проведення вибірки людини та речі, пошуку речових доказів і стріляних гільз, затримання особи чи групи осіб, які втікають з місця події/злочину; 2) *патрульно-розшукові* - для патрулювання, використання під час забезпечення публічної безпеки й порядку, охорони прав і свобод людини, пошуку правопорушника по «гарячому» запаховому сліду, затримання особи чи групи осіб, які втікають з місця події, припинення нападу на кінолога чи інших осіб; 3) *спеціальні* - для пошуку та виявлення вибухових речовин, вибухових пристроїв, вогнепальної зброї і набоїв, наркотичних засобів, закопаних (захованих) трупів; 4) *конвойні* - для припинення втечі й затримання осіб, які втекли з-під варти; 5) *вартові* - для охорони спеціальних установ і об'єктів поліції та об'єктів, що охороняються поліцією охорони [18].

З точки зору вищезазначених вчених [17, с. 40-41], виявлення кінологом зі спеціальним службовим собакою вибухових матеріалів і речовин має такі особливості: 1) необхідність дотримання заходів безпеки в умовах можливих повторних вибухів додаткових вибухових пристроїв і легкозаймистих речовин, обвалів, пожеж тощо; 2) велика площа обстеження та кількість слідів, зокрема фрагментів вибухових пристроїв; 3) проведення аварійно-рятувальних робіт і забезпечення зберігання одорологічної слідової інформації. У зв'язку з цим високою є імовірність раптової втрати слідів вибухових речовин і запахових слідів, що мають властивості до швидкого перетворення в інші сполуки, є леткими й нестійкими; 4) дотримання заходів безпеки під час транспортування та зберігання вилучених вибухонебезпечних речових доказів із запаховими слідами.

Як зазначають вчені (В.В. Юсупов, А.О. Антощук, Ю.П. Приходько та ін.), в умовах воєнного стану кінологи зі службовими собаками з пошуку вибухівки виконують такі види оперативно-розшукових, профілактичних, криміналістичних та службово-бойових завдань: 1) огляд транспортних засобів та багажу на блок-постах з метою виявлення вибухонебезпечних матеріалів, зброї та бойових припасів; 2) огляд деокупованих територій держави з метою пошуку і виявлення вибухонебезпечних предметів і речовин, а також огляд споруд, будівель, квартир та різних приміщень - місць ймовірного перебування російських військовослужбовців, з метою перевірки об'єктів на вибухобезпечність й відсутність вибухових пристроїв; 3) оперативно-розшукові, профілактичні і криміналістичні заходи спільно з працівниками

органів досудового розслідування та оперативних підрозділів правоохоронних органів для виявлення вибухонебезпечних та заборонених предметів і речовин, перевірки порушників за їх запашовими слідами щодо їх причетності до вчинених кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом вибухонебезпечних матеріалів; 4) патрулювання визначених територій та забезпечення заходів публічної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури [17, с. 40-41]. Підготовлені спеціальні собаки застосовуються під час проведення оперативно-розшукових заходів, слідчих дій, розкриття кримінальних правопорушень, для пошуку вибухових речовин та пристроїв, вогнепальної зброї та набоїв до неї, пошуку трупів чи людських залишків.

Спеціальних собак для пошуку вибухових пристроїв, вибухових речовин, вогнепальної зброї (набоїв) працівники поліції використовують під час огляду приміщень та багажу в аеропортах, на залізничних та автобусних станціях, станціях метрополітену, у морських і річкових портах, на блокпостах чи стаціонарних постах патрульної поліції, в житлових, підсобних, поштових приміщеннях, камерах схову, різних транспортних засобах (літаках, плавзасобах, потягах, автобусах, вантажних, легкових автомобілях тощо), інших приміщеннях чи будівлях, а також при огляді підозрілих осіб. У ході проведення вказаних заходів спеціальні собаки повинні знаходитися на повідку або без нього залежно від ситуації та без намордника [18].

Застосування спеціальних собак поліції для виявлення вибухівки та вибухових пристроїв дозволяється лише у випадках, передбачених пунктом 57 Інструкції [18]; проводиться в присутності фахівців вибухотехнічної служби. Спеціальні собаки поліції не застосовуються при проведенні військових чи інших невластивих поліції функцій (розмінування території, пошук мін чи снарядів тощо). У разі виявлення вибухонебезпечних предметів чи предметів зі схожими запахами забороняється торкатися їх та переміщати. При виявленні підозрюваного предмета негайно інформується працівник вибухотехнічного підрозділу, вживаються заходи для захисту джерела запаху від механічних пошкоджень та обмеження доступу сторонніх осіб.

Під час проведення робіт з пошуку вибухівки за допомогою спеціальних собак кінолог повинен мати засоби індивідуального захисту (бронежилет, каска), а спеціальної собаку (залежно від обставин) рекомендовано одягати у спеціальний захисний жилет [18].

В умовах воєнного стану вченими (В.В. Юсупов, А.О. Антощук, Ю.П. Приходько та ін.) [17, с. 28] виокремлюються чотири основні категорії вибухонебезпечних предметів, що становлять потенційну загрозу та високий ризик для життя і здоров'я громадян, а саме: 1) військові бойові припаси, що залишені, загублені на місцевості під час переміщення військових формувань; 2) військові бойові припаси та їх залишки, які були приведені в дію, але за певних причин не вибухнули; 3) інженерні бойові припаси (протитанкові, протипіхотні міни), встановлені на місцевості в бойове положення; 4) саморобні вибухові пристрої, виготовлені та встановлені з терористичною метою.

Заходи безпеки кінолога під час виконання завдань з пошуку вибухових речовин. Під час проведення слідчих дій з виявлення за допомогою спеціальних собак вибухових речовин і пристроїв працівникам поліції необхідно дотримуватися таких заходів безпеки: 1) службових собак застосовувати тільки після ретельного візуального огляду кінологом поверхні або окремих об'єктів на предмет виявлення ознак встановлених вибухових пристроїв; 2) у процесі роботи кінолог не повинен здійснювати жодних механічних порушень (змін) обстановки: відкривати двері, вікна, переміщувати предмети, смикати, тягнути, обрізати шнур, шпагат, мотузку, дріт тощо; ці дії здійснюють вибухотехніки за допомогою спеціальних пристосувань; заборонено чіпати підозрілі предмети чи пристрої, переміщати їх з місця на місце; 3) перед роботою на місці події кінолог повинен одягнути бронежилет відповідного класу захисту та пройти цільовий інструктаж перед оглядом об'єкта; 4) усі рухи кінологи виконують повільно, собаку з повідка здебільшого не відпускають (залежно від обставин); інформацію про наявність розшукуваного запаху вибухівки отримують за допомогою набуття собакою певної сигнальної пози (посадка або укладка); 5) у разі застосування собаки для пошуку вибухівки кінолог повинен уважно стежити за її роботою з тим, щоб за його поведінкою визначити джерело розшукуваного запаху; 6) у разі визначення за допомогою спеціальної собаки місцезнаходження вибухового пристрою (вибухової речовини) чи предметів незрозумілого походження з розшукуваним запахом кінолог повинен негайно повідомити про це вибухотехніків і відійти на безпечну відстань або перебувати в укритті до закінчення проведення робіт зі знешкодження вибухового пристрою (вилучення вибухової речовини); 7) кінологу із собакою категорично заборонено бути присутніми на місці

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

проведення робіт зі знешкодження вибухового пристрою [17, с. 35-36; 18]. Також кінолог з використанням розшукового собаки не тільки виявляє на місці події запахові сліди, а й за рішенням керівника СОГ здійснює пошук і переслідування правопорушника, який залишив місце злочину.

Висновки. Провівши аналіз наукових праць з предмету дослідження та нормативно-правових актів чинного законодавства з піднятої нами проблеми можемо зробити наступні узагальнення.

1. Застосування службових собак має важливе значення в професійній діяльності підрозділів Національної поліції. Разом з тим, чинне законодавство в цій галузі потребує подальшого вдосконалення, використання службових собак регламентується незначною кількістю нормативно-правових актів. Незважаючи на це, рівень співпраці територіальних підрозділів НПУ з кінологічними центрами з кожним роком зростає, службові собаки успішно забезпечують виконання покладених на них завдань.

2. В залежності від призначення та роду виконуваних завдань у правоохоронній діяльності серед службових собак розрізняють такі їх види, як розшукові; патрульно-розшукові; спеціальні; конвойні; вартові.

3. Визначення спеціальними службовими собаками запахових слідів як важливих речових доказів вчиненого злочину під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з вибухонебезпечними матеріалами й речовинами, сприяє вирішенню оперативно-розшукових завдань, конкретизації криміналістичних версій та їх ефективного використання у процесі доказування.

4. В умовах воєнного стану кінологи зі службовими собаками виконують низку оперативно-розшукових, профілактичних, криміналістичних та службово-бойових завдань, зокрема: 1) огляд транспортних засобів та багажу на блок-постах з метою виявлення вибухонебезпечних матеріалів, зброї та бойових припасів; 2) пошук і виявлення вибухонебезпечних предметів, речовин, диверсійно-розвідувальних груп тощо на деокупованій місцевості чи окремих об'єктів; 3) заходи з виявлення вибухонебезпечних та заборонених предметів і речовин, перевірки порушників за їх запаховими слідами щодо причетності до вчинених кримінальних правопорушень; 4) патрулювання територій та забезпечення заходів публічної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури; 5) проведення інших оперативно-розшукових заходів, слідчих дій, розкриття кримінальних

злочинів, пошук трупів чи людських залишків на місці зруйнованих ворогом будівель тощо.

5. Заходи безпеки під час виконання кінологом завдань з пошуку вибухових речовин на місці події полягають у дотриманні наступних вимог: 1) у застосуванні службових собак тільки після ретельного візуального огляду кінологом території; 2) повільність рухів, утримання собаки на повідку, підтвердження інформації про наявність розшукуваного запаху вибухівки за набуттям собакою сигнальної пози (посадка або укладка); 3) використання бронезилета відповідного класу захисту та проведення цільового інструктажу; 4) утримання від механічних змін в обстановці (дії здійснюють вибухотехніки за допомогою спеціальних пристосувань); 5) негайне повідомлення вибухотехніків при визначенні місцезнаходження вибухового пристрою; 6) категорична заборона присутності на місці проведення робіт під час знешкодження вибухового пристрою.

6. Для підвищення ефективності процесу збирання запахових слідів доцільно поєднувати зусилля кінолога зі спеціальним собакою (собакою-детектором) і інших фахівців (експертом-одорологом, кваліфікованими експертами спеціальних лабораторій науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України тощо).

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень можуть бути: 1) вивчення закордонного досвіду застосування службових собак при виявленні вибухонебезпечних та інших матеріалів; 2) сучасні методи підготовки службових собак щодо виявлення ними нових вибухонебезпечних речовин та матеріалів, в тому числі специфіка дресування собак по пошуку наркотичних засобів та зброї та основні показники тестування тварин, яких відбирають для цього виду дресування; 3) визначення критеріїв добору племінних собак, нащадки яких будуть використовуватися на спеціальній службі; 4) особливості надання домедичної допомоги службовим собакам, які отримали травми на місці події.

Література

1. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII (зі змінами станом на 18.05.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 09.06.2024).

2. Басай В. Д. Криміналістична одорологія (теоретичні, правові і методичні основи) : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника, 2003. 502 с.

3. Басай В. Д., Кириченко О. А. Основи одорології : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника; Юрид. ін-т, 2002. 576 с.
3. Вайда Т. С. Забезпечення особистої безпеки поліцейського в разі нападу собаки й основні заходи з надання домедичної допомоги потерпілому внаслідок укусу тварини. *Юридичний бюлетень : наук. журнал*. Одеса: ОДУВС, 2021. Випуск 20 (20). С. 93-104. URL: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/v20-2021>.
4. Дії поліції у разі виявлення зброї та вибухових пристроїв або слідів їх застосування : довідник / кол. авт.; за заг. ред. С.С. Чернявського, О.Г. Рувіна, Б.Б. Теплицького. Київ, 2019. 148 с.
5. Євстафієва Ю. М., Бучковська В. І. Особливості використання службових собак під час оперативно-розшукових та профілактичних заходів. *Таврійський науковий вісник*. 2021. № 121. С. 127-132. DOI: <https://doi.org/10.32851/2226-0099.2021.121.18>.
6. Клименко Н. І., Кириченко О. А., Біленчук П. Д. Судова одорологія. Дніпропетровськ: ДДУ, 1994. 164 с.
7. Коломієць С. І. Розвиток кінологічних служб органів системи МВС. Шляхи покращення професійного рівня працівників кінологічних служб : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 14 груд. 2018 р.). Харків : ХНУВС, 2018. С. 10-14. 44
8. Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Біленчук П. Д. Запахові сліди та їх властивості : метод. рек. Київ : КИИ, 2010. 52 с. 19.
9. Кримінально-правова характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним обігом зброї та вибухівки : посібник для підрозділів Національної поліції у схемах / О.З. Мармура, Є.О. Письменський, А.Б. Ткачик. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 44 с.
10. Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху / [Г.В. Прохоров-Лукін, В.І. Пашенко, В.І. Биков та ін.]. Київ : Еліт Прінт, 2011. 216 с.
11. Приходько Ю. П., Івасишин Т. М., Кульчицький А. Б., Мунчак В. М. Деякі аспекти ситуаційної вибухотехнічної експертизи. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 450-459. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.45>.
12. Рувін О. Г. Методичний посібник для навчання фахівців-кінологів з пошуку вибухових пристроїв та вибухівки, вогнепальної зброї та боєприпасів. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 1999.
13. Салтевський М. В. Використання запахів слідів для розкриття і розслідування злочинів. Київ: КВШ МВС, 1982. 52 с.
14. Юсупов В. В., Антощук А. О. Збирання запахів слідів на місці події: шляхи удосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 478-481. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/110>.
15. Яцук В. О. Дослідження запахів слідів під час розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються із використанням вибухонебезпечних пристроїв, предметів, речовин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 623-626. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-9/153>.
16. В Нацполіції працює понад 900 службових собак. *Українські національні новини*. URL: <https://unn.ua/news/v-natspolitsiyi-pratsyuue-ponad-900-sluzhbovikh-sobak> (дата звернення: 06.06 2024).
17. Використання службових собак кінологічними підрозділами Національної поліції України для виявлення вибухових речовин в умовах воєнного стану [Текст] : метод. рек. / [В.В. Юсупов, А.О. Антощук, Ю.П. Приходько та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 46 с.
18. Про затвердження Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України : наказ МВС від 01.11.2016 № 1145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1544-16> (дата звернення: 08.06.2024).
19. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС від 27.04.2020 року № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text> (дата звернення: 05.06.2024).

Герашенко О. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри тактико-спеціальної
та спеціальної фізичної підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Залевська І. І.,
кандидат політичних наук,
викладач кафедри тактико-спеціальної
та спеціальної фізичної підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВОГО ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ЧИ СПЕЦІАЛІСТА

Ревякіна Т. О.

Метою цієї статті є актуальних проблем суб'єктивної сторони складу завідомо неправдивого висновку експерта чи спеціаліста. Визначено наслідки неправильного висновку експерта чи спеціаліста, якими можуть бути недостатність, недосконалість, спірність, помилковість та/чи невірність їх: а) особистих здібностей: - наукової підготовки; - практичного досвіду; - компетентності; - уважності; б) особистих дій: - повноти дослідження; - обрання методів; - використання наукових положень; - аналізу та оцінки об'єктів експертизи. Пропонується враховувати спільне та окреме розуміння слів і термінів - «завідомо», «завідомо неправдивий», «неправдивий висновок».

Стверджується про наявність трьох суб'єктивних моментів внутрішнього психічного ставлення експерта, спеціаліста до вчинюваного ним суспільно небезпечного діяння, яке може бути зроблене на підставі аналізу та оцінки об'єктивних ознак такого злочину: а) суспільний момент - усвідомлення суспільної небезпеки своїх діянь; б) інтелектуальний момент - усвідомлення неправдивості висновку; в) вольовий момент - бажання вчинити зазначені дії. При цьому аргументовано, що неправдивість положень висновку може стосуватися як окремих питань справи, так і всієї загалом, а також висновку в цілому та його складових частин. Завідомо неправдивий висновок визнається закінченими з моменту завершення складання висновку, його підписання і надання суду або іншому уповноваженого органу. Запропоновано враховувати термінологічні визначення, що розкривають сутність поняття «обман» та використовувати аналогію в розумінні таких форм обману, як фабрикація та фальсифікація для умов складання висновку експерта, спеціаліста.

Запропоновано внести зміни у законодавство щодо заміни кримінальної відповідальності експерта, спеціаліста на адміністративну відповідальність за складання завідомо неправдивого висновку, поєднаного з обвинуваченням у кримінальному проступку чи нетяжкому злочині, натомість залишити кримінальну відповідальність експерта за складання

завідомо неправдивого висновку, поєднаного з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині.

Ключові слова: експерт, спеціаліст, суб'єкт, кримінальне провадження, завідомо неправдивий висновок, кримінальне правопорушення.

Reviakina T. O. Actual problems of the subjective side the composition of a knowingly false conclusion of an expert or specialist

The purpose of this article is to analyze the actual problems of the subjective side of a deliberately false conclusion of an expert or specialist. The consequences of a false conclusion of an expert or specialist were determined, which could be insufficiency, imperfection, controversy, error and/or incorrectness of their: a) personal abilities: - scientific training; - practical experience; - competence; - attentiveness; b) personal actions: - completeness of the study; - choice of methods; - use of scientific provisions; - analysis and evaluation of the objects of examination. It is proposed to consider the joint and separate understanding of such words and terms as "deliberately", "deliberately false", "false conclusion".

It is claimed that there are three subjective moments of the internal mental attitude of an expert or specialist to a socially dangerous act committed by him/her, which can be determined based on the analysis and assessment of the objective features of such a crime: a) social moment - awareness of the social danger of one's actions; b) intellectual moment - awareness of the falsity of the conclusion; c) volitional moment - the desire to commit the specified actions. At the same time, it is claimed that the falsity of the provisions of the conclusion can relate to individual issues of the case, as well as the entire case as a whole, as well as the conclusion as a whole and its component parts. A deliberately false conclusion is considered complete from the moment it is drawn up, signed and submitted to a court or other authorized body. It is proposed to consider the terminological definitions which reveal the essence of the concept of "deception" and to use an analogy in understanding

such forms of deception as fabrication and falsification of the conditions for drawing up an expert's or specialist's conclusion.

It is proposed to amend the legislation to replace criminal liability of an expert or specialist with administrative liability for making a deliberately false conclusion combined with a charge of a criminal offense or a minor crime, and to retain criminal liability of an expert for making a deliberately false conclusion combined with a charge of a serious or especially serious crime.

Key words: *expert, specialist, subject, criminal proceedings, deliberately false conclusion, criminal offense.*

Постановка проблеми та її актуальність. Доступне і ефективне правосуддя є основою захисту прав людини в кожній правовій та демократичній державі, застосування відповідальності за встановлені факти порушення юридичних норм, зокрема - відповідних норм матеріального права для призначення справедливого покарання. Для прийняття об'єктивного і всебічного розгляду справ у суді необхідні спеціальні дослідження в різних галузях, адже суддя очевидно не може мати спеціальних знань у всіх сферах життя. Особливо важливого значення у цьому сенсі набуває організація судово-експертної діяльності та законність отримання доказової інформації в процесі здійснення кримінального провадження.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення є одним із критеріїв його кримінально-правової класифікації у науці кримінального права та відіграє значущу роль при кваліфікації конкретного складу злочину, в тому числі й щодо введення в оману суду або іншого уповноваженого органу у формі завідомо неправдивого висновку експерта, спеціаліста, складеного для надання або наданого вказаному органу.

Практика застосування терміну «суб'єктивна сторона кримінального правопорушення» у юриспруденції свідчить, що під нею прийнято вважати закріплену переважно в диспозиціях статей Особливої частини Кримінального кодексу України (далі - КК) сукупність обов'язкових і факультативних ознак, що характеризують психічне ставлення особи, яка вчинила злочин, до вчиненого нею діяння та до його наслідків. Обов'язковою ознакою всіх злочинів є вина. В окремих злочинах ознаки мотиву і мети можуть бути як обов'язковими так і факультативними.

Практичне значення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення полягає в наступному [1, с. 160]:

– вона є елементом складу кримінального правопорушення та входить до підстави кримінальної відповідальності;

– її ознаки визначають суспільну небезпечність кримінального правопорушення;

– від визначення її ознак залежить правильна кваліфікація кримінального правопорушення;

– вона допомагає розмежувати кримінальне правопорушення, а також відмежувати кримінально протиправне діяння від його відсутності.

Отже, враховуючи надзвичайну важливість встановлення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, а також достатню складність її доведення щодо такого нетяжкого, у розумінні ст. 12 КК [2], злочину, як складання для надання або надання завідомо неправдивого висновку експерта, спеціаліста суду або іншому уповноваженому органу, дослідження з даної проблематики слід розглядати як актуальне та своєчасне науково-практичне завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу у формі завідомо неправдивого висновку експерта, спеціаліста, складеного для надання або наданого вказаному органу, є відносною новелою кримінального закону, що динамічно розвивається. Так, основний зміст, назва сучасної редакції ст. 384 КК були сформульовані у законі наприкінці 2017 р. [3], суб'єктний склад доповнений «спеціалістом» в середині 2020 р. [4], а чинна санкція ч. 1 ст. 384 відредагована у 2023 р. [5].

Тож, не можна сказати, що за таких обставин обраний напрям був предметом численних досліджень науковців, хоча, в силу своєї актуальності, достатньо представницька кількість вчених обрала його безпосереднім або ж опосередкованим об'єктом пошуків. Зокрема, на думку А.В. Дудича проведення експертизи особою, зацікавленою в результаті кримінального провадження, та надання нею висновку може призвести до постановлення незаконного судового рішення. Звичайно, якщо такий висновок є завідомо неправдивий, то експерт нестиме кримінальну відповідальність. Однак висновок, наданий особою, яка не заявила самовідводу при наявності для цього підстав, не завжди є завідомо неправдивим, він може бути цілком об'єктивним і повним або ж помилковим [6, с. 135].

Досліджуючи особливості суб'єктивних ознак завідомо неправдивого показання свідка, Л.Л. Якимовський, зазначив, що ця ознака характеризується умисною формою вини, що визначається

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

законодавцем у диспозиції ст. 384 КК, де він вказує, що саме завідомо неправдиве показання свідка є кримінально караним. Психічне ставлення винної особи до даного злочинного діяння передбачає певний свідомий акт волі, алгоритм дій, який спочатку свідок переосмислює, перед тим як відтворити суб'єкту кримінального провадження етапи формування цих неправдивих показань, знаючи про які слідчий прокурор або суддя можуть швидко та ефективно виявити такі показання, професійно зафіксувати їх, належним чином зібрати доказову базу та притягнути свідка, в разі доведення його вини, до кримінальної відповідальності [7, с. 1101].

На рівні дисертаційних робіт відносини, пов'язані з обраною темою також досліджували: - А.М. Проценко (процесуальні, організаційні та тактичні засади проведення експертизи в суді) [8]; - К.А. Шуневич (моделі організації та проведення судової експертизи у кримінальному судочинстві в державах Європи і в Україні) [9]; - А.М. Тимчишин (теорія та практика спеціальних знань у кримінальному процесі України) [10]; - Ю.О. Гломб (кримінальна відповідальність за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу) [11].

В той же час, проблеми суб'єктивної сторони складу завідомо неправдивого висновку експерта чи спеціаліста не були основними для дослідження у зазначених та інших публікаціях, що робить їх нагальними для комплексного аналізу та оцінки.

Метою статті є аналіз актуальних проблем суб'єктивної сторони складу завідомо неправдивого висновку експерта чи спеціаліста.

Виклад основного матеріалу. Експерт та спеціаліст у кримінальному провадженні відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК) володіють відповідно [12, ст. ст. 69, 71]:

1) науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, що згідно із законодавством дає право провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, які містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери його знань;

2) спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Висновок експерта має такі ознаки: виконавець має спеціальні знання і кваліфікацію зі спеціалізації відповідно до Закону України «Про судову експертизу» (далі - закон про СЕ) [13, ст. 10];

– містить перелік питань, які відповідають його спеціальним знанням;

– оцінюється учасниками кримінального провадження і судом;

– має чітко визначену структуру, закріплену у ст. 102 КПК України.

Як правило, висновок експерта, хоч і не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але має визначальне рішення для правильної кваліфікації та незгода з ним повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку.

Нажаль, реалії життя свідчать про можливість надання як помилкового, так і завідомо неправдивого висновку експерта чи спеціаліста, що ускладнює пошук істини у справі та вкрай негативно впливає на здійснення правосуддя не лише у кожній конкретній справі, а й іміджеву систему держави як правової.

Задля забезпечення кримінально-правової охорони правосуддя законодавцем передбачено ст. 384 КК «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу» [2], зокрема, як завідомо неправдивий висновок експерта чи спеціаліста, складений для надання органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України, у тому числі, у разі, якщо такі дії поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту, а також вчинені з корисливих мотивів.

Аналіз диспозиції досліджуваної норми свідчить, що одним із вагомих елементів складу для кваліфікації злочину є саме суб'єктивна сторона, адже законодавцем чітко зазначено фразу «завідомо неправдивий» щодо висновку експерта, спеціаліста. Суб'єктивна сторона правопорушення є прямим умислом, адже експерт чи спеціаліст усвідомлює неправдивість своїх показань (діє завідомо). Мотиви та мета на кваліфікацію кримінального правопорушення не впливають, але якщо мотив корисливий - кваліфікація здійснюється за ст. 384 КК України, в якій законодавцем він прописаний як одна з кваліфікуючих ознак.

Складність доказування суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення полягає в розмежуванні активних дій від пасивних, бо

умовчання (замовчування) експерта чи спеціаліста про відомі їм обставини справи (бездіяльність) є однією з форм відмови від давання показань, що карається за ч. 1 ст. 385 КК України.

Експерт несе особисту суб'єктивну відповідальність за висновок, адже із ст. 101 КПК України випливає, що висновок експерта має ґрутуватись на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведеного дослідження.

Експерт або спеціаліст, що залучений до складання висновку, виступає у цих відносинах як суб'єкт судово-експертної діяльності та як суб'єкт відповідальних професійних і морально-етичних дій. Він зобов'язаний мати на увазі, усвідомлювати, відчувати і пам'ятати про свою відповідальність. Відносини відповідальної залежності, в які вступає експерт, спеціаліст у процесі експертного провадження, мають об'єктивний характер, який особливо наочно проявляється під час аналізу його діяльності, коли він має справу зі сферою підвищеної відповідальності та мусить висловлювати й виявляти міру відповідальності. Це проявляється в строгості, точності, багатстві аргументації, глибині, об'єктивності та правдивості змісту експертного висновку, у позитивному впливі результатів експертного дослідження на встановлення істини в кримінальному провадженні.

Неправдивим за ст. 384 КК України є висновок експерта, спеціаліста, в якому неправильно викладені або перекохані факти чи зроблена завідомо неправильна їх оцінка, якщо в ньому невірно викладений хід дослідження, зроблені завідомо неправильні висновки, перекохані певні факти та обставини, коли повністю або хоча б частково відповіді не відповідають дійсності.

Слід зауважити, що обов'язковою умовою відповідальності за розглядуване кримінальне правопорушення є заздалегідь свідомо перекоханих у висновку фактів, а отже такий факт має бути задокументовано офіційно як попередження особи про кримінальну відповідальність за неправдивий експертний висновок. Так, у ч. 2 ст. 102 КПК України зазначено, що у висновку експерта обов'язково повинна бути вказівка про його попередження щодо відповідальності за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Така вимога, зокрема, «спрацьовує» для притягнення до відповідальності експерта за ст. 384 КК України також і в інших галузях юриспруденції: у процесуальному порядку необхідно

заздалегідь попередити про кримінальну відповідальність за неправдивий висновок (ст. 53 Цивільно-процесуального кодексу України [14], ст. 70 КПК, ст.ст. 66 і 133 Кодексу адміністративного судочинства України [15]). Відсутність такого попередження і його належного оформлення виключає відповідальність за ст. 384 КК.

На жаль, законодавче визначення поняття «зловживання процесуальними правами» відсутнє, хоч є базовим принципом судочинства і процесуальні кодекси передбачають певний перелік дій, які можуть бути визнані як зловживання учасниками судового процесу, які не завжди добросовісно користуються процесуальними правами (зловживають). Так, експерт, усвідомлюючи, що може фактично вписати до висновку неправдиву інформацію, яку потім потрібно буде оцінити юридично, з суб'єктивних причин, користуючись корпоративною солідарністю колег зі спеціальними знаннями та з різних мотивів (користь, образа, родинні чи інші соціальні зв'язки, прагненням отримати задоволення від помсти за спричинену йому раніше шкоду, заздрість, ненависть, ревнощі, бажання вислужитися, заручитись підтримкою у вирішенні конкретного питання, приховати свою некомпетентність) може зловжити своїм правом. Про це свідчить моніторинг статистики зареєстрованих та направлених до суду кримінальних правопорушень: відсутність зареєстрованих видів кримінальних правопорушень зі «складання завідомо неправдивого висновку експерта» [16, с. 405].

Завідомо неправдивий висновок є результатом унесення до нього інформації, яка не відповідає дійсності та стосується окремих питань справи чи всієї її загалом або щодо досліджуваного об'єкта - зміна або підміна його ідентифікаційного поля; фактичних даних - неправильне їх викладення, пряме заперечення чи свідоме неправильне оцінювання [17, с. 48].

При цьому, експерт, спеціаліст може дати неправдивий висновок у разі, якщо:

- питання, які виносяться на експертизу, завідомо для нього виходять за межі спеціальних знань і тому фактично ним будуть неправильно оцінені факти;
- висновок ґрунтується на доказах, які визнані судом недопустимими, про що відомо експерту;
- не дотримано чи не зазначено одну чи декілька нормативних елементів змісту висновку.

Також дискусійним є вирішення питання про кримінальну відповідальність за неправдивість одного висновку від декількох експертів,

адже у кожного з залучених до висновку експертів є власне суб'єктивне ставлення. У цьому випадку кілька залучених для проведення експертизи експертів мають право викласти висновок в окремому висновку, а до відповідальності за ст. 384 КК України буде притягнуто в індивідуальному порядку того експерта, який у власній частині висновку свідомо перекрутив інформацію та передбачав наслідки, які відбудуться завдяки таким його діям.

Особливістю притягнення до відповідальності експерта є те, що неправдивий висновок може бути викликаний його примушуванням, тож відповідальність за ст. 384 КК може бути застосована за умови, якщо відсутні підстави для застосування ст.ст. 39-41 КК. Невиконання покладених на експерта обов'язків, яке виявляється у бездіяльності як повному чи частковому замовчуванні фактів та обставин у висновку, є формою відмови від дачі показань, що кваліфікується за ч. 1 ст. 385, а не за ст. 384 КК України.

Основна складність при встановленні складу злочину полягає у визначенні його суб'єктивної сторони - винуватості експерта (спеціаліста), тобто наявності у нього злочинного умислу. Якщо експерт (спеціаліст) доведе, що він не мав заздалегідь (завідомо, свідомо) злочинного наміру, а результати правопорушення свідчать про протилежне, то довести винуватість експерта (спеціаліста) буде доволі проблематично.

Крім цього, як слід погодитись із науковцями, що з об'єктивних причин існує велика можливість експертної помилки, що викликає проблему в їх розмежуванні з завідомо неправдивим висновком, адже ймовірними є ненавмисні судження експерта внаслідок неправильного отримання та обробки інформації [18], добросовісної омани відносно правильності своїх дій, в результаті використання старих методик дослідження у нестандартній ситуації, професійної недбалості тощо [19, с. 213].

Завідомо неправдивим висновком експерта і спеціаліста визнається свідоме неправильне відображення результатів дослідження, наприклад, неправильні висновки чи оцінка, які не впливають із матеріалів справи, замовчування певних фактів або спотворення їх. Однак не є злочином помилка експерта або спеціаліста, викликана недостатнім рівнем спеціальних знань або сумлінною їхньою помилкою.

Про відсутність свідомості при складанні неправдивого висновку можуть свідчити: сумлінна помилка експерта, неправильне сприйняття

обставин, що підлягають оцінці, внаслідок неуважності, забудькуватості, відсутності належної компетенції експерта, інші обставини, які вплинули на надання висновку, що не відповідає істині.

Будучи формальним складом злочину, завідомо неправдивий висновок експерта і спеціаліста визнаються закінченими з моменту завершення складання для надання неправдивого висновку, тобто з моменту підписання експертом або спеціалістом підготовленого висновку і надання його суду або іншому уповноваженому органу.

Крім того, наслідком неправильного висновку експерта чи спеціаліста можуть бути недостатність, недосконалість, спірність, помилковість та/чи невірність (для правильного висновку) їх: 1) особистих здібностей: 1.1) наукової підготовки; 1.2) практичного досвіду; 1.3) компетентності; 1.4) уважності; 2) особистих дій: 2.1) повноти дослідження; 2.2) обрання методів; 2.3) використання наукових положень; 2.4) аналізу та оцінки об'єктів експертизи.

Виходячи з положень ст. 4 закону про СЕ [13], правильність висновку судового експерта забезпечуються: - порядком призначення; - заборонаю втручатися будь-кому в проведення експертизи; - створенням необхідних умов для діяльності; - кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу свідомо неправдивого висновку тощо.

Звертає на себе увагу використане у цьому приписі закону про СЕ словосполучення «свідомо неправдивий висновок», в той час як і КК (ст. 384) і КПК (ст.ст. 70, 72) оперують поняттям «завідомо неправдивий висновок». Тож, не зважаючи на їх синонімічну природу (заздалегідь) слід вказати на необхідність одноманітного термінологічного підходу у нормах кримінального, кримінального процесуального та судово-експертного законодавства. До того ж, філологи рекомендують замінити скальковану конструкцію «завідомо» на стилістично кращий варіант: свідомо, явно, запевне, напевне, наперед [20].

Відповідаючи на питання про те, який же висновок є правдивим, потрібно комплексно враховувати сукупність приписів згаданих вище галузей законодавства, як то:

1) письмовий висновок має бути обґрунтованим та об'єктивним і складеним за результатами повного дослідження [15, ст. 12];

2) висновок повинен містити докладний опис проведених досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання [14, ст. 101];

3) висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження [14, ст. 101];

4) висновок не може виходити за межі спеціальних знань експерта [14, ст. 101];

5) висновок не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими [14, ст. 101];

6) формулювання відповідей у висновку повинні бути стислими, але зрозумілими, повними, конкретними, такими, що не допускають двозначних тлумачень [21];

7) висновок має ґрунтуватися на використанні певних методик, методів дослідження, технічних засобів та визначення послідовності їх застосування, вибір яких належать до компетенції експерта [21];

8) висновок має бути складений експертом особисто за результатами особисто проведеного дослідження [12, ст. 69].

При цьому слід враховувати, що порушення вимог законодавства щодо оформлення висновку судового експерта є дисциплінарним проступком [13, ст. 14], за який експерт може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності.

На думку судді Конституційного Суду України С. Саса, слова «завідомо» та «неправосудне» є зрозумілими для будь-якої людини, оскільки є загально визначеними поняттями. «Завідомо» означає щось заздалегідь відоме, вказує на умисел і розуміння наслідків своїх дій, а «неправосудний» — хоч і не розкрито ніде, буквально означає щось, що суперечить правосуддю. І хоча це і є оціночним поняттям, саме воно є предметом доказування у процесі кримінального провадження [22].

Цікава позиція була й у Верховного суду України відносно поняття «завідомо неправдивість», під якою визнавався очевидний для винного факт невідповідності відомостей дійсності [23]. Хоча постанова, в якій наводилося дане поняття і втратила чинність, натомість його актуальність вбачається реальною.

Близьким до вищенаведеного є розуміння терміну «завідомо неправдивий» Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду, як такого, що не відповідає дійсності [24].

Відносно розуміння слова «неправдивий» варто звернутися до положень Закону України «Про захист прав споживачів» [25, ст. 26], в якому поняття «неправдива інформація» розглядається як інформація, що не відповідає дійсності або викладена у спосіб, що має або може мати

наслідком її неправильне сприйняття споживачем, яка стосується (може стосуватися), зокрема: - існування продукції або її природи; - основних відомостей про продукцію; - обсягу зобов'язань суб'єкта господарювання та мотивів здійснення господарської діяльності; - ціни продукції, способу її формування або наявності цінових переваг тощо.

Заслуговує на увагу й поняття банківського законодавства «неправдива інформація про діяльність банку у сфері банківських послуг» як інформація, яка не відповідає дійсності [містить відомості або вказує на події (факти), яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності], неповна чи перекручена інформація [26].

Тож, висновок експерта, спеціаліста слід вважати неправдивим, якщо він є результатом унесення до нього таких даних, що не відповідають дійсності. Неправдивість такого висновку може бути наслідком свідомого перекручування фактів, надання їм неправильної оцінки, відсутності відображення фактів у змісті висновку, неналежної оцінки фактів. На цих підставах відповідним суб'єктом складається висновок, який не відповідає об'єктивній реальності та не ґрунтуються на матеріалах справи. При цьому, варто зазначити, що неправдивість положень висновку може стосуватися як окремих питань справи, так і всієї загалом. Так само слід оцінювати неправдивість положень висновку за його складовими частинами, а саме: - вступна частина; - дослідницька частина; - висновки; - ілюстрування результатів експертного провадження; - таблиці, примітки, виноски, формули (рівняння), посилання та додатки.

Автори навчального посібника вважають, що висновок експерта також є неправдивим, якщо в ньому [27, с. 76-77]: а) підмінені об'єкти експертного дослідження; б) змінене ідентифікаційне поле досліджуваного об'єкта; в) неправильно викладені фактичні дані (спотворені, вигадані або приховані ознаки об'єкта дослідження); г) має місце пряме заперечення чи свідомо неправильне оцінювання цих даних експертом.

Таким чином, завідомість неправдивого висновку експерта - завжди наявність прямого умислу в діянні, яке є усвідомлене та цілеспрямоване, що полягає в ігноруванні або замовчуванні всіх суттєвих фактичних даних та властивостей об'єкта експертизи. Прагнення отримати потрібний або бажаний неправдивий експертний висновок обумовлюється певними метою і мотивом вчинення правопорушення, які обов'язкові для кваліфікації

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

тільки за ч. 2 ст. 384 КК, в іншому випадку - є значимими для індивідуалізації покарання.

Дійсно, суб'єктивна сторона складання завідомо неправдивого висновку експерта, спеціаліста характеризується тільки прямим умислом, тобто винні усвідомлюють суспільну небезпеку завідомо неправдивого висновку, передбачають можливість настання шкідливих наслідків і бажають їх настання, на що вказує ознака свідомості дій. Тобто, це означає наявність трьох суб'єктивних моментів внутрішнього психічного ставлення експерта, спеціаліста до вчинюваного ним суспільно небезпечного діяння, яке може бути зроблене на підставі аналізу та оцінки об'єктивних ознак такого злочину:

1) суспільний момент - усвідомлення суспільної небезпеки своїх діянь;

2) інтелектуальний момент - усвідомлення неправдивості висновку;

3) вольовий момент - бажання вчинити зазначені дії.

Тож, завідомо неправдивий висновок експерта, спеціаліста являє собою злочинне діяння, вчинені особами, зобов'язаними згідно із законом сприяти правосуддю і не перешкоджати його здійсненню, пов'язані з навмисним спотворенням суб'єктом даних, що надаються ними при здійсненні своїх процесуальних обов'язків.

При цьому відсутність прямого умислу виключає можливість притягнення до кримінальної відповідальності експерта, спеціаліста за ст. 384 КК.

Теоретично, злочин, передбачений ст. 384 КК, може вчинятися не тільки через дії, а й через бездіяльність, що виражається в приховуванні відомих суб'єкту фактів. Наприклад, згідно із ч. 3 ст. 69 КПК, експерт має право викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання. В аспекті цього злочину, передбаченого ст. 384 КК, під завідомо неправдивим і неправильним мається на увазі такий висновок, який спотворює фактичні дані, тим самим вводячи в оману осіб, які здійснюють провадження у справі. Однак у разі замовчування про факти, що мають істотне значення для справи, можна говорити про вчинення цього діяння у формі бездіяльності, що, однак, не передбачено законодавством безпосередньо і вимагає конкретизації: наприклад, вказівки на можливі способи скоєння злочину в диспозиції ч. 1 ст. 384 КК, включно з замовчуванням про факти, що мають доказове значення у справі.

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ч. 2 ст. 384 КК є штучне створення доказів обвинувачення. Відносно цього слушно зауважує О.І. Габро, який каже, що давання завідомо неправдивих показань із обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину може бути вчинене винним виключно з прямим умислом. Аналогічним буде зміст та характер вини, якщо давання завідомо неправдивих показань поєднане із штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту. Особа в повній мірі оцінює свою поведінку щодо давання завідомо неправдивих показань, і щодо дій, які полягають у виготовленні, зміненні будь-яких документів, предметів, що залишені у певних місцях з метою використання в якості доказів у будь-якій справі. При цьому винний достовірно знає, що такі докази недостовірні, не існують у дійсності, і бажає вчинити дії щодо їх створення [28. с. 130].

Що стосується висновку спеціаліста, то відповідно до ч. 2 ст. 7-1 закону про СЕ, підставою для отримання висновку спеціаліста при з'ясуванні обставин вчинення кримінального проступку є запит: - службової особи підрозділу дізнання органу Національної поліції; - органу безпеки; - органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства; - органу Державного бюро розслідувань; - органу Національного антикорупційного бюро України; - уповноваженої особи іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків.

Ю.О. Гломб зазначає, що складання для надання або надання завідомо неправдивого висновку спеціаліста, як, зрештою, і сам висновок спеціаліста, має обмежене коло випадків застосування, оскільки може виступати доказом та може бути наданий виключно у кримінальному провадженні у формі спрощеного досудового розслідування кримінальних проступків. Автор також запропонував вдосконалити вказану форму введення в оману суду або іншого уповноваженого органу шляхом розширення можливості притягнення до кримінальної відповідальності спеціаліста за складання для надання або надання завідомо неправдивого висновку у виконавчому провадженні, що потребує як коригування диспозиції ст. 384 КК, так і Закону України «Про виконавче провадження» [11, с. 134]. Остання пропозиція, зроблена у дисертації в 2023 р. дещо дивує, адже норма про доповнення ч. 1 ст. 384 словами «здійснення виконавчого провадження» була прийнята ще у 2005 р. [29].

Тож, спеціаліст може залучатися до складення висновку для його надання лише органу, що здійснює досудове розслідування, і лише для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку. Натомість спеціаліст не може виступати ні суб'єктом складення висновку для з'ясування обставин вчинення злочину незалежно від ступеня його тяжкості (відсутні законні підстави), ні суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 384, оскільки його кваліфікуючими ознаками є дії, поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині.

Відтак, доцільною вбачається пропозиція про внесення зміни у кримінальне, адміністративне, кримінальне процесуальне та судово-експертне законодавство щодо заміни кримінальної відповідальності експерта, спеціаліста на адміністративну відповідальність за складання завідомо неправдивого висновку, поєднаного з обвинуваченням у кримінальному проступку чи нетяжкому злочині, натомість залишити кримінальну відповідальність експерта за складання завідомо неправдивого висновку, поєднаного з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині.

Для притягнення експерта до кримінальної відповідальності за ст. 384 КК України недостатньо, щоб висновок був неправдивим, оскільки слід встановити, що експерт чітко розуміє, що інформація, яку він надає, не відповідає дійсності. Тобто експерт:

- усвідомлює (достовірно знає), що його висновок є неправдивим;
- робить це свідомо;
- здійснює перекручування фактів;
- надає їм неправильної оцінки або не відображає факти чи навпаки, відображає, але без відповідної оцінки, унаслідок чого виноситься висновок, який не відповідає об'єктивній істині та матеріалам справи.

Також пропонується враховувати термінологічні визначення, що розкривають в освітньому законодавстві сутність поняття «обман» - надання завідомо неправдивої інформації < ... > у формах академічний плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації та списування [30, ч. 4 с. 42].

Використовуючи аналогію в розумінні наведених форм обману, для умов складання висновку експерта, спеціаліста, можна запропонувати наступні визначення: - фабрикація - вигадування даних чи фактів, що використовуються при проведенні експертизи, експертного дослідження та/чи у змісті висновку; - фальсифікація - свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що

стосуються проведення експертизи, експертного дослідження та/чи змісту висновку.

Така пропозиція уявляється слушною в аспекті згоди із позицією фахівців у галузі судової психіатрії, про те, що факт попередження (про кримінальну відповідальність) з фактору стримування перетворився на відому гарантію достовірності висновку. У результаті суди дедалі частіше оцінку висновку експерта як доказу підмінюють непроцесуальною категорією «довіри» до експерта, що спирається на рівень кваліфікації та попередження про відповідальність. Сприяє цьому, очевидно, як відсутність методики виявлення завідомо неправдивого висновку, так і відсутність законодавчого визначення обсягу та змісту поняття «завідомо неправдивий висновок експерта» [31, с. 112].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз актуальних проблем суб'єктивної сторони складу завідомо неправдивого висновку експерта чи спеціаліста дозволив узагальнити такі положення.

Аргументовано, що експерт чи спеціаліст, який залучений до складання висновку, виступає у цих відносинах і як суб'єкт судово-експертної діяльності і як суб'єкт відповідальних професійних та морально-етичних дій, зобов'язаний мати на увазі, усвідомлювати, відчувати і пам'ятати про особисту відповідальність. Перебуваючи у відносинах відповідальності залежності в процесі експертного провадження експерт чи спеціаліст оперує сферою підвищеної відповідальності, що обумовлює необхідність вираження та виявлення з його боку відповідної міри відповідальності, прояв якої особливо наочно виявляється під час аналізу ознак експертних та суміжних з ними діянь, як то: - вимогливість, точність, необхідність та достатність аргументації у відповідях; - глибина, об'єктивність та правдивість змісту експертного висновку; - позитивність впливу результатів експертного дослідження на встановлення істини у кримінальному провадженні.

Виявлено, що в межах зловживання процесуальними правами експерт чи спеціаліст, усвідомлюючи, що може фактично вписати до висновку неправдиву інформацію, яку потім потрібно буде оцінити юридично, з суб'єктивних причин, користуючись можливою корпоративною солідарністю колег зі спеціальними знаннями та з різних мотивів (користь, образа, родинні чи інші соціальні зв'язки, прагнення отримати задоволення від помсти за спричинену йому раніше шкоду, заздрість, ненависть, ревнощі, бажання вислужитися, можливість заручитись підтримкою у вирішенні конкретного питання, приховування своєї

некомпетентності) може не завжди добросовісно користуватися процесуальними правами.

Встановлено дискусійність питання про кримінальну відповідальність при комісійній експертизі за неправдивість одного висновку від декількох експертів (двох чи більше), адже у кожного із залучених до висновку експертів є власне суб'єктивне ставлення. У цьому випадку кілька залучених для проведення експертизи експертів, у разі незгоди з іншими членами експертної комісії, мають право викласти висновок в окремому висновку, а до відповідальності за ст. 384 КК може бути притягнуто в індивідуальному порядку того експерта, який у власній частині висновку або власному висновку свідомо перекрутив інформацію передбачаючи наслідки, які відбудуться завдяки таким його діям.

Визначено наслідки неправильного висновку експерта чи спеціаліста, якими можуть бути недостатність, недосконалість, спірність, помилковість та/чи невірність (для правильного висновку) їх: 1) особистих здібностей: 1.1) наукової підготовки; 1.2) практичного досвіду; 1.3) компетентності; 1.4) уважності; 2) особистих дій: 2.1) повноти дослідження; 2.2) обрання методів; 2.3) використання наукових положень; 2.4) аналізу та оцінки об'єктів експертизи.

Систематизовано ознаки правдивості висновку експерта, спеціаліста, як то: - обґрунтованість та об'єктивність; - складення за результатами повного дослідження; - складення висновку особисто за результатами особисто проведеного дослідження; - вміщення докладного опису проведених досліджень та зроблених за їх результатами висновків; - ґрунтування висновку на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали відомі під час дослідження; - ґрунтування висновку на особистому виборі використання певних методик, методів дослідження, технічних засобів та визначення послідовності їх застосування; - обмеження змісту висновку спеціальними знаннями експерта, спеціаліста; - неможливість ґрунтування висновку на доказах, які визнані судом недопустимими; - формулювання відповідей у висновку стисло, але зрозуміло, повно, конкретно, не допускаючи двозначних тлумачень.

Виявлено, що слово «завідомо», в аспекті диспозиції ст. 384, слід розуміти як «умисне, із розумінням наслідків своїх дій», термін «завідомо неправдивий» - як «такий, що не відповідає дійсності та/або спотворює фактичні дані», «неправдивий висновок» - як «висновок, у якому міститься інформація, що не відповідає дійсності, оскільки

містить відомості або вказує на події (факти), яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності, та/або неповна чи перекручена інформація, або інформація у змісті висновку викладена у спосіб, що має або може мати наслідком введення в оману суду або іншого уповноваженого органу».

Підтверджено, що суб'єктивна сторона складання завідомо неправдивого висновку експерта, спеціаліста характеризується тільки прямим умислом, тобто винний усвідомлює суспільну небезпеку завідомо неправдивого висновку, передбачає можливість настання шкідливих наслідків і бажає їх настання, на що вказує ознака свідомості дій. Тож, можна стверджувати про наявність трьох суб'єктивних моментів внутрішнього психічного ставлення експерта, спеціаліста до вчинюваного ним суспільно небезпечного діяння, яке може бути зроблене на підставі аналізу та оцінки об'єктивних ознак такого злочину: а) суспільний момент - усвідомлення суспільної небезпеки своїх діянь; б) інтелектуальний момент - усвідомлення неправдивості висновку; в) вольовий момент - бажання вчинити зазначені дії.

Аргументовано, що для притягнення експерта до кримінальної відповідальності за ст. 384 КК України недостатньо, щоб висновок був неправдивим, оскільки слід встановити, що експерт, спеціаліст чітко розумів, що: а) інформація, яку він надає, не відповідає дійсності; б) усвідомлює (достовірно знає), що його висновок є неправдивим; в) робить це свідомо; г) здійснює перекручування фактів; д) надає їм неправильної оцінки або не відображає факти чи навпаки, відображає, але без відповідної оцінки, унаслідок чого виноситься висновок, який не відповідає об'єктивній істині та матеріалам справи. Неправдивість положень висновку може стосуватися як окремих питань справи, так і всієї загалом, а також висновку в цілому та його складових частин. Завідомо неправдивий висновок визнається закінченими з моменту завершення складання висновку, його підписання і надання суду або іншому уповноваженому органу.

Встановлено, що потенційно, злочин, передбачений ст. 384 КК, може вчинятися не тільки через дії, а й через бездіяльність, що виражається в приховуванні відомих фактів, як то - виявлених в ході проведення експертизи відомостей, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких експерту не були поставлені запитання. Однак у разі замовчування про факти, що мають істотне значення для справи, можна говорити про

вчинення цього діяння у формі бездіяльності, що не передбачено законодавством безпосередньо і вимагає конкретизації: наприклад, вказівки на можливі способи скоєння злочину в диспозиції ч. 1 ст. 384 КК, включно з замовчуванням про факти, що мають доказове значення у справі. В той же час, невиконання покладених на експерта, спеціаліста обов'язків, яке виявляється у бездіяльності - повному чи частковому замовчуванні фактів та обставин у висновку, можна розглядати й як форму відмови від дачі показань, що кваліфікується за ч. 1 ст. 385, а не за ст. 384 КК України.

Аргументовано, що спеціаліст може залучатися до складення висновку для його надання лише органу, що здійснює досудове розслідування, і лише для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку. Натомість спеціаліст не може виступати ні суб'єктом складення висновку для з'ясування обставин вчинення злочину незалежно від ступеня його тяжкості, ні суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 384, оскільки його кваліфікуючими ознаками є дії, поєднані з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині.

Запропоновано враховувати термінологічні визначення, що розкривають в освітньому законодавстві сутність поняття «обман», як надання завідомо неправдивої інформації. Використовуючи аналогію в розумінні форм обману, для умов складання висновку експерта, спеціаліста, запропоновано наступні визначення: а) фабрикація - вигадкування даних чи фактів, що використовуються при проведенні експертизи, експертного дослідження та/чи у змісті висновку; б) фальсифікація - свідома зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються проведення експертизи, експертного дослідження та/чи змісту висновку.

Запропоновано внести зміни у кримінальне, адміністративне, кримінальне процесуальне та судово-експертне законодавство щодо заміни кримінальної відповідальності експерта, спеціаліста на адміністративну відповідальність за складання завідомо неправдивого висновку, поєднаного з обвинуваченням у кримінальному проступку чи нетяжкому злочині, натомість залишити кримінальну відповідальність експерта за складання завідомо неправдивого висновку, поєднаного з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині.

Література

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник за заг. ред. В.Я. Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса, ОДУВС, 2021. 452 с.

2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48, ст. 436.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» : Закон України від 17 червня 2020 р. № 720-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

5. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Закон України від 23 серпня 2023 р. № 3342-IX. *Офіційний вісник України*. 2023. № 91, ст. 5272.

6. Дудич А.В. Відповідальність експерта у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 30(2). С. 132-136.

7. Якимовський Л.Л. Особливості суб'єктивних ознак завідомо неправдивого показання свідка. *Форум права*. 2012, № 4. С. 1097-1102.

8. Проценко А.М. Процесуальні, організаційні та тактичні засади проведення експертизи в суді : *дисерт. на здобуття наук. ступеня д-ра філософії за спец. 081 Право*. Нац. наук. центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України. Харків, 2023. 251 с.

9. Шуневич К.А. Моделі організації та проведення судової експертизи у кримінальному судочинстві в державах Європи і в Україні : *дисерт. на здобуття наук. ступеня д-ра філософії за спец. 081 Право*. Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Львів, 2023. 351 с.

10. Тимчишин А.М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України: теорія та практика : *дисерт. на здобуття ступ. д-ра юрид. наук за спец. 12.00.09*. Донецьк. держ. ун-т внутр. справ, Кропивницький, 2023. 438 с.

11. Гломб Ю.О. Кримінальна відповідальність за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу : *дисерт. на здобуття наук. ступеня д-ра філософії за спец. 081 Право*. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Київ, 2023. 229 с.

12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

13. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

14. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV (в редакції закону від 05.12.2017 р. № 2147-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

15. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV (в редакції закону від 05.12.2017 р. № 2147-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

16. Котлубаєва К.С. Способи введення в оману суду або іншого уповноваженого органу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2022. Вип. 69. С. 402-407. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.67>

17. Суржан Б.П. Юридична відповідальність судового експерта у світлі судової реформи. *Криміналістичний вісник.* № 2 (30). 2018. С. 46-54. DOI <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-46>

18. Лазаренко А. М. Відмежування завідомо неправдивого висновку експерта від експертної помилки. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 8. С. 422-424. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/98>

19. Абрамова В.М. Експертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Нац. академ. внутр. справ України. Київ, 2005. 259 с.

20. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17.07.2017 р. № 591. *Офіційний вісник України* 2017. № 73, ст. 2254.

21. Свідомо, явно, запевне, напевне, наперед і завідомо. URL: <https://onlinecorrector.com.ua/uk/> (дата звернення: 14.05.2024).

22. Ірина Гончар. Стан неправосудності. *Судовий вісник.* № 6 (170). URL: <https://pravo.ua/articles/stan-nepravosudnosti/#:-:text> (дата звернення: 14.05.2024).

23. Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій : постанова Верховного суду України від 28.09.1990 р. № 7 (постанова втратила чинність на підставі постанови Верховного Суду № 1 від 27.02.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-90#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

24. Сповідання поліції власником про незаконне заволодіння його автомобілем, який раніше був добровільно переданий іншій особі, є завідомо неправдивим повідомленням про злочин - ККС ВС. (10.07.2020). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/967285/> (дата звернення: 14.05.2024).

25. Про захист прав споживачів : Закон України від 10 червня 2023 р. № 3153-IX (закон набирає чинності через один рік з дня його опублікування, але не раніше дня припинення чи скасування воєнного стану). *Офіційний вісник України.* 2023. № 65, том 1, ст. 3648.

26. Про затвердження Положення про інформаційне забезпечення банками клієнтів щодо банківських та інших фінансових послуг : постанова Правління Національного банку України від 28.11.2019 р. № 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141500-19#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

27. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. за заг. ред. В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Національна юрид. акад. України, 2011. 155 с.

28. Габро О.І. Суб'єктивна сторона складу злочину завідомо неправдиве показання. *Юридична наука.* 2011. № 4-5. - С. 120-132.

29. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 3 березня 2005 р. 2456-IV. *Офіційний вісник України.* 2005. № 13, ст. 656.

30. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 14.05.2024).

31. Первомайский В.Б., Канищев А.В. Заведомо ложное заключение эксперта. Сообщение 1: введение в проблему. *Архив психиатрии.* 2019. Т. 25, № 2. С. 108-113.

*Ревякіна Т. О.,
перший заступник директора
Дніпропетровського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС*

ПРАВА РОМСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Кондур В. А.

Метою статті є аналіз основних рішень Європейського суду з прав людини щодо ромського населення. У статті йдеться про практику Європейського суду з прав людини щодо захисту прав ромського населення в Європі. Підкреслено, що дискримінація ромів має глибоке коріння і є загальною реальністю по всій Європі.

Зазначається, що переважна частина рішень Європейського суду з прав людини щодо дискримінації зумовлені конфронтацією з громадськістю, неналежною увагою правоохоронних органів до проблем захисту ромів, їх суспільною стигматизацією та етнічним профайлінгом.

Виявляються основні сфери дискримінації ромської національної меншини: неправомірне застосування сили з боку державних органів, освіта, житлові умови, охорона здоров'я, працевлаштування, соціальне забезпечення тощо. Підкреслено, що негативне ставлення з боку громадськості характерне загалом до ромів у будь якій європейській країні.

Рішення Європейського суду з прав людини стосуються проблем упередження та дискримінація осіб ромської національності, що свідчить про неналежну правореалізаційну національну практику. Національні суди при розгляді таких справ мають застосовувати ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідну практику Європейського суду з прав людини. Держави зобов'язані розслідувати та встановити можливі расистські мотиви вчинення актів насильства.

Зазначено, що дискримінація за расовою або етнічною ознакою це особливо образливий вид дискримінації. Дискримінація національних меншин залишається центральною проблемою і впливає на реалізацію всіх прав.

Зроблено висновок про те, що за сучасних умов існує необхідність проводити інформаційні кампанії з питань недискримінації ромської спільноти. Будь-яка дискримінація є неприпустимою. Важливою є підтримка та реалізація антидискримінаційної політики сучасних держав та її забезпечена на всіх рівнях державної влади.

Ключові слова: права людини, вразливі групи населення, дискримінація, Європейський суд з прав людини, національні меншини, роми.

Kondur V. A. The rights of the Roma population in the practice of the European Court of Human Rights

The purpose of the article is to analyze the main decisions of the European Court of Human Rights regarding the Roma population. The article deals with the practice of the European Court of Human Rights regarding the protection of the rights of the Roma population in Europe. It is emphasized that discrimination against Roma has deep roots and is a common reality throughout Europe.

It is noted that the majority of decisions of the European Court of Human Rights regarding discrimination are due to confrontation with the public, inadequate attention of law enforcement agencies to the problems of Roma protection, their social stigmatization and ethnic profiling.

The main areas of discrimination against the Roma national minority are identified: unlawful use of force by state authorities, education, housing conditions, health care, employment, social security, etc. It is emphasized that the negative attitude of the public is characteristic of the Roma in any European country.

The decisions of the European Court of Human Rights relate to the problems of prejudice and discrimination against persons of Roma nationality, which indicates inadequate national law enforcement practice. When considering such cases, national courts must apply Art. 14 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the relevant practice of the European Court of Human Rights. States are obliged to investigate and establish possible racist motives for committing acts of violence.

It is noted that discrimination on the basis of race or ethnicity is a particularly offensive form of discrimination. Discrimination against national minorities remains a central problem and affects the realization of all rights.

It was concluded that under modern conditions there is a need to conduct information campaigns on issues of non-discrimination of the Roma community. Any discrimination is unacceptable. It is important to support and implement the anti-discrimination policy of modern states and ensure it at all levels of state power.

Key words: human rights, vulnerable population groups, discrimination, European Court of Human Rights, national minorities, Roma.

Постановка проблеми та її актуальність. Європейський суд з прав людини відіграє важливу роль у захисті прав ромського населення в Європі. Роми стикаються з численними проблемами, такими як неправомірне застосування сили з боку державних органів, дискримінація в освіті, житлі, доступ до медичних послуг та працевлаштування. Дискримінація національних меншин залишається центральною проблемою і впливає на реалізацію всіх прав [6, с. 56]. В Україні роми стикаються практично з такими самими проблемами, як і в інших європейських країнах: бідність, відсутність документів, низький рівень освіти, сегрегація та соціальна ексклюзія. Зазначи дискримінації, роми є більш уразливими і по відношенню до збройних конфліктів, природних катастроф або економічних криз.

Ю. Ковний підкреслює, що роми мають свої унікальні особливості врахування яких необхідне для реальної інтеграції їх у суспільство. Політика мультикультуралізму повинна передбачати гнучкість, якраз щодо ромської національності вона є особливо необхідною [3, с. 9]. Назва «роми» є колективною назвою для різноманітної етнічної групи людей, які ідентифікують себе як члени різних підгруп на основі, наприклад, поточного чи минулого географічного положення, діалекту і місцезросташування. У Європі живе близько 10 мільйонів ромів. Кілька груп живуть як кочівники, які не мають постійного місця проживання, але більшість ромів тепер живе осіло: існують урбанізовані групи ромів, а також багато з них живуть в більш-менш ізольованих районах або окремих невеликих містах, селах. Роми присутні практично у всіх європейських країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам захисту прав ромського населення в Європі та в Україні присвячено праці зарубіжних та вітчизняних вчених, серед них П. Брандер, О. Гайдулін, Е. Кін, Ю. Ковний, Л. Матвєєва, О. Сапожнікова, О. Радчук, В. Юхаж, А. Шнайдер та інші.

Так О. Радчук, звертає увагу не те, що сучасний розвиток суспільних відносин і в ХХІ ст. потребує правових приписів про захист прав національних меншин, особливо коли йдеться про право користуватися досягненнями своєї культури, сповідувати свою релігію, використовувати свою мову не тільки в приватному житті, але й публічно. У контексті цього питання автор називає найбільшу етнічну меншину Європи - роми та говорить про те, що історія ромського народу має безліч прикладів проявів расизму та порушень прав людини.

У минуло деякі держави щодо них проводили політику від інтенсивної асиміляції (примусова стерилізація, виховання дітей тільки у державних закладах) до соціального вигнання [11, с. 10]. Для забезпечення захисту прав вразливих груп населення та дотримання міжнародних стандартів, державні органи влади європейських країн мають забезпечувати ефективну систему виконання рішень Європейського суду з прав людини, що є показником розбудови демократичного суспільства та гарантією від повторення таких порушень на території всієї Європи.

Метою статті є аналіз основних рішень Європейського суду з прав людини щодо правового захисту ромського населення.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХХ ст. проблема правового захисту ромів привернула увагу правозахисних організацій, які почали звертати увагу на випадки насильства проти ромів, що все частіше траплялися з боку правоохоронних органів. Практика Європейського суду з прав людини на той час не враховувала расистських мотивів насилля. Погоджуючись з існуванням позитивних обов'язків держав щодо проведення ефективного розслідування фактів насильницького позбавлення життя, катування та нелюдського поводження, Європейський суд з прав людини не наважувався поширити такий самий підхід до випадків застосування насилля на расовому підґрунті.

За участю правозахисників різних країн, у 1995 році створено міжнародну правозахисну неурядову організацію «Європейський Центр прав ромів», головною метою якого є боротьба з дискримінаційною практикою та порушеннями прав людини щодо ромів по всій Європі. Центр базується у Будапешті з представництвами в багатьох країнах як Західної, так і Східної Європи. Європейський центр з прав ромів є асоційованим членом Міжнародної Гельсінської Федерації з прав людини, має спеціальний консультативний статус при Раді Європи і Економічній та Соціальній Раді ООН. Центр виграв ряд справ у Європейському комітеті з соціальних прав, а юристи центру брали участь у процесах Європейського Суду з прав людини і комітетах ООН.

Ромські активісти і захисники отримали підтримку від Інституту Відкрите суспільство» (Нью-Йорк). У Раді Європи «ромська тема» стала одним зі спеціальних напрямків роботи, ведеться постійне спостереження за ситуацією з правами людини, проводяться семінари та тренінги для молодих ромів і юристів, що займаються захистом

прав ромів, організовуються відкриті обговорення проблем ромського населення.

Негативне ставлення з боку громадськості характерне загалом до ромів у будь якій європейській країні. Наприклад, у 2019 компанія Baltijos tyrimai провела опитування про ставлення жителів Литви до ромів. По сусідству з представниками ромської громади не хотіли б жити 63% опитаних, 39% учасників опитування не хочуть працювати разом із ромами. Дані опитувань показують, що роми - найнебажаніша в Литві національна група [9].

Дисонанс між офіційною політикою держави і громадським ставленням визначається в багатьох дослідженнях. Зокрема румунські науковці доводять, що хоча загалом урядова політика щодо ромів приймає та просуває прогресивний/ліберальний порядок денний, який узгоджується зі стратегічними цілями ЄС, яскраво виражена громадська амбівалентність щодо ромів і ледь помітні форми расизму все ще присутні та зберігаються [3, с.11].

Антиромські настрої можуть бути визначені як специфічна форма расизму, ідеологія расової переваги, форма дегуманізації і узаконеного расизму проти ромів, яка заснована як на уявних страхах, негативних стереотипах і міфах так і на запереченні чи стиранні з суспільної пам'яті довгої історії дискримінації ромів [4]. Національні суди при розгляді справ мають застосовують ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідну практику Європейського суду з прав людини. Рішення Європейського суду з прав людини відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права.

Європейський суд з прав людини неодноразово визнавав держави винними у недостатньому розслідуванні актів насильства проти ромів та вжитті належних заходів для їх захисту. Держави зобов'язані розслідувати та встановити можливі расистські мотиви вчинення актів насильства.

Однією з таких перших спроб є справа «Ангелова проти Болгарії», щодо смерті у відділенні поліції 17-річного хлопця (рома), якого затримали за спробу крадіжки. Розслідування, проведене прокуратурою, дійшло висновку, що причиною смерті стала випадкова травма, отримана до арешту. Заявниця стверджувала, що її син помер внаслідок жорстокого поводження з боку працівників поліції; що поліція не забезпечила йому належної медичної допомоги у зв'язку

з тілесними ушкодженнями; що органи влади не провели ефективного розслідування; що затримання її сина було незаконним; що вона не мала ефективного засобу правового захисту; а також, що було допущено дискримінацію на підставі ромського походження її сина. На підтвердження вона навела ксенофобські висловлювання представників поліції щодо ромів. Європейський центр з прав ромів (третья сторона, яка вступила у справу), заявив, що виборність звернень, заснованих на ознаках раси чи етнічної приналежності, є надзвичайним злом, і судовий захист у справах про такі порушення є надзвичайно важливим [1].

Європейський суд з прав людини одностайно визнав порушення ст. 2 (право на життя) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у випадку смерті сина заявниці, ненадання йому своєчасної медичної допомоги державними органами та зобов'язав державу-відповідачку провести ефективно розслідування. Європейський суд вирішив, що незважаючи на серйозність наданих аргументів, вони не були безсумнівно доведені, немає повної впевненості, що вчинені дії були безпосередньо пов'язані з етнічним походженням жертви. Також судом одностайно визнано порушення ст. 3 (заборона катування), ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканість) та ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Однак суд не знайшов порушення ст. 14 (заборона дискримінації) шістьма голосами проти одного, оскільки не отримав безсумнівних доказів того, що поводження з сином заявниці було пов'язане з його походженням [1]. Суддя Джованні Бонелло (Мальта) говорив про те, що на його думку, Європейський Суд з прав людини - форвард та провідник прав людини, змішує питання рівності/недискримінації з кримінальним правосуддям, наслідком чого є практика пошуку винного у порушеннях, а не захист жертви та відшкодування збитків, завданих діями відповідальних за це держав.

Справжній прорив стався з прийняттям рішення по справі «Начова та інші проти Болгарії», коли судді одностайно виявили порушення процесуальних і матеріальних аспектів ст. 14 у поєднанні зі ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зафіксувавши, що занепокоєння Суду викликали «дії посадових осіб, які незважаючи на наявність доказів, які повинні були спонукати їх провести відповідне розслідування - не зробили жодної спроби встановити, чи мав мотив національної ненависті якесь значення

у цій справі» [7]. Зобов'язання довести дискримінаційний мотив - це зобов'язання докласти максимум зусиль: влада повинна робити те, що видається розумним у конкретні обставини.

Названа справа стосувалася смерті двох молодих ромських чоловіків яких застрелили в одному з ромських поселень, де вони ховалися після втечі з місця відбування покарання у вигляді позбавлення волі за самовільне залишення військової служби. Посилаючись на велику кількість проявів дискримінації та ворожнечі щодо ромів у Болгарії, заявники - родичі загиблих говорили про порушення ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у поєднанні зі ст. 2, вказуючи на те, що надмірне насильство до ромів було застосоване з боку представників влади саме через їхнє етнічне походження. Європейський суд з прав людини підкреслив особливо руйнівне значення злочинів на ґрунті расової ненависті у порівнянні з насильством, скоєним без такого мотиву. За наявності підозр, що спонукальний мотив до вчинення акту насильства послужили расистські погляди, влада зобов'язана з усією рішучістю провести неупереджене офіційне розслідування.

Так, слідчий суддя і прокурори, які вели справу, мали достатню достовірну інформацію, котра мала привернути їхню увагу до необхідності здійснити первинну перевірку і, на підставі її результатів, встановити, чи події, що призвели до загибелі двох чоловіків, мали расистський підтекст. Проте влада не зробила нічого, аби перевірити свідчення сусіда, а майору Г. не запропонували пояснити, чому він вирішив за необхідне застосувати таку силу. Державні органи не враховували відповідні докази і постановили рішення про закриття слідства, захистивши таким чином майора Г. від притягнення до відповідальності.

Також суд наголосив на складності розслідування таких справ, складності виявлення мотиву національної ненависті та оцінки расистських висловлювань представників правоохоронних органів під час операцій, пов'язаних із застосуванням сили до представників етнічних або інших меншин. Нездатність встановити дискримінаційні мотиви та розглядати насильство та жорстокість, викликані дискримінацією, нарівні зі справами, які не мають дискримінаційного підтексту, отже, заплющувати очі на специфічний характер таких дій, які явно спрямовані на обмеження основних прав людини [7].

Цінність рішення по справі «Начова та інші проти Болгарії» полягає в тому, що Суд встановив

процедурні зобов'язання, згідно з якими держава має розслідувати дискримінаційні мотиви насильницьких злочинів, якщо є обґрунтована підозра щодо таких мотивів.

Інша справа «Стоїца проти Румунії» про жорстоке поводження поліції з 14-річним підлітком під час сутички біля бару між ромами і поліцейськими; відсутність належного розслідування. Заявник скаржився, що відмова в порушенні кримінальної справи проти поліцейського, який побив його сина, пояснюється расовим упередженням. Суд визнав порушення ст. 3 і ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на тій підставі, що у слідства були расові упередження, а також зобов'язав державу виплатити 15 тис. євро як компенсацію моральної шкоди [17].

Першою українською справою про дискримінацію, в якій Європейський суд з прав людини визнав Україну винною в недотриманні ст. 14 та ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є справа «Федорченко і Лозенко проти України», рішення по якій ухвалено 20 вересня 2012 року. Це також перша справа, яку українські роми виграли в Європейському суді з прав людини. Текст рішення справи стосується нападу на сім'ю ромів 28 жовтня 2001 року, в результаті якого їхнє житло було спалено, а п'ятеро членів сім'ї, включаючи двох шестирічних дітей, загинули в результаті пожежі. Глава сім'ї звинуватив у цьому офіцера міліції, якому він та його родич відмовили платити хабар за непритягнення до кримінальної відповідальності нібито за торгівлю наркотиками. У ході розслідування інформація про причетність міліціонера до інциденту не підтвердилася, і прокуратура відмовилася порушувати проти нього кримінальну справу. При цьому були встановлені головні підозрювані: Н. і ще шестеро осіб [14].

Розглянувши цю справу, Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що не було представлено достатніх доказів, які підтверджують або спростовують участь міліціонера у підпалі. Однак встановив порушення: державні органи обмежилися лише базовими процесуальними кроками. Крім того, Європейський суд з прав людини зазначив, що ніхто з шістьох підозрюваних (крім Н.) так і не був знайдений.

Враховуючи поширені акти насильства і дискримінації щодо ромів в Україні, Європейський суд з прав людини не виключив, що рішення про підпал будинків додатково підкріплювалося етнічною ненавистю. Проте відсутні будь-які докази того, що органи влади перевіряли версію

про ксенофобні мотиви нападу. Європейський суду з прав людини визнав неприйнятним, що у вказаних обставинах в ході розслідування, яке тривало більше 11 років, не було зроблено ніяких істотних дій, спрямованих на ідентифікацію і засудження винних [14]. Європейський суду з прав людини вказав на наявність у складі злочину расистських мотивів, що позначиться на майбутній судовій практиці. Адже зазвичай в Україні уникають кваліфікації справ які стосуються національних меншин, що стали жертвами насилля. Також рішення Європейського суду з прав людини чітко підкреслюють, що наявність порушення прав людини та захищеної від дискримінації ознаки у жертви порушення, ще не означає наявність дискримінації.

Наступна справа про дискримінацію, це рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бурля та інші проти України» яке прийнято 6 листопада 2018 року. Події відбувалися у вересні 2002 року у селі Петрівка Одеської області. Суд дійшов висновку про те, що було порушено право на повагу до приватного життя і сімейного, житла і кореспонденції (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) та заборону дискримінації (ст. 14), а також заборону катувань та поведження, що принижує людську гідність (ст. 3). За рішенням Європейського суду з прав людини заподіяна будинкам заявників шкода становила серйозне та необґрунтоване втручання у право заявників на повагу до їхнього приватного та сімейного життя і житла. Європейський суд з прав людини зобов'язав Україну виплатити 5 мільйонів гривень компенсації постраждалим внаслідок погрому ромського табору на Одещині [2].

У 2010 році французький уряд оголосив переслідування незаконних таборів ромів, які нещодавно мігрували до Франції, і відправив кілька тисяч їхніх жителів назад до Румунії і Болгарії, стверджуючи, що ромські поселення є основним джерелом злочинності і порушення громадського порядку. Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації жорстко розкритикував репресії у Франції і сказав, що расизм і ксенофобія переживають «значний сплеск». Водночас опитування громадської думки продемонструвало, що 65% французів підтримали жорстку позицію уряду. Європейський комітет з соціальних прав одногласно констатував, що примусові виселення ромів являють собою порушення прав, передбачених у переглянутій Європейській соціальній хартії, в тому числі свободу від дискримінації та право на житло [5].

Справа «Молдован та інші проти Румунії», це випадок який стосувався насильства та підпала будинків ромів, вчинених місцевим населенням при бездіяльності поліції. У вересні 1993 року в селі Хедерені натовп сільських жителів, які не належали до ромської громади, разом з місцевим начальником поліцейської дільниці і трьома іншими поліцейськими атакували трьох ромських чоловіків. Одного з них було заживо спалено, двох інших натовп забив насмерть. За словами заявників, поліція закликала натовп громити майно циган. Загалом було повністю зруйновано 13 ромських будинків. Заявники були змушені залишити своє село і свої будинки. Суд підтвердив, що дискримінація за ознакою раси може сама по собі означати у значенні ст. 3 поведження, що принижує гідність. Умови життя заявників та расова дискримінація, якій їх було публічно піддано через спосіб розгляду їхніх скарг різними органами державної влади, є наругою над їхньою людською гідністю, що в контексті ст. 3 означає поведження, яке принижує гідність. Це має бути прийнято до уваги як обтяжуючий фактор при розгляді скарги заявників відповідно до ст. 3. Європейський суд з прав людини визнав Румунію винною у порушенні ст. 14 (заборона дискримінації) в сукупності зі ст. 6 §1 (тривалість судового розгляду) і ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя). Як матеріальну і моральну компенсацію заявникам суд присудив сплатити від 95 до 11 тис євро [16].

У квітня 2021 року Європейський суд з прав людини встановив порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у справі «Пастрама проти України» та визначив компенсацію нематеріальної шкоди в розмірі 2700 євро солідарно трьом малолітнім дітям померлої в 2018 році ромки Ріти Пастрами [12].

Європейський центр з прав ромів (третья сторона, яка вступила у справу) закликав Суд визнати, що роми стали потерпілими інституційного расизму з боку певних осіб, які працювали в українських правоохоронних органах [8]. Разом з тим, Європейський суду з прав людини не встановив порушення ст. 14 та ст. 1 Протоколу 12 до Конвенції вказавши: «...що стосується твердження заявниці про те, що знищення її наметового табору та нерозслідування інциденту було пов'язано з упередженнями проти ромів, Суд зазначає, що ці твердження мають досить розмитий і загальний характер, і немає конкретних доказів на підтвердження їх у заяві» [8].

Примусова стерилізація була напівофіційним інструментом обмеження чисельності ромів на території нинішньої Чехії і Словаччини, така політика проводилась з 1973 року. Випадки примусової стерилізації ромських жінок в Словаччині виявили відсутність належних медичних гарантій, викликали сувору критику та призвели до змін у національному законодавстві, спрямованих на захист репродуктивних прав. Так, справа «V.C. проти Словаччини» стосувалася стерилізації жінки ромського походження, після народження другої дитини, без її усвідомленої згоди, Європейський суду з прав людини встановив порушення ст. 3 Конвенції (заборона нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження), оскільки стерилізація становила значне втручання в репродуктивне здоров'я особи і мала у багатьох аспектах наслідки для її особистої недоторканності, в тому числі для її фізичного та психічного благополуччя і емоційного, духовного та сімейного життя. На момент стерилізації заявниці було 20 років і вона, відповідно, перебувала на ранній стадії свого репродуктивного життя. Тобто йшлося про невиконання негативних зобов'язань, про втручання у права, що гарантовані ст. 3 Конвенції, а отже є абсолютними, і втручання у які не можуть бути виправдані «необхідністю в демократичному суспільстві». Європейський суду з прав людини провів зв'язок між правом на медичну допомогу і ст. 3 Конвенції, підкресливши, що медичні процедури в проєкті надання медичної допомоги можуть набути такого способу, який має ознаки «нелюдського поводження» [18]. Водночас Європейський суду з прав людини визнав також порушення ст. 8 Конвенції з огляду на відсутність гарантій, які би приділяли особливу увагу репродуктивному здоров'ю заявниці як жінки ромського походження, що свідчило про невиконання державою-відповідачем свого і позитивного зобов'язання щодо забезпечення права на повагу до приватного і сімейного життя.

Випадки незаконної стерилізації були задокументовані Консультативним центром з громадянських прав та прав людини у співпраці з міжнародною організацією «Центр репродуктивних прав» у 2003 році. Висновки базувалися на 230 інтерв'ю з ромськими жінками з маргіналізованих громад східної Словаччини.

Справа «Сейдіч та Фінці проти Боснії і Герцеговини» про відсутність у осіб ромського та єврейського походження права балотуватися на виборах до Палати народів і до Президії Боснії і Герцеговини. Суд встановив, що в країні існують

механізми поділу влади, які автоматично ведуть до повного відсторонення від політичних посад етнічних спільнот, що не належать до «основних народів» (боснійці, хорвати і серби). У рішенні суд підкреслив особливо огидний статус расової дискримінації, згубність її наслідків та високі обов'язки держави у боротьбі з цим явищем. Понад те, обставини, що виправдовують таку дискримінацію з об'єктивних і розумних міркувань, слід трактувати якомога суворіше. Суд визнав порушення ст. 14 у сукупності зі ст. 3 Першого Протоколу щодо відсутності права у заявників балотуватися на виборах до Палати народів Боснії та Герцеговини, а також порушення статті 1 Протоколу №12 (загальна заборона дискримінації) у зв'язку з відсутністю у заявників права балотуватися на виборах до Президії Боснії та Герцеговини [13]. Європейський суду з прав людини розглядав скаргу і на підставі статті 1 Протоколу № 12. У своєму рішенні по справі ЄСПЛ зазначив, що цей Протокол «запроваджує загальну заборону дискримінації», і що підхід Суду до аналізу справи на підставі цього Протоколу буде ідентичним до підходу, який він застосовує у контексті статті 14.

Серед низки правових, соціальних, економічних проблем одним із ключових з питань залишається і питання доступу ромів до освіти. Освітній рівень ромського населення загалом залишається вкрай низьким. Бар'єрами на шляху до здобуття освіти є відсутність доступу до альтернативних програм дошкільної підготовки, дискримінація під час прийому до навчальних закладів та у шкільному середовищі та інше. І тут можна згадати справу «D.H. та інші проти Чехії», заявниками виступали 18 громадян ромського походження. Справа стосується їхнього поміщення до спеціальних шкіл, за їх твердженням, через їхнє ромське походження. Заявники стверджували, що необхідно було прийняти загальні заходи на національному рівні для усунення перешкод на шляху здійснення їхніх прав. Європейський суду з прав людини вирішив, що влаштування їх на навчання у «спеціалізованих школах» для розумово відсталих не було виправданим. Чинне на той момент чеське законодавство завдавало непропорційно шкідливий вплив на ромську громаду і, отже, на заявників, які належали до неї. Європейський суду з прав людини зазначив, що в результаті своєї бурхливої історії і постійних переселень роми стали особливо неблагополучною та соціально вразливою меншістю і тому потребують особливого захисту. Європейський суд підкреслив, що заявникам може бути

нелегко доводити дискримінаційне поводження з ними. Для того, щоб гарантувати зацікавленим особам ефективний захист їхніх прав у справах про ймовірну непрямую дискримінацію, слід застосовувати менш суворі правила оцінки доказів. У випадках, коли відмінність у поводженні ґрунтується на ознаці раси, кольору шкіри або етнічного походження, поняття об'єктивного і розумного обґрунтування повинно тлумачитися якомога суворіше [15].

Факти по справі «D.H. та інші проти Чехії» говорять про те, що система шкільної освіти для ромських дітей не надавала гарантій, що при реалізації свободи розсуду в сфері освіти держава бере до уваги їхні особливі потреби як членів уразливих груп суспільства. Понад те, у результаті функціонування цієї системи заявники були розміщені в школи для дітей з розумовими розладами, де, на відміну від звичайних шкіл, використовувалася обмежена навчальна програма і де вони були ізольовані від своїх однолітків, які представляють основне населення країни. В результаті заявники отримали освіту, яка посилила їхні складнощі і поставила під загрозу подальший особистісний розвиток, замість того щоб допомогти їм у вирішенні реальних проблем завдяки інтеграції у звичайні школи і сприяти розвитку навичок, які полегшили б їхнє життя серед більшості населення. Дійсно, держава-відповідач імпліцитно визнала, що можливості працевлаштування для осіб, які закінчили спеціальні школи, обмеженіші. Суд не був переконаний, що відмінність у поводженні між дітьми-ромами та іншими дітьми була об'єктивно та розумно виправдана, і що існував розумний зв'язок між використаними засобами та переслідуваною метою. Оскільки було встановлено, що відповідне законодавство, яке діяло у відповідний момент часу, мало непропорційно згубний вплив на громаду ромів, заявники як члени цієї громади вочевидь постраждали від такого ж дискримінаційного поводження. Порушення ст. 14 в сукупності зі ст. 2 Протоколу № 1 (право на освіту) було встановлено, і Європейський суд з прав людини зобов'язав виплатити кожному заявнику по 4000 євро компенсації за заподіяну їм моральну шкоду [15].

Таким чином, можна говорити про те, що до фактів дискримінації ромського населення можна віднести: насилля та погрозу насиллям на ґрунті ксенофобії; дискримінацію за етнічною ознакою у реалізації основних потреб; обмеження використання мов меншин у різних сферах, передусім, освіті; соціальна стигматизація щодо ромів [10].

Як свідчить практика ЄСПЛ, переважна більшість таких правопорушень кваліфікується як порушення статті 14 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також Протоколу № 12 до цієї конвенції про заборону дискримінації.

І за сучасних умов існує необхідність проводити інформаційні кампанії з питань недискримінації ромської спільноти. Будь-яка дискримінація є неприпустимою, дискримінація за расовою або етнічною ознакою - особливо образливий вид дискримінації. Порушення рівноправності громадян залежно від їхньої расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, тягнуть за юридичну відповідальність. Важливою є підтримка та реалізація антидискримінаційної політики сучасних держав та її забезпечена на всіх рівнях державної влади.

Література

1. Ангелова проти Болгарії: рішення Європейського суду з прав людини № 38361/97 від 13.06.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_171#Text
2. Бурля та інші проти України: рішення Європейського суду з прав людини № 3289/10 від 06.11.2018. (остаточне 06.02.2019) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d65#Text
3. Ковний Ю. Є. Упередження та дискримінація осіб ромської національності: огляд рішень ЄСПЛ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2023 № 61. С. 9-12.
4. Компас: посібник з освіти з прав людини за участю молоді. За ред. П. Брандер, Е. Кін, В. Юхаж, А. Шнайдер. Друге видання. *Видавництво Ради Європи.* 2023. 494 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 11 листопада 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
6. Матвєєва Л. Г. Міжнародні та європейські стандарти захисту прав вразливих груп населення. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* № 3(13). 2020. С. 48-59.
7. Начова та інші проти Болгарії: рішення Європейського суду з прав людини № 43577/98 і 43579/98 від 06.07.2005. URL: file:///C:/Users/media_3qwt1s1/Downloads/001-61648.pdf
8. Пастрама проти України: рішення Європейського суду з прав людини № 54476/14 від 01.04.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g40#Text

9. Постійний фейс-контроль і клас «Ч»: як живуть роми в Литві. Заборона. 26 жовтня 2020 р. URL: <https://zaborona.com/yak-zhyvut-romy-v-lytvi/>

10. Прецедентне право Європейського суду з прав людини щодо захисту прав уразливих верств населення : навч. посіб. / О. О. Гайдулін, В. Ю. Худолей, І. М. Шаркова. Київ: ФОП Голембовська О.О. 300 с. С. 190.

11. Радчук О. П. Європейська Конвенція про захист прав найбільш вразливих верств населення. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 1 (5). 2014. С. 1-14.

12. Сапожнікова О. Спалення ромського поселення визнане Європейським Судом порушенням права на приватне життя. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 23.04.2021. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/spalennia-romskoho-poselennia-vyznane-yevropeyskym-sudom-porushenniam-prava-na-pryvatne-zhyttia/>

13. Сейдич і Фінци проти Боснії і Герцеговини: рішення Європейського суду з прав людини №№ 27996/06 і 34836/06 від 22.12.2009. URL: file:///C:/Users/media_3qwt1s1/Downloads/001-117680.pdf

14. Федорченкота Лозенко проти України: рішення Європейського суду з прав людини № 387/03 від 20.09.2012. (остаточне 20.12.2012) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_933#Text

15. D.H. and others v. the Czech Republic: Chamber European Court of Human Rights Application no. 57325/00 13.11.2007. URL: [file:///C:/Users/media_3qwt1s1/Downloads/001-83256%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/media_3qwt1s1/Downloads/001-83256%20(1).pdf)

16. Moldovan and others v. Romania: Chamber European Court of Human Rights (no. 2) (application nos. 41138/98 and 64320/01) 12. 07. 2005. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/echr/2005/en/20698-69670>.

17. Stoica v. Romania: Chamber European Court of Human Rights Application no. 42722/02, 04.032008. URL: <https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/ERT%20case%20summary%20Stoica%20v%20Romania%20edit2.pdf>

18. V.C. проти Словаччини: рішення Європейського суду з прав людини № 18968/07 08.11.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22site%22:%5B%22001-117793%22%5D%7D>

Кондур В. А.,

orcid.org/0009-0000-8988-2748

*заступник директора департаменту,
начальник відділу прав національних меншин
корінних народів та релігійних поглядів
Департаменту моніторингу дотримання рівних
прав і свобод, прав національних меншин,
політичних та релігійних поглядів*

ПОТРЕБА У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ СЛУЖБИ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Лапутько С. О.

В статті проаналізовано про необхідності діяльності юридичної служби Міністерства оборони під час воєнного стану. Визначено, що введення воєнного стану в Україні зумовило необхідність активізації роботи всіх державних органів, відповідальних за національну безпеку та оборону. У цьому контексті особливо важливою є роль юридичної служби Міністерства оборони України, яка забезпечує правове підґрунтя для всіх аспектів військової діяльності.

Доведено, що у сучасних умовах введення воєнного стану в Україні, роль та значення юридичної служби Міністерства оборони України стає надзвичайно важливою. Забезпечення правового супроводу діяльності Збройних Сил України в умовах підвищеної загрози національній безпеці вимагає від юридичної служби високого рівня професіоналізму, оперативності та ефективності. Діяльність якої регулюється низкою нормативно-правових актів, серед яких можна виділити Загальне положення про юридичну службу міністерства, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 1040, Положення про Департамент юридичного забезпечення Міністерства оборони України, затверджене наказом Міністерства оборони України від 11.06.2020 р. № 190, та Схему спрямування та координації діяльності самостійних структурних підрозділів апарату Міністерства оборони України, затверджену наказом Міністерства оборони України від 03.11.2023 р. № 663, якими на юридичну службу покладено виконання низки важливих завдань, спрямованих на забезпечення законності та правопорядку в діяльності Міністерства оборони та Збройних Сил України. Серед яких ключовими є: 1) захист прав та інтересів військовослужбовців та працівників Міністерства оборони; 2) представництво інтересів Міністерства оборони у судах та інших органах та 3) взаємодія з міжнародними організаціями щодо правових аспектів військової діяльності.

В умовах воєнного стану юридична служба Міністерства оборони України виконує надзвичайно важливу роль у забезпеченні правового супроводу військової діяльності, захисті прав військовослужбовців та працівників Міністерства оборони, а також

у зміцненні міжнародної співпраці. Її діяльність сприяє підтримці законності та правопорядку, підвищенню бойової готовності та морального духу військових, а також забезпеченню ефективного функціонування системи оборони України в умовах підвищеної загрози.

Ключові слова: міністерство оборони, діяльність, юридична служба, воєнний стан.

Laputko S. O. The need for the activities of the legal service of the ministry of defense of Ukraine during the state of martial

The article analyzes the necessity of the legal service of the Ministry of Defense during martial law. It was determined that the introduction of martial law in Ukraine made it necessary to intensify the work of all state bodies responsible for national security and defense. In this context, the role of the legal service of the Ministry of Defense of Ukraine, which provides the legal basis for all aspects of military activity, is particularly important.

It has been proven that in the modern conditions of the introduction of martial law in Ukraine, the role and importance of the legal service of the Ministry of Defense of Ukraine becomes extremely important. Providing legal support for the activities of the Armed Forces of Ukraine in conditions of increased threat to national security requires a high level of professionalism, efficiency and effectiveness from the legal service. The activity of which is regulated by a number of normative and legal acts, among which it is possible to single out the General Regulations on the Legal Service of the Ministry, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 26.11.2008 No. 1040, Regulations on the Department of Legal Support of the Ministry of Defense of Ukraine, approved by the Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 11.06. No. 190 of 2020, and the Scheme of Direction and Coordination of the Activities of Independent Structural Subdivisions of the Ministry of Defense of Ukraine, approved by the Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated November 3, 2023 No. 663, by which the legal service is entrusted with the performance of a number of important tasks aimed at ensuring legality and law and order in the activities of the Ministry of Defense and the Armed Forces of Ukraine. Key among which are: 1) protection

of the rights and interests of servicemen and employees of the Ministry of Defense; 2) representation of the interests of the Ministry of Defense in courts and other bodies, and 3) interaction with international organizations regarding legal aspects of military activities.

In the conditions of martial law, the legal service of the Ministry of Defense of Ukraine performs an extremely important role in providing legal support for military activities, protecting the rights of servicemen and employees of the Ministry of Defense, as well as in strengthening international cooperation. Its activities contribute to maintaining law and order, increasing combat readiness and morale of the military, as well as ensuring the effective functioning of the defense system of Ukraine in conditions of increased threat.

Key words: Ministry of Defense, activities, legal service, martial law.

Постановка проблеми. Введення воєнного стану потребує чіткої регламентації повноважень і обов'язків військових структур, правового статусу військовослужбовців, процедур мобілізації та демобілізації, а також інших аспектів, які впливають на ефективність оборонної діяльності. Питання правового забезпечення є надзвичайно актуальним в умовах, коли Україна стикається з безпрецедентними викликами у сфері національної безпеки та оборони. Саме тому дослідження потреби в діяльності юридичної служби Міністерства оборони України під час воєнного стану є вкрай актуальним. Воно дозволить не тільки оцінити поточний стан правового забезпечення в діяльності юридичної служби Міністерства оборони України, але й виявити проблеми та визначити шляхи їх вирішення, що в кінцевому підсумку сприятиме підвищенню ефективності оборони держави та захисту прав громадян України.

Постановка проблеми. З початком агресії Російської Федерації проти України в 2014 році, а особливо після масштабного вторгнення в лютому 2022 року, питання забезпечення обороноздатності держави стало одним із найважливіших пріоритетів. Введення воєнного стану в Україні зумовило необхідність активізації роботи всіх державних органів, відповідальних за національну безпеку та оборону. У цьому контексті особливо важливою є роль юридичної служби Міністерства оборони України, яка забезпечує правове підґрунтя для всіх аспектів військової діяльності.

Мета і завдання статті полягає в тому щоб здійснити аналіз діяльності юридичної служби Міністерства оборони під час воєнного стану в Україні, та її необхідності в цих умовах.

Наукова новизна дослідження. Актуальність нашої теми дослідження, а саме потреби в діяльності юридичної служби Міністерства оборони України під час воєнного стану обумовлена кількома ключовими чинниками. По-перше, воєнний стан в державі передбачає застосування особливих правових режимів, які включають мобілізацію, евакуацію, обмеження громадянських прав і свобод, що вимагає детального правового регулювання та нагляду. Правова підтримка військових операцій є критичною для забезпечення їхньої легітимності та відповідності як національному законодавству, так і міжнародним правовим стандартам.

По-друге, юридична служба Міністерства оборони відіграє ключову роль у захисті прав та інтересів військовослужбовців. Це включає правову підтримку під час мобілізації, службу за контрактом, а також забезпечення соціальних гарантій і правового захисту військовослужбовців та їхніх родин. В умовах воєнного стану важливо забезпечити, щоб діяльність військових структур відповідала принципам законності, справедливості та гуманності.

По-третє, діяльність юридичної служби є невід'ємною частиною міжнародного співробітництва у сфері оборони, оскільки Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями, такими як ООН, НАТО та ін., що вимагає постійної правової підтримки та адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів, зміцненню міжнародної підтримки України, підвищенню довіри з боку міжнародної спільноти та ефективному залученню іноземної допомоги.

По-четверте, правове забезпечення діяльності Міністерства оборони під час воєнного стану включає розробку та експертизу нормативно-правових актів, які регулюють всі аспекти оборонної діяльності. Це важливо для забезпечення єдності та послідовності правового регулювання, уникнення правових колізій та підвищення ефективності прийняття рішень. Надання правової оцінки та висвітлення правових аспектів оборонної діяльності сприяє формуванню позитивного іміджу України на міжнародній арені та підвищенню морального духу населення.

Виклад основного матеріалу. Діяльність юридичної служби Міністерства оборони України є надзвичайно важливою складовою функціонування військової системи держави, особливо в умовах воєнного стану. Ефективне правове забезпечення оборонної діяльності залежить від розробки та впровадження комплексної нормативно-правової

бази, яка регулює всі аспекти діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. У цьому контексті, основна увага приділяється саме нормативно-правовому забезпеченню діяльності юридичної служби Міністерства оборони, що включає як національні, так і міжнародні правові акти. На нашу думку, у діяльності юридичної служби Міністерства оборони, особливу роль відіграють три законодавчі акти, це Закон України «Про оборону України», який визначає основні засади оборонної політики держави, повноваження органів державної влади у сфері оборони, порядок мобілізації та використання ресурсів для забезпечення обороноздатності країни. Закон України «Про правовий режим воєнного стану», який встановлює правові підстави для введення воєнного стану, визначає особливості функціонування державних органів та військових формувань в умовах воєнного стану [1; 2], та Закон України «Про Збройні Сили України», який регулює структуру, завдання та повноваження Збройних Сил, включаючи питання правового забезпечення їх діяльності. Крім того, діяльність юридичної служби Міністерства оборони регламентується рядом підзаконних актів, наказів та розпоряджень, які деталізують порядок виконання завдань, визначених вищезазначеними законами [3]. Слід зазначити, що діяльність юридичної служби Міністерства оборони України регулюється рядом інших нормативно-правових актів, які створюють правову основу для її функціонування та визначають основні завдання, повноваження та порядок роботи цієї служби. Так, Загальне положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 р. № 1040, визначає загальні принципи організації та діяльності юридичних служб у державних органах, установах і організаціях, регулює різні аспекти діяльності юридичних служб. Визначає основні завдання діяльності юридичних служб, як забезпечення законності в діяльності органу, підприємства, установи чи організації; захист прав і законних інтересів; участь у розробці проектів нормативно-правових актів; надання правової допомоги працівникам. Юридична служба, займається підготовкою проектів наказів, розпоряджень, договорів та інших правових документів; є представником від органу та представляє інтереси органу в судах та інших юридичних установах; проводить правову експертизу документів; здійснює забезпечення дотримання законодавства

у діяльності організації. Юридична служба уповноважена та має право вимагати від працівників надання необхідних документів і інформації, ініціювати перегляд прийнятих рішень, якщо вони суперечать законодавству, та вносити пропозиції щодо вдосконалення правової роботи [4].

У Положенні про Департамент юридичного забезпечення Міністерства оборони України затвердженого наказом Міністерства оборони України від 11 червня 2020 р. № 190 конкретизуються завдання, функції та повноваження Департаменту юридичного забезпечення в системі Міністерства оборони України. Основні положення цього документа включають певні особливості. Так, завдання Департаменту полягає у забезпеченні правового супроводу діяльності Міністерства оборони та Збройних Сил України; розробка проектів нормативно-правових актів у сфері оборони; правове забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації; участь у міжнародно-правовій діяльності Міністерства. Також, надають правові консультації і висновки; здійснюють правовий аналіз і експертизу проектів нормативно-правових актів; розробляють пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері оборони; здійснюють правовий супровід контрактних і договірних відносин Міністерства оборони тощо. Організація роботи Департаменту працює у тісній взаємодії з іншими структурними підрозділами Міністерства оборони, забезпечуючи координацію правової роботи. Окрім того, вони мають право запитувати та отримувати необхідні документи та інформацію від інших підрозділів Міністерства; брати участь у переговорах і представництві інтересів Міністерства в судах та інших установах; вносити пропозиції щодо вдосконалення правової роботи та нормативно-правової бази Міністерства [5]. Порядок взаємодії та координації діяльності підрозділів апарату Міністерства оборони України, затверджено наказом Міністерства оборони України від 3 листопада 2023 р. № 663, визначає порядок взаємодії та координації діяльності різних підрозділів Міністерства, включаючи і юридичну службу. Основна роль юридичної служби у забезпеченні правового супроводу діяльності всіх підрозділів, це надавати правові висновки та консультації; бере участь у розробці та узгодженні нормативно-правових актів, що регулюють діяльність Міністерства; здійснює правовий аналіз і експертизу документів, розроблених іншими підрозділами [6].

Отже, діяльність юридичної служби Міністерства оборони України регулюється комплексом

нормативно-правових актів, які забезпечують правове підґрунтя для її функціонування. Ці акти визначають завдання, функції та повноваження юридичної служби, створюючи основу для ефективної реалізації правових механізмів в умовах воєнного стану та забезпечення обороноздатності країни. Введення воєнного стану в Україні вимагає мобілізації всіх державних ресурсів для забезпечення обороноздатності та захисту населення. В цьому контексті юридична служба Міністерства оборони України відіграє ключову роль у правовому супроводі військових операцій, захисті прав військовослужбовців та координації правової діяльності з іншими органами влади. Основні завдання юридичної служби під час воєнного стану спрямовані на створення ефективної правової основи для діяльності Збройних Сил України, забезпечення законності та правопорядку, а також підтримку міжнародного співробітництва у сфері оборони.

Зупинимось на ключових завданнях юридичної служби Міністерства оборони України під час воєнного стану, це 1) захисті прав та інтересів військовослужбовців та працівників Міністерства оборони; 2) представництво інтересів Міністерства оборони у судах та інших органах та 3) взаємодії з міжнародними організаціями щодо правових аспектів військової діяльності. Захист прав та інтересів військовослужбовців та працівників Міністерства оборони України є одним із пріоритетних завдань юридичної служби під час воєнного стану. Військовослужбовці, які виконують свої обов'язки в умовах підвищеного ризику, потребують надійної правової підтримки та соціальних гарантій. Для забезпечення цих потреб розроблено та впроваджено низку нормативно-правових актів, які регулюють правовий та соціальний захист військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів та членів їхніх сімей. Так, Наказом № 366 від 26 липня 2018 року внесено зміни до Інструкції про організацію у Збройних Силах України соціального і правового захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, а також членів їхніх сімей і працівників Збройних Сил України [7]. Саме на юридичну службу покладено здійснювати правовий захист у вигляді надання правових консультацій, представництво інтересів військовослужбовців у судах та інших органах, надавати правову допомогу тощо. Окрім того, додаток 4 до Інструкції про організацію у Збройних Силах України соціального і правового захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні

(або перевірочні) та спеціальні збори, та членів їхніх сімей, працівників Збройних Сил України детально регламентує порядок надання правової допомоги у визначені процедур надання правових консультацій, складання процесуальних документів, участь у судових засіданнях. Також, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист» внесено зміни з метою підвищення рівня соціального захисту військовослужбовців та поліцейських, так підвищено соціальні гарантії у вигляді розширення соціальних пільг і гарантій, включаючи збільшення матеріальної допомоги, забезпечення житлом, медичним страхуванням. Захистом прав на працю надано гарантії збереження робочих місць для військовослужбовців, які повертаються до цивільного життя після виконання службових обов'язків. Забезпечення реабілітації через розширення програм реабілітації для військовослужбовців, що постраждали під час виконання службових обов'язків, забезпечення психологічної підтримки тощо [8]. Загалом, нормативно-правова база, яку застосовує у своїй діяльності юридична служба, що регулює захист прав та інтересів військовослужбовців і працівників Міністерства оборони України, є комплексною та включає різноманітні акти, спрямовані на забезпечення правової та соціальної підтримки військовослужбовців та їхніх сімей. Це сприяє підвищенню бойового духу військових, зміцненню їхньої впевненості у захищеності своїх прав і свобод, а також забезпечує стабільність і порядок у військових формуваннях в умовах воєнного стану.

Представництво інтересів Міністерства оборони України у судах та інших державних органах є одним з ключових аспектів діяльності юридичної служби, особливо в умовах воєнного стану. Важливість цього завдання зумовлена необхідністю захисту прав та законних інтересів Міністерства, забезпечення правопорядку та дотримання законодавства у сфері оборони. Основним нормативно-правовим актом, що регулює організацію цієї діяльності, є Наказ Міністерства оборони України № 744 від 30 грудня 2016 року «Про організацію претензійної та позовної роботи, самопредставництва, представництва інтересів Міністерства оборони України, Збройних Сил України у судах та інших державних органах, виконання судових рішень». У ньому визначається методика організації претензійної та позовної роботи, самопредставництва, представництва інтересів Міністерства оборони у судах та інших державних органах,

а також порядок виконання судових рішень. Основні положення цього наказу включають: Претензійна робота яка передбачає досудове врегулювання спорів, що виникають з договірних відносин, а також інших правовідносин, в яких бере участь Міністерство оборони. Позовна робота включає підготовку позовних заяв та інших процесуальних документів, їх подання до суду, участь у судових засіданнях, представництво інтересів Міністерства оборони у всіх судових інстанціях. Особлива увага приділяється справам, пов'язаним із захистом прав військовослужбовців, зокрема у справах про соціальний захист та виконання службових обов'язків. Самопредставництво здійснюється посадовими особами Міністерства оборони, які мають відповідні повноваження та правову підготовку. Це передбачає безпосередню участь у судових засіданнях та інших правових процедурах без залучення сторонніх адвокатів чи юридичних фірм. Представництво інтересів у державних органах включає участь у засіданнях, комісіях та інших заходах, що проводяться державними органами, з метою захисту інтересів Міністерства оборони та забезпечення дотримання законодавства у сфері оборони. Виконання судових рішень проявляється через забезпечення своєчасного та повного виконання рішень судів, що набрали законної сили. Це включає контроль за виконанням рішень, організацію виконання примусових заходів, координацію діяльності з іншими структурними підрозділами та державними органами. Облік та аналіз через ведення систематичного обліку претензійної та позовної роботи, аналіз результатів цієї діяльності, виявлення типових порушень та розробка пропозицій щодо їх усунення. Це також передбачає підготовку звітів про стан претензійно-позовної роботи, проведення навчань та консультацій для підвищення кваліфікації працівників. Важливо зазначити, що практичні аспекти реалізації положень Наказу № 744 передбачають низку практичних заходів, спрямованих на забезпечення ефективної роботи юридичної служби Міністерства оборони, це: підготовка кадрів через проведення постійного навчання та підвищення кваліфікації працівників юридичної служби для забезпечення їх готовності до виконання завдань в умовах воєнного стану. Моніторинг законодавства як постійний аналіз змін у законодавстві та оперативне реагування на нові нормативні акти, що стосуються сфери оборони та діяльності військових формувань. Взаємодія з іншими органами як забезпечення тісної співпраці з іншими державними органами,

судами, правоохоронними органами та міжнародними організаціями для захисту прав та інтересів Міністерства оборони. Інформаційно-аналітична робота у вигляді створення та підтримка інформаційних систем для обліку та аналізу претензійної та позовної роботи, використання сучасних технологій для підвищення ефективності роботи юридичної служби.

Таким чином, Наказ № 744 від 30 грудня 2016 року є важливим нормативно-правовим актом, який визначає основні принципи та методику організації претензійної та позовної роботи, самопредставництва, представництва інтересів Міністерства оборони України у судах та інших державних органах. Реалізація цього наказу забезпечує захист прав та інтересів Міністерства оборони, сприяє підтримці законності та правопорядку у сфері оборони, а також підвищує ефективність правового супроводу діяльності військових формувань в умовах воєнного стану [9].

Щодо взаємодії Міністерства оборони України з міжнародними організаціями щодо правових аспектів військової діяльності то вона є вкрай важливою для забезпечення ефективної інтеграції в міжнародні оборонні структури, підвищення бойової готовності та зміцнення міжнародної безпеки. Так, взаємодія регламентується Наказом Міністерства оборони України № 218 від 23.07.2021 «Про здійснення міжнародного співробітництва Міністерством оборони України та Збройними Силами України», основні положення цього наказу включають: воєнно-політичний напрям через встановлення та підтримки контактів з відповідними органами іноземних держав та міжнародними організаціями для координації дій у сфері оборони, обмін досвідом та інформацією, участь у міжнародних заходах, спрямованих на зміцнення глобальної безпеки. Військово-технічний напрям через співробітництво у сфері військово-технічного розвитку, включаючи спільні проекти з розробки та виробництва військової техніки і озброєння, проведення спільних навчань та тренувань, обмін технічними знаннями та досвідом. Правовий аспект у вигляді забезпечення правової підтримки міжнародного співробітництва, участь у розробці та узгодженні міжнародних договорів та угод у сфері оборони, правове супроводження спільних заходів та проектів. Важливо зазначити, що механізми реалізації міжнародного співробітництва здійснюються відповідними підрозділами, відповідальними за міжнародне співробітництво, які забезпечують координацію дій, підготовку та проведення заходів, взаємодію з іноземними

партнерами тощо. Юридичний супровід: забезпечення правового супроводу всіх аспектів міжнародного співробітництва, включаючи розробку проектів міжнародних договорів, проведення правової експертизи документів, представництво інтересів Міністерства оборони та Збройних Сил України у міжнародних судах та арбітражах покладено на юридичну службу. Основні напрями міжнародного співробітництва проявляються через Співпрацю з НАТО у рамках програм партнерства, спрямованих на підвищення оперативної сумісності Збройних Сил України з силами НАТО, участь у спільних військових навчаннях та тренуваннях, обмін досвідом у сфері оборони. Міжнародні миротворчі операції у вигляді участі у міжнародних миротворчих операціях під егідою ООН, НАТО, ЄС та інших міжнародних організацій, що сприяє підвищенню бойового досвіду українських військових та зміцненню міжнародного авторитету країни. Військово-технічне забезпечення, де укладаються угоди про спільне виробництво та модернізацію військової техніки, участь у міжнародних виставках озброєння та техніки, проведення спільних дослідницьких проектів. А також, участь у розробці міжнародних правових актів, що регулюють військову діяльність, забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України у сфері оборони. Важливо зазначити, що міжнародне співробітництво Міністерства оборони України та Збройних Сил України є важливим елементом зміцнення національної безпеки та обороноздатності країни. Таким чином, Наказ № 218 від 23 липня 2021 року встановлює чіткі механізми та напрями діяльності юридичної служби щодо міжнародного співробітництва Міністерства оборони України, що є важливим фактором для забезпечення національної безпеки та оборони в сучасних умовах [10].

Висновок. Таким чином, у сучасних умовах введення воєнного стану в Україні, роль та значення юридичної служби Міністерства оборони України стає надзвичайно важливою. Забезпечення правового супроводу діяльності Збройних Сил України в умовах підвищеної загрози національній безпеці вимагає від юридичної служби високого рівня професіоналізму, оперативності та ефективності. Діяльність якої регулюється низкою нормативно-правових актів, серед яких можна виділити Загальне положення про юридичну службу міністерства, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 1040, Положення про Департамент юридичного забезпечення Міністерства оборони України,

затверджене наказом Міністерства оборони України від 11.06.2020 р. № 190, та Схему спрямування та координації діяльності самостійних структурних підрозділів апарату Міністерства оборони України, затверджену наказом Міністерства оборони України від 03.11.2023 р. № 663, якими на юридичну службу покладено виконання низки важливих завдань, спрямованих на забезпечення законності та правопорядку в діяльності Міністерства оборони та Збройних Сил України. Серед яких ключовими є: 1) захист прав та інтересів військовослужбовців та працівників Міністерства оборони; 2) представництво інтересів Міністерства оборони у судах та інших органах та 3) взаємодія з міжнародними організаціями щодо правових аспектів військової діяльності.

В умовах воєнного стану юридична служба Міністерства оборони України виконує надзвичайно важливу роль у забезпеченні правового супроводу військової діяльності, захисті прав військовослужбовців та працівників Міністерства оборони, а також у зміцненні міжнародної співпраці. Її діяльність сприяє підтримці законності та правопорядку, підвищенню бойової готовності та морального духу військових, а також забезпеченню ефективного функціонування системи оборони України в умовах підвищеної загрози.

Література

- 1 Про оборону України. *Закон України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення 28.05.2024)
2. Про правовий режим воєнного стану. *Закон України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 28.05.2024)
3. Про Збройні Сили України. *Закон України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення 28.05.2024)
4. Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації. *Постанова Кабінету Міністрів* від 26 листопада 2008 р. № 1040. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1040-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення 28.05.2024)
5. Департамент юридичного забезпечення Міністерство Оборони України. Офіційна сторінка. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-aparatu-ministerstva/yuridichnij-departament/> (дата звернення 28.05.2024)
6. *Міністерство Оборони України*. Офіційний веб-сайт. Питання Міністерства Оборони. Наказ Міністерства оборони України від 3 листопада

2023 р. № 663. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/nakazi-ministra-oboroni-ukraini/nakazi-ministerstva-oboroni-ukraini-za-2023-rik.htm> (дата звернення 28.05.2024)

7. Про затвердження Змін до Інструкції про організацію у Збройних Силах України соціального і правового захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, та членів їхніх сімей, працівників Збройних Сил України. Наказ Міністерства Оборони України № 366 від 26.07.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0933-18#Text> (дата звернення 28.05.2024)

8. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3621-20#Text> (дата звернення 28.05.2024)

9. Про організацію претензійної та позовної роботи, самопредставництва, представни-

цтва інтересів Міністерства оборони України, Збройних Сил України у судах та інших державних органах, виконання судових рішень. Наказ Міністерства оборони України № 744 від 30 грудня 2016 року. URL: https://zsu.at.ua/load/akti_mou/nakaz_mou_vid_30_12_2016_744_pro_organizaciju_ppr_samopredstavnictva_predstavnictva_interesiv_mou_zsu_u_sudakh_ta_inshikh_organakh/4-1-0-22 (дата звернення 28.05.2024)

10. Про здійснення міжнародного співробітництва Міністерством оборони України та Збройними Силами України. Наказ Міністерства оборони України № 218 від 23.07. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0218322-21#Text> (дата звернення 28.05.2024)

Лапутько С. О.,
orcid.org/0009-0002-3012-0452
майор, начальник відділення спеціальної
підготовки вч А0952

ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ЯК ФАКТОР СПРИЯННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОМУ ЗРОСТАННЮ ЖІНОК - ЧЛЕНІВ РОДИН УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Лук'янова Л. О., Балтаджи П. М.

Війна стає полігоном для переосмислення головних життєвих орієнтирів, вироблення стратегій прийняття себе та інших, розширення адаптивних можливостей, актуалізації внутрішнього потенціалу, переосмислення відносин з оточенням та цінності родинних зв'язків. Учасники активних бойових дій відчують фізичний, емоційний і соціальний стрес, що може призводити до психічних травм, які в подальшому порушують їх життєдіяльність та відносини з оточенням. зараз, як ніколи, постає питання цінності психологічної та соціальної підтримки родин військовослужбовців, що беруть участь в активних бойових діях. Адже саме члени родин військових несуть підвищене емоційне навантаження - під час очікування близької людини з зони бойових дій, після її демобілізації, коли стикаються з важкими психоемоційними станами ветеранів. Цінність участі близьких, їх турботи, адекватного розуміння процесів, що відбуваються в сім'ї, здатність підтримати захисників під час несення служби та їх відновлення, набуває сьогодні особливої актуальності.

Особливої уваги потребує категорія «дружини військових» адже саме на їх плечі в значній мірі припадають труднощі відновлення чоловіків, що додає емоційного навантаження.

Посттравматичне зростання охоплює велику кількість аспектів відновлення і трансформації особистості в результаті проживання травматичної події. Врахування психологічних потреб жінок; гуманістичне відношення психолога; підтримуючий, партнерський стиль роботи з ними; певні структурні елементи змісту консультування; навчання способам емоційної саморегуляції; актуалізація важливості навичок та вмінь піклування про себе та вміння знайти соціальну підтримку - важливі фактори формування підтримуючих психотерапевтичних стосунків в роботі з дружинами ветеранів.

Ключові слова: психологічна допомога, психоемоційний стан, учасник бойових дій, члени родин, дружини військових, посттравматичне зростання.

Lukyanova L. O., Baltadji P. M. Psychosocial support as a factor in facilitating post-traumatic growth of female family members of combatants

War becomes a ground for rethinking the main life guidelines, developing strategies for accepting oneself and others, expanding adaptive capabilities, updating the internal potential, rethinking relationships with the environment and the value of family ties. Participants in active hostilities experience physical, emotional and social stress, which can lead to mental trauma, which further disrupt their livelihoods and relationships with the environment. now, more than ever, the question arises of the value of psychological and social support for the families of military personnel participating in active hostilities. After all, it is members of military families who bear an increased emotional burden - while waiting for a loved one from a combat zone, after its demobilization, when they are faced with the difficult psycho-emotional states of veterans. The value of the participation of loved ones, their care, adequate understanding of the processes taking place in the family, the ability to support defenders during their service and their recovery, is becoming especially relevant today.

Special attention needs the category of «wives of the military» because it is on their shoulders that the difficulties of restoring men largely occur, which adds an emotional burden.

Post-traumatic growth encompasses a large number of aspects of recovery and personality transformation as a result of living a traumatic event. Consideration of psychological needs of women; the humanistic attitude of the psychologist; supportive, partner style of working with them; certain structural elements of consulting content; teaching methods of emotional self-regulation; actualization of the importance of skills and abilities of taking care of oneself and the ability to find social support are important factors in the formation of supportive psychotherapeutic relationships in working with wives of veterans.

Key words: *psychological assistance, psycho-emotional state, participant in hostilities, family members, military wives, post-traumatic growth.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Джерелом найтравматичнішого досвіду для багатьох громадян України є військові дії, що тривають понад два роки. В найбільшій мірі, травматизація стосується безпосередніх учасників активних бойових дій, які відчувають фізичний, емоційний і соціальний стрес, що може призводити до психічних травм, які в подальшому порушують їх життєдіяльність та відносини з оточенням. Але слід зазначити, що травматичні події пов'язані з війною, можуть бути фактором не лише негативних, але й позитивних змін у свідомості людини, - гартуючи мужність, витривалість та відповідальність. Цей складний період життя для багатьох стає полігоном для переосмислення головних життєвих орієнтирів, вироблення стратегій прийняття себе та інших, розширення адаптивних можливостей, актуалізації внутрішнього потенціалу, переосмислення відносин з оточенням та цінності родинних зв'язків.

Тому зараз, як ніколи, постає питання цінності психологічної та соціальної підтримки родин військовослужбовців, що беруть участь в активних бойових діях. Адже саме члени родин військових несуть підвищене емоційне навантаження - під час очікування близької людини з зони бойових дій, після її демобілізації, коли стикаються з важкими психоемоційними станами ветеранів. Цінність участі близьких, їх турботи, адекватного розуміння процесів, що відбуваються в сім'ї, здатність підтримати захисників під час несення служби та їх відновлення, набуває сьогодні особливої актуальності.

Слід зазначити, що у контексті теми психосоціальної підтримки родин військовослужбовців окремо виділяють категорію «дружини військових». Ця категорія потребує особливої уваги, адже саме на їх плечі в значній мірі припадають труднощі відновлення чоловіків, що додає емоційного навантаження. Напрямами дослідження в межах заявленої теми є: опис особливостей психосоціальної проблематики дружин військових; визначення напрямів надання їм психосоціальної підтримки.

Вивчаючи вплив демографічних і соціально-економічних факторів на психологічний стан дружин військових, ізраїльські та хорватські вчені виявили, що різні демографічні змінні, такі як вік, етнічна приналежність, рівень освіти, кількість

дітей - не впливають на формування ускладнень у житті дружин військових, та при цьому статус працевлаштованості жінок був значим чинником у виникненні важкого психологічного стану у дружин військових [2, с. 125].

За результатами опитування, проведеного українськими дослідниками емоційний стан дружин військових багато в чому визначається психологічним станом чоловіків. Однак, кажучи лише про негативні наслідки для дружин військових - вторинну травматизацію, ми ризикуємо стигматизувати травму та не помітити і не підтримати позитивні зміни в їх житті, як то поява більш інтегрованої життєвої філософії і світогляду, позитивні зміни у сприйнятті себе тощо.

Отже, актуальність зазначеної проблематики дає підстави для дослідження ролі психосоціальної підтримки у формуванні психологічного стану членів родин військовослужбовців. **Метою дослідження** є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження впливу психологічної допомоги та соціальної підтримки на психоемоційний стан жінок-членів родин учасників бойових дій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Якісні зміни свідомості людини внаслідок участі в бойових діях досліджуються в роботах багатьох науковців.

За результатами теоретичного аналізу наукових джерел з визначеної тематики виявлено, що у наукових джерелах задля визначення позитивних наслідків пережитої травмуючої події, наведено поняття посттравматичного зростання.

Під феноменом посттравматичного зростання особистості дослідники розуміють позитивні психологічні зміни, що виникли внаслідок боротьби з травматичними або дуже складними життєвими обставинами [22, с. 4].

На початку 90-х років ХХ ст. почали з'являтися наукові дослідження щодо проявів феномену посттравматичного зростання серед військовослужбовців - учасників активних бойових дій. Знаковими в цьому контексті можна вважати дослідження американського психолога та соціолога Г. Елдера. Вчений вважав, що «умови війни можуть мати як негативні, так і позитивні наслідки для однієї й тієї ж особи» [5]. Особливості посттравматичного зростання в результаті травматичного досвіду виконання службових обов'язків розкрито в ряді досліджень Б. Чопко та Д. Патона. Серед досліджень феномену посттравматичного зростання та його проявів слід виділити праці Т. Титаренко, Д. Зубовського, В. Осьодло, П. Лушина та Я. Сухенко, О. Мельник, В. Климчук, Г. Лазоса.

Концептуальним підґрунтям посттравматичного зростання є функціонально-описова модель, розроблена Р. Тедескі та Л. Калхоуном, відповідно до якої посттравматичне зростання особистості є можливим наслідком когнітивного перепрацювання та реконструювання дотравматичних переконань особистості про світ. Вчені аналізують травматичну подію як серйозну загрозу для світогляду особистості, своєрідний «сейсмічний» зсув початкових життєвих схем. Феномен розглядається авторами як стан психологічного розвитку особистості, принаймні в деяких сферах життя, що перевищив попередній рівень, який був до травмуючої події. Людина не лише змогла вижити, але й значною мірою змінилась. Це не просто стабілізація стану, повернення до попереднього стану, а вдосконалення в окремих важливих, для особистості сферах життя. Як зазначають дослідники, ці зміни стосуються: підвищення відчуття власної сили та впевненості; насичення змістом стосунків з іншими; заміна пріоритетів у житті та цінування його в цілому.

Посттравматичне зростання охоплює велику кількість аспектів відновлення і трансформації особистості в результаті проживання травматичної події.

Сьогодні найчастіше акцентують увагу на трьох основних сферах посттравматичного зростання [1]:

- позитивні зміни у сприйнятті себе (сприйнятті власного «Я»);
- позитивні зміни у міжособистісних відносинах;
- поява більш інтегрованої життєвої філософії і світогляду.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Аналізу висновків закордонних досліджень дозволяє визначити структуру детермінант особистісного зростання членів родин учасників бойових дій у посттравматичний період та підібрано адаптовані та апробовані україномовні психодіагностичні методики для оцінювання.

В дослідженні виділено дві групи детермінантів особистісного зростання: ситуаційно-демографічні детермінанти (вік, освіта, рід занять); соціально-психологічні (соціальна підтримка та психологічна допомога).

В ході дослідження використано психодіагностичні методики:

«Опитувальник посттравматичного зростання» (Posttraumatic Growth Inventory), розроблений Р.Тадеші та Л. Колхауном у 1996 році. Методика включає 21 твердження, розроблене з метою

оцінювання позитивних психологічних змін у трьох сферах: фактор №1 «Зміни у сприйнятті власного «Я»/нові можливості» - описує позитивні зміни у сфері сприйняття власного «Я», росту сили особистості та прояву нових можливостей; фактор № 2 «Міжособистісні відносини» - описує позитивні зміни у сфері відносин з іншими, оточенням; фактор № 3 «Життєва філософія» - описує позитивні зміни, які стосуються філософії життя (пріоритетів у житті, духовності) [7].

«Опитувальник змін у поглядах» (Changes in Outlook Questionnaire, CiOQ) - методика, розроблена групою британських учених на чолі із С. Джозефом у 1993 році [6]. Методика включає 26 тверджень для оцінювання позитивних і негативних реакцій досліджуваних на травматичні життєві події, які розподіляються за двома шкалами: 15 тверджень складають шкалу негативних змін, 11 - шкалу позитивних змін. (Адаптація та апробація україномовних версій опитувальників проведена Зубовським Д. С.) Наявні на сьогодні дані свідчать про високу валідність та надійність зазначених методик [3].

Вибірка проведеного дослідження Збір емпіричного матеріалу було організовано шляхом проведення в мережі Інтернет онлайн - опитування (68 жінок - членів родин військовослужбовців: 17 матерів (25%) та 51 дружин (75%).

Віковий діапазон для вибіркової сукупності від 19 до 60+ років. Значення вікового показника: група молодого віку (19-35 років) - 50%, група середнього віку (36-44 років) - 33,8%, група старшого віку (45-60 років) - 16,2%. У вибірковій сукупності спостерігався наступний відсотковий розподіл респондентів за родом занять: жінка-військовослужбовець - 61,8%, домогосподарка - 17,7%, державний службовець - 14,6%, приватний підприємець - 5,9%. За рівнем освіти: респонденти з вищою освітою - 75%, середньою освітою - 25%.

Відмітили отримання соціальної підтримки - 76,5%, та психологічної допомоги - 47,1% респондентів.

Середнє значення загального балу методики для вибіркової сукупності становить на рівні $M = 60,69$ (загальний середній рівень зростання).

Аналіз відсоткового співвідношення даних продемонстрував, що у 13,2% усієї вибіркової сукупності респондентів простежується низький рівень прояву посттравматичного зростання (≤ 32), у більш ніж 39,7% досліджуваних виявлено помірний рівень посттравматичного зростання (33-63) і у 47,1% учасників виявлено значний рівень (≥ 64) прояву цього феномену (рис. 1).

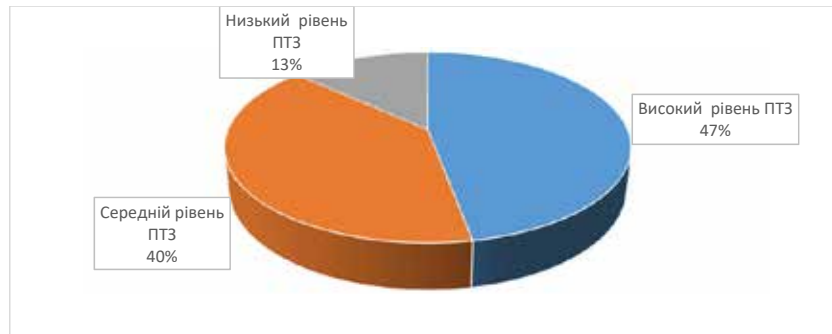

Рис. 1. Співвідношення даних прояву особистісного зростання у жінок - членів родин військовослужбовців

Аналіз прояву трьох сфер прояву посттравматичного зростання серед жінок - членів родин військовослужбовців виявив, що найбільшого вираження досягає фактор № 3 «Життєва філософія». Найменший прояв фактору № 2 «Міжособистісні відносини» (рис. 2).

Аналіз даних за шкалою, що становить п'ять вимірів («Ставлення до інших», «Нові можливості», «Сила особистості», «Духовні зміни», «Підвищення цінності життя») виявив найбільші прояви

- на високому рівні зростання: «Підвищення цінності життя» - у 38 % респондентів, «Нові можливості» - у 32% та «Духовні зміни» - у 31% досліджуваних (рис. 3).

Для детального відображення структури прояву особистісного зростання жінок-членів родин військовослужбовців було проведено якісний аналіз відповідей досліджуваних за шкалою позитивних змін «Опитувальника змін у поглядах» (рис. 4).

Рис. 2. Аналіз прояву трьох сфер вияву посттравматичного зростання серед жінок - членів родин військовослужбовців

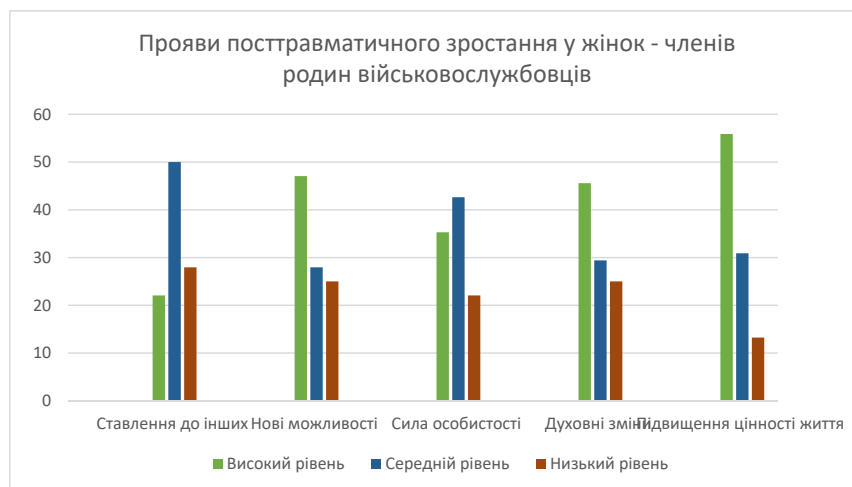

Рис. 3. Аналіз проявів посттравматичного зростання у жінок - членів родин військовослужбовців за п'яти факторною шкалою

Рис. 4. Аналіз вираженості посттравматичного зростання за шкалою позитивних змін методики «Опитувальник змін у поглядах»

Але, при цьому, разом з проявом посттравматичного зростання серед досліджуваних, слід зазначити, що окремі респонденти також повідомляли про негативні зміни у поглядах на життя (рис. 5).

Вищезазначені результати доводять твердження, що одна і та сама особа здатна одночасно відчувати як негативні, так і позитивні наслідки психологічної травми, що проявляє багатогранність реакції людини на травму.

У дослідженні було проаналізовано ситуаційно-демографічні детермінанти посттравматичного зростання дружин-членів родин військовослужбовців: вікові особливості; рівень освіти; рід занять.

Найвище середнє значення посттравматичного зростання спостерігалось у респондентів середньої вікової групи $M = 63,26$; середній рівень посттравматичного зростання - у респондентів старшої вікової групи $M = 62,0$; найнижчий рівень - у респондентів молодшої вікової групи $M = 58,23$.

Таблиця 1

Вираженість посттравматичного зростання жінок-членів родин військовослужбовців залежно від вікових характеристик

Вікові характеристики	Середнє значення індексу ПТЗ
група молодого віку (19-35)	58,23
група середнього віку (36-44)	63,26
група старшого віку (45-60)	62,0

Найвище середнє значення посттравматичного зростання спостерігається у жінок, що займаються підприємництвом та у жінок що є військовими: $M = 65,75$ та $M = 64,79$ відповідно; найнижчий рівень - у жінок-домогосподарок: $M = 47,17$.

Таблиця 2

Вираженість посттравматичного зростання жінок-членів родин військовослужбовців залежно від роду занять

Рід діяльності	Середнє значення індексу ПТЗ
домогосподарка	47,17
військовослужбовець	64,79
державний службовець	57,80
ФОП, працівник приватної фірми	65,75

Взаємозв'язок між проявом посттравматичного зростання і рівнем отриманої освіти демонструє, що середнє значення індексу посттравматичного зростання у жінок з вищою освітою вище ніж у жінок з середньою освітою: $M = 58,98$ та $M = 65,83$ відповідно.

Дослідження феномену посттравматичного зростання у респондентів з відмінностями у рівні психосоціальної підтримки проявило прямий зв'язок між проявом посттравматичного зростання та мірою отриманої соціальної підтримки та психологічної допомоги.

Нижче наведено аналіз рівня отриманої соціальної підтримки та психологічної допомоги жінками - членами родин військовослужбовців (рис. 5, рис. 6).

Зазначені результати свідчать про взаємозв'язок прояву феномену посттравматичного зростання від рівня отримання психосоціальної підтримки.

При цьому, досліджуючи феномен посттравматичного зростання, треба брати до відома зауваження Р. Тадескі, який зазначив, що хоча опис вказаного явища є позитивним проте, наявність зростання не обов'язково свідчить про

Рис. 5. Частка жінок - членів родин військовослужбовців, що повідомили про негативні зміни

Рис. 6. Аналіз рівня отриманої психологічної підтримки жінками - членами родин військовослужбовців

закінчення страждання чи болю. Багато осіб, які зазнали руйнівних трагедій, здатні сформувати відчуття особистісного зростання з власної напруженої боротьби, однак такий кінцевий результат (зростання) не говорить про те, що вони розглядають травматичну подію як бажане явище [7].

Слід зазначити, що про потребу в отриманні соціальної підтримки зазначають 66% респондентів (постійно - 9%, часто 13 %, іноді - 44%), а про необхідність отримання психологічної допомоги зазначають 71% жінок - членів родин військовослужбовців (постійно - 7%, часто 9%, іноді - 54%). Що свідчить про важливість та необхідність організації надання зазначених видів підтримки жінкам - членам родин учасників бойових дій.

Врахування психологічних потреб жінок (в розумінні, співчутті, підтримці); гуманістичне відношення психолога (прийняття, розуміння,

емпатія, визнання); підтримуючий, партнерський стиль роботи з ними (шанобливий, доброзичливий, безпечний); певні структурні елементи змісту консультування (комунікації з військовими враховуючи можливі зміни в світосприйнятті та реагуванні; пропрацювання чинників функціонування сімейної системи); навчання способам емоційної саморегуляції; актуалізація важливості навичок та вмінь піклування про себе та вміння знайти соціальну підтримку - важливі фактори формування підтримуючих психотерапевтичних стосунків в роботі з дружинами ветеранів.

Одним із напрямів психосоціальної підтримки є сприяння жінкам в налагодженні стосунків із зовнішнім соціальним оточенням. Їм потрібно навчитися вибудовувати комунікативні зв'язки, спиратися на соціальну підтримку та розуміння, участь близьких (друзів, колег). Соціальна підтримка

виступає одним із найпотужніших чинників впливу на наслідки травми; цей факт акцентує увагу на соціальному аспекті відновлення після травми.

Психологи, що працюють з дружинами ветеранів, говорять про те, що винятковий зміст в психосоціальної підтримці українських дружин ветеранів мають усвідомлення і здатність відгукнутися на потребу у визнанні мужності і зусиль цих жінок у період важких випробувань, що прийшлися на їх родинне життя: у підтримці чоловіка, коли він захищав країну; у визнанні наймовірної тривоги за нього під час його бойових завдань; у визнанні її зусиль по турботі про дітей і сім'ю, поки чоловік воює; у визнанні того, що вона своєю причетністю до життя чоловіка-воїна, по суті, теж виборює свободу і благополуччя всіх українців.

Висновки. Жінки - члени родин військовослужбовців демонструють прояви посттравматичного зростання різних рівнів, при цьому найбільшого вираження досягає фактор «Життєва філософія», а найменшу вираженість проявив фактор «Міжособистісні відносини».

Найвище середнє значення посттравматичного зростання спостерігалось у жінок - приватних підприємців та у жінок що є військовими; найнижчий рівень - у жінок - домогосподарок, що свідчить про те, що статус працевлаштованості жінок має значний вплив на прояв позитивних змін у психологічному стані жінок.

За даними дослідження більше 80% жінок, що демонструють прояви посттравматичного зростання на високому рівні отримували соціальну підтримку певного ступеня, а більше 60% зазначених респондентів отримали психологічну допомогу різного характеру.

Отже, зазначені результати нашого дослідження свідчать про взаємозв'язок прояву феномену посттравматичного зростання у жінок - членів родин учасників бойових дій від рівня отримання ними психосоціальної підтримки. Також, слід зазначити, що про потребу в отриманні соціальної підтримки зазначають 66% жінок, а про необхідність отримання психологічної допомоги - 71% респондентів, що демонструє важливість та необхідність організації надання зазначених видів підтримки жінкам - членам родин учасників бойових дій.

Література

1. Горбунова В.В., Климчук В.О. Посттравматичний стресовий розлад versus: посттравматичне зростання Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції: мат. міжвід. наук.-практ. конф. Київ : Нац. акад. внутр.

справ, 2016. С. 18-21. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/13539/2/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D1%871%2030.03.16%20%D0%90%D0%A2%D0%9E.pdf

2. Журавльова Н. Ю. Особливості вторинної травматизації у дружин ветеранів війни: орієнтири психологічної допомоги // Актуальні проблеми психології Т. III: Консультативна психологія і психотерапія: зб. наукових праць НАПНУ Інститут психології ім. Г.С. Костюка, 2018. С. 124-151. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/715941/2/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B02018%28%D1%823%D0%B2%D0%B8%D0%BF14%29.pdf>

3. Zubovskiy D. S. Апробація україномовної методики «Опитувальник змін у поглядах». Військова психологія у вимірах війни та миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2018. С. 59-61. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/11390/1/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20_%D0%9A%D0%B8%D1%97%D0%B2_2018_03.pdf

4. Титаренко Т. М. Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації / Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України ; [ред. колегія: Л. А. Найдюнова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко та ін.]. - Київ : Міленіум, 2017. Вип. 5 (19). С. 3-10. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/154284042.pdf>

5. Elder G. H., Gimbel C., Ivie R. Turning points in life: The case of military service and war. *Military Psychology*. 1991. № 3. P. 215-231.

6. Elder G. H., Clipp E. C. Combat experience and emotional health: Impairment and resilience in later life. *Journal of personality*. 1989. Vol. 57. № 2. P. 311-341.

7. Tedeschi R. G. Calhoun L. G. Posttraumatic growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol. 15. № 1. P. 1-18.

*Лук'янова Л. О.,
магістр психології,*

*старший офіцер відділення комплектування
17 прикордонного загону імені О. Жуковського*

*Балтаджи П. М.,
orcid.org/0000-0003-2346-4230*

*кандидат юридичних наук, доцент,
професорка кафедри державно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМИ КОДИФІКАЦІЇ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: НА ПРИКЛАДІ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ КООПЕРАЦІЮ

Пащенко О. М.

Наукова стаття присвячена дослідженню сучасного стану кодифікації аграрного законодавства. Зокрема, аналізуються окремі проблеми кодифікації законодавства про сільськогосподарську кооперацію. Автором досліджуються зміни у правовому статусі сільськогосподарських кооперативів та їх членів, обумовлені прийняттям Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21 липня 2020 року. Акцентується увага на відсутності єдиного і науково обґрунтованого підходу до кодифікації законодавства про сільськогосподарську кооперацію, а також про хаотичний характер законодавчих новел.

Особливу увагу приділено аналізу доцільності та обґрунтованості вищезазначених новел, з огляду на важливість забезпечення цілісного та системного підходу до регламентації правового статусу сільськогосподарських кооперативів як суб'єктів аграрних відносин. На основі такого аналізу визначено істотні проблеми кодифікації законодавства про сільськогосподарську кооперацію та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення аграрного законодавства. Автором пропонується узгодити норми загального та спеціального аграрного законодавства, яким визначається правовий статус сільськогосподарських кооперативів, на основні науково обґрунтованого системного підходу при внесенні змін і доповнень до чинного аграрного законодавства.

Ключові слова: кодифікація аграрного законодавства, система аграрного законодавства, законодавство про сільськогосподарську кооперацію, правосуб'єктність сільськогосподарських кооперативів.

Pashchenko O. M. Problems of codification of agricultural legislation: the case of legislation on agricultural cooperation

The article is devoted to the study of the current state of codification of agricultural legislation. In particular, the author analyzes certain problems of codification of legislation on agricultural cooperation. The author examines the changes in the legal status of agricultural cooperatives and their members resulting from the adoption of the Law of Ukraine "On Agricultural

Cooperation" of July 21, 2020. The author emphasizes the absence of a unified and scientifically sound approach to the codification of legislation on agricultural cooperation, as well as the chaotic nature of legislative innovations.

Particular attention is paid to the analysis of the expediency and validity of the above-mentioned novelties, given the importance of ensuring a holistic and systematic approach to the regulation of the legal status of agricultural cooperatives as subjects of agricultural relations. On the basis of this analysis, the author identifies the essential problems of codification of legislation on agricultural cooperation and formulates proposals for improving agricultural legislation. The author proposes to harmonize the provisions of general and special agrarian legislation which define the legal status of agricultural cooperatives on the basis of a scientifically sound systematic approach when amending and supplementing the current agrarian legislation.

Key words: codification of agricultural legislation, system of agricultural legislation, legislation on agricultural cooperation, legal personality of agricultural cooperatives.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасне аграрне законодавство не є кодифікованим. Триваючий з 1991 року нормотворчий процес, спрямований на врегулювання аграрних відносин, здійснюється без чіткого визначення мети, напрямів, принципів та етапів такого процесу, тобто безсистемно без належної науково-обґрунтованої концепції розвитку та кодифікації аграрного законодавства.

На тлі триваючого процесу адаптації аграрного законодавства до законодавства ЄС та права СОТ, а також обговорення та практичного втілення концепції «рекодифікації» (оптимізації, спрощення) цивільного законодавства [1] на часі є проблема кодифікації чинного законодавства про сільськогосподарську кооперацію. Зазначимо, що

формування цілісної та збалансованої системи аграрного законодавства, яким визначається зокрема правовий статус сільськогосподарських кооперативів, є тривалим та кропітким процесом. Безупинність такого процесу є головною запорукою формування стрункої, логічно завершеної системи кооперативного законодавства, а також безпосередньо впливає на якість проведення кодифікаційних аграрного законодавства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні проблеми розвитку та систематизації законодавства про сільськогосподарську кооперацію, а також правового забезпечення функціонування сільськогосподарських кооперативів досліджувалися вітчизняними науковцями-правниками і практиками, зокрема: Я. Гаєцькою-Колотило [2], О. Гафуровою [3], Х. Григор'євою [4], В. Єрмоленком [5], П. Кулиничем [6], В. Масіним [7], В. Статівкою [8], Н. Титовою [9], Т. Чуриловою [10], В. Федоровичем [11], В. Уркевичем [12] та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених різноманітним аспектам правового статусу сільськогосподарських кооперативів, та високий рівень зазначених досліджень, слід визнати, що протягом останніх років, зокрема після прийняття чинного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21 липня 2020 року [13], спостерігаємо суттєве зниження наукового інтересу до проблем систематизації аграрного законодавства та кодифікації законодавства про сільськогосподарську кооперацію зокрема.

Метою статті є дослідження проблем кодифікації аграрного законодавства на прикладі змін у чинному законодавстві про сільськогосподарську кооперацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Базовими правилами та умовами проведення кодифікації є сформованість нормативно-правової бази, сталість законодавства, яке планується кодифікувати, наявність науково-обґрунтованої концепції кодифікації. Коли ми говоримо про кодифікацію, то розуміємо процес систематизації різних нормативно-правових актів з метою пошуку всіх правових норм у певній галузі, вивчення їх змісту, проведення аналізу та упорядкування цих норм в єдиному нормативному акті, в результаті чого створюється системний нормативно-правовий акт у формі кодексу або закону.

У своїй постанові від 17 липня 2019 р. № 650 «Про утворення робочої групи

щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України» [14] Кабінет Міністрів України визначив наступні **основні завдання робочої групи**: 1) проведення комплексного аналізу існуючого цивільного законодавства України та визначення сфер приватноправових відносин, які потребують приведення у відповідність із світовими тенденціями розвитку приватного права; 2) вивчення досвіду європейських країн щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України; 3) підготовка пропозицій щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України.

Вважаємо, що дані завдання (цілі) є актуальними і для нового етапу кодифікації чинного законодавства про сільськогосподарську кооперацію та аграрного законодавства в цілому, що обумовлюється тісним взаємозв'язком цивільного та аграрного законодавства, а також комплексним характером аграрного права.

Ми також погоджуємося із тезою про те, що «Кодекс неможна рекодифікувати; рекодифікується законодавство або норми, які відповідно до усталеного предмету належать то тієї чи іншої правової галузі» [15]. З огляду на окреслену проблему та її тотожність із проблемами кодифікації аграрного та кооперативного законодавства, цілком слушною є позиція провідних науковців та експертів у сфері законодавчого забезпечення земельних і аграрних відносин, які обґрунтовують необхідність і доцільність припинення процесу «декодифікації» законодавства через усунення так званої «надлишковості норм» у його структурі [16].

На тлі відсутності в аграрному законодавстві єдиного спеціалізованого нормативно-правового акту кодифікаційного характеру, поштовхом до активізації розвитку законодавства про сільськогосподарську кооперацію на сучасному етапі безсумнівно стало прийняття Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21 липня 2020 року.

На основі аналізу даного Закону можна виділити наступні основні відносини, які були видозмінені та справляють значний вплив на правовий статус сільськогосподарських кооперативів:

– класифікація сільськогосподарських кооперативів. Відхід від традиційної класифікації сільськогосподарських кооперативів на виробничі та обслуговуючі;

– членські відносини. Скасування обов'язкової трудової участі члена виробничого кооперативу та впровадження нового поняття «оборот

члена сільськогосподарського кооперативу з сільськогосподарським кооперативом»;

– земельні відносини. На відміну від попереднього Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» в редакції від 20 листопада 2012 року [17] чинний Закон фактично не визначає особливості земельно-правового статусу сільськогосподарських кооперативів і не регламентує земельні права та обов'язки членів кооперативу (зокрема особливостей правового режиму вкладів та внесків у формі земельних ділянок, механізмів користування та розпорядження земельними ділянками, які внесені в якості вкладів та внесків до статутного капіталу та фондів кооперативу тощо);

– управлінські відносини. Фактичне нівелювання принципу «один член - один голос» через впровадження можливості пропорційного голосування члена кооперативу залежно від його участі у господарській діяльності кооперативу або частки в обороті кооперативу та корегування функцій (компетенції) загальних зборів тощо.

Зазначені новели, які влучно були охарактеризовані науковцями, як «корпоративна ін'єкція» [18], докорінно змінюють правосуб'єктність сільськогосподарських кооперативів, а також жодним чином не узгоджуються з положеннями загального Закону України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 року. Про відсутність єдиного підходу до кодифікації, як аграрного так і кооперативного законодавства, а також про дещо хаотичний характер новел свідчить той факт, що Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21 липня 2020 року фактично виведений за межі системи кооперативного законодавства України. Формальним підтвердженням цього факту є також зміни, які були внесені до ст. 5 Закону України «Про кооперацію» і на підставі яких «Правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування сільськогосподарської кооперації, а також порядок утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, сільськогосподарських кооперативних об'єднань» були штучно «виведені» за межі регулювання основного закону про кооперацію. На користь цього висновку можна також навести положення статті 4 Закону, якими дублюється система основних принципів кооперації, визначених основним Законом України «Про кооперацію» (ст. 4).

Загальновідомо, що ефективність кодифікації залежить від наявності науково обґрунтованої концепції, яка повинна визначати критерії та завдання кодифікації, а також принципи, за якими

вона буде проводитися. На жаль, єдина державна концепція кодифікації аграрного законодавства України на сьогодні відсутня і за всі роки незалежності не набула нормативного закріплення. Так само відсутня єдина науково обґрунтована концепція кодифікації аграрного законодавства, точніше законодавець так і не визначився із тим, яка саме концепція має бути взята за основу. Також триває дискусія щодо форми самого кодифікаційного акту [19]. Так серед представників науки аграрного права в різні роки висловлювались пропозиції щодо прийняття Аграрного кодексу (В.З. Янчук, В.І. Семчик, В.В. Носік, В.Ю. Уркевич, В.М. Єрмоленко, А.М. Статівка та ін.), Основ аграрного законодавства (Н.І. Титова, Н.О. Багай, М.Я. Ващишин та ін.), а також Закону «Про сільське господарство України» (А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич, та ін.).

Зазначена наукова та нормативна «невизначеність» в умовах динамічного розвитку аграрних відносин, появи нових правових інститутів, триваючих процесів адаптації вітчизняного законодавства до вимог законодавства ЄС стала, на нашу думку, однією з головних причин продовження внутрішньогалузевої (за окремими правовими інститутами) кодифікації аграрного законодавства, за умов відсутності єдиного кодифікаційного акту. Опосередковано такий висновок підтверджується гострою полемікою, яка супроводжувала процес прийняття чинного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [20, 21].

Окреслені проблеми вказують на те, що загальне і спеціальне законодавство, яким визначається правовий статус сільськогосподарських кооперативів, потребує системного і науково обґрунтованого узгодження (кодифікації). Нечисленні зміни і доповнення, які були внесені до Цивільного та Господарського кодексів України, Законів України «Про кооперацію», «Про фермерське господарство» та «Про особисте селянське господарство» з метою узгодження їх приписів із положеннями чинного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» носять фрагментарний характер і не вирішують проблему по суті. Адже правила юридичної техніки вимагають, щоб при прийнятті нових правил вони коректно «вписувалися» у правове поле - бажано виключити з існуючого регулювання ті норми, які новому правилу суперечать [16].

Проведене дослідження дає змогу зробити деякі висновки.

Процес кодифікації законодавства про сільськогосподарську кооперацію та аграрного законодавства в цілому на сучасному етапі

характеризується особливою динамікою, яка обумовлена низкою причин. До основних причин, які спонукають законодавця до активної нормотворчої діяльності у сфері аграрних відносин, можна віднести активний розвиток аграрних відносин і триваючий процес адаптації аграрного законодавства до законодавства ЄС та права СОТ.

Аналіз змін чинного законодавства про сільськогосподарську кооперацію дає можливість визначити наступні істотні проблеми, без розв'язання яких, на нашу думку, неможливий подальший процес його кодифікації, а також кодифікації аграрного законодавства в цілому:

– відсутність єдиного кодифікаційного акту (Основного аграрного закону) і, як наслідок, безперестанне намагання законодавця регламентувати окремі аграрно-правові інститути на рівні окремих законів;

– непослідовність самого законодавця стосовно обсягів, глибини та системи закріплення аграрно-правових норм, що, в свою чергу є наслідком відсутності науково обґрунтованої концепції, яка повинна визначати критерії та завдання кодифікації аграрного законодавства, а також принципи, за якими вона буде проводитися;

– сформована за роки незалежності нормативно-правова база, зокрема система актів спеціального аграрного законодавства, не є стабільною, але її наявність дає можливість і необхідність здійснювати систематизацію (кодифікацію). Якість такої систематизації (кодифікації) буде залежати, в першу чергу, від розуміння законодавцем її мети;

– порушення правил юридичної техніки, основною вимогою якої є дотримання системного підходу при внесенні змін і доповнень до чинного законодавства. Нові правила мають «вписуватись» у правове поле у такий спосіб, щоб уникнути непотрібного дублювання норм і створення колізій. Аналіз положень чинного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» показав, що наслідками недотримання правил юридичної техніки є неузгодженість норм загального та спеціального аграрного законодавства, яким визначається правовий статус сільськогосподарських кооперативів в Україні.

Література

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України URL: <https://drive.google.com/file/d/1ExwdnngsmvpAZJtWi836Rr6-x1quaZJQ/view>

2. Гаєцька-Колотило Я.З. Сільськогосподарські кооперативи як організаційно-правова форма реалі-

зації громадянами України земельних прав / Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України. Науково-навчальний посібник. За ред. докт. юрид. наук, проф. Н.І. Титової. Львів: ПАІС, 2005. С. 194-228.

3. Гафурова О.В. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: права і обов'язки членів: монографія. Київ: МАУП, 2006. 200 с.

4. Григор'єва Х.А. Переробна кооперація в сільському господарстві України: правове регулювання організації та діяльності: монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 248 с.

5. Єрмоленко В.М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2008. 35 с.

6. Кулинич П.Ф. Земельно-правові аспекти розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні на засадах публічно-приватного партнерства: шляхи вдосконалення. Часопис Київського університету права. 2014. Вип. 1. С. 247-251.

7. Масін В.М. Проблеми правового забезпечення розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 20 с.

8. Статівка А.М. Про деякі організаційно-правові питання розвитку і діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право». 2012. Вип. 173-2. С. 47-51.

9. Титова Н.І. Землі сільськогосподарського призначення - особливий об'єкт правової регламентації. Вісник Львівського університету. Серія юридична. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка. 1999. Вип. 34.

10. Чурилова Т.М. Правове регулювання діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2011. 20 с.

11. Федорович В.І. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. Львів, 1998. 144 с.

12. Уркевич В. Ю. Становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки України: деякі правові аспекти: монографія. Харків: ТОВ «Одіссея», 2004. 120 с.

13. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21 липня 2020 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#n333> дата звернення 28.05.2024

14. Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України: постанова Кабінету Міністрів України від

---

17 липня 2019 р. № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-p#Text> дата звернення 28.05.2024

15. Олександр Іларіонов. Рекодифікація = декодифікація? URL: <https://blog.liga.net/user/aillarionov/article/34014> дата звернення 28.05.2024

16. Як подолати надлишковість у земельному законодавстві України? URL: <https://nubip.edu.ua/node/60939> дата звернення 28.05.2024

17. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України в редакції від 20 листопада 2012 року [втратив чинність] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-вр#Text> дата звернення 28.05.2024

18. Христина Григор'єва. Законодавство про сільськогосподарську кооперацію: наслідки «корпоративної ін'єкції». Підприємництво господарство і право. 2020. № 10. С. 73-77.

19. Статівка А.М. Про концепцію систематизації аграрного законодавства. Вісник Національної академії правових наук. 2017. № 3(90). С. 77-89.

20. Михайло Соколов. Тринадцять «жахів» закону про кооперацію та чому його не треба боятися. URL: <https://avm-ua.org/uk/post/trinadcat-zahiv-zakonu-pro-kooperaciju-ta-comu-jogo-ne-treba-boatisa> дата звернення 28.05.2024

21. Роман Корінець. На лінії вогню: у законопроекті №6527-д під кооперативи маскують корпорації. URL: <https://agropolit.com/blog/306-na-liniyi-vo-gnyu-u-zakonoproekti-6527-d-pid-kooperativi-masquyut-korporatsiyi> дата звернення 28.05.2024

*Пащенко О. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент, професор кафедри трудового,
земельного та господарського права*

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ, ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ

Прудка Л. М., Пасько О. М.

У статті розглянуто сучасні психологічні аспекти психічних станів військових щодо адаптації після повернення до звичайного буденного життя з місця бойових дій. Авторами описані труднощі, які випробовують військовослужбовці в адаптації до життя та здорового психічного стану після бойового досвіду.

Детально розглянуті негативні психічні стани (стрес, тривожність, фрустрація, депресія, апатія, посттравматичний стресовий розлад): їх перебіг, симптоми прояву і запропоновані шляхи подолання даних розладів. Адаптовано особливості протікання негативних психічних станів до військовослужбовців, які отримали досвід бойових дій в умовах військової агресії.

Автори звернули увагу на необхідність розуміння психологічного стану військових після повернення з зони бойових дій та надання психологічної допомоги у різних станах психічних розладів, з метою збереження психічного здоров'я. Акцентовано увагу на необхідність розробки та реалізації адекватних психологічних програм спрямованих на підтримку та реабілітацію, що допоможуть створити сприятливі умови для їхньої успішної адаптації до цивільного життя.

Встановлено важливість розвитку публічної свідомості й розуміння громадянськості, та і держави в цілому про необхідність акцентувати увагу на психічні проблеми, з якими можуть зіткнутися військові після повернення в мирне життя, що сприятиме зниженню стигматизацію та забезпеченню максимального доступу до необхідної психологічної або реабілітаційної підтримки та допомоги.

Підкреслено, що психологічна адаптація передбачає допомогу військовим, які повернулись із місць бойових дій до встановлення і визначення нової життєвої мети й плануванні майбутньої кар'єри після військової служби. Це може включати перекваліфікацію, професійну підготовку, підтримку при пошуку роботи та інші заходи.

Ключові слова: психологічна адаптація, посттравматичний стресовий розлад, стрес, тривожність, фрустрація, депресія, апатія, психологічна допомога, супервізія, когнітивно-поведінкова терапія, копінг-стратегії.

Prudka L. M., Pasko O. M. Psychological aspects of adaptation of military personnel who served in combat operations

The article deals with the modern psychological aspects of the mental state of military personnel as for adaptation after returning to normal everyday life from the place of combat operations. The authors describe the difficulties experienced by military men in adjusting to life and a healthy mental state after combat experience.

Negative mental states (stress, anxiety, frustration, depression, apathy, post-traumatic stress disorder), their course, symptoms and ways of overcoming are discussed in detail. The peculiarities of the course of negative mental states are adapted to military personnel who gained war experience under conditions of military aggression.

The authors drew attention to the need to understand the psychological state of the military men after returning from the combat zone and to provide psychological assistance in various states of mental disorders in order to preserve mental health. Attention is focused on development and implementation of adequate psychological programs aimed at support and rehabilitation, thereby helping to create favorable conditions for successful adaptation to civilian life.

The author underlines the importance of developing public integrity and understanding of the society and the state about the need to focus on the mental problems that military men may face upon returning to civilian life. It will help to reduce stigmatisation and provide maximum access to the necessary psychological or rehabilitation support.

Psychological adaptation provides for assistance to military personnel who returned from the combat zone to establish and define a new life task and plan a future career after military service. It may include retraining, job search support and other measures.

Key words: psychological adaptation, post-traumatic stress disorder, stress, anxiety, frustration, depression, apathy, psychological assistance, supervision, cognitive behavioral therapy, coping strategies.

Вступ. Етап становлення та розвитку України в умовах сьогодення потребує додаткових зусиль з різних аспектів у зв'язку із впливом країни агресора як на соціальний, економічний, політичний, так і ментальний розвиток українців. Тривалість життя в умовах воєнного стану потребує додаткового ресурсу для відновлення психічного здоров'я та стресостійкості до плинності та швидкості прийнятих рішень з метою забезпечення базових потреб особистості (безпеки, їжі, сну та ін.).

Особливої уваги заслуговують така соціальна група як військові, які повертаються із зони бойових дій. Саме вони найчастіше стикаються зі складним процесом психологічної адаптації до мирного життя, яке суттєво відрізняється від того, що було в активних точках бойових дій. Повернення відбувається після переживання небезпек, травм та стресу, які вплинули на їхню психіку, на подальший погляд на життєві цінності та пріоритети. Цей перехід може бути викликаний зміною емоцій - від радості до тривоги, апатії та почуття втрати.

Постановка проблеми. Актуальним постає питання впливу стресогенних факторів на ментальне здоров'я військових, які не готові були до таких жахливих подій стати жертвою або свідком воєнного злочину з боку країни агресора. Тому важливим являється психологічна адаптація військових, яка пов'язана із складним процесом, що включає в себе зміну психологічного стану, цінностей, переконань та способу сприйняття світу. Військові повинні знову знайти рівновагу між воєнними реаліями та цивільним життям, адаптуватися до рутини, яка може відрізнитися від їхнього життя на фронті.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. Так, колектив авторів І. Чернишова, Ю. Перун та О. Бойченко, слушно зазначають, що ветерани, які повернулися з війни, об'єктивно можуть втратити навички виконання своєї основної роботи, яку вони виконували до мобілізації. Вони можуть втратити право виконувати цю роботу через медичні покази за результатами медогляду. Однак вони, вірогідно, набули нових навиків, розуміння та компетенцій, які можуть виявитися корисними в організації. Спостерігається, що у ветеранів часто виникають зміни у ставленні (світосприйнятті) та проблеми з мотивацією до повернення до професійного життя [1].

Про вплив на психічний стан особистості військового також передбачено у науковій роботі колективу авторів О.М. Кокун, Н.А. Агаєв,

І.О. Пішко, Н.С. Лозінська, В.В. Остапчук. Військовослужбовці, які виконують бойові завдання, перебувають в умовах, що характеризуються надекстремальним впливом різного роду стресорів на психіку, які часто призводять до виникнення у них травматичного стресу, психологічні наслідки якого в своєму граничному прояві виражаються в посттравматичних стресових розладах [2].

Такої ж думки дотримуються колектив авторів Н.А. Агаєв, О.Г. Скрипкін, А.Б. Дейко, В.В. Поливанюк, О.В. Еверт, які зазначають, що організм активно адаптується в умовах бойової обстановки. Включається напруженість механізмів саморегуляції, формується пристосувальна поведінка для дій в небезпечних умовах. Нормальними переживаннями людини в бойовій обстановці є не тільки відчуття патріотизму, любові до України, прагнення помститися ворогу, виконати бойову задачу, відчуття гніву, але і, такі негативні, як страх смерті, поранення, каліцтва, полонення противником, страх не виконати поставлену бойову задачу та виявитися боягузом в очах товаришів [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємозв'язок стресогенних факторів та психофізіології розглянуто в наукових дослідженнях таких науковців як: Г.О. Балл, Дж. Брайт, В.А. Бодров, М. Борневассер, Н.Є. Водоп'янова, Л.А. Кітаєв-Смик, Г.М. Колева, Крайніков Е.В., Р. Лазарус, А.Б. Леонова, К. Маслач Ф. Меєрсон, М. Пшеннікова, Ж. Піаже Г. Сельє, Г.П. Сябрєнко, М. Beasley, T. Thompson, J. Davidson, D. Randall та ін.

Вивчення питань адаптації військовослужбовців присвячено науковим дослідженням таких науковців як Н.А. Агаєв, В.С. Афанасенко, О.І. Богучарова, М.Б. Вільямс, Д.С. Волков, А.Б. Дейко, О.В. Еверт, Л.П. Журавльова, В.О. Климчук, О.М. Кокун, Г.М. Колева, Л.М. Коробка, Б.П. Лазоренко, І.І. Ліпатов, Н.С. Лозінська, А.П. Мельник, В.В. Остапчук, І.О. Пішко, С. Пойюла, В.В. Поливанюк, О.Г. Скрипкін, Г.П. Сябрєнко, О.В. Чуйко, Л.Ф. Шестопалова, В. Rothschild, С.Е. Agaibi, J.P. Wilson та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Важливим постає дослідження впливу стресового стану, в якому опинились військові, повернувшись із бойових дій на їх психічний стан. Потребує удосконалення питання щодо стресостійкості та саморегуляції негативних психічних станів, які пов'язані з травматичними подіями, які вони пережили. Потребує вивчення фізіологічного та психологічного впливу стресу воєнного

стану на ментальне здоров'я військових. Також потребує подальшого дослідження на наукових теренах впливу дії гормонів під час стресового стану на після стресове самопочуття.

Постановка завдання (формулювання цілей статті). Полягає в узагальненні існуючого стану наукової розробки впливу адаптації військових, які повернулись із зони бойових дій до буденного життя. А також деталізація різних негативних психічних станів, які можуть бути притаманні військовому та важливості збереження психічного здоров'я. Обрання впливових методик та рекомендацій, які допоможуть нашим героям відновити психічний стан та саморегуляцію.

Наукове обґрунтування методології проведеного дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано теоретичні взаємопов'язані методи дослідження: аналіз, порівняння, узагальнення науково-теоретичних і дослідних даних, систематизація тощо - з метою зіставлення різних точок зору, уточнення змісту окремих понять психологічна адаптація, посттравматичний стресовий розлад, стрес, тривожність, фрустрація, депресія, апатія, психологічна допомога, когнітивно-поведінкова терапія, копінг-стратегії та ін.

Результати дослідження. Психологічна адаптація захисника Батьківщини після повернення із зони бойових дій є надзвичайно важливим процесом, що відбувається після завершення військової служби. Цей період може бути складним і вимагати спеціального підходу з боку психологів і психотерапевтів. Основним завданням психологічної адаптації є допомога захисникам відновити рівновагу в психічному стані та повернення до цивільного життя.

За словами Джеймса Манро, повернення до цивільного життя може бути проблемою, якщо заважає будь-яка з перелічених восьми фронтних навичок (потреба у безпеці, довіра, орієнтація на місію, влада та контроль, реагування з допомогою тактики, уникнення передбачуваності та контроль інтелекту, емоційний контроль, розмова про війну) та якщо будь-яка з п'яти основних психологічних потреб (безпека, довіра, сила, повага та близькість) не задоволена [4, с. 416].

Також, після повернення з зони бойових дій військовослужбовці можуть стикатися з різноманітними психічними негативними станами, які пов'язані з травматичними подіями, які вони пережили. Розглянемо більш детально деякі з них: стрес, тривожність, фрустрація, депресія, апатія, посттравматичний стресовий розлад (надалі - ПТСР).

Стрес

Після перебування у зонах бойових дій, багато військовослужбовців повертаються зі збільшеною вразливістю до різних видів стресу. Це може бути пов'язано зі страшними військовими досвідами, втратою товаришів, небезпечними ситуаціями та труднощами адаптації до цивільного життя. Під час стресового стану у військових можуть виникати проблем зі сном; порушення концентрації уваги; страшні сновидіння (флешбеки) або нав'язливі спогади про бойові події, що супроводжуються сильним страхом або жахом; відчуття, ніби людина в шоці, ошелешеності або заціпенілості чи неспроможності щось відчувати; прискорене серцебиття, пульсобиття, зміна частоти дихання, запаморочення, різкий головний біль та ін.

Один із ключових аспектів підтримки військових, які повертаються зі зони бойових дій, - це надання психологічної допомоги та реабілітація. Психологічні програми мають спрямовуватися на раннє виявлення та діагностику стану стресу, надання професійних консультацій та психотерапії, а також сприяти створенню безпечного та підтримуючого середовища.

Важливо також враховувати індивідуальні особливості військових, їхні потреби та бажання щодо психологічної підтримки. Кожен військовослужбовець може реагувати на стрес по-різному, тому важливо враховувати індивідуальний підхід у психологічній роботі. Це обумовлюється різним типом темпераменту, акцентуації характеру, а також різною реакцією на стрес. Тому тільки індивідуальна корекційна психологічна допомога буде ефективною та доцільною.

Також першою важливішою допомогою під час стресу є задоволення базових потреб особи, що забезпечить відчуття безперервності життя, отримати доступ до необхідних послуг, зв'язатися з родиною та соціальними службами. Для ефективною підтримки військових після повернення з зони бойових дій необхідно також враховувати роль родини та близьких. Підтримка від родини, друзів та співробітників може впливати на полегшення процесу адаптації та допомогти зменшити рівень стресу.

Тривожність

Стан тривоги після повернення з зони бойових дій є однією з ключових проблем, з якими зіштовхуються багато військовослужбовців. Після перебування в екстремальних умовах бойових дій, багато учасників повертаються з посиленою рівнем тривоги. Цей стан може виявлятися

в постійному нервовому напруженні, непокої, паніці, важкості у спілкуванні та інших проявах.

Тривожний стан після повернення з зони бойових дій може бути спричинений травматичними подіями, які сталися під час служби, загрозливими ситуаціями та втратами близьких. У разі, якщо військовослужбовець не отримає належну психологічну допомогу, то цей рівень тривожності закріпиться на підсвідомому рівні, що може призвести до розвитку посттравматичного стресового розладу у деяких учасників, що проявляється відновленням спогадів, страхів та кошмарів про військовий досвід.

Знижена тривожність у захисників Батьківщини може впливати на їх соціальну та професійну адаптацію після повернення до цивільного життя. Навіть невелика кількість тривоги може впливати на здатність до сприйняття ризикованих ситуацій або на відносини зі своїми близькими. При цьому сама особа може не розуміти, що з нею відбувається. І тільки під час певних обставин, ситуацій чи подій на поверхню свідомості можуть виходити страх, агресія, злість та ін.

Розуміння та врахування психологічних аспектів стану тривоги у військових після повернення з зони бойових дій допомагає розробити та реалізувати ефективні стратегії допомоги та підтримки для сприяння процесу адаптації та психологічного становлення цих осіб після участі у військових подій.

Фрустрація

Фрустрація є психічним негативним станом, який може виникати у військових після повернення із зони бойових дій. Це стан виникає тоді, коли особа стикається з перешкодами, обмеженнями або невдачами, з якими не може впоратися на шляху досягнення своїх цілей або задоволенні своїх потреб.

Повернення із зони бойових дій може бути складним періодом для захисників. Вони можуть зіткнутися з різними викликами, такими як адаптація до мирного життя, зміна ролей і соціального статусу, втрата бойового братства та набуті навички тощо.

Фрустрація може виникати, коли військові після повернення з зони бойових дій відчувають, що їхні потреби та очікування не задовольняються або коли вони стикаються з труднощами у вирішенні повсякденних завдань. Це може викликати почуття роздратування, розчарування та безпорадності. Оскільки під час виконання військових завдань вони мали інші життєві пріоритети та завдання, які суттєво різняться із тими,

які вони виконують після повернення до буденного життя.

Посттравматичний стресовий синдром також може спричинити фрустрацію. Воїни, які повертаються з зони бойових дій, можуть відчувати тривогу та страх через згадування про травматичні події та зміну настрою, що може вплинути на їхнє повсякденне життя та взаємовідносини з близьким оточенням.

Загалом, фрустрація може бути нормальною реакцією на зміни, які відбуваються у житті захисників після повернення з зони бойових дій. Важливо забезпечити їм підтримку та ресурси для подолання цих труднощів та підтримки психічного здоров'я після повернення в мирне життя.

Депресія

Після військових подій військовослужбовці можуть переживати сильні зміни настрою, втрату інтересу до життя та навколишнього світу, низьку енергію та почуття вини.

Під час депресії, деякі військовослужбовці можуть стикатися зі зменшенням життєвого сенсу та мотивації після повернення до цивільного життя, втрати впевненості у собі та власних силах.

Через те, що військовослужбовці під час знаходження військових дій були відокремлені від родини, друзів та суспільства, повернення до звичайного життя може викликати почуття втрати зв'язку та соціальної ізоляції, що впливає на їх психічний стан.

Також повернення до цивільного життя може викликати тривогу та страх перед невизначеністю, пов'язаною зі зміною ролі та ідентичності себе в мирних умовах, що може сприяти розвитку депресивних симптомів.

Депресія найчастіше може супроводжуватися зі зниженням якості сну, нічними кошмарами, недостатньою енергією та втомою; стійкий сумом; браком інтересу або задоволення від діяльності, спробою заспокоїти свої емоції або забути події війни шляхом залучення до алкоголю або наркотиків. Тому дуже важливо своєчасно діагностувати депресію у військового з метою своєчасної психосоціальної підтримки та доцільності фармакологічного втручання. Особливо під час депресивного розладу у особи можуть спостерігатись думки про самоушкодження та суїцид. Тому важливо помітити дані розлади і негайно звернутися за допомогою.

Апатія

Відчуття апатії у військових після повернення з війни є складним психологічним станом, який може вплинути на їхнє фізичне та емоційне

благополуччя. Відчуття апатії може виникнути внаслідок втрати мети та мотивації після повернення з воєнних дій. Воїн може відчувати, що його досвід та зусилля не мають сенсу в мирному житті, що може спричинити втрату інтересів та енергії для звичайних речей.

Психіка людини, яка довго опиралася жаху й відчаю, не може просто так переключитися і раптом почати відчувати радість і захват [5, с. 274].

Повернення до емоційної норми можна прискорити чи навпаки відкласти. Виходу з емоційної холодності чи навпаки - нестабільного гніву заважають саме ті емоції, від яких ветеран (чи будь-яка інша людина, яка пережила травматичні події) намагається відмежуватися, яких не хоче відчувати. Ці непрожиті, невиплеснуті емоції ветеран носить з собою мертвим вантажем, який уповільнює гоєння його ран. Він не хоче говорити про те, що змушує його відчувати душевний біль, адже почати говорити - значить пригадати й відчувати те, що треба було відчувати тоді, у той трагічний день. Та це єдиний вихід з ситуації - почати про це говорити [5, с. 275].

Це може бути дуже болісно, як знімати бинти, що прикипіли до рани. Мало кому це подобається, для цього треба мати певну сміливість та внутрішні сили, щоб піти на таку розмову. Але, як показує сучасна практика й сотні досліджень, перший крок на шляху до зцілення - почати говорити про те, що з нами сталося і що ми відчуваємо з цього приводу. Неможливо переоцінити важливість і потрібність цього методу. Так, спершу це дуже неприємно, можливо, боляче, але категорично необхідно [5, с. 276].

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР)

Це один з найбільш поширених психічних станів у військових, що повернулися з зони бойових дій. Він характеризується постійними нав'язливими думками та спогадами про події війни (наприклад, флешбеки), високою тривожністю, підвищеною збудливістю і гіпервігильністю (або постійним відчуттям пильності), відчуттям безпорадності та ізоляції. Військовий з ПТСР активно уникає всього, що нагадувало б йому про подію, що травмує, та намагається про це не думати. У той же час особа з ПТСР постійно відчуває загрозу і тому може досить різко реагувати на «невинні» стимули на кшталт несподіваного галасу. Гнів і дратівливість - найпоширеніші посттравматичні стресові симптоми. ПТСР дуже заважає жити.

При цьому характерні симптоми ПТСР можуть бути притаманні і іншим розладам, які ми попередньо розглянули, проте, якщо ці симптоми

(перепроживання, уникнення та ін.) не зникають у продовж місяця, як особа отримала певну травматичну подію чи опинилась у травматичній для неї ситуації, то це може бути свідченням того, що психічний стан самостійно не відновився і у військового розвинувся ПТСР.

Після травматичної події людині важче контролювати злість чи агресивну поведінку, що потенційно змушує близьких триматися від неї на відстані або відчувати, що вони «завжди ходять по лезу ножа». Або навпаки, після пережитого дехто намагається уникати будь-яких конфліктів, не висловлює під час спілкування своїх потреб та бажань через страх засмутити співрозмовника чи спричинити суперечку з ним. Ці люди бояться, що їхні посттравматичні стресові симптоми змусять близьких відцуратися їх. Однак, якщо не висловлювати свої потреби, у осіб з ПТСР накопичується обурення або можлива втрата шансу отримати необхідну соціальну підтримку, яка є дуже важливим фактором під час відновлення після травматичної події [6, с. 198].

Тому важливо своєчасно діагностувати у військового такий розлад як ПТСР з метою повернення його до звичайного як фізичного, так і психічного життя. В таких умовах важливим є пояснення потреби військового повернутися до життя у звичайному для нього режиму, знайти близьких, родичів, друзів, які б підтримали і вислухали у раз потреби поговорити з ним. Надати рекомендації щодо релаксаційних вправ для зниження рівня тривоги та напруження. Важливим при ПТСР є звертання до підготовлених терапевтів, які працюють під супервізією та можливості направити військового на травмофокусовану когнітивно-поведінкову терапію, а також десенсибілізацію та переробку травматичних переживань за допомогою руху очей.

Отже, питання психологічної допомоги учасникам військових дій є актуальними та важливими, оскільки вони стосується психологічного благополуччя та психічного здоров'я осіб, які перебували у зоні бойових дій та пережили військові конфлікти. При цьому важливо враховувати індивідуальні особливості кожного учасника військових дій та підходити до них індивідуально, з урахуванням їхніх потреб та психологічних характеристик.

Для ефективної допомоги учасникам військових дій необхідно розробити і впровадити психологічні програми, спрямовані на їх підтримку та реабілітацію. Важливо надавати доступ до консультативної та психотерапевтичної допомоги, щоб забезпечити зворотній зв'язок та розуміння особистих потреб учасників.

Психологічна допомога може включати індивідуальні консультації з психологом, групові психотерапевтичні заняття, та різні психологічні програми для реабілітації військових. Психологічна підтримка та консультування можуть допомогти виявити емоційні труднощі та розробити стратегії копінгу для подолання негативних психічних станів та зміцнення психічного здоров'я учасників бойових дій. Основною метою такої допомоги є підтримка та покращення психічного стану учасників військових дій, а також забезпечення їхньої успішної реінтеграції в мирне життя.

Доцільним є використання психотерапевтичних підходів, які сприяють зниженню симптомів стресу, покращенню самооцінки, заспокоєнню емоційного стану та розвитку копінг-стратегій для впорядкування зі стресом та тривожністю.

Основний метод, який використовують для допомоги ветеранам, називається когнітивно-поведінковою терапією (КПТ). Це метод лікування, який ґрунтується на доказах, його схвалено Міністерством у справах ветеранів США. Згідно з Ротшильд [7], КПТ «націлена на розумовий процес: допомагаючи змінити негативні моделі мислення, у такий спосіб змінюючи емоції, які є результатом думок; це оманливо проста концепція» [7, с. 75]. Як зазначає Брайант-Шонлі, вона допомагає зрозуміти, як думки, почуття і поведінка взаємопов'язані та впливають на різні аспекти життя [4, с. 418].

Також, важливо створити сприятливе середовище для спілкування та взаємодії з іншими ветеранами, яке може допомогти впоратися з тривожним станом та сприяти процесу адаптації після повернення додому.

Окрім того, важливо сприяти розумінню та свідомому прийняттю нових реалій мирного життя, сприяти переключенню підходу до вирішення завдань та поступовій адаптації до нових життєвих умов.

Також, сприяння розвитку публічної свідомості та розуміння громадськості про психічні проблеми, з якими можуть зіткнутися військові після повернення в мирне життя, допоможе знизити стигматизацію та забезпечити доступ до необхідної підтримки та допомоги.

Психологічна адаптація також передбачає допомогу захисникам у встановленні нової життєвої мети та плануванні майбутньої кар'єри після військової служби. Це може включати перекваліфікацію, професійну підготовку, підтримку при пошуку роботи та інші заходи.

Майже завжди говорять про те, що родина допомагає впоратися з психологічною травмою,

пережити депресію й повернутися у суспільство після війни. Це не зовсім (або не завжди) так. Родина може бути як помічником у подоланні ПТСР, так і навпаки. Якщо сім'я та близькі - саме ті, хто звинувачують і знецінюють, не зважаючи на стан ветерана, то від спілкування з такою родиною стане гірше. Найчастіше батьки просто не визнають тих змін, які сталися з їхнім сином чи дочкою після війни. Перед ними стоїть дуже схожа на сина людина, але внутрішньо він може бути зовсім іншим. Батькам, які звикли до певної схеми стосунків, важко прийняти зміни й необхідність змінити стиль спілкування [5, с. 291].

Тому, одним з важливих аспектів психологічної адаптації є забезпечення підтримки та розуміння з боку родини, друзів та соціального середовища.

Також важливим аспектом психологічної адаптації є розвиток механізмів саморегуляції і стресостійкості. Психологи можуть використовувати різні техніки, такі як релаксація, медитація, фізична активність та ін., щоб допомогти захисникам впоратися з їх негативними станами.

Крім того, психологічна адаптація повинна включати сприяння процесу соціалізації захисників Батьківщини, допомагаючи їм повернутися до цивільного життя і впроваджуватися у звичний соціальний контекст. Це може включати підтримку у створенні нових соціальних зв'язків, адаптації до нових ролей і взаємодії з оточуючими.

Важливим елементом психологічної адаптації є також розвиток почуття патріотизму і гордості за свою військову службу. Психологи можуть сприяти впровадженню позитивних уявлень про службу та її значущість для захисту Батьківщини, що сприятиме формуванню позитивної самоідентифікації та самооцінки.

Усі ці аспекти психологічної адаптації допоможуть захисникам нашої країни більш успішно пережити перехідний період після повернення з зони бойових дій і повернутися до повноцінного цивільного життя з відчуттям психічної стійкості та самопевності.

Для розуміння психічного стану особистості та вміння опановувати стресові ситуації й для закріплення знань, вмінь та навичок стресостійкості, нами розроблено два Довідники: «Саморегуляція психічного стану поліцейського під час стресу в умовах воєнного стану» та «Стрес у роботі поліцейського в умовах воєнного стану» [8; 9] та розділ у колективній монографії Практикум поліцейської юрисдикції в умовах воєнного стану: особливості Одеського регіону [10].

Отже, розуміння психологічного стану військових після повернення із зони бойових дій, а також розробка та реалізація адекватних психологічних програм спрямовані на підтримку та реабілітацію, допоможуть створити сприятливі умови для їхньої успішної адаптації до цивільного життя та збереження психічного здоров'я.

Висновки. Психологічна адаптація військових після повернення з зони бойових дій є надзвичайно складним та важливим процесом. Вона вимагає особливої уваги і підтримки з боку суспільства, родини та професійних психологів. З врахуванням унікального досвіду та стресових ситуацій, які військові пережили, адаптація стає значущим елементом у підтриманні їхнього психічного здоров'я.

Цей процес включає переосмислення цінностей та переконань, відновлення психологічної рівноваги, здатність до відновлення побутових та соціальних зв'язків, а також зміну способу сприйняття світу. Військові повинні знову вписатися у цивільне життя та впоратися зі змінами, які трапилися під час їхнього віддалення від звичних умов.

Підтримка оточуючих, усвідомлення власних емоцій та вчасна психологічна допомога є важливими факторами, які допомагають подолати труднощі та стрес. Під час процесу адаптації, важливо звертати увагу на ознаки можливих психологічних проблем, таких як депресія, тривога, посттравматичний стресовий розлад та ін. Вчасна діагностика та надання допомоги можуть допомогти уникнути подальшого заглиблення проблем.

Психологічна адаптація є індивідуальним процесом, і кожен військовий може переживати його по-різному. Важливо розуміти, що це може зайняти різний час у кожного і вимагає терпіння та розуміння з боку оточуючих. Забезпечення адаптації військових після повернення з зони бойових дій - це не лише моральний обов'язок, а й ключовий елемент збереження психічного здоров'я цих людей, які віддали своє здоров'я та життя на захист країни.

Потребує подальшого дослідження цілеспрямована та комплексна психологічна підтримка, психотерапевтичні практики, вивчення та впровадження новітніх методів допомоги - все це сприятиме успішній адаптації військових та покращенню їхнього психічного стану.

Література

1. Рина Чернишова, Юліана Перун, Олена Бойченко Адаптація ветеранів в організацію після повер-

нення з війни. Посібник для керівника. Київ: МХП. 2023. 39 с.

2. Кокур О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями - учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.

3. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України (методичні рекомендації) / Міністерство оборони України, Наук.-дослід. центр гуманітар. проблем Збройних Сил України: Н.А. Агаєв, О.Г. Скрипкін, А.Б. Дейко, В.В. Поливанюк, О.В. Еверт. К.: НДЦ ГП ЗС України, 2016. 147 с.

4. Вільямс М. Б., Пойюла С. ПТСР: робочий зошит. Ефективні методики подолання симптомів травматичного стресу. Київ: Вид-во Ростислава Бурлаки, 2023. 528 с.

5. Ульянов К. Бойовий стрес та психологія екстремальних ситуацій: науково-популярне. Вид. друге. К.: ТОВ «Бізнес-Логіка», 2024. 320 с.

6. Agaibi C.E., Wilson J.P. Trauma, PTSD, and Resilience: A Review of the Literature. *Trauma, Violence, and Abuse*. 6(3): P. 195-216.

7. Rothschild B. Trauma Essentials: The Go-To Guide. New York: W.W. Norton and Co, 2011, 160 p.

8. Пасько О. М., Прудка Л. М. Саморегуляція психічного стану поліцейського під час стресу в умовах воєнного стану: довідник. Одеса : ОДУВС, 2022. 47 с.

9. Пасько О. М., Прудка Л. М. Стрес у роботі поліцейського в умовах воєнного стану : довідник. Одеса: ОДУВС, 2022. 77 с.

10. Пасько О. М., Прудка Л. М. Стрес у роботі поліцейського в умовах воєнного стану. *Практикум поліцейської юрисдикції в умовах воєнного стану: особливості Одеського регіону* : колективна монографія. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 122-141.

*Прудка Л. М.,
orcid.org/0000-0001-5440-2361
кандидат психологічних наук,
професор кафедри психології та педагогіки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Пасько О. М.,
orcid.org/0000-0001-9555-1101
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри психології та педагогіки
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Симонова Г. М., Тетерятник Г. К.

Проблема належної та максимально повної класифікації видів гендерно зумовленого насильства є вкрай актуальною для сучасної правової науки. Важливо вказати, що доволі новий термін «гендерно зумовлене насильство» (далі - ГЗН) все частіше використовується у вітчизняному законодавстві, міжнародних документах. Водночас, розуміння поняття «гендерно зумовлене насильство» не виходить за межі опису насильницьких дій, що чиняться проти волі особи її соціальних переконань, та побудовані на відмінностях між жінками та чоловіками. Довгий період часу вважалося, що гендерно зумовлене насильство, спрямоване, як правило, щодо жінок та дівчат. Проаналізувавши сучасні дослідження вітчизняних вчених у сфері гендерно зумовленого насильства вбачається, що більшість з них розглядають це поняття не в рамках збройних конфліктів та класифікують такий вид насильства переважно за однією ознакою. Проаналізувавши стан дослідження питань класифікації форм гендерно зумовленого насильства окремими вітчизняними науковцями, врахувавши норми міжнародного права та особливості такого явища як гендерна ідентичність у цій статті запропоновано наступну класифікацію видів гендерно зумовленого насильства: 1) за видами збройних конфліктів: недержавне (коли ГЗН проявляється у випадках неурядових збройних зіткненнях в межах однієї території), внутрішньодержавне (у даному випадку ГЗН буде мати місце у випадках тривалих та інтенсивних збройних зіткнень на території держави між урядовими збройними силами і організованими збройними формуваннями) та міждержавне (найактивніше буде проявлятися ГЗН - через велике залучення різних груп та верств населення; 2) за особою потерпілого(-ої): щодо жінок, щодо чоловіків, щодо дітей, щодо небінарних осіб; 3) за групою належності: щодо цивільного населення, щодо військовополонених, щодо окремих військовослужбовців; 4) за формою насильства: фізичне, психологічне, сексуальне, економічне, насильство в інтернеті.

Ключові слова: гендер, стать, сексуальне насильство, економічне насильство, психологічне насильство, фізичне насильство, гендерно зумовлене насильство, збройний конфлікт.

Simonova H. M., Teteriatnyk H. K. Classification of types of gender-based violence in armed conflict

The problem of proper and most complete classification of types of gender-based violence is extremely relevant for modern legal science. It is important to point out that the rather new term "gender-based violence" (next - GBV) is increasingly used in domestic legislation and international documents. At the same time, the understanding of the concept of "gender-based violence" does not go beyond the description of violent acts committed against the will of a person's social beliefs and based on differences between women and men. For a long period, gender-based violence was believed to be directed, as a rule, against women and girls. After analyzing the current research of domestic scholars in the field of gender-based violence, it is clear that most of them consider this concept outside the framework of armed conflicts and classify this type of violence mainly on one basis. After analyzing the state of research on the classification of forms of gender-based violence by some domestic scholars, taking into account the norms of international law and the peculiarities of such a phenomenon as gender identity, this article proposes the following classification of types of gender-based violence: 1) by type of armed conflict: non-state (when GBV is manifested in cases of non-governmental armed clashes within the same territory), intrastate (in this case, GBV will occur in cases of prolonged and intense armed clashes on the territory of the state between governmental armed forces and organized armed groups) and interstate (GBV will be most active due to the large involvement of different groups and segments of the population; 2) by the identity of the victim(s): against women, against men, against children, against non-binary persons; 3) by group of affiliation: against civilians, against prisoners of war, against individual military personnel; 4) by form of violence: physical, psychological, sexual, economic, and online violence.

Key words: gender, sex, sexual violence, economic violence, psychological violence, physical violence, gender-based violence, armed conflict.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасний світ вже давно перебуває у стані технологічного прогресу, інформаційної відкритості

та морально-етичних перебудов. Зазначені трансформації тим, чи іншим способом впливають на перебудову людської свідомості, світосприйняття та людського взаєморозуміння.

У XXI столітті в Україні спостерігається розвиток і удосконалення системи реагування та запобігання насильству над жінками. На сьогоднішній день система протидії домашньому насильству вважається вже достатньо розвинутою: прийнято відповідні закони, що регулюють ці правовідносини, на місцевому рівні діють служби підтримки для постраждалих, а фахівці проходять відповідне навчання.

Водночас, питання щодо запобігання та протидії гендерно зумовленому насильству та насильству за ознакою статі залишаються недостатньо розробленими. У цьому випадку неабиякого значення набуває визначення видів гендерно зумовленого насильства, що включає в себе різноманітні підходи та дискусії щодо того, які конкретні дії або форми насильства можна вважати гендерно зумовленими, а також, які фактори визначають цю залежність. Важливо відзначити, що деякі аспекти, такі як культурні норми, стереотипи і нерівність, впливають на розуміння цього поняття. Тому варто враховувати різні контексти і культурні особливості, оскільки вони можуть впливати на сприйняття та визначення гендерно зумовленого насильства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні багато уваги приділяється дослідженню проблеми сексуального насильства під час збройних конфліктів. Вчені вивчають та аналізують різні аспекти цієї проблеми, включаючи формування доказової бази в кримінальних провадженнях, особливості досудового розслідування, кваліфікацію злочинів, пов'язаних із проявами сексуального насильства, гендерно зумовлене насильство та правові засоби викорінення цього явища.

Так, наприклад Ю. Б. Ірха займалась висвітленням проблеми гендерно зумовленого насильства в умовах збройних конфліктів на Сході України [1]; Г. Щигельська та Ю. Провальна надавали оцінку гендерно обумовленим аспектам наслідків збройних конфліктів воєнного та повоєнного часу [2]; Г. В. Попов досліджував особливості формування та збирання доказової бази в кримінальних провадженнях, пов'язаних із сексуальним насильством, що вчинене в умовах збройного конфлікту [3]. Вагомий внесок у дослідження даної теми було зроблено М. В. Оніщук, який захистив дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

на тему «Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз» [4]; І. Г. Заворотько провела ґрунтовне і комплексне міжнародно-правовий аналіз явища сексуального і гендерно-обумовленого насильства, пов'язаного з конфліктом, а також вивчила практику кваліфікації та розслідування його як міжнародного злочину міжнародними й національними кримінальними трибуналами та судами [5]. Значний внесок у дослідження та класифікацію форм гендерно зумовленого насильства провела А. С. Політова. Науковиця визначила раніше не виокремлені форми гендерно зумовленого насильства [6] та провела аналіз кримінальної відповідальності за гендерно зумовлене насильство в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) [7].

Метою статті є аналіз існуючих підходів до класифікації гендерно зумовленого насильства в умовах збройних конфліктів та розроблення нової концепції при класифікації цього явища.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до довідника-порадника Unicef «Підтримка людей, які пережили гендерно зумовлене насильство» гендерно зумовлене насильство (далі - ГЗН) - це насильство, спрямоване проти особи через її гендерну належність, або насильство, яке непропорційно впливає на осіб певної статі [8].

Гендерно зумовлене насильство одне із найбільш явних проявів гендерної нерівності та супроводжується серйозними порушеннями прав людини, широко поширеним як у країнах НАТО та Європейського Союзу, так і в Україні.

Збройні конфлікти, пов'язане із ними примусове переселення певних категорій осіб, тільки збільшують масштаби та інтенсивність такого виду насильства, що сприймається як крайній вияв дискримінації за ознакою статі.

Як правило, жінки та дівчата страждають від цього виду насильства найбільше. Це пояснюється певною гендерною нерівністю у суспільстві, де чоловіки зловживають своєю владою та вдаються до самоствердження через насильницькі дії по відношенню до жіночої статі.

Потерпілі від гендерно зумовленого насильства потребують значної психологічної підтримки та захисту, в тому числі і з боку правоохоронних органів. Однак у багатьох країнах, у тому числі в Україні, правоохоронні органи не завжди розглядають гендерно зумовлене насильство як серйозний злочин, що порушує права людини. Таке ставлення уповноважених суб'єктів призводить до неналежного розслідування злочинів, пов'язаних

із ГЗН, та, як наслідок, збільшення нетерпимості у суспільстві.

Міжнародні стратегічні документи, такі як Декларація про усунення насильства проти жінок, що була прийнята у 1993 році, та Пекінська декларація 1995 року підтверджують прямий зв'язок між насильством щодо жінок та дискримінацією за ознакою статі.

У всьому світі гендерно зумовлене насильство вважається одним з найпоширеніших порушень прав людини. На жаль, в Україні й до повномасштабного вторгнення російської федерації проблема гендерно зумовленого насильства була вкрай актуальною, а через російську війну проти України кількість зареєстрованих випадків зростає в геометричній прогресії.

Широке розуміння насильства включає не лише пряме «поведінкове» насильство, а й структурне насильство, яке частіше відбувається несвідомо. Структурне насильство виникає внаслідок несправедливих та нерівноправних соціальних та економічних структур та проявляє себе, наприклад, в бідності та позбавленні можливостей будь-якого типу [9]. Зазначене прямо впливає на розуміння особливостей гендерно зумовленого насильства.

За результатами аналізу наявних наукових позицій ми виділяємо наступні форми прояву гендерно зумовленого насильства: фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, економічне насильство, але в його основі завжди лежить гендерна нерівність та дискримінація.

Фізична форма прояву ГЗН може виражатися в ударах, ляпасах, побиттях, укусах, спалюванні, тортурах, тощо. Важливо вказати, що така форма насильства не буде супроводжуватись сексуальним підтекстом.

Сексуальне насильство може виражатися через статевий акт без згоди або спробі його вчинити, зґвалтуванні, сексуальних домаганнях, торгівлі людьми тощо.

Психологічне насильство - наклеп, словесна образа, контроль, шантаж, примус, переслідування тощо.

Економічне насильство - обмеження доступу до фінансових ресурсів, освіти чи ринку праці, псування майна, невиконання економічних зобов'язань, як-от ухиляння від сплати аліментів, тощо.

Усі вищевказані форми ГЗН пов'язані із направленістю дій суб'єкта вчинення насильства на потерпілу особу. А отже, охоплює виключно один критерій визначення виду гендерно зумовленого насильства.

Для розуміння причин, за яких види ГЗН потребують нової класифікації та виділення окремих категорій, необхідно проаналізувати та надати оцінку таким поняттям як «гендер» та «стать».

Тлумачний словник української мови одним із визначень поняття «гендер» вказує, що це: «Соціальний розподіл, який часто базується на статевих відмінностях, але не обов'язково збігається з ними; поняття гендера увійшло у вжиток в соціології і означає соціальну стать людини на відміну від біологічної статі, соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступ до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці і є одним з базових вимірів соціальної структури суспільства; гендер - це складний соціокультурний конструкт, який відображає відмінності в ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках між чоловічим і жіночим; в рамках цього підходу гендер розуміється як організована модель соціальних відносин між жінками і чоловіками, яка не тільки характеризує їх спілкування і взаємодію в сім'ї, а і визначає їх соціальні відносини в основних інституціях суспільства» [10, 13]. У той же час термін «стать» розтлумачується як: «Сукупність анатомо-фізіологічних ознак організму, що забезпечує відтворення потомства і дозволяє розрізняти у більшості організмів чоловічі й жіночі особини, а також один із двох розрядів живих істот (чоловіків і жінок, самців і самок), що різняться за цими ознаками» [11, 13].

Також у межах гендеру існує поняття гендерна ідентичність, що не притаманно поняттю «стать». Гендерна ідентичність - це усвідомлення себе як представника чи представниці статі, гендеру, відчуття свого жіночого, чоловічого або андрогінного тіла. Гендерна ідентичність не обов'язково дорівнює біологічній статі. Крім того, вона не є бінарною: не поділяється винятково на чоловічу та жіночу. Зазначені відмінності проілюстровано на рис. 1.

Серед гендерних ідентичностей можна виділити агендерність (відмову від асоціацій з будь-яким гендером), бігендерність (ідентифікація себе одночасно і з чоловіком, і з жінкою), гендерфлюїдність (поєднання в собі жіночого та чоловічого гендерів, при цьому можлива більша схильність до одного з них у певні моменти) та цисгендерність (самоідентифікація себе як особи своєї біологічної статі) [12].

Важливо розуміти відмінності між цими двома термінами - адже кожен із них впливає на

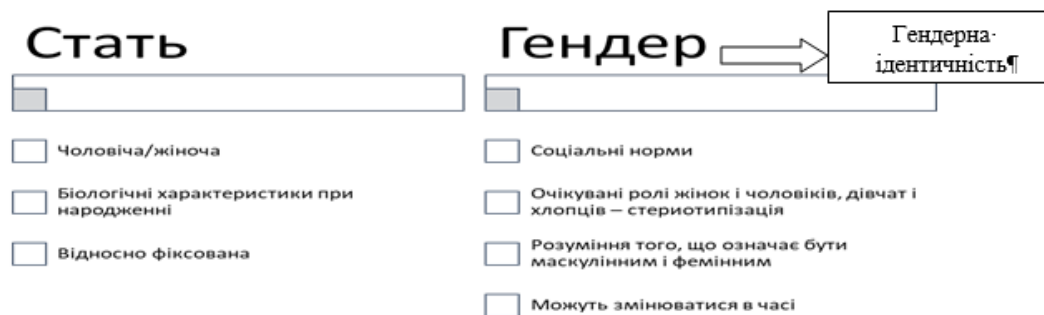

Рис. 1.

формування та побудову нових класифікаційних відмінностей ГЗН.

Так, згідно з Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству, до гендерно зумовленого насильства належать: фізичне насильство; психологічне; сексуальне; економічне; домашнє; переслідування; зґвалтування; сексуальне домагання; каліцтво жіночих геніталій; примусова стерилізація; примусовий аборт; примусовий шлюб; злочини в ім'я так званої честі; насильство в інституційному середовищі; насильство у воєнних, конфліктних та постконфліктних ситуаціях; торгівля людьми; гендерна дискримінація [14].

До певного періоду вітчизняні науковці не вдавалися до детального аналізу форм ГЗН та класифікували його виключно за одним критерієм.

Так, науковці Л. Кобилянська та Т. Мельник не класифікують гендерно зумовлене насильство як окремий вид. Водночас, класифікують види насильства щодо жінок. Надаючи визначення терміну «насильство щодо жінок», дослідниці посилаються на Декларацію про усунення насильства проти жінок 1993 року, відповідно до якої насильство щодо жінок - це будь-який «акт насильства, здійснений на основі статевої ознаки і завдає або може завдати шкоди фізичному, статевому чи психологічному здоров'ю жінки або страждання, а також загрози здійснення таких актів, примус або свавільне позбавлення свободи у суспільному чи особистому житті. Беручи за основу дане визначення, Л. Кобилянська та Т. Мельник наступним чином класифікують насильство на основі статевої ознаки: *фізичне, статево та психологічне насильство, що має місце в сім'ї* (побиття; статевий примус дівчаток; насильство, пов'язане з посагом; гвалтування дружини чоловіком; операції на статевих органах, наслідком яких є каліцтво; позашлюбне насильство; насильство, пов'язане з експлуатацією тощо); *фізичне, статево та*

психологічне насильство, що має місце у суспільстві (зґвалтування; статевий примус; статево домагання й залякування на роботі, в навчальних закладах та інших місцях; торгівля жінками; примушування до повійства тощо); *фізичне, статево та психологічне насильство з боку держави або при потуранні держави, де воно не відбувалося; насильство щодо жінок, пов'язане з порушенням їхніх прав у зонах збройних конфліктів* (вбивство; систематичне гвалтування; сексуальне підкорення; примусова вагітність); *загроза насильства у різних формах окремих груп* (жінки, які належать до національних меншин; жінки-біженці; жінки-мігранти; жінки, які живуть в умовах злиденності у сільських або віддалених районах; дівчатка, жінки-інваліди; жінки похилого віку; жінки з числа переміщених осіб; жінки-репатріанти; жінки, які перебувають у зонах збройних конфліктів; жінки, які опинились в умовах іноземної окупації, агресивних війн, громадянських війн, тероризму, включаючи захоплення заручників) [15, с. 141].

При детальному аналізі зазначеної класифікації вбачається, що науковці відмежовують гендерно зумовлене насильство виключно щодо жінок, які опинились в тих чи інших обставинах, й на підставі цього роблять узагальнений висновок щодо кінцевої класифікації. Водночас за сучасних умов, вважаємо, що подана класифікація не розкриває у повній мірі поняття видів ГЗН, адже останнім часом міжнародно-правові акти розмежовують два окремі види насильства: насильство щодо жінок та гендерно зумовлене насильство.

Існують й інші підстави для класифікації ГЗН. Так, О. Перунова виокремлює гендерно зумовлене насильство в таких формах: фізичне, психологічне, сексуальне [16, с. 87]. Це найбільш поширене виокремлення видів ГЗН, яке базується на формах прояву останнього. Водночас, дана класифікація є найменш повною та не відображає

реалії сьогодення в умовах як збройних конфліктів, так і в цілому.

При дослідженні даної теми заслуговує на увагу класифікація, визначена А. Політовою. Так, вчена при формуванні класифікації ГЗН виходила із положень міжнародного гуманітарного права, які базуються на міжнародно-правових актах у сфері захисту прав людини та у сфері захисту жертв збройних конфліктів. Таким чином, нею було запропоновано наступну класифікацію ГЗН: 1) за видом конфлікту: міжнародне та неміжнародне; 2) за особою потерпілого: щодо жінок; щодо чоловіків; щодо дітей; 3) за положенням: щодо цивільного населення та щодо військовополонених; 4) за формою насильства: фізичне (насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; захоплення заручників; засудження та застосування покарання без попередньо-го судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні); сексуальне (зґвалтування; погрози та спроби будь-якої форми зґвалтування або погрози та спроби інших сексуальних нападів; каліцтво геніталій; сексуальне рабство; сексуальне катування; примусова проституція; примусова вагітність; примусова стерилізація і примусовий аборт; примусове оголення, примус до споглядання за актами; сексуальне насильство та інші дії сексуального характеру); психологічне (наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження); економічне (позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів) [6, с. 310].

Водночас вчена вказує, що запропонована нею класифікація не є досконалою та може потребувати подальшого додаткового дослідження.

Висновки. Проаналізувавши стан дослідження питань класифікації форм ГЗН окремими вітчизняними науковцями, врахувавши норми міжнародного права та особливості такого явища як гендерна ідентичність пропонуємо авторську класифікацію видів гендерно зумовленого насильства.

За видами збройних конфліктів: недержавне (коли ГЗН проявляється у випадках неурядових збройних зіткненнях в межах однієї території), внутрішньодержавне (у даному випадку ГЗН буде мати місце у випадках тривалих та інтенсивних збройних зіткнень на території держави між урядовими збройними силами і організованими збройними формуваннями) та міждержавне (найактивніше

буде проявлятися ГЗН - через велике залучення різних груп та верств населення.

За особою потерпілого (-ої): щодо жінок, щодо чоловіків, щодо дітей, щодо небінарних осіб. Останній вид є найменш досліджуваним та дана категорія осіб є не набагато захищеною на фоні жінок, що пояснюється їх невизначеним правовим становищем та найбільш явний проявом негативної налаштованості.

За групою належності: щодо цивільного населення, щодо військовополонених, щодо окремих військовослужбовців.

За формою насильства: фізичне, психологічне, сексуальне, економічне, насильство в інтернеті.

Водночас звертаємо увагу, що запропонована класифікація не є вичерпною та кінцевою, однак вона може сприяти розробці ефективних запобіжних заходів протидії гендерно зумовленому насильству в Україні в умовах збройного конфлікту.

Література

1. Ірха Ю. Висвітлення гендерно-зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту на сході України. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави хі Всеукраїнська науково-практична конференція* : Зб. тез наук. доп., м. Київ, 15 трав. 2020 р. Київ, 20. С. 363. URL: https://nasbu.edu.ua/uploads/p_57_46662273.pdf#page=109 (дата звернення: 30.04.2024).

2. Щигельська Г., Провальна Ю. Гендерно обумовленні аспекти наслідків збройних конфліктів воєнного та повоєнного часу. «*ВОЄННІ КОНФЛІКТИ ТА ТЕХНОГЕННІ КАТАСТРОФИ: історичні та психологічні наслідки*» (до 35 роковин аварії на Чорнобильській АЕС) : Міжнар. наук. конф., м. Тернопіль, 22-23 квіт. 2021 р. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/35131/2/MCTD_2021_Shchihelska_H-Gender_based_aspects_165-167.pdf (дата звернення: 30.04.2024).

3. Попов Г.В. Проблеми формування доказової бази в провадженнях, пов'язаних із сексуальним насильством, що вчинене в умовах збройного конфлікту. Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.) / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 89-911. https://www.unicef.org/ukraine/media/27931/file/Mobile_booklet_Final.pdf (дата звернення: 30.04.2024).

4. Аніщук Н.В. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретич-

ний аналіз: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 / Одеська національна юридична академія МОН України. Одеса, 2008. 35 с.

5. Заворотько І.Г. Сексуальне і гендерно-обумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин: дис. ... д-ра філос.: 293 «Міжнародне право» (29 - Міжнародні відносини) / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2021. 260 с.

6. Політова А. Перегляд Форми гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану). *Аналітично-порівняльне правознавство*. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/282226/276416> (дата звернення: 30.04.2024).

7. Політова А.С. Кримінальна відповідальність за гендерно зумовлене насильство в умовах збройного конфлікту (воєнного стану). *Human rights and public governance in modern conditions: Scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. P. 707-728.

8. Підтримка людей, які пережили гендерно зумовлене насильство. https://www.unicef.org/ukraine/media/27931/file/Mobile_booklet_Final.pdf. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/27931/file/Mobile_booklet_Final.pdf (дата звернення: 30.04.2024).

9. Мир та насильство - Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді - www.coe.int. *Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/rease-and-violence> (дата звернення: 30.04.2024).

10. ГЕНДЕР - тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. *СЛОВНИК - тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн*. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=гендер> (дата звернення: 30.04.2024).

11. СТАТЬ - тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. *СЛОВНИК - тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн*.

URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=стать> (дата звернення: 30.04.2024).

12. Чим відрізняється стать від гендеру? - bit.ua Медіа про життя і технології в ньому. *bit.ua Медіа про життя і технології в ньому*. URL: <https://bit.ua/2020/01/stat-vid-genderu/> (дата звернення: 30.04.2024).

13. Glossary of terms - Integrating a Gender Perspective into Statistics - UN Statistics Wiki. *UNSD - Welcome to UNSD*. URL: <https://unstats.un.org/wiki/display/genderstatmanual/Glossary+of+terms> (date of access: 30.04.2024).

14. Білоусенко О. Що таке гендерно зумовлене насильство і хто від нього потерпає. *ms.detector.media*. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/28626/2021-12-06-shcho-take-gendernozumovlene-nasylstvo-i-khto-vid-nogo-poterpaie/> (дата звернення: 30.04.2024).

15. Мельник Т. М. 50/50 Сучасне гендерне мислення: Словник / Т. М. Мельник, Л. С. Кобелянська. – Київ: К.І.С., 2005. – 280 с.

16. Перунова О.С. Юридико-психологічні засади профілактики гендерно обумовленого насильства в органах Національної поліції України: дис. ... д-ра філос.: 081 «Право» (08 - Право) / Національний академія внутрішніх справ. Київ, 2020. 301 с.

*Симонова Г. М.,
аспірант кафедри кримінального процесу
та криміналістики
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Тетерятник Г. К.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
та криміналістики
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ГАЗОТРАНСПОРТНА СИСТЕМА ЯК СКЛАДОВА КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Бигу Ж. М.

Стаття присвячена аналізу законодавчих та доктринальних положень щодо визначення поняття критичної інфраструктури та об'єктів критичної інфраструктури. Зазначено, що Закон України «Про критичну інфраструктуру», від 16 лист. 2021р. № 1882-ІХ, не дає визначення цього феномену, обмежуючись тим, що критична інфраструктура є сукупністю об'єктів критичної інфраструктури. При цьому під об'єктами критичної інфраструктури розуміються об'єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам.

З метою визначення рівня вимог щодо забезпечення захисту об'єктів критичної інфраструктури, відповідно до рівня їх важливості для забезпечення окремих життєво важливих функцій у межах секторів критичної інфраструктури здійснюється категоризація об'єктів критичної інфраструктури відповідно до категорій критичності, визначених законом.

Відповідно до Закону України «Про критичну інфраструктуру», встановлено 4 категорії критичності об'єктів критичної інфраструктури. Категорія критичності об'єкта критичної інфраструктури визначається на основі аналізу рівня негативного впливу, якого особа, суспільство, навколишнє природне середовище, економіка, національна безпека та обороноздатність країни можуть зазнати внаслідок порушення або припинення функціонування об'єкта інфраструктури.

Одним із важливих об'єктів критичної інфраструктури, загальнодержавного значення, є газотранспортна система України. Газотранспортна система України, в особі ТОВ «Оператор газотранспортної системи України», як ліцензіату у сфері транспортування природного газу, що здійснює господарську діяльність з транспортування природного газу в якості оператора газотранспортної системи та станом на зараз є природною монополією, яка забезпечує транспортування природного газу споживачам України та країн Європейського Союзу.

Ключові слова: критична інфраструктура, об'єкти критичної інфраструктури, ризики,

газотранспортна система, національна безпека, транспортування газу.

Bigu Z. M. Gas transportation system as a component of critical infrastructure

The article is devoted to the analysis of legislative and doctrinal provisions on the definition of critical infrastructure and critical infrastructure facilities. It is noted that the Law of Ukraine «On Critical Infrastructure» of November 16, 2021, No. 1882-IX, 2021, No. 1882-IX, does not define this phenomenon, limiting itself to the fact that critical infrastructure is a set of critical infrastructure facilities. At the same time, critical infrastructure means infrastructure facilities, systems, their parts and their aggregate, which are important for the economy, national security and defense, the disruption of which may harm vital national interests.

In order to determine the level of requirements to ensure the protection of critical infrastructure facilities, in accordance with the level of their importance for ensuring certain vital functions within the critical infrastructure sectors, critical infrastructure facilities are categorized in accordance with the criticality categories defined by law.

According to the Law of Ukraine «On Critical Infrastructure», there are 4 categories of criticality of critical infrastructure facilities. The criticality category of a critical infrastructure facility is determined based on an analysis of the level of negative impact that an individual, society, the environment, the economy, national security and defense capability of the country may suffer as a result of disruption or termination of the infrastructure facility's operation.

One of the important critical infrastructure facilities of national importance is the gas transportation system of Ukraine. The gas transportation system of Ukraine, represented by LLC Gas Transmission System Operator of Ukraine, as a licensee in the field of natural gas transportation, which carries out economic activities in the field of natural gas transportation as a gas transmission system operator and is currently a natural monopoly that provides natural gas transportation to consumers in Ukraine and the European Union.

Key words: critical infrastructure, critical infrastructure facilities, risks, gas transportation system, national security, gas transportation.

Постановка проблеми та її актуальність. Відповідно до Закону України «Про критичну інфраструктуру» від 16 листопада 2021 р. критична інфраструктура визначається як сукупність об'єктів критичної інфраструктури. При цьому під об'єктами критичної інфраструктури розуміються об'єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам [1].

Від стабільного функціонування об'єктів критичної інфраструктури залежить стабільність та безпека національної економіки, а також забезпечення прав та інтересів громадян.

На доктринальному рівні при розкритті сутності категорії «критична інфраструктура» акцентується увага на різних складових, що має важливе практичне значення для визначення заходів, які слід вживати для забезпечення безпеки та стабільного функціонування критично важливих об'єктів.

Враховуючи нові виклики, які постають у сфері забезпечення функціонування об'єктів критичної інфраструктури, пов'язані як з воєнними діями, так і розвитком сучасних технологій, особливої актуальності набуває питання розкриття особливостей критичної інфраструктури та ефективних як законодавчих так і організаційних механізмів їх захисту відповідних об'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питання визначення сутності критичної інфраструктури та її складових елементів досліджувались у наукових працях: Бірбков Д., Верголяс О., Єремчук О., Каніщев Г., Теленик С.

В останні роки особлива увага приділяється питанням захисту критичної інфраструктури від кібернетичних атак, що відображено у працях: Бакалинський О., Довгань О., Іванченко Є., Корченко О.

Метою статті є визначення сучасних законодавчих та доктринальних підходів до сутності критичної інфраструктури та газотранспортної системи як її важливої складової.

Виклад основного матеріалу. При розкритті змісту категорії «критична інфраструктура» у наукових дослідженнях підкреслюються як спільні риси, які визначають важливість об'єктів критичної інфраструктури для національної, енергетичної безпеки, а також визначаються особливості її захисту від різних видів загроз та небезпек.

Довгань О.Д. пропонує розглядати поняття «критична інфраструктура» на різних рівнях.

У широкому розумінні - це сукупність об'єктів економіки, державного управління, соціальної сфери, руйнування та/або виведення з ладу яких призводить до суспільно небезпечних наслідків для держави, суспільства та особи незалежно від засобу та способу негативного впливу (вибух, підпал, кібернетична атака тощо). У вузькому розумінні (через призму забезпечення кібернетичної безпеки) критична інфраструктура - це сукупність інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних мереж, несанкціоноване втручання в роботу яких призводить до суспільно небезпечних наслідків у сферах управління державою, економікою, здоров'я та добробуту населення [2, с. 19-20].

На підставі розглянутих дефініцій Теленик С. доходить до висновку, що поняття критичної інфраструктури визначають, ураховуючи такі елементи:

1) загальне визначення критичної інфраструктури як сукупності об'єктів;

2) ознаки, за якими об'єкти критичної інфраструктури визначаються як такі;

3) можливі впливи на об'єкти критичної інфраструктури та їх наслідки;

4) державні, суспільні інтереси та відносини, яким може бути завдано шкоди.

Проте змістове наповнення цих елементів неоднакове, адже трансформація поняття критичної інфраструктури відбувається під впливом об'єктивних чинників й обставин, що визначають пріоритетність тих чи тих проблем, пов'язаних із забезпеченням нормального функціонування та захисту певних об'єктів [3, с. 179-189].

На підставі аналізу поняття «критична інфраструктура» Ботнаренко І.А. зазначає, що це складна система, яка охоплює стратегічно важливі об'єкти, системи, мережі, послуги, ресурси чи їх частини, для яких характерною загальною властивістю є значущість (соціальна, політична, економічна, екологічна) для забезпечення оборони країни, безпеки громадян, суспільства, держави і правопорядку - відповідно, порушення функціонування чи знищення яких може спричинити істотну шкоду державній безпеці, природному середовищу, національній економіці, завдати суттєвих збитків здоров'ю та благополуччю громадян (чи навіть призвести до втрати життя), суспільству в цілому, підприємствам, установам та системі управління державою [4, с. 19-20].

На законодавчому рівні, поняття об'єктів критичної інфраструктури визначено в Законі України «Про критичну інфраструктуру», в якому

зазначено, що об'єкти критичної інфраструктури, це об'єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам [1].

Вітчизняними нормативно-правовими актами встановлено такі види об'єктів критичної інфраструктури, які потребують захисту: 1) особливо важливі об'єкти, які мають загальнодержавне значення, значний вплив на інші об'єкти критичної інфраструктури та порушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації державного значення; 2) життєво важливі об'єкти, порушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації регіонального значення; 3) важливі об'єкти, порушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації місцевого значення; 4) необхідні об'єкти, порушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації локального значення [4, с. 20].

Критична інфраструктура - це об'єкти, системи та послуги, які забезпечують нормальне функціонування суспільства та економіки, а також безпеку населення. Загрози критичній інфраструктурі - це явища та чинники, що можуть пошкодити, знищити або порушити її роботу, викликати збитки для громадян та держави. Для захисту критичної інфраструктури потрібні теоретико-методичні підходи до визначення та управління загрозами і ризиками, а також державна політика, яка враховує всі можливі сценарії, а також співпрацю між різними секторами, органами влади, приватним сектором та громадськістю [5, с. 405].

Слід звернути увагу на те, що Закон України «Про критичну інфраструктуру», від 16 лист. 2021р. № 1882-ІХ, не дає визначення цього феномену, обмежуючись тим, що критична інфраструктура є сукупністю об'єктів критичної інфраструктури.

Натомість, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках» від 10 червня 2023 року за № 3141-ІХ, частину першу статті 1, Закону України «Про ринок природного газу», доповнено пунктом 14-4, відповідно до якого критична енергетична інфраструктура, це об'єкти енергетики, що є необхідними для забезпечення життєво важливих для суспільства функцій, безпеки та добробуту населення, виведення з ладу або руйнування яких матиме істотний вплив на національну безпеку та оборону, навколишнє природне середовище та може призвести до значних

фінансових збитків і людських жертв, які були віднесені до критичної інфраструктури в порядку, визначеному законодавством [6].

Відповідно до Постанови Кабінету міністрів України існує 25 секторів, які віднесені до критичної інфраструктури одним з яких є паливно-енергетичний сектор.

В свою чергу виділяються наступні типи основних послуг в цих сферах: видобуток газу, переробка та очищення газу, передача (транзит) газу, розподіл газу, забезпечення роботи систем зрідження природного газу, експлуатація газотранспортної системи, зберігання природного газу, забезпечення роботи систем зрідження природного газу [7].

З метою визначення рівня вимог щодо забезпечення захисту об'єктів критичної інфраструктури, відповідно до рівня їх важливості для забезпечення окремих життєво важливих функцій у межах секторів критичної інфраструктури здійснюється категоризація об'єктів критичної інфраструктури відповідно до категорій критичності, визначених законом.

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про критичну інфраструктуру», встановлено наступні категорії критичності об'єктів критичної інфраструктури:

1) I категорія критичності - особливо важливі об'єкти, які мають загальнодержавне значення, значний вплив на інші об'єкти критичної інфраструктури та порушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації державного значення;

2) II категорія критичності - життєво важливі об'єкти, порушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації регіонального значення;

3) III категорія критичності - важливі об'єкти, порушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації місцевого значення.

4) IV категорія критичності - необхідні об'єкти, порушення функціонування яких призведе до виникнення кризової ситуації локального значення [1].

Категорія критичності об'єкта критичної інфраструктури визначається на основі аналізу рівня негативного впливу, якого особа, суспільство, навколишнє природне середовище, економіка, національна безпека та обороноздатність країни можуть зазнати внаслідок порушення або припинення функціонування об'єкта інфраструктури. При визначенні критеріїв рівня негативного впливу на об'єкти критичної інфраструктури враховуються наступні чинники:

- рівень негативного впливу на надання основних послуг у разі знищення, пошкодження або порушення функціонування об'єкта критичної інфраструктури;

- соціальну значущість об'єкта критичної інфраструктури;

- суспільну значущість об'єкта критичної інфраструктури;

- економічну значущість об'єкта критичної інфраструктури;

- наявність взаємозв'язків між об'єктами критичної інфраструктури;

- значущість об'єкта критичної інфраструктури для забезпечення національної безпеки та обороноздатності країни [7].

На виконання вимог статті 6 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» та пункту 5 Методики категоризації об'єктів критичної інфраструктури, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 09 жовтня 2020 року № 1109, Наказом Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, 15 січня 2021 року за № 23, були затверджені «Методичні рекомендації щодо категоризації об'єктів критичної інфраструктури», відповідно до яких, віднесення об'єктів до об'єктів критичної інфраструктури, є обов'язковою умовою для формування цілісної системи захисту критичної інфраструктури, зокрема й у контексті захисту її від загроз у кіберпросторі, зважаючи на роль інформаційних технологій у процесах забезпечення функціонування сучасних інфраструктурних об'єктів.

З урахуванням потреб національної безпеки і необхідності запровадження системного підходу до вирішення завдань із захисту інфраструктурних об'єктів від сучасних загроз на загальнодержавному рівні вироблення критеріїв і визначення порядку віднесення об'єктів до об'єктів критичної інфраструктури є першим кроком на шляху створення цілісної системи захисту критичної інфраструктури.

Головним критерієм віднесення об'єктів до об'єктів критичної інфраструктури є визнання того, що наслідки порушення сталого функціонування одного або низки об'єктів критичної інфраструктури можуть спричинити надзвичайні ситуації та/або мати негативний вплив на стан екологічної, енергетичної, економічної, фінансової безпеки, на стан обороноздатності держави, порушити систему управління нею. Тому передусім необхідно визначити важливість інфраструктурних об'єктів для надання основних послуг

у всіх секторах економіки та сферах діяльності задля впровадження низки заходів щодо захисту таких об'єктів від реалізації можливості виникнення кризових ситуацій [8].

Законом України від 18.10.2022р. № 2022, «Про внесення змін до деяких законів України щодо повноважень уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури України», розділ VI «Прикінцеві та перехідні положення» у Законі України «Про критичну інфраструктуру» від 16 листопада 2021 року N 1882-IX, доповнено пунктами 5¹, відповідно до якого установити, що під час дії воєнного стану, а також протягом 12 місяців після його припинення чи скасування повноваження уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури України, передбачені цим Законом, здійснюються Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України [9].

Одним із важливих об'єктів критичної інфраструктури, загальнодержавного значення, є газотранспортна система України. Газотранспортна система України, в особі ТОВ «Оператор газотранспортної системи України», як ліцензіату у сфері транспортування природного газу, що здійснює господарську діяльність з транспортування природного газу в якості оператора газотранспортної системи та станом на зараз є природною монополією, яка забезпечує транспортування природного газу споживачам України та країн Європейського Союзу.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про природні монополії» транспортування природного газу трубопроводами віднесено до природної монополії, що в сою чергу передбачає такий стан товарного ринку, при якому задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктом природної монополії, а саме, суб'єктом господарювання (юридичною особою) будь-якої форми власності, який виробляє (реалізує) товари на ринку, що перебуває у стані природної монополії [10].

Останні роки перед російсько-українською війною обсяг видобутку природного газу складав близько 20 млрд м³ на рік. Після широкомасштабного російського вторгнення близько 15% запасів природного газу перебувають під контролем РФ. Через війну зупинено близько

150 газовидобувних підприємств. В цілому по Україні видобуток зменшився на 11%.

Вітчизняна газотранспортна система (ГТС) у 2021 р. транспортувала до Європи 41,6 млрд м³ російського природного газу. З травня 2022 р. транзит газу через Україну до Європейського Союзу різко зменшився: з травня по грудень 2022 р. обсяг транзиту через українську ГТС зменшився до рівня 40-42,5 млн м³ на добу, а це лише 37-39%, від законтракованої «Газпромом» потужності. В цілому за 2022 р. українська газотранспортна система перекачала до ЄС вдвічі менше російського газу ніж у 2021 р. (20,35 млрд м³ порівняно з 41,6 млрд м³ у 2021 р.) Російські агресори знищили близько 200 км газопроводів. Газорозподільна мережа України до широкомасштабного вторгнення мала протяжність близько 290 тис. км, за час воєнних дій зруйновано або пошкоджено понад 7 тис. км розподільних мереж та близько 5 тис. газорозподільних пунктів [11].

ГТС має важливе стратегічне значення не лише на національному, а й міжнародному рівні.

Враховуючи, що європейські підземні сховища газу (ПСГ), відповідно до Регламенту (ЄС) 2022/1032, станом на 23 серпня 2023 року досягли близько 90% своєї потужності, додаткові доступні ПСГ в Україні пропонують ЄС можливість забезпечити безперебійне постачання енергоносіїв та пом'якшити стрибки цін на спотовому ринку. В умовах війни, що триває, влада України та національні газові оператори визнають ризики, які європейські трейдери сприймають як перешкоди для зберігання газу в Україні [12].

Висновки. Газотранспортна система України в особі ТОВ «Оператор газотранспортної системи України» здійснює діяльність у сфері транспортування природного газу та має стратегічне значення для держави не лише з точки зору економіки, а і як важливий чинник енергетичної безпеки країни, оскільки забезпечує транспортування природного газу між інших галузями, як критичної інфраструктури так і всіх інших галузей економіки та має потенціал щодо збереження та розвитку.

Враховуючи важливість функціонування ГТС як на національному, так і міжнародному рівнях важливе значення має визначення стратегічних напрямів забезпечення її захисту та протидії злочинності у газотранспортній сфері, запобігання кібератакам та іншим посяганням на цілісність та безпеку роботи об'єктів ГТС. Що обумовлює важливість подальших наукових досліджень у зазначеній сфері.

Література

1. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>
2. Довгань С. Критична інфраструктура як об'єкт захисту від кібернетичних атак. *Інформаційна безпека: виклики і загрози сучасності* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., 5 квітня 2013 року, м. Київ. К. : Наук.-вид. центр НА СБ України, 2013. С. 17-20.
3. Теленик С. С. Критична інфраструктура як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 179-189.
4. Ботнарченко І. А. Критична інфраструктура в Україні та її складові: поняття, зміст та законодавче визначення. *Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів сектору безпеки і оборони України: матеріали Науково-практичної конференції* (Львів, 22 грудня 2023) / упорядник: Т. В. Магеровська. - Львів : Льв. ДУВС, 2024. С. 17-21.
5. Яременко О. Використання критичної інфраструктури як стратегічного ресурсу для покращення конкурентоспроможності держави. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2023, № 4. С. 404-408.
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках: Закон України від 10 чер. 2023 р. № 3141-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3141-20#n20>
7. Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури : постанова Кабінету міністрів України від 09.10.2020 № 1109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2020-%D0%BF#Text>
8. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо категоризації об'єктів критичної інфраструктури: наказ Адміністрації Держспецзв'язку від 15.01.2021р. № 23. URL: <https://cip.gov.ua/ua/news/nakaz-administraciyi-derzhspetszv-yazku-vid-15-01-2021-23-pro-zatverdzhennya-metodichnikh-rekomendacii-shodo-kategorizaciyi-ob-yektiv-kritichnoyi-infrastrukturi>
9. Про внесення змін до деяких законів України щодо повноважень уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури України: Закон України від 18.10.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2684-20#Text>
10. Про природні монополії: Закон України від 20 квітня 2000 року № 1682-ІІІ. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2000, № 30, ст. 238.
11. Аналітична довідка Центру Разумкова «Про стан енергосистеми України у

Проблеми цивільного
та господарського права

2022-2023 роках». URL: <https://razumkov.org.ua/napriamku/energetyka>

12. Зниження ризиків зі зберігання газу в Україні: незалежна технічна перевірка сценаріїв стрес-тестів для зимового періоду 2023-2024. 2023. Проєкт енергетичної безпеки USAID. URL: [https://energysecurityua.org/ua/novyny/znyzhennia-ryzykiv-zi-zberihannia-hazu-v-ukraini-nezalezna-tekhnichna-](https://energysecurityua.org/ua/novyny/znyzhennia-ryzykiv-zi-zberihannia-hazu-v-ukraini-nezalezna-tekhnichna-perevirka-stsenariiv-stres-testiv-dlia-zimovoho-periodu-2023-2024-2/)

[perevirka-stsenariiv-stres-testiv-dlia-zimovoho-periodu-2023-2024-2/](https://energysecurityua.org/ua/novyny/znyzhennia-ryzykiv-zi-zberihannia-hazu-v-ukraini-nezalezna-tekhnichna-perevirka-stsenariiv-stres-testiv-dlia-zimovoho-periodu-2023-2024-2/)

Бигу Ж. М.,
orcid.org/0009-0006-0009-167X
кандидат юридичних наук,
докторант
Одеського державного університету
внутрішніх справ

СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: ІННОВАЦІЇ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

Киян Д. В.

У науковій статті проведено аналіз досвіду зарубіжних країн щодо правового регулювання публічних закупівель під час вирішення спорів. Акцентовано увагу на впровадженні правових та управлінських інновацій щодо публічних закупівель, які відповідають європейським стандартам та характеризуються особливими ознаками.

Встановлено, що різноманітний зарубіжний досвід є доцільним успішно застосовувати в Україні з обов'язковим врахуванням відповідних національних, соціальних, культурних, економічних умов.

Досліджено зарубіжний досвід під час вирішення спорів у сфері публічних закупівель та визначено вектори його впровадження у вітчизняне законодавство.

Проведено аналіз правового статусу, структури та повноважень суб'єктів оскарження в окремих розвинених зарубіжних країнах. Акцентовано увагу на позитивному аспекті щодо структури суб'єктів оскарження, до яких входять як професійні судді, так і члени-експерти зі знаннями у сфері будівництва, машинобудування, державних закупівель, транспорту, комерційної діяльності.

Встановлено, що залучення до розгляду скарг у сфері публічних закупівель, експертів, які мають спеціальні знання та навички щодо здійснення публічних закупівель у певній сфері господарської діяльності, є управлінською інновацією і може бути впроваджено у вітчизняне законодавство. Визначено управлінські інновації, впроваджені під час вирішення спорів у сфері публічних закупівель, які полягають у доповненні повноважень суб'єктів оскарження в окремих розвинених зарубіжних країнах, а також у деталізації порядку розгляду скарги, його стадій, строків, встановленні додаткових обставин, необхідних для з'ясування.

Визначено правові інновації, які впроваджують зарубіжні країни у сфері публічних закупівель, що полягають у прийнятті нормативно-правових актів, які регламентують, зокрема, діяльність та повноваження державного органу при розгляді скарг.

Ключові слова: публічні закупівлі, правове регулювання, правовий статус, зарубіжний досвід, суб'єкт оскарження, органи державної влади, управлінські інновації, правові інновації.

Kiyani D. V. International experience of foreign countries in resolving disputes in the field of public procurement: innovations and practice of application

The article analyzes the experience of foreign countries with regard to legal regulation of public procurement in dispute resolution. The author focuses on the introduction of legal and managerial innovations in public procurement which comply with European standards and are characterized by specific features.

The author establishes that it is advisable to successfully apply various foreign experiences in Ukraine with due regard for the relevant national, social, cultural and economic conditions.

The article studies foreign experience in resolving disputes in the field of public procurement and identifies the vectors of its implementation in national legislation.

The author analyzes the legal status, structure and powers of appealing entities in certain developed foreign countries. The author emphasizes the positive aspect of the structure of the appellate tribunals, which include both professional judges and expert members with knowledge in the field of construction, engineering, public procurement, transport, and commercial activities.

It is established that the involvement of experts with special knowledge and skills in public procurement in a particular area of economic activity in the consideration of complaints in the field of public procurement is a managerial innovation and can be implemented in national legislation. The author identifies the managerial innovations introduced in the course of resolving disputes in the field of public procurement, which consist in supplementing the powers of appealing entities in certain developed foreign countries, as well as in detailing the procedure for consideration of an appeal, its stages, terms, and establishing additional circumstances necessary for clarification.

The author identifies the legal innovations implemented by foreign countries in the field of public procurement, which consist in the adoption of regulations governing, in particular, the activities and powers of a public authority when considering complaints.

Key words: public procurement, legal regulation, legal status, foreign experience, subject of appeal, public authorities, managerial innovations, legal innovations.

Постановка проблеми. На теперішній час в Україні одним із головних чинників, що гальмує процес становлення публічних закупівель, є часткова відповідність впроваджених змін у цій сфері обраному курсу Української незалежної держави на членство в Європейському Союзі (далі - ЄС) та Світовій організації торгівлі. Відповідно це відображається на недосконалому чинному законодавстві щодо забезпечення ефективності, прозорості та економічної доцільності. Безумовно в умовах сьогодення один із векторів діяльності органів державної влади повинен бути спрямований на забезпечення європейських стандартів у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

У контексті нашого дослідження, вважаємо за необхідне, звернутися до проблематики впровадження прогресивного зарубіжного досвіду та інновацій при вирішенні спорів у сфері публічних закупівель. Зазначений досвід розвинених країн світу у цій сфері цілком можливо успішно використовувати в Україні з урахуванням відповідних національних, соціальних, культурних, економічних умов. Ми погоджуємося з позицією тих науковців, які вважають, що вдосконалення правового регулювання публічних закупівель в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду є визначальним елементом на шляху створення сучасної європейської сфери публічних закупівель в нашій країні [1, с. 177].

Стан дослідження проблеми. Окремі питання впровадження в Україні зарубіжного досвіду при вирішенні спорів у сфері публічних закупівель були предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, таких як: А.М. Бровдій, І.В. Вляцько, Н.В. Головка, М.Ю. Довгань, К.Є. Крищенко, В.П. Мінняло, А.О. Олефір, М.В. Остапюк, Я.В. Петруненко, Н.П. Селіванова, В.В. Смиринський, С.П. Ткачук, О.Г. Турченко, А.В. Черней, О.П. Шатковський та інші. У той самий час ґрунтовного та комплексного дослідження потребує питання аналізу досвіду зарубіжних країн щодо правового регулювання публічних закупівель, у тому числі при вирішенні спорів.

Мета даної наукової статті полягає у вивченні практичного досвіду зарубіжних країн під час вирішення спорів та впровадження ними інновацій у сфері публічних закупівель.

Виклад основного матеріалу. У багатьох розвинених країнах Європейського Союзу відбулися істотні зміни у сфері публічних закупівель. Зазначені зміни були пов'язані із функціонуванням електронної системи оскарження процедури закупівель. Відповідно вказані зміни відобразилися

і на впровадженні інформаційних, управлінських та правових інновацій щодо публічних закупівель, які відповідають європейським стандартам та характеризуються особливими ознаками.

У контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне зупинитися на впровадженні інноваційних підходів, які вже протягом тривалого часу діють в розвинених країнах світу, де процедура оскарження публічних закупівель відповідає положенням європейського законодавства. Звернемося до зазначеної процедури та введенні відповідних інновацій у країнах Європейського Союзу.

У сучасній юридичній науці існують позиції учених, що багато країн світу мають розвинені системи публічних закупівель, які розвивалися у залежності від законодавчої та бюджетної систем. Так, у США існує система законодавчих актів, які безпосередньо визначають порядок здійснення урядових закупівель.

У свою чергу, у Великобританії перші закони щодо регулювання публічних закупівель були прийняті ще в 1833 році. Тоді ж було закладено основу термінології, що використовується до сьогодні: тендери, тендерна документація, розкриття тендерів тощо. Сучасного вигляду система публічних закупівель набула у 1984 році, коли були прийняті «Рекомендації щодо конкурсних закупівель». У 1990 році при Казначействі Сполученого Королівства було створено «Центральну організацію по закупівлях» як центральний методичний і контролюючий орган. Існує також відділ стратегії закупівель в уряді. У кожному міністерстві є департамент контрактної роботи для забезпечення загальних потреб усіх департаментів і територіальних підрозділів [2, с. 436]. Водночас у Великобританії основні положення щодо публічних закупівель визначено у бюджетному законодавстві, а нормативний матеріал міститься у постановах і директивах кабінету міністрів або відомств, у віданні яких перебуває регулювання таких закупівель [3, с. 149].

До вказаного слід додати, що нормативно-правову базу здійснення публічних закупівель у Великобританії складають установчі договори про ЄС та розроблені на їх виконання директиви ЄС щодо закупівель, які були імplementовані у внутрішнє законодавство шляхом прийняття відповідних структурних законодавчих актів (акти уряду, що погоджені Палатою представників і Палатою лордів парламенту Великої Британії) [4, с. 33]. Безумовно директиви ЄС у сфері публічних закупівель застосовуються у Великобританії через акти делегованого законодавства, що

мають назву «регламенти» (правила). Мова йде, зокрема, про Регламент щодо державних контрактів і Регламент щодо комунальних контрактів (Public Contracts Regulations та Utilities Contracts Regulations). Слід відзначити, що схожий за своїм змістом звід правил було прийнято також у Шотландії. Нові правила замінили нормативи, що діяли до цього, і ввели в дію нові директиви про закупівлі [5, с. 154].

Цікавим для нашого дослідження є те, що законодавство Великої Британії не передбачає чітких вимог щодо незалежності і неупередженості органів-замовників. Що стосується закупівлі органами місцевого самоврядування, то існують деякі законодавчі положення, що регулюють конфлікт інтересів. Мова йде саме про Акт місцевих органів влади (The Local Authorities Order) - Типовий кодекс поведінки, який встановлює правила поведінки для членів місцевих органів влади [6, с. 159].

Аналіз системи організації публічних закупівель у Франції свідчить про те, що зазначена система відрізняється від інших, що можна пояснити специфічною системою державних фінансів цієї країни. Так, у Франції з 30-х рр. ХХ ст. функціонує Національне агентство торгів, однак його роль та значення у сфері державних закупівель зменшується з кожним роком. Це пов'язане з тим, що у Франції створені спеціальні комісії, які є відповідальними за перевірку укладення контрактів.

Слід відзначити, що додатково у Франції були прийняті нові законодавчі акти та проведені урядові заходи, які спрямовані на проведення закупівельних процедур. Разом з тим, у Франції змінилися три кодекси державних закупівель (у 2001, 2004 та 2006 рр.). Це сприяло наступному: досягненню поетапної відповідності європейським директивам; державним організаціям, що здійснюють закупівлі, було надано нові можливості для впровадження нових процедур (рамкові угоди й договори про партнерство між державним і приватним секторами).

Відповідно вказані інновації сприяли тому, що державні закупівельні структури почали включати в технічні вимоги нові поняття. По суті можна стверджувати, що у Франції відбулося одразу подвійне впровадження інновацій. По-перше, це є впровадження правових інновацій шляхом прийняття нових законодавчих актів у сфері проведення закупівельних процедур, які сприяли поступовому приведенню французького законодавства у відповідність до законодавства Європейського Союзу. Відзначимо, що вказані правові інновації

відповідності міжнародним правовим стандартам можуть бути перспективними і для України, які будуть впроваджені у сфері публічних закупівель.

По-друге, можемо говорити і про впровадження управлінських інновацій у Франції у сфері публічних закупівель, які відображають надання державним організаціям, що здійснюють закупівлі, введення та застосування нових процедур, пов'язаних із укладенням рамкових угод і договорів про партнерство між державним і приватним секторами.

Вважаємо за необхідне у контексті нашого дослідження звернути увагу на організацію та проведення публічних закупівель у Німеччині. Відповідно німецьке законодавство про публічні закупівлі імплементує Директиву 2004/17/ЄС та Директиву 2004/18/ЄС до існуючої багатоступової структури правових норм. Ці норми встановлюються законом про обмеження конкуренції (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen, ARC), постановою про державні закупівлі (Vergabeverordnung, PPR) та договірними правилами стосовно стимулювання укладення контрактів на виконання державних робіт, послуг або контрактів на виконання професійних послуг (VOB/A, VOL/A та VOF) [7, с. 809]. Стосовно всіх інших контрактів, слід відзначити, що їх регулювання здійснюється федеральними та муніципальними законами про бюджет, що не надають індивідуальних прав замовникам.

У попередніх дослідженнях нами було відзначено, що система розгляду скарг у сфері публічних закупівель в Німеччині має три рівні та включає такі органи: перший - здійснює служба контролю за проведенням публічних закупівель; другий - передбачає апеляційний контроль та здійснюється Палатою з нагляду за організацією публічних закупівель; третій - це судовий, який здійснюється Верховним земельним судом. Отже, контроль за сферою публічних закупівель у Німеччині здійснюють у межах власних повноважень поетапно кілька державних органів.

Стосовно запозичення позитивного досвіду під час вирішення спорів у сфері публічних закупівель, то, нашу думку, дуже корисним є досвід Данії. У Данії суб'єктами у сфері публічних закупівель є Міністерство з питань економіки і бізнесу, Національна служба закупівель (SKI), Данське агентство з управління процедурою державних закупівель. Розгляд скарг про порушення процедури публічних закупівель у Данії віднесено до повноважень Конкурентного відомства та Ради з розгляду скарг.

Здійснюючи контроль за дотриманням правил закупівель, Конкурентне відомство має наступні права: брати участь у співпраці ЄС і забезпечувати виконання правил ЄС із закупівель у данське законодавство; виносити письмові рекомендації в конкретних випадках розгляду скарг; надавати письмові інформаційні заяви щодо питань, які становлять суспільний інтерес і забезпечувати оголошення керівництву тлумачення та застосування закону про державні закупівлі; порушувати справи для розгляду Наглядовою радою з розгляду скарг з метою підвищення можливостей швидкої ідентифікації порушень правил публічних закупівель та оброблення скарг; втручатися в справу зі скаргою під час процедур закупівель; урегульовувати спір до закриття процедури розгляду і укладення контракту; надавати роз'яснення спірних питань через службу телефонної гарячої лінії [8].

Не зважаючи на те, що Конкурентне відомство не має можливості офіційно вплинути на порушення процедури публічних закупівель, це відомство має право під час виявлення порушення відреагувати на нього та порушити справу із подальшою її передачею на розгляд Раді з розгляду скарг щодо державних закупівель.

Ще одним позитивним моментом у досвіді Данії є функціонування при Міністерстві промисловості і торгівлі Наглядової ради з розгляду скарг щодо державних закупівель як спеціалізованого незалежного адміністративного органу, уповноваженого на розгляд скарг щодо оскарження порогових та допорогових процедур. Наглядова рада має такі повноваження: відхилити справу, якщо вона виходить за межі її компетенції; призупиняти процедури закупівель або приймати рішення у зв'язку з такою процедурою; скасувати незаконне рішення або процедури закупівель; зобов'язати замовника відповідно до правил легалізувати його дію; накладати економічні санкції; зобов'язати замовника оплатити витрати позивача у зв'язку з позовом [8].

Особливо привертає на себе увагу положення про те, що структура цього органу державної влади складається з голови і трьох заступників Голови, які є суддями, а також низки членів-експертів зі знанням будівництва, машинобудування, державних закупівель, транспорту, комерційної діяльності, призначених Міністерством з питань економіки і бізнесу. Можна констатувати той факт, що присутність у зазначеному органі експертів різного фаху, які спеціалізуються на розгляді скарг, сприяє прийняттю рішення у справі, враховуючи всі особливості державних закупівель

у різних сферах господарювання. До того ж вибір експерта спрямований на вибір особи, яка має найбільше спеціальних фахових знань щодо предмета закупівлі.

З огляду на позитивний досвід Данії, слід вказати також на впровадження у цій країні правових та управлінських інновацій у сфері державних закупівель. Правові інновації полягають, по-перше, у наявності прийнятих нормативно-правових актів, які регламентують діяльність та повноваження державного органу при розгляді скарг. По-друге, це наявність нормативно-правових актів, які регулюють процедуру провадження у справі розгляду скарги щодо державних закупівель.

Поряд із цим слід відзначити наявність управлінських інновацій у сфері державних закупівель, які впроваджені у Данії. Управлінські інновації полягають у доповненні повноважень Наглядової ради з розгляду скарг щодо державних закупівель як незалежного адміністративного органу, а також деталізація порядку розгляду скарги та оскарження рішення за скаргою суб'єктом оскарження. Отже, цілком очевидно, що зазначені правові та управлінські інновації також можуть бути впроваджені в законодавство України.

Висновки. Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що країни Європейського Союзу мають чималий позитивний досвід під час вирішення спорів у сфері публічних закупівель. За умов врахування відповідних вітчизняних національних, політичних, соціальних, культурних, а також економічних умов, зазначений досвід цілком може бути впровадженим в Україні. У розвинених країнах Європейського Союзу в розвиток системи публічних закупівель постійно впроваджуються інновації, зокрема, правові та управлінські, особливо під час процедури вирішення спорів. Водночас у кожній країні існують органи державної влади, які формують та реалізують державну політику у сфері публічних закупівель в залежності від існуючої законодавчої та бюджетної системи.

Здійснений аналіз правового регулювання публічних закупівель у зарубіжних країнах дає можливість акцентувати увагу на таких позитивних правових та управлінських інноваціях, які можуть бути впроваджені у вітчизняне законодавство як: залучення до розгляду скарг у сфері публічних закупівель, експертів, які мають професійні знання та навички щодо здійснення публічних закупівель у певній сфері господарської діяльності; деталізація урегулювання процедури провадження у справі щодо розгляду скарги тощо.

Література

1. Ткачук С. П. Зарубіжний досвід правового регулювання публічних закупівель. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. № 2 (23). Т. 2. С. 177-181.
2. Мельников О. С. Організація системи державних закупівель в країнах ЄС. *Теорія та практика державного управління*. 2012. № 3. С. 433-440.
3. Петруненко Я. В. Господарсько-правові основи державних закупівель в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.04 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2013. 215 с.
4. Шатковський О. П. Організація державних закупівель у Швеції і Великобританії: уроки для України. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. 2008. № 2. С. 32-38.
5. Смирчинський В. В. Логістичний менеджмент державних закупівель. Тернопіль: Карт-Бланш, 2004. 390 с.
6. Влялько І. В. Правове регулювання державних закупівель в ЄС : дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2009. 219 с.
7. Öffentliches Auftragsrecht. Lenz C. EU- und EG-Vertrag / Carl Lenz, Klaus-Dieter Borchardt. Linde Verlag, 2006. S. 7830-810.
8. Tiziana Bianchi, Valentina Guidi. The comparative survey on the national public procurement systems across the ppn. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato S.p.A., Roma - December 2010. URL: <http://www.ppneurope.org/docs/ItalianPresidency/Comparative%20survey%20on%20PP%20systems%20across%20PPN.pdf> (дата звернення 15.08.2024).

Киян Д. В.,
orcid.org/0009-0002-6851-0640
аспірант
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ДЕРЖАВНА ДОПОМОГА НА БУДІВНИЦТВО ОБ'ЄКТІВ ІНЖЕНЕРНО-ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЯК СКЛАДОВА СТИМУЛЮЮЧОГО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Курепіна О. Ю.

У статті наголошено на тому, що більшість інвестиційних проєктів передбачають вжиття з боку як інвестора, так і надавача державних та/або місцевих ресурсів заходів, які спрямовані на створення умов, у тому числі технічного характеру, які уможливають здійснення сторонами взятих на себе зобов'язань. Зокрема, відзначається те, що будівництво об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури є невід'ємним етапом реалізації комплексних та великовартісних інвестиційних проєктів, як-то інвестиційних проєктів із значними інвестиціями, інвестиційних проєктів у межах індустріальних парків тощо. Проведений аналіз чинного законодавства України засвідчив те, що заходи з фінансування будівництва об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури за рахунок державних та/або місцевих ресурсів, спрямовані на підтримку саме тих суб'єктів господарювання, які мають намір здійснювати інвестиційну діяльність із використанням таких об'єктів інфраструктури. Встановлено, що у праві Європейського Союзу такі об'єкти інфраструктури отримали назву «виділена інфраструктура», що означає інфраструктуру, створену для підприємств, які можна ідентифікувати *ex-ante*, та адаптовану до їхніх потреб. Встановлено, що фінансування будівництва або модернізації місцевої інфраструктури, у тому числі виділеної інфраструктури, відповідно до ст. 56 «Інвестиційна допомога місцевій інфраструктурі» Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014, має відбуватися із дотриманням правил про державну допомогу та спеціальних умов, дотримання яких свідчить про сумісність з внутрішнім ринком у розумінні Договору про функціонування ЄС. Доводиться, що заходи з фінансування будівництва об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури за рахунок державних та/або місцевих ресурсів, які є необхідними для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями або для створення та функціонування індустріальних парків, не відповідають вимогам Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014 та практиці Європейської Комісії щодо вирішення категорій справ, які предметно охоплюють випадки здійснення державних

витрат на інфраструктуру. Наголошено на значному ступені локалізації економічного ефекту через селективність (вибірковість) переваг, які створюються для відповідних суб'єктів господарювання (заявник або інвестор із значними інвестиціями; ініціатори створення індустріальних парків - суб'єкти господарювання та/або керуючі компанії). Обґрунтовано положення про те, що відносини з надання державних та/або місцевих ресурсів на будівництво об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, які є необхідними для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями або для створення та функціонування індустріальних парків, мають бути врегульовані нормами Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання».

Ключові слова: стимулюючий правовий режим господарювання, державна допомога, об'єкти інженерно-транспортної інфраструктури, інвестиційний проєкт із значними інвестиціями, індустріальний парк.

Kurepina O. Yu. State aid for the construction of engineering and transport infrastructure objects as a component of the legal regime stimulating economic activities

The article emphasizes that the majority of investment projects involve the implementation of measures by both the investor and the provider of state and/or local resources aimed at creating conditions, including of a technical nature, that enable the parties to fulfill the obligations they have undertaken. Specifically, it is noted that the construction of engineering and transport infrastructure objects is an integral stage in the implementation of complex and large-scale investment projects, such as investment projects with significant investments, investment projects within industrial parks, and so on. An analysis of the current legislation of Ukraine revealed that measures to finance the construction of engineering and transport infrastructure objects at the expense of state and/or local resources, aimed at supporting those economic entities intending to carry out investment activities using such infrastructure

objects, are prioritized. It has been established that in EU law, such infrastructure objects are referred to as «dedicated infrastructure», meaning infrastructure created for enterprises that can be identified ex-ante and adapted to their needs. Financing the construction or modernization of local infrastructure, including dedicated infrastructure, in accordance with Article 56 «Investment aid for local infrastructures» of Commission Regulation (EU) No 651/2014, must comply with the rules on state aid and special conditions, compliance with which demonstrates compatibility with the internal market within the meaning of the Treaty on the Functioning of the European Union. It is argued that measures to finance the construction of engineering and transport infrastructure objects at the expense of state and/or local resources, which are necessary for the implementation of investment projects with significant investments or for the creation and operation of industrial parks, do not comply with the requirements of Commission Regulation (EU) No 651/2014 and the European Commission's practice in addressing categories of cases that specifically cover instances of state expenditure on infrastructure. Significant localization of the economic effect due to the selectivity (selectivity) of benefits created for relevant economic entities (applicant or investor with significant investments; initiators of industrial park creation - economic entities and/or managing companies) is emphasized. It is substantiated that relations regarding the provision of state and/or local resources for the construction of engineering and transport infrastructure objects, which are necessary for the implementation of investment projects with significant investments or for the creation and operation of industrial parks, should be regulated by the provisions of the Law of Ukraine «On State Aid to Business Entities».

Key words: *legal regime stimulating economic activities, state aid, engineering and transport infrastructure objects, investment project with significant investments, industrial park.*

Постановка проблеми. Важливого значення для прискореного розвитку економіки держави, особливо у період повоєнного відновлення, матиме стимулюючий правовий режим господарювання, який, у попередніх авторських розробках, запропоновано розглядати як систему правових норм, спрямованих на регулювання господарських відносин із використанням комплексу правових засобів стимулюючого характеру, які переслідують мету створення передумов для реалізації державної економічної політики за її пріоритетними напрямками у спосіб, який забезпечить сталий розвиток держави та суспільства [1].

Зважаючи на те, що більшість інвестиційних проєктів передбачають життя з боку як

інвестора, так і надавача державних та/або місцевих ресурсів заходів, які спрямовані на створення умов, у тому числі технічного характеру, які уможливають здійснення сторонами взятих на себе зобов'язань, науково-практичний інтерес складають питання, пов'язані із наданням державної допомоги на будівництво інфраструктури. Зокрема, будівництво об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури є невід'ємним етапом реалізації комплексних та великовартісних інвестиційних проєктів.

При цьому згідно з чинним законодавством України фінансування будівництва об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури здійснюється за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та з інших джерел, не заборонених законом, або шляхом компенсації вартості їх будівництва, або надання коштів на безповоротній основі для будівництва об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури. Відповідно, перший та другий підходи отримали нормативне закріплення щодо фінансування будівництва об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, необхідних для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями [2], а третій підхід застосовується щодо використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державного стимулювання створення індустріальних парків [3].

Водночас, беручи до уваги те, що джерелом відшкодування витрат суб'єктів господарювання на будівництво об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури виступають кошти Державного бюджету України та/або місцевих бюджетів, без належної відповіді залишається питання про правову кваліфікацію надання державних та/або місцевих ресурсів як державної допомоги у значенні Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». Особливої гостроти зазначена проблематика набуває у світлі адаптації до права Європейського Союзу та врахування практики Європейської Комісії щодо вирішення категорій справ, які предметно охоплювали випадки здійснення державних витрат на інфраструктуру.

Відтак, дослідження природи заходів, спрямованих на фінансування будівництва об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, а також обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавства у досліджуваній сфері відносин становлять науковий інтерес та зумовлюють актуальність виконання представленого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі неодноразово висвітлювалися окремі питання застосування правових

засобів, спрямованих на активізацію економічних процесів, у тому числі із використанням переваг спеціальних режимів господарювання, що знайшло вияв у працях Ю.Є. Атаманової, В.Е. Вакім, М.Д. Василенка, О.М. Вінник, О.Р. Зельдіної, Л.В. Крупи, Д.В. Лічак, А.В. Матвєєвої, Т.В. Некрасової, Я.В. Петруненка, О.П. Подцерковного, В.В. Поєдинок, С.В. Сєребряка, Д.Ю. Сіюшова, Л.В. Таран, В.А. Устименка, І.М. Феофанової, В.В. Чайковської, В.С. Щербини та ін. Додатково слід зауважити, що особливості застосування правил державної допомоги під час фінансування об'єктів інфраструктури отримали висвітлення у спільній науковій статті Р.А. Джабраїлова та О.Е. Ліллемяе [4].

В той же час у запропонованому дослідженні приділяється увага недостатньо висвітленим у наукових джерелах питанням, пов'язаним із характеристикою природи заходів, спрямованих на фінансування будівництва об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури у контексті стимулюючого правового режиму господарювання.

Метою цієї статті є висвітлення особливостей надання державної допомоги на будівництво об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури як складової стимулюючого правового режиму господарювання.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, привертає увагу те, що однією з форм надання державної підтримки інвестиційним проектам із значними інвестиціями визнається забезпечення за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та з інших джерел, не заборонених законом, будівництва об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури (автомобільних шляхів, ліній зв'язку, засобів тепло-, газо-, водо- та електропостачання, інженерних комунікацій тощо) або компенсація за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та з інших джерел, не заборонених законом, вартості збудованих заявником або інвестором із значними інвестиціями об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури (автомобільних шляхів, ліній зв'язку, засобів тепло-, газо-, водо- та електропостачання, інженерних комунікацій тощо), необхідних для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями. Зазначене отримало нормативне закріплення у п. 4 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні» від 17.12.2020 [2].

Водночас надання компенсації вартості збудованих заявником або інвестором із значними інвестиціями об'єктів інженерно-транспортної

інфраструктури, необхідних для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями врегульовано однойменним Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 № 292 (далі - Порядок № 292) [5]. Зважаючи на те, що загальний обсяг, форми та строки надання державної підтримки інвестору із значними інвестиціями для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями є однією з істотних умов спеціального інвестиційного договору (п. 3 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні»), у п. 5 Порядку № 292 міститься положення, згідно з яким компенсація надається відповідно до умов спеціального інвестиційного договору, враховуючи загальний та фактично наданий обсяг державної підтримки для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями, відповідно до відомостей з реєстру інвестиційних проєктів із значними інвестиціями щодо таких обсягів державної підтримки. Додатково п. 5 Порядку № 292 встановлено, що під час надання компенсації Міністерством економіки України враховується обсяг компенсації, наданої інвестору із значними інвестиціями за рахунок коштів місцевих бюджетів та з інших джерел, не заборонених законом, відповідно до відомостей з реєстру інвестиційних проєктів із значними інвестиціями [5].

Важливою складовою системи заходів, спрямованих на стимулювання створення та функціонування індустріальних парків, визнається, з-поміж іншого, надання за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та з інших джерел, не заборонених законом, коштів на безповоротній основі для облаштування індустріальних парків та/або забезпечення будівництва об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури (автомобільних шляхів, ліній зв'язку, засобів тепло-, газо-, водо- та електропостачання, інженерних комунікацій тощо), необхідних для створення та функціонування індустріальних парків у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (п. 2 ч. 3 ст. 34 Закону України «Про індустріальні парки» від 21.06.2012) [3].

Як зазначено у Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державного стимулювання створення індустріальних парків, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 29.03.2024 № 341 [6], право на отримання бюджетних коштів у встановленому законодавством порядку мають, зокрема, ініціатори створення індустріальних парків - суб'єкти

господарювання та/або керуючі компанії відповідно до Порядку надання коштів на безповоротній основі для облаштування індустріальних (промислових) парків та/або забезпечення будівництва об'єктів суміжної інфраструктури, необхідних для створення та функціонування індустріальних (промислових) парків, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2022 № 1207 (далі - Порядок № 1207) [7].

Варто звернути увагу на те, що наведені вище нормативно-правові акти містять важливий наголос на тому, що відповідне фінансування будівництва об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури за рахунок державних та/або місцевих ресурсів є *необхідним для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями або для створення та функціонування індустріальних парків*. Відповідно, обґрунтованим буде припущення про те, що такі об'єкти інфраструктури є необхідними саме для відповідних суб'єктів господарювання, які мають намір здійснювати інвестиційну діяльність.

У праві Європейського Союзу такі об'єкти інфраструктури отримали назву «виділена інфраструктура», що означає інфраструктуру, створену для підприємств, які можна ідентифікувати *ex-ante*, та адаптовану до їхніх потреб. Саме така дефініція запропонована п. 33 ст. 2 Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014 від 17.06.2014 про визнання певних категорій допомоги сумісними з внутрішнім ринком на застосування статей 107 та 108 Договору (так званого Загального блоку виключень регулювання - аббревіатура англійською мовою GBER) (далі - Регламент Комісії (ЄС) № 651/2014) із останніми змінами, внесеними у червні 2023 року [8].

Важливо зауважити те, що фінансування будівництва або модернізації місцевої інфраструктури, у тому числі виділеної інфраструктури, відповідно до ст. 56 «Інвестиційна допомога місцевій інфраструктурі» Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014, вважатиметься сумісним з внутрішнім ринком у розумінні ч. 3 ст. 107 Договору про функціонування ЄС та звільняються від вимоги щодо повідомлення, передбаченої ч. 3 ст. 108 цього Договору у разі дотримання низки умов, а саме:

– інфраструктура повинна бути доступною для зацікавлених користувачів на відкритій, прозорій та недискримінаційній основі. Ціна, що стягується за використання або продаж інфраструктури, повинна відповідати ринковій ціні (п. 3 ст. 56);

– будь-яка концесія або інше доручення третій стороні для експлуатації інфраструктури має бути

призначено на відкритій, прозорій та недискримінаційній основі, з належним урахуванням застосованих правил закупівель (п. 4 ст. 56);

– допустимими витратами є інвестиційні витрати в матеріальні та нематеріальні активи (п. 5 ст. 56);

– сума допомоги не повинна перевищувати різницю між прийнятими витратами та операційним прибутком інвестиції. Операційний прибуток вираховується з прийятних витрат *ex ante*, на основі обґрунтованих прогнозів або за допомогою механізму повернення коштів (п. 5 ст. 56).

При цьому у п. 7 ст. 56 наголошується на тому, що виділена інфраструктура не виключається з-під сфери дії зазначеної статті.

Відповідно можна дійти висновку про те, що у разі надання державної допомоги на будівництво або модернізацію виділеної інфраструктури всупереч тим умовам, які встановлені ст. 56 Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014, таке фінансування за рахунок державних ресурсів визнаватиметься несумісним з внутрішнім ринком.

Якщо використати термінологію вітчизняного законодавства у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання, то така допомога виділеній інфраструктурі вважатиметься недопустимою для конкуренції.

Адже будівництво об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури за рахунок державних та/або місцевих ресурсів, які є необхідними для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями або для створення та функціонування індустріальних парків, мають значний ступінь локалізації економічного ефекту через селективність (вибірковість) переваг, які створюються для відповідних суб'єктів господарювання (заявник або інвестор із значними інвестиціями; ініціатори створення індустріальних парків - суб'єкти господарювання та/або керуючі компанії).

При цьому селективність переваг виступає однією з ознак державної допомоги у розумінні ч. 1 ст. 107 Договору про функціонування ЄС, на що звертає увагу О.Е. Ліллемяе [9, с. 25-26].

У зв'язку з цим привертає увагу рішення Європейської Комісії SA.36019 (2014/NN) - Belgium у справі «Фінансування дорожньої інфраструктури поблизу об'єкта нерухомості - Uplace» (далі - рішення Європейської Комісії SA.36019 (2014/NN) - Belgium) [10]. Зокрема, у підрозділі 6.2.1 «Наявність вибіркової економічної переваги та державних ресурсів» було зазначено наступне:

«(38) За обставин, подібних до тих, що спостерігаються в цій справі, *вибіркова перевага*

щодо інфраструктурних робіт, що реалізуються та фінансуються за рахунок державних ресурсів, які не експлуатуються з комерційною метою, може бути передбачена у двох ситуаціях:

– якщо правила, які зазвичай застосовуються до проєкту, покладають на розробників проєкту нести частину витрат на загальні дорожні роботи, тоді може бути вибірковою перевага, якщо забудовник заплатить менше, ніж вимагається законом;

– якщо інфраструктура не має загального характеру, а обслуговує лише одне або обмежену кількість підприємств, про які відомо заздалегідь, і якщо вона пристосована до їхніх потреб таким чином, що суб'єкт (підприємства), як правило, повинен нести витрати на інфраструктуру самостійно.

(39) Таким чином, необхідно встановити, чи є інфраструктура індивідуальною, тобто спроектованою таким чином, щоб задовольнити лише потреби певного заздалегідь визначеного кінцевого користувача (бенефіціара), відомого на початку робіт. Якщо інфраструктура служить різним цілям або користувачам, які заздалегідь не встановлені вичерпно, то її розвиток носить загальний характер» (курсив мій - ОК) [10].

Варто зауважити, що рішення Європейської Комісії SA.36019 (2014/NN) - Belgium стало предметом досліджень низки науковців і, зокрема, можна виділити публікацію у інтернет-джерелах, авторство якої належить P. Nicolaidis, відомому фахівцю з питань європейської інтеграції, конкурентної політики та державної допомоги. В анотації до публікації P. Nicolaidis зауважив, що державне фінансування відкритої та вільно використовуваної інфраструктури не є державною допомогою. В той час як державне фінансування інфраструктури для конкретного проєкту, виділеної або індивідуальної інфраструктури є державною допомогою [11]. Висновок науковця, по суті, відтворює ключові позиції щодо застосування правил державної допомоги до місцевої інфраструктури, які знайшли вияв у Регламенті Комісії (ЄС) № 651/2014.

У деякій мірі збіжну думку з P. Nicolaidis висловлено окремими вітчизняними науковцями, предмет дослідження яких склали відносини, пов'язані із застосуванням правил державної допомоги під час фінансування об'єктів інфраструктури. Так, Р.А. Джабраїлов та О.Е. Ліллемья відзначають, що інвестиції у комерційну інфраструктуру, яка приносить користь усім підприємствам загалом, а не одному чи декільком конкретним підприємствам, розглядаються як загальний

захід, який не становить державну допомогу, оскільки немає вибіркової і переваги для певного кола підприємств [4, с. 308].

Відтак, з наведених вище норм Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014 та практики Європейської Комісії з розгляду дотичних до теми цього дослідження справ, а також із урахуванням результатів наукових досліджень окремих науковців, можна висувати, що відносини з надання державних та/або місцевих ресурсів на будівництво об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, які є необхідними для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями або для створення та функціонування індустріальних парків, мають бути врегульовані нормами Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 01.07.2014 [12]. Зазначене дозволяє додатково обґрунтувати доцільність розширення переліку категорій державної допомоги, щодо яких затверджуються критерії оцінки допустимості, шляхом доповнення ч. 2 ст. 6 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» такими як:

– допомога на будівництво або компенсацію вартості збудованих об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, які є необхідними для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями;

– допомога на будівництво об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, які є необхідними для створення та функціонування індустріальних парків. Принагідно вбачаємо за доцільне зауважити, що зазначена у цьому абзаці пропозиція може розглядатися як така, що спрямована на додаткову деталізацію ідеї, представленої у попередніх авторських розробках, щодо нормативного закріплення критеріїв оцінки допустимості державної допомоги, спрямованої на державне стимулювання керуючих компаній, ініціаторів створення - суб'єктів господарювання та учасників індустріальних парків [13, с. 156].

Водночас, Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (п. 6 ч. 2 ст. 3) виключає з-під сфери дії правил про державну допомогу державне стимулювання керуючих компаній, ініціаторів створення - суб'єктів господарювання та учасників індустріальних парків згідно із Законом України «Про індустріальні парки». Додатково, всупереч прийомам юридичної техніки, Законом України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні» виключено з-під сфери дії Закону України «Про державну допомогу

суб'єктам господарювання» відносини, що виникають у зв'язку з наданням державної підтримки інвестиційним проектам із значними інвестиціями, укладенням, виконанням і припиненням дії спеціальних інвестиційних договорів (ч. 3 ст. 2). Більш поглиблено зазначені питання, отримали висвітлення у попередньо оприлюднених результатах наукових розвідок [13, с. 160-165].

Втім у цьому дослідженні варто наголосити на тому, що дієвість вищенаведених пропозицій перебуває у безпосередній залежності від приведення норм законів України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» та «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» у відповідність із Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», Регламентом Комісії (ЄС) № 651/2014 та практикою Європейської Комісії у досліджуваній сфері суспільних відносин.

У зв'язку з цим з метою уможливлення реалізації пропозицій, висловлених у цій статті, вбачається за доцільне внести зміни до нижченаведених актів законодавства України наступного характеру:

1. У Законі України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» виключити п. 6 ч. 2 ст. 3.

2. У Законі України «Про індустріальні парки» доповнити ст. 34 «Державне стимулювання облаштування та функціонування індустріальних парків» новою частиною 4 наступного змісту:

«4. Визначені частиною третьою статті 34 цього Закону форми державного стимулювання індустріальних парків, які відповідають ознакам державної допомоги, встановленим Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, надаються з урахуванням положень зазначених Закону та Угоди.».

3. У Законі України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» ч. 3 ст. 2 викласти у новій редакції:

«3. На відносини, що виникають у зв'язку з укладенням, виконанням і припиненням дії спеціальних інвестиційних договорів, не поширюється дія Закону України «Про інвестиційну діяльність» (у частині проведення їх державної експертизи, а також включення до Державного реєстру інвестиційних проектів).

Визначені цим Законом форми державної підтримки інвестиційних проектів із значними

інвестиціями, які відповідають ознакам державної допомоги, встановленим Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, надаються з урахуванням положень зазначених Закону та Угоди» (курсив мій - ОК).

Вбачається, що запропоновані зміни можуть скласти правове підґрунтя для підвищення ефективності використання державних та/або місцевих ресурсів під час фінансування будівництва або компенсації вартості збудованих об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, які є необхідними для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями або для створення та функціонування індустріальних парків.

Висновки. За підсумками виконаного дослідження можна дійти наступних висновків:

– відзначається, що більшість інвестиційних проєктів передбачають вжиття з боку як інвестора, так і надавача державних та/або місцевих ресурсів заходів, які спрямовані на створення умов, у тому числі технічного характеру, які уможливають здійснення сторонами взятих на себе зобов'язань. Зокрема, відзначається те, що будівництво об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури є невід'ємним етапом реалізації комплексних та великовартісних інвестиційних проєктів, як-то інвестиційних проєктів із значними інвестиціями, інвестиційних проєктів у межах індустріальних парків тощо;

– проведений аналіз чинного законодавства України засвідчив те, що заходи з фінансування будівництва об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури за рахунок державних та/або місцевих ресурсів, спрямовані на підтримку саме тих суб'єктів господарювання, які мають намір здійснювати інвестиційну діяльність із використанням таких об'єктів інфраструктури. Встановлено, що у праві Європейського Союзу такі об'єкти інфраструктури отримали назву «виділена інфраструктура», що означає інфраструктуру, створену для підприємств, які можна ідентифікувати ex-ante, та адаптовану до їхніх потреб;

– звертається увага на те, що фінансування будівництва або модернізації місцевої інфраструктури, у тому числі виділеної інфраструктури, відповідно до ст. 56 «Інвестиційна допомога місцевій інфраструктурі» Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014, має відбуватися із дотриманням правил про державну допомогу та спеціальних умов,

дотримання яких свідчитиме про сумісність з внутрішнім ринком у розумінні Договору про функціонування ЄС;

– доводиться, що заходи з фінансування будівництва об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури за рахунок державних та/або місцевих ресурсів, які є необхідними для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями або для створення та функціонування індустриальних парків, не відповідають вимогам Регламенту Комісії (ЄС) № 651/2014 та практиці Європейської Комісії щодо вирішення категорій справ, які предметно охоплюють випадки здійснення державних витрат на інфраструктуру. Наголошено на значному ступені локалізації економічного ефекту через селективність (вибірковість) переваг, які створюються для відповідних суб'єктів господарювання (заявник або інвестор із значними інвестиціями; ініціатори створення індустриальних парків - суб'єкти господарювання та/або керуючі компанії);

– наголошується на тому, що відносини з надання державних та/або місцевих ресурсів на будівництво об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, які є необхідними для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями або для створення та функціонування індустриальних парків, мають бути врегульовані нормами Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». У зв'язку з цим доводиться положення про доцільність розширення переліку категорій державної допомоги, щодо яких затверджуються критерії оцінки допустимості, шляхом доповнення ч. 2 ст. 6 Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» такими як:

– допомога на будівництво або компенсацію вартості збудованих об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, які є необхідними для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями;

– допомога на будівництво об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, які є необхідними для створення та функціонування індустриальних парків;

– відзначається те, що дієвість вищенаведених пропозицій перебуває у безпосередній залежності від приведення норм законів України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» та «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні» у відповідність із Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», Регламентом Комісії

(ЄС) № 651/2014 та практикою Європейської Комісії у досліджуваній сфері суспільних відносин. У зв'язку з цим з метою уможливлення реалізації зазначених пропозицій вбачається за доцільне внести зміни до нижченаведених актів законодавства України наступного характеру:

1. У Законі України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» виключити п. 6 ч. 2 ст. 3.

2. У Законі України «Про індустриальні парки» доповнити ст. 34 «Державне стимулювання облаштування та функціонування індустриальних парків» новою частиною 4 наступного змісту:

«4. Визначені частиною третьою статті 34 цього Закону форми державного стимулювання індустриальних парків, які відповідають ознакам державної допомоги, встановленим Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, надаються з урахуванням положень зазначених Закону та Угоди».

3. У Законі України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні» ч. 3 ст. 2 викласти у новій редакції:

«3. На відносини, що виникають у зв'язку з укладенням, виконанням і припиненням дії спеціальних інвестиційних договорів, не поширюється дія Закону України «Про інвестиційну діяльність» (у частині проведення їх державної експертизи, а також включення до Державного реєстру інвестиційних проєктів).

Визначені цим Законом форми державної підтримки інвестиційних проєктів із значними інвестиціями, які відповідають ознакам державної допомоги, встановленим Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, надаються з урахуванням положень зазначених Закону та Угоди».

Література

1. Курепіна О.Ю. Стимулюючий правовий режим господарювання у системі господарського права: поняття та співвідношення зі спеціальним режимом господарювання. *Економіка та право*. 2023. № 3. С. 18-40. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.03.018>.

2. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>.

3. Про індустріальні парки: Закон України від 21.06.2012 № 5018-VI. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17#Text>.

4. Ліллемяе О.Е., Джабраїлов Р.А. Застосування правил державної допомоги під час фінансування об'єктів інфраструктури. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 306-309.

5. Порядок надання компенсації вартості збудованих заявником або інвестором із значними інвестиціями об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, необхідних для реалізації інвестиційного проєкту із значними інвестиціями, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 № 292. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/292-2024-%D0%BF#Text>.

6. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державного стимулювання створення індустріальних парків, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29.03.2024 № 341. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2024-%D0%BF#Text>.

7. Порядок надання коштів на безповоротній основі для облаштування індустріальних (промислових) парків та/або забезпечення будівництва об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, необхідних для створення та функціонування індустріальних (промислових) парків, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2022 № 1207. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-2022-%D0%BF#Text>.

8. Commission Regulation (EU) No 651/2014 of 17 June 2014 declaring certain categories of aid

compatible with the internal market in application of Articles 107 and 108 of the Treaty (Text with EEA relevance). *Офіційний веб-сайт Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0651-20230701&qid=1699610699191>.

9. Ліллемяе О.Е. Господарсько-правове забезпечення державної допомоги суб'єктам господарювання: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2016. 201 с.

10. European Commission. SA.36019 (2014/NN) - Belgium Financing of road infrastructure in the vicinity of a real estate project - Uplace. *European Commission official website*. URL: https://ec.europa.eu/competition/state_aid/cases/255752/255752_1719143_191_4.pdf.

11. Nicolaidis Phedon. When Infrastructure is not Public: Dedicated, Project-Specific and Bespoke. *Lexxion Publishers*. URL: <https://www.lexxion.eu/en/stateaidpost/when-infrastructure-is-not-public-dedicated-project-specific-and-bespoke/>.

12. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 01.07.2014 № 1555-VII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>.

13. Курепіна О.Ю. Право ЄС та особливості його впливу на формування засад стимулюючого правового режиму господарювання в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 4. С. 151-177. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-4-151>.

Курепіна О. Ю.,
кандидат юридичних наук, докторант
Державної установи «Інститут економіко-
правових досліджень імені В.К. Макутова
Національної академії наук України»

ТЕМПОРАЛЬНІ МЕЖІ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У ЗМІСТІ ДОГОВОРУ ПІДРЯДУ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД

Маковій В. П.

Метою даної статті є вивчення сутності темпоральних меж здійснення цивільних прав у змісті договору підряду з огляду на загальнотеоретичні підходи з урахуванням думок науковців та емпіричного базису.

Встановлено, що правовий час виступає в якості визначального елементу темпорального обмеження здійснення прав та виконання обов'язків у змісті договору підряду. При цьому звернена увага на значення правового часу у змісті загальних та спеціальних договірних конструкцій.

Резюмовано, що правовий час в площині договірного права відтворює основну сутність даного цивільно-правового інституту - темпоральний елемент механізму правового регулювання договірних відносин, який покликаний обмежити права та обов'язки сторін договору з метою охорони інтересів контрагента, а також суспільства. Він є одним із складників елементів системи цивільного права, що забезпечує реалізацію основних засад договірного права й превалювання принципу свободи договору у зазначених взаєминах.

Виділені загальні та спеціальні правові норми, які прямо чи опосередковано структурують механізм обмеження відповідної поведінки сторін договору підряду. Окремо звернена увага на спеціальні договірні конструкції та релевантне значення правового часу у реалізації їх змісту, як-то побутового підряду, будівельного підряду, капітального будівництва, підряду на проектні та пошукові роботи тощо. Отримало подальшого дослідження питання включення темпоральних величин у структуру механізму обмеження якісних та кількісних характеристик поведінки сторін договору саме як кредитора та боржника відповідно.

Підтримано сутність правового часу як засобу до реалізації змісту договору через детермінацію понять "строк дії" або "строк чинності" договору. Приділено увагу впливу часових величин на процедуру укладення цивільно-правового договору з урахуванням усталеного підходу. Подовжено міркування щодо сприйняття дихотомічної пари об'єкт-предмет цивільно-правового договору, де встановлено функціональний зв'язок з темпоральними межами здійснення релевантного цивільного права і цивільного обов'язку, як наслідок виникнення відповідної цивільно-правової відповідальності.

Ключові слова: договір, договір підряду, темпоральні межі, сторони договору, предмет договору, об'єкт договору, спеціальні договірні конструкції, цивільно-правова відповідальність.

Makovii V. P. Temporal limits of the exercise of civil rights in the content of a contractor's agreement: a general theoretical approach

The purpose of this article is to study the essence of the temporal limits of civil rights exercise in the content of a contractor agreement with due regard to the general theoretical approaches, and also with due regard to the opinions of scholars and the empirical basis.

The author establishes that legal time acts as a determining element of the temporal limitation of the exercise of rights and fulfillment of obligations in the content of a contractor agreement. At the same time, the author emphasizes the importance of legal time in the content of general and special contractual structures.

The author summarizes that legal time in the context of contract law reflects the main essence of this civil law institution - a temporal element of the mechanism of legal regulation of contractual relations which is intended to limit the rights and obligations of the parties to a contract with a view to protecting the interests of the counterparty and society. It is one of the elements of the civil law system that ensures the implementation of the basic principles of contract law and the prevalence of the principle of freedom of contract in these relations.

The author distinguishes general and special legal provisions which directly or indirectly structure the mechanism of limitation of the respective behavior of the parties to a contractor agreement. Special attention is paid to special contractual structures and the relevant importance of legal time in the realization of their content, such as household contracting, construction contracting, capital construction, contracting for design and survey work, etc.

The author further investigates the issue of inclusion of temporal values in the structure of the mechanism for limiting the qualitative and quantitative characteristics of the behavior of the parties to a contract as a creditor and a debtor, respectively.

The author supports the essence of legal time as a means of realizing the content of a contract through

determination of the concepts of “validity period” or “term of validity” of a contract. Attention is paid to the impact of time values on the procedure for concluding a civil law contract with due regard for the established approach.

The author extends the considerations regarding the perception of the dichotomous object-subject of a civil law contract, and establishes a functional link with the temporal limits of the relevant civil right and civil obligation, and as a result, the corresponding civil liability arises.

Key words: *contract, contractor agreement, temporal limits, parties to the contract, subject matter of the contract, object of the contract, special contractual structures, civil liability.*

Постановка проблеми та її актуальність. Договір як домовленість двох і більше осіб, яка направлена на відповідні правові наслідки, займає одне з чільних місць у цивільному праві. Такий висновок у повній мірі має право на існування з огляду на питому вагу нормативного матеріалу, який міститься у книзі п'ятій Цивільного кодексу України (надалі - ЦК України), а також на включення посеред чільних засад цивільного права принципу свободи договору. Насправді ж ст. ст. 655-1143 ЦК України є спеціальним нормами, що регулюють окремі види договірних відносин, не кажучи про інші положення даного кодифікованого нормативного акту, які в тій чи іншій мірі мають пряме або ж опосередковане застосування до правової регламентації цивільно-правових договорів, а також приписи решти правових норм у змісті цивільного законодавства.

Виникнення та припинення договірних відносин досить часто пов'язано з певною часовою величиною. Виконання будь-якого обов'язку в межах відповідного зобов'язання, в тому числі й договірному, корелює із забезпеченням реалізації принципу належного виконання зобов'язання, зокрема щодо належного строку (ст. 530 ЦК України). Оскільки підрядні договори завжди займали місце у договірних конструкціях, виникає необхідність з'ясування природи та місця темпоральних величин у даній сфері цивільних правовідносин.

Викладене актуалізує пізнання темпоральних меж здійснення цивільних прав у змісті договору підряду з позиції загальноцивілістичного підходу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Природа підрядних договорів, висвітлення їх складових елементів загалом та в рамках певних різновидів, були у полі зору низки вчених, які також прямо або опосередковано торкалися проблем детермінації меж здійснення прав у змісті

таких договірних конструкцій, у тому числі темпорального характеру. Так, загальні положення щодо підрядних договорів вивчали: І.А. Коваленко [1], М.С. Біленко [2], С. Вавженчук [3], І.А. Слободська, М.В. Стешенко [4]. Особливості реалізації змісту окремих підрядних договорів, у тому числі у контексті його обмеження досліджували: М.В. Криса [5], І.С. Лукасевич-Крутник [6], Н. Кучаковська [7], І.В. Турченко [8].

Безумовно, зазначені напрацювання свідчать про актуальність дослідження змісту підрядних договорів та особливостей його обмеження, зокрема темпорального характеру, на що буде звернена увага у цьому дослідженні.

Метою даної статті є вивчення сутності темпоральних меж здійснення цивільних прав у змісті договору підряду з огляду на загальнотеоретичні підходи з урахуванням думок науковців та емпіричного базису.

Виклад основного матеріалу. У цивільному праві наявне коло наукових обґрунтувань правової природи темпоральних величин, що відображено у їх розгляді як: 1) підстави виникнення, припинення, відповідної трансформації цивільних правовідносин; 2) складової змісту цивільних правовідносин у площині його реалізації; 3) критерію правомірності поведінки учасників цивільних правовідносин [9, с. 13]. Тобто фактично спостерігається дослідження категорії правового часу у розрізі динаміки суб'єктивного цивільного права (обов'язку) від виникнення до припинення.

У наведеній градації В.В. Луцем до уваги береться саме роль та місце темпоральних величин у цивільних правовідносинах. Така диференціація досить умовна, оскільки, встановлюючи початок чи кінець здійснення суб'єктивного цивільного права (виконання суб'єктивного цивільного обов'язку), час вже є складовою змісту відповідного цивільного правовідношення. Подібним чином, позначаючи межі здійснення складової суб'єктивного цивільного права - права на захист, правовий час забезпечує реалізацію змісту цивільного правовідношення.

Разом з тим, найбільш раціональним є погляд на правову природу часу в цивільному праві, і договірному зокрема, через призму обмеження змісту таких відносин, сформульовану у сутності такого поняття ст. 13 ЦК України та у міркуваннях Є.О. Мічуріна [10, с. 130]. Таким чином, час як правова категорія у договірному праві має сприйматись як темпоральний елемент механізму правового регулювання договірних відносин, покликаний обмежити права та обов'язки сторін

договору з метою охорони інтересів контрагента, а також суспільства. Таке визначення цілком слушно відображає реалізацію основних засад договірної свободи й превалювання принципу свободи договору у подібних взаєминах.

У зв'язку з виділенням законодавцем в межах загальної частини зобов'язального права загальних положень про договори [11, с. 397], маємо наявність універсальних, загальних та спеціальних норм, які регулюють інститут договірних темпоральних величин у цивільному праві.

При характеристиці часу у договірних величинах необхідно дотримуватись як загальних критеріїв класифікації так і спеціальних, які притаманні саме вказаній категорії темпоральних величин. До того ж до договірної частини як правового явища у повній мірі мають можливість застосовуватись загальні приписи цивільного законодавства, які відмежовують строк і термін. Провідний дослідник правового часу в межах цивільно-правових договорів В.В. Луць виділив різновиди таких залежно від класифікації самих договорів, а саме за метою відповідного договірної зобов'язання. При цьому окремо розглядаються різновиди правового часу з огляду на процедуру укладення договорів, що опосередковується поведінкою їх сторін [9, с. 109-120].

Таким чином, правовий час в площині договірної свободи відтворює основну сутність даного цивільно-правового інституту - темпоральний елемент механізму правового регулювання договірних відносин, який покликаний обмежити права та обов'язки сторін договору з метою охорони інтересів контрагента, а також суспільства. Він є одним із складників елементів системи цивільного права, що забезпечує реалізацію основних засад договірної свободи й превалювання принципу свободи договору у зазначених взаєминах.

Правова регламентація часових обмежень здійснення суб'єктивних прав у підрядних відносинах віднайшла відображення як у загальних, так і у спеціальних приписах цивільного законодавства.

Зокрема, загальними, скоріше навіть універсальними, для всіх договорів з виконання робіт в частині темпоральних величин є норми розділу V та ст. ст. 334, 530, 631 ЦК України, а останні як визначальні для змісту моменту виникнення права власності, зокрема щодо переданих за договором підряду матеріалів, належного строку виконання зобов'язання та строку договору відповідно. Особливої уваги заслуговує момент укладення договору (ст. 640 ЦК України) як процедурна темпоральна

величина, що відіграє значиму роль для будь-якої групи договорів, в тому числі з виконання робіт.

Окрім наведеного, до врегулювання зазначених відносин можуть бути застосовані прямо чи опосередковано також і такі темпорально-правові приписи: ст. 531 (визначення сутності достроковості виконання зобов'язання), ст. 549 (диференціації пені як виду неустойки за порядком обчислення), ст. 559 (визначення підстави припинення поруки через спливу строку, встановленого у договорі поруки), ст. 561 (унормування сутності строку дії гарантії), ст. 568 (часове обмеження дії гарантії), ст. 584 (перелік істотних умов у змісті договору застави), ст. 585 (встановлення моменту виникнення права застави), ст. 592 (надання переліку передумов та підстав для дострокового виконання зобов'язання, забезпеченого заставою), ст. 600 (окреслення переліку умов для припинення зобов'язання переданням відступного), ст. 601 (визначення сутності припинення зобов'язання зарахуванням однорідних зустрічних вимог, строк виконання яких настав), ст. 602 (включення до переліку вимог, за якими не допускається зарахування зустрічних вимог, позовної давності), ст. 603 (з'ясування сутності зарахування зустрічних вимог у разі заміни кредитора в частині співвідношення моменту одержання боржником письмового повідомлення про заміну кредитора та строку вимоги або моменту її пред'явлення), ст. 612 (для встановлення змісту поняття прострочення боржника через невиконання ним зобов'язання у випадку, коли він не приступив до його виконання або не виконав його у строк, встановлений договором або законом), ст. 613 (з метою окреслення сутності прострочення кредитора, а також надання боржнику строку відстрочення виконання зобов'язання за таких умов)

Разом з тим, дослідження решти нормативної частини вказаних положень ЦК України свідчить й про опосередковане відтворення часових величин в інших нормах. Зокрема, в межах глави 47 у ст. 510 при з'ясуванні змісту двостороннього зобов'язання, за ст. 514 визначається за допомогою терміну обсяг прав, що переходять до нового кредитора у зобов'язанні, при заміні такої сторони з огляду на положення ст. 512, при з'ясуванні змісту заперечень боржника проти вимог нового кредитора посередництвом моменту одержання письмового повідомлення про заміну кредитора, пред'явлення йому вимоги новим кредитором або моменту виконання обов'язку (ст. 518).

Подібне має місце при унормуванні правил виконання зобов'язання для визначення

еквіваленту валюти виконання грошового зобов'язання за умови виконання такого в іноземній валюті (ст. 533), при окресленні порядку зустрічного виконання зобов'язання сторонами (ст. 538), в межах визначення границь існування солідарного обов'язку (ст. 543), для з'ясування моменту виникнення у солідарного боржника права на зворотну вимогу (регрес) до решти солідарних боржників (ст. 544).

Подальше прискіпливе дослідження положень глави 61 ЦК України надає можливість виокремити як загальні положення для цієї групи договорів щодо предмету даного дослідження (§ 1), так і спеціальні нормативні приписи щодо особливостей прояву темпоральних величин в межах спеціальних договірних конструкцій, зокрема договорів побутового підряду (§ 2), будівельного підряду (§ 3), підряду на проектні та пошукові роботи (§ 4). Дещо осторонь підрядних договорів, але в межах договорів з виконання робіт, прийнято розглядати договори з виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт, врегулюванню участі темпоральних величин в яких присвячено нормативний матеріал глави 62 ЦК України, які теж охоплюються правовим режимом спеціальних договірних конструкцій.

З урахуванням викладеного, спеціально-правовими правилами застосування часових величин в рамках договору побутового підряду виступають положення Закону України «Про захист прав споживачів», Правил побутового обслуговування населення, затверджені постановою КМУ від 16 червня 2023 року № 614 та ін. Деталізація місця правового часу у структурі механізму правового регулювання будівельного підряду відображена в не менш численному переліку нормативно-правових актів, серед яких: Закон України «Про основи містобудування», Закону України «Про архітектурну діяльність», Порядок державного фінансування капітального будівництва, затверджений постановою КМУ від 27 грудня 2001 року № 1764, Загальні умови укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, затверджені постановою КМУ від 1 серпня 2005 року № 668, будівельні норми та правила і державні стандарти. Особливої уваги унормуванню часу в рамках капітального будівництва, окрім наведених нормативно-правових актів, приділено Господарським кодексом України (глава 33).

Безумовно, необхідно погодитись з думкою В.В Луца щодо значущості у розглянутих відносинах саме строку договору [9, с. 140-141]. Наведене узгоджується зі змістом ст. 631 ЦК України,

яка серед різновидів часових величин надає окрему характеристику саме строку договору поряд з моментом його укладення як терміном. Дійсно, момент укладення договору є окремим різновидом терміну, оскільки саме з ним пов'язано поряд з перебігом строку договору також і виникнення прав та обов'язків його сторін. При цьому вченим пропонуються тотожні назви такого строку як «строк дії» або «строк чинності» договору, що цілком відповідає лексичному змісту цих понять [12, с. 1601].

З аналізу змісту цивільно-правових норм, що регулюють договірні відносини з виконання робіт, простежується висновок, за яким даний різновид строку може бути істотною умовою договору поряд з предметом договору. При цьому, з урахуванням змісту абзацу 2 ч. 1 ст. 638 ЦК України строк договору в якості істотної умови може сприйматись за приписом законодавства, звичаями ділового обороту або ж за наявності безпосередньої домовленості про це між сторонами.

Безумовно, значущим для будь-яких договірних відносин є момент укладення договору, який з урахуванням ч. 2 ст. 251 ЦК України є саме терміном. Крім ст. 640 ЦК України для даної групи договорів законодавство містить спеціальні правила: для договору побутового підряду моментом укладення договору є момент приєднання замовника до запропонованого договору в цілому шляхом вчинення відповідних дій (ст. 866), для договорів виконання робіт за державні та комунальні кошти - момент досягнення домовленості в межах умов рамкової угоди згідно Закону України «Про публічні закупівлі» тощо.

Вартує окремої уваги питання місця правового часу у структурі дихотомічної моделі об'єкт-предмет цивільно-правового договору [13, с. 63]. З огляду на наведений підхід, вочевидь, доречно розглядати строк функціонально пов'язаним з предметом договору підряду, який опосередкований поведінкою сторони договору щодо належного виконання визначених договором робіт. Більше того, саме правовий час має визначальне місце у структурі цивільно-правової відповідальності за неналежне виконання обов'язку стороною договору з огляду на темпоральну характеристику меж здійснення відповідного права контрагентом, що отримало підтримки у дослідженнях [14, с. 103-104].

Висновки. Отже, в межах проведеного дослідження вдалося встановити природу правового часу в якості визначального елементу темпорального обмеження здійснення прав та

виконання обов'язків у змісті договору підряду. При цьому звернена увага на значення правового часу у змісті загальних та спеціальних договірних конструкцій.

Зроблено висновок, що правовий час в площині договірного права відтворює основну сутність даного цивільно-правового інституту - темпоральний елемент механізму правового регулювання договірних відносин, який покликаний обмежити права та обов'язки сторін договору з метою охорони інтересів контрагента, а також суспільства. Він є одним із складників елементів системи цивільного права, що забезпечує реалізацію основних засад договірного права й превалювання принципу свободи договору у зазначених взаєминах.

Відповідним чином, при дослідженні темпоральних меж здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків у змісті договору підряду виділені загальні та спеціальні правові норми, які прямо чи опосередковано структурують механізм обмеження відповідної поведінки його сторін. Окремо звернена увага на спеціальні договірні конструкції та релевантне значення правового часу у реалізації їх змісту, як-то побутового підряду, будівельного підряду, капітального будівництва, підряду на проектні та пошукові роботи тощо.

У площині природи договірного зобов'язання отримало подальшого дослідження питання включення темпоральних величин у структуру механізму обмеження якісних та кількісних характеристик поведінки сторін договору саме як кредитора та боржника відповідно.

Підтримано сутність правового часу як засобу до реалізації змісту договору через детермінацію понять «строк дії» або «строк чинності» договору. Окрему увагу приділено впливу часових величин на процедуру укладення цивільно-правового договору з урахуванням усталеного підходу.

Подовжено міркування щодо сприйняття дихотомічної пари об'єкт-предмет цивільно-правового договору, де встановлено функціональний зв'язок з темпоральними межами здійснення релевантного цивільного права і цивільного обов'язку, як наслідок виникнення відповідної цивільно-правової відповідальності.

Викладене ніяким чином не претендує на вичерпність наукового пошуку у питанні дослідження темпоральних меж здійснення цивільних прав у змісті договору підряду, а є додатковим засобом до його продовження.

Література

1. Коваленко І.А. Договір підряду за законодавством України та законодавством ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Випуск 60: частина 1. С. 185-190.
2. Біленко М.С. Договір будівельного підряду в цивільному праві України. Автореферат дис...канд. юрид. наук. Київ, 2012. 21 с.
3. Вавженчук В. Істотні умови договору будівельного підряду. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 9-13.
4. Слободська І.А., Стешенко М.В. Договір будівельного підряду як регулятор відносин у сфері будівництва. *Юридичний вісник*. 2020. № 1(54). С. 120-126.
5. Криса М.В. Договір підряду на геологічне вивчення надр за державним замовленням (цивільно-правовий аспект). Дис...канд. юрид. наук. Київ, 2018. 211 с.
6. Лукасевич-Крутник І.С. Договір підряду на проведення проектних та пошукових робіт. Автореферат дис...канд. юрид. наук. Київ, 2011. 23 с.
7. Кучаковська Н. Правове регулювання договору підряду на капітальне будівництво: окремі аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 58-62.
8. Турченко І.В. Договір підряду на будівництво (капітальний ремонт, реконструкцію) автомобільної дороги за цивільним законодавством України. Дис... докт.філ. за спец. 081. Харків, 2023. 253 с.
9. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 320 с.
10. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект): монографія. Харків: ЮрСвіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПРН України, 2008. 482 с.
11. Харитонов Є.О., Старцев О.В. Цивільне право України: Підручник. Київ: Істина, 2007. 816 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
13. Шимон С. Об'єкт і предмет договору і цивільного правовідношення: нотатки до наукової дискусії. *Юридична Україна*. 2011. № 4. С. 58-64.
14. Холявка С.В. Цивільно-правові договори у сфері інноваційної діяльності. Дис...докт.філ. за спец. 081. Львів, 2023. 185 с.

Маковій В. П.,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ДОБРОСОВІСНІСТЬ, ПРОПОРЦІЙНІСТЬ ТА ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ: ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПРИ ВИТРЕБУВАННІ МАЙНА З ЧУЖОГО НЕЗАКОННОГО ВОЛОДІННЯ

Холод О. М.

Стаття присвячена дослідженню правових аспектів захисту права власності в Україні у разі вибуття майна з володіння власника через незаконне посягання на майно третіх осіб у вигляді самовільного захоплення майна, шахрайських дій, невиконання зобов'язань тощо. Спираючись на теоретичні дослідження, правоверегулювання та фундаментальні принципи цивільного права в статті аналізуються ефективні правові механізми витребування майна з чужого незаконного володіння на користь власника у добросовісного набувача. Автор аналізуючи сучасну практику розгляду справ про витребування майна з чужого незаконного володіння через призму дотримання ключових принципів (критеріїв) добросовісності, пропорційності та волевиявлення акцентує увагу на фундаментальних положеннях Конвенції щодо втручання у право мирного володіння майном, визначення легітимної мети такого втручання, наводить приклади усталеної практики Європейського суду з прав людини, правові висновки Великої Палати Верховного Суду. Проводячи паралель між конвенційними положеннями, нормами національного законодавства та наявною судовою практикою, автор критично оцінює встановлення беззаперечності факту вибуття майна поза волю власника без ретельного дослідження всіх обставин справи. За для уникнення шаблонного підходу до розгляду справ цієї категорії звертається увага на необхідність всебічного дослідження обставин справи, в тому числі наголошується на необхідності проведення оцінки волевиявлення як ключового елемента правочинності. В статті наводяться авторські бачення встановлення та оцінки критерію волевиявлення, зокрема через поведінку сторін при укладенні договорів. Робиться висновок, що саме реалізація окреслених практичних підходів до захисту права власності при витребуванні майна з чужого незаконного володіння дозволять підвищити ефективність правового захисту.

Ключові слова: захист права власності, ефективність захисту, незаконне посягання,

добросовісність, пропорційність, волевиявлення, витребування майна, незаконне володіння, втручання у мирне володіння майном, судова практика.

Kholod O. M. Good faith, proportionality and expression of will: practical approaches to the protection of property rights when reclaiming property from another's adverse possession

The article is devoted to the study of legal aspects of property rights protection in Ukraine in the event of property being withdrawn from the owner's possession due to unlawful encroachment on the property of third parties in the form of unauthorised seizure of property, fraudulent actions, failure to fulfil obligations, etc. Based on theoretical research, legal regulation and fundamental principles of civil law, the article analyses effective legal mechanisms for reclaiming property from someone else's unlawful possession in favour of the owner from a bona fide purchaser. Analysing the current practice of considering cases on reclamation of property from someone else's unlawful possession through the prism of compliance with the key principles (criteria) of good faith, proportionality and expression of will, the author focuses on the fundamental provisions of the Convention on interference with the right to peaceful enjoyment of property, determination of the legitimate purpose of such interference, provides examples of the established practice of the European Court of Human Rights, legal opinions of the Grand Chamber of the Supreme Court. Drawing a parallel between the conventional provisions, national legislation and existing case law, the author critically assesses the establishment of the indisputable fact of property disposal against the will of the owner without a thorough investigation of all the circumstances of the case. In order to avoid a template approach to consideration of cases of this category, the author draws attention to the need for a comprehensive study of the circumstances of the case, including the need to assess the expression of will as a key element of a legal transaction. The article presents the author's vision of establishing and assessing the criterion of expression

of will, in particular, through the behaviour of the parties when entering into contracts. The author concludes that it is the implementation of the outlined practical approaches to the protection of property rights when reclaiming property from someone else's illegal possession that will increase the effectiveness of legal protection.

Key words: *protection of property rights, effectiveness of protection, unlawful encroachment, good faith, proportionality, expression of will, reclamation of property, unlawful possession, interference with peaceful enjoyment of property, case law.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Захист права власності є одним із основоположних принципів сучасного права. В Україні існує система правових норм, спрямованих на захист права власності від незаконних посягань. Це може бути пов'язано з різними обставинами, такими як самовільне захоплення майна, шахрайство, невиконання зобов'язань тощо.

У таких випадках власник майна має право звернутися до суду з позовом про витребування майна з чужого незаконного володіння. Цей процес є складним і потребує ретельного вивчення всіх обставин справи. При цьому, саме дослідження дотримання принципів добросовісності, пропорційності втручання, встановлення фактів наявності чи відсутності втручання у мирне володіння майном та умова волевиявлення будуть відігравати ключову роль при вирішенні справ цієї категорії та отримання ефективного судового захисту.

Особливо актуальним постає зазначене питання в умовах воєнного конфлікту, коли Україна потребує чітких, прозорих та справедливих правових механізмів, що гарантують захист права власності.

Метою статті є на підставі проведених теоретичних досліджень, проаналізувати судову практику та дослідити ефективність правового захисту добросовісних набувачів під час розгляду спорів про витребування майна з чужого незаконного володіння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження. Окремі питання цивільно-правового захисту речових прав і речових інтересів були предметом розгляду таких вчених як І. Е. Берестова, І. М. Гончаров, І. О. Дзера, О. В. Дзера, О. С. Йоффе, Н. С. Кузнєцова, Р. О. Майданик,

В. Ф. Маслов, Л. А. Музика, Т. І. Пашук, О. А. Підпригора, С. О. Погрібний, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, Я. М. Шевченко, О. С. Яворська та ін.

На сьогодні питання захисту прав добросовісного набувача набуває все більшої актуальності, оскільки широкого розповсюдження набула практика шаблонного витребування майна на користь власника у добросовісного набувача, без детального з'ясування всіх обставин справи та відсутністю законодавчих гарантій компенсації вилученого майна.

Частиною 1 ст. 388 ЦК України [1] зазначається, якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно: 1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння; 2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння; 3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

Набувач визнається добросовісним, якщо при вчиненні правочину він не знав і не міг знати про відсутність у продавця прав на відчуження майна, наприклад, вжив усіх розумних заходів, виявив обережність та обачність для з'ясування правомочностей продавця на відчуження майна. При цьому в діях набувача не повинно бути і необережної форми вини, оскільки він не лише не усвідомлював і не бажав, а й не допускав можливості настання будь-яких несприятливих наслідків для власника [2].

Тому, вирішуючи питання про витребування спірного майна, суди повинні передусім перевіряти добросовісність набувача майна. Добросовісність є однією із загальних засад цивільного законодавства (пункт 6 частини першої статті 3 ЦК України). Обидві сторони правочину, починаючи зі стадії, яка передуює його вчиненню, мають поводитися правомірно, зокрема добросовісно (постанови Великої Палати Верховного Суду від 29 вересня 2020 року у справі № 688/2908/16-ц (пункт 37) [3], від 20 липня 2022 року у справі № 923/196/20 (пункт 40) [4]). На необхідності оцінювати наявність або відсутність добросовісності зареєстрованого володільця нерухомого майна неодноразово наголошувала також Велика Палата Верховного Суду у пункті 51 постанови від 26 червня 2019 року у справі № 669/927/16-ц [5], пункті 46.1 постанови від 1 квітня 2020 року у справі № 610/1030/18 [6],

пункті 6.43 постанови від 2 листопада 2021 року у справі № 925/1351/19 [7].

Судові рішення, постановлені за відсутності перевірки добросовісності / недобросовісності набувача, що суттєво як для застосування положень статей 387, 388 ЦК України, так і положень статті 1 Першого протоколу до Конвенції, не можуть вважатися такими, що відповідають вимозі законності втручання у право мирного володіння майном.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 08 листопада 2023 року у справі № 206/4841/20 (провадження № 14-55цс22) [8] зроблено висновок, що можливість витребування майна власником, який не виявляв волі на вибуття цього майна з його володіння, передбачена законом як у випадку, коли кінцевий набувач є недобросовісним, так і у випадку, коли такий набувач є добросовісним. Однак для того, щоб захід втручання у право мирного володіння майном узгоджувався з гарантіями статті 1 Першого протоколу до Конвенції, мало встановити лише те, що набуття майна не відповідало певним вимогам закону. У кожному такому випадку слід також встановити, чи є легітимна мета відповідного втручання, яка впливає, зокрема, зі змісту абзацу другої вказаної статті, а також, чи є втручання у право мирного володіння майном за обставин конкретної справи пропорційним відповідній меті.

Відповідно до статті 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів.

Відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) стаття 1 Першого протоколу до Конвенції містить три окремі норми: перша - виражається в першому реченні першого абзацу цієї статті та має загальний характер, закладає принцип мирного володіння майном; друга - міститься в другому реченні того ж абзацу, охоплює питання позбавлення права власності та обумовлює його певними критеріями; третя - міститься в другому абзаці, визнає право договірних держав, серед іншого, контролювати використання майна в загальних інтересах.

Друга та третя норми, які стосуються конкретних випадків втручання у право мирного володіння майном, повинні тлумачитися у світлі загального принципу, закладеного першою нормою (*mutatis mutandis* рішення ЄСПЛ від 23 січня 2014 року у справі «East/West Alliance Limited» проти України» (*East/West Alliance Limited v. Ukraine*, заява N 19336/04), § 166-168).

Критеріями сумісності заходу втручання у право на мирне володіння майном із гарантіями статті 1 Першого протоколу до Конвенції є те, чи ґрунтувалося таке втручання на національному законі, чи переслідувало легітимну мету, що впливає зі змісту вказаної статті, а також чи є відповідний захід пропорційним легітимній меті втручання у право.

Якщо можливість втручання у право власності передбачена законом, Конвенція надає державам свободу розсуду щодо визначення легітимної мети такого втручання: або з метою контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів, або для забезпечення сплати податків, інших зборів або штрафів.

Втручання у право власності, навіть якщо воно здійснюється згідно із законом і з легітимною метою, буде розглядатися як порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо не буде встановлений справедливий баланс між інтересами суспільства, пов'язаними із цим втручанням, й інтересами особи, яка зазнає втручання в її право власності. Отже, має існувати розумне співвідношення (пропорційність) між метою, досягнення якої передбачається, та засобами, які використовуються для її досягнення.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 07 квітня 2020 року у справі № 916/2791/13 (провадження № 12-115гс19) [9] дійшла висновків що порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції ЄСПЛ констатує, якщо хоча б один із зазначених вище критеріїв не буде дотриманий. І навпаки: встановлює відсутність такого порушення, якщо дотримані всі три критерії.

Згідно практики Європейського суду з прав людини та зокрема, рішення у справі «Серявін та інші проти України» від 10 лютого 2010 року, заява 4909/04 [10], відповідно до п.58 якого суд повторює, що згідно з його усталеною практикою, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів та інших органів з вирішення спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються. Хоча пункт 1 статті 6 Конвенції зобов'язує суди обґрунтовувати свої рішення,

його не можна тлумачити як такий, що вимагає детальної відповіді на кожен аргумент. Міра, до якої суд має виконати обов'язок щодо обґрунтування рішення, може бути різною в залежності від характеру рішення (рішення у справі «Руїс Торіха проти Іспанії» від 9 грудня 1994 року, серія А, N 303-А, п. 29).

Як правило, суди, встановлюючи беззаперечний факт того, що спірна квартира вибула з власності позивача поза її волею, вважають, що витребування спірного майна з володіння добросовісного набувача не порушуватиме принцип пропорційності втручання у його право власності, оскільки права та інтереси позивача переважають інтереси добросовісного набувача.

Однак, вважаємо, що суди мають враховувати вимоги щодо виправданості втручання у права, гарантовані ст. 8-10 Конвенції, що розкриваються через оцінку певних умов.

Основною умовою виправданості втручання у права, гарантовані статтями 8-10 Конвенції є те, що воно має бути передбачене законом, причому тлумачення терміну «закон» є автономним, та до якості «закону» ставляться певні вимоги (рішення у справі «Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства» (Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom) від 13 липня 1995 р., заява № 18139/91 [11], п. 37, де під терміном «закон» розуміють як норми, встановлені писаним правом, так і правила, що сформувалися у прецедентному праві. Закон має відповідати якісним вимогам, насамперед, вимогам «доступності» та «передбачуваності».

Якщо ЄСПЛ дійде висновку, що національне законодавство не відповідало вимогам якості закону, тобто що втручання не було «встановлене законом», він констатує порушення, не вдаючись до аналізу інших критеріїв, таких як відповідність втручання легітимній меті чи його необхідність.

Суди мають досліджувати та встановлювати обставини вибуття майна із володіння позивача та обставини набуття цього майна відповідачем у контексті добросовісності.

Можливість витребування майна із володіння іншої особи законодавець ставить у залежність насамперед від змісту правового зв'язку між позивачем та спірним майном, його волевиявлення щодо вибуття майна, а також від того, чи є володільцем майна добросовісним чи недобросовісним набувачем та від характеру набуття майна (оплатно чи безоплатно), на що Велика Палата Верховного Суду звертала увагу у постанові від 02 листопада 2021 року у справі № 925/1351/19 (провадження № 12-35 гс 21) [7].

Право власника на витребування майна від добросовісного набувача на підставі частини першої статті 388 ЦК України залежить від того, у який спосіб майно вибуло з його володіння. Ця норма передбачає вичерпне коло підстав, коли за власником зберігається право на витребування свого майна від добросовісного набувача. Однією з таких підстав є вибуття майна з володіння власника або особи, якій він передав майно, не з їхньої волі іншим шляхом (пункт 7.3 постанови Великої Палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 року у справі № 914/3224/16 (провадження № 12-128 гс 19) [12].

Добросовісна особа, яка придбаває нерухоме майно у власність або набуває інше речове право на нього, вправі покладатися на відомості про речові права інших осіб на нерухоме майно та їх обтяження (їх наявність або відсутність), що містяться у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Тому за відсутності в цьому реєстрі відомостей про права інших осіб на нерухоме майно або їх обтяжень особа, яка добросовісно покладалася на ці відомості, тобто не знала і не мала знати про існування таких прав чи обтяжень, набуває право на таке майно вільним від незареєстрованих прав інших осіб та обтяжень (пункт 38 постанови Великої Палати Верховного Суду від 23 жовтня 2019 року у справі № 922/3537/17 (провадження №12-127 гс 19) [13].

Втручання у право власності, навіть якщо воно здійснюється згідно із законом і з легітимною метою, буде розглядатися як порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо не буде встановлений справедливий баланс між інтересами суспільства, пов'язаними з цим втручанням, й інтересами особи, яка зазнає втручання в її право власності. Отже, має існувати розумне співвідношення (пропорційність) між метою, досягнення якої передбачається, та засобами, які використовуються для її досягнення. Справедливий баланс не буде дотриманий, якщо особа - добросовісний набувач - внаслідок втручання в її право власності понесе індивідуальний і надмірний тягар, зокрема, якщо їй не буде надана обґрунтована компенсація чи інший вид належного відшкодування у зв'язку з позбавленням права на майно (рішення Європейського суду з прав людини у справах «Рисовський проти України» від 20 жовтня 2011 року (Rysovskyy v. Ukraine, заява № 29979/04) [14], «Кривенький проти України» від 16 лютого 2017 року (Kryvenkyu v. Ukraine, заява № 43768/07 [15]).

У пункті 58 постанови Великої Палати Верховного Суду від 14 грудня 2022 року в справі № 461/12525/15-ц (провадження № 14-190 цс 20) [16] зроблено висновок, що: «розглядаючи справи щодо застосування положень статті 388 ЦК України у поєднанні з положеннями статті 1 Першого Протоколу до Конвенції, суди повинні самостійно, з урахуванням усіх встановлених обставин справи дійти висновку про наявність підстав для втручання у мирне володіння майном особи, що набула це майно за відплатним договором, виходячи з принципів мирного володіння майном, а також надати оцінку тягаря, покладеного на цю особу таким втручанням. Такими обставинами можуть бути, зокрема, підстави та процедури набуття майна добросовісним набувачем, порівняльна вартість цього майна з майновим станом особи, спрямованість волевиявлення учасників правовідносин та їх фактичні наміри щодо цього майна тощо».

Конструкція, за якою добросовісний набувач втрачає майно і сам змушений шукати способи компенсації своїх втрат, є неприйнятною та покладає на добросовісного набувача індивідуальний і надмірний тягар.

Наприклад, в судовій практиці непоодинокими є випадки придбання об'єкту нерухомості (зокрема квартири) добросовісним набувачем у осіб які не мали законних підстав на його відчуження або відчужений внаслідок шахрайських дій. Коли покупець правомірно очікував, що особа яка видала себе за продавця мала право розпоряджатися квартирою, а добросовісний покупець після отримання цього майна матиме змогу мирно ним володіти. Тобто, покупець набуваючи у власність спірне нерухоме майно та укладаючи письмовий договір про придбання такого майна, який був посвідчений державним нотаріусом з дотриманням нотаріусом вимог щодо перевірки особи продавця, правоустановчих документів та відсутності обтяжень на таке майно, вочевидь не може знати про те, що це майно вибуло з власності справжнього власника поза його волею.

Відповідно до правової позиції Верховного Суду викладеній у постанові від 04 лютого 2020 р. у справі № 905/2448/17 [17] право власника на витребування майна від добросовісного набувача на підставі частини першої статті 388 ЦК України пов'язується з тим, у який спосіб майно вибуло із його володіння. Ця норма передбачає вичерпне коло підстав, коли за власником зберігається право на витребування свого майна від добросовісного набувача. Однією з таких підстав є вибуття

майна з володіння власника або особи, якій він передав майно, не з їхньої волі іншим шляхом (пункт 3 частини першої статті 388 ЦК України). Наявність у діях власника волі на передачу майна іншій особі виключає можливість його витребування від добросовісного набувача.

Таким чином, можливо дійти висновку що у ситуації шахрайських дій з боку продавця нерухомого майна, коли нотаріусу були надані повні та достовірні паспортні данні власника, оригінали правовстановлюючих документів, технічна документація, з урахуванням того, що у особи, яка видала себе за продавця були наявні ключі від квартири, довідки про відсутність заборгованості, квартира була підготовлена до продажу - чиста, прибрана, вільна від особистих речей, може бути підтвердженням того, що у діях власника було волевиявлення на передачу майна іншій особі через третіх осіб.

Вважаємо, що зазначеним обставинам та доказам суди мають надавати детальної оцінки, і виключно після чого робити висновки, що квартира вибула з володіння власника поза його волею або при наявності волевиявлення.

Покладення судами в основу рішень по зазначеній категорії справ як приклад відповідей з прикордонної служби про перебування позивача за межами України або експертного висновку щодо вчинення підпису на договорі купівлі-продажу майна іншою особою і встановлення на підставі цих доказів беззаперечності відсутності волі позивача на продаж майна вважаємо помилковим та таким що порушує статті 76-77, 81 ЦПК України.

Це вбачається з того, що цілком очевидно, що фізична відсутність не є тотожним поняттям відсутності волі. Так само як і наявність чи відсутність волі не перебуває у прямій залежності від фізичної присутності чи відсутності особи в певному місці. З огляду на це, встановлюючи факт відсутності волі позивача на продаж майна, суди мають надавати оцінку усім наявним доказам у справі, а не лише тим, які свідчать про фізичну відсутність особи на момент укладення договору в місці його укладення.

Вважаємо, що по цій категорії справ, вчинення позивачем дій щодо передачі третім особам оригіналів правоустановчих документів, ключів від квартири, звільнення квартири від особистих речей, оплата рахунків та оформлення довідки про відсутність заборгованості по комунальним послугам має ретельно досліджуватись судами та може підтверджувати наявність у власника волевиявлення на продаж свого майна.

Крім того, вважаємо що по цій категорії справ необхідно досліджувати та встановлювати наявність або відсутність звернень з боку особи, з власності якої вибуло майно, до правоохоронних органів з питань викрадення оригіналів правоустановчих документів, ключів від квартири, що також може свідчити про обізнаність або відсутність обізнаності такої особи хто саме володів оригіналами правоустановчих документів від квартири, ключами та мав безперешкодний доступ до квартири, в тому числі для здійснення показу потенційним покупцям.

Верховний Суд у Постанові від 06 березня 2024 року по справі № 450/2148/20 [18] відмовив у задоволенні вимог про витребування майна у добросовісного набувача з тих підстав, що позивач не спростував та відповідних доказів не надав, не пояснив неможливість запобігти відчуженню квартири на користь добросовісного набувача, враховуючи, що за обставин справи та доводів самого позивача про незаконне позбавлення його права власності на квартиру він дізнався раніше її відчуження ОСОБА_2, як і обставин перебування квартири у розпорядженні ОСОБА_3, який передав спірну квартиру у фактичне володіння відповідача.

Як вбачається з Постанов Верховного Суду від 13 листопада 2019 року по справі №645/4220/16-ц [19] та від 15 березня 2023 року в справі №725/1824/20 (провадження № 61-15705св21) [20] конструкція, за якої добросовісний набувач втрачає майно і сам змушений шукати способи компенсації своїх втрат, є неприйнятною та покладає на добросовісного набувача індивідуальний та надмірний тягар. Не може добросовісний набувач відповідати у зв'язку із бездіяльністю влади в рамках процедур, спеціально призначених для запобігання шахрайства при вчиненні правочинів з нерухомим майном. Факт незаконного відчуження та допущення продажу квартири не може породжувати правових наслідків для добросовісного набувача, проте, вочевидь, є підставою для виникнення обов'язку щодо відшкодування збитків, що завдані таким відчуженням.

Отже, вважаємо, що ситуація за якої в матеріалах справи про витребування майна у добросовісного набувача будуть наявні докази участі позивача у відчуженні спірної квартири, зокрема передачі третім особам оригіналів правоустановчих документів, ключів від квартири (при відсутності будь-яких звернень до правоохоронних органів з приводу їх зникнення, крадіжки, втрати тощо), звільнення квартири від особистих речей є свідченням наявності волевиявлення власника на відчуження квартири та не прийняття, як власником

майна, усіх необхідних мір обачності щодо збереження свого майна на час своєї відсутності.

Це також підтверджується позицією Верховного Суду України викладеною у постанові від 18 січня 2017 року у справі № 6-2776цс16 [21] де зазначено, що стаття 1 Першого протоколу до Конвенції гарантує захист права на мирне володіння майном особи, яка законним шляхом, добросовісно набула майно у власність, і для оцінки додержання «справедливого балансу» в питаннях позбавлення майна мають значення зокрема обставини, за якими майно було набуто у власність, поведінка особи, з власності якої майно витребується.

Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у постанові від 05 вересня 2022 року в справі № 385/321/20 [22] звертала увагу, що для приватного права апріорі є притаманною така засада як розумність. Розумність характерна та властива як для оцінки/врахування поведінки учасників цивільного обороту, тлумачення матеріальних приватно-правових норм, що здійснюється при вирішенні спорів. Добрий господар повинен піклуватися про своє майно, вживати дії з його збереження та своєчасного захисту його і прав на нього протягом розумного строку. Особа не може вважатися дбайливим власником, якщо тривалий період не цікавиться своїм майном, не вживає заходів, які б вчинив добрий господар невідкладно, якщо не існує перешкод, що об'єктивно перешкоджали йому у вчиненні таких дій.

Розглядаючи справи щодо застосування положень статті 388 ЦК України у поєднанні з положеннями статті 1 Першого Протоколу до Конвенції, суди повинні самостійно, з урахуванням усіх встановлених обставин справи дійти висновку про наявність підстав для втручання у мирне володіння майном особи, що набула це майно за відплатним договором, виходячи з принципів мирного володіння майном (постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 листопада 2018 року у справі № 488/6211/14-ц [22]), а також надати оцінку тягаря, покладеного на цю особу таким втручанням.

Витребування майна у добросовісного набувача можливе лише за таких умов: факт відчуження майна; майно відчужене особою, яка не мала на це права; відчужене майно придбав добросовісний набувач; відповідно до статті 388 ЦК, майно, відчужене особою, яка не мала на це право, не може бути витребуване у добросовісного набувача.

Правила частини першої статті 388 ЦК України стосуються випадків, коли набувач за відплатним

договором придбав майно в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач).

Відповідно до правових висновків дійшов Верховний Суд у постанові Великої Палати Верховного Суду від 20 листопада 2018 року у справі №907/50/16 (провадження №12-122 гс 18) [23] власник має право витребувати це майно від набувача лише в разі, якщо майно: 1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння; 2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння; 3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом. У частині третій цієї ж статті передбачено самостійне правило: якщо майно було набуто безвідплатно в особи, яка не мала права його відчужувати, власник має право витребувати його від добросовісного набувача в усіх випадках. За змістом частини п'ятої статті 12 ЦК України добросовісність набувача презюмується, тобто незаконний набувач вважається добросовісним, поки не буде доведено протилежне. Якщо судом буде встановлено, що набувач знав чи міг знати про наявність перешкод до вчинення правочину, в тому числі про те, що продавець не мав права відчужувати майно, це може свідчити про недобросовісність набувача й є підставою для задоволення позову про витребування у нього майна

Підсумовуючи наведене, вважаємо що суди мають підвищувати ефективність правового захисту добросовісних набувачів під час розгляду судових спорів про витребування майна з чужого незаконного володіння, уникати шаблонності розгляду зазначеної категорії справ та більш детально аналізувати наявні в матеріалах справи докази та поведінку сторін під час укладення договорів відчуження майна з метою дотримання принципів добросовісності, пропорційності втручання, встановлення фактів наявності чи відсутності втручання у мирне володіння майном та умов волевиявлення, які мають відігравати ключову роль при вирішенні справ цієї категорії та отримання сторонами ефективного судового захисту.

Література

1. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 24.06.2024).

2. Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України від 07.02.2014 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov>

[ua/laws/show/v0005740-14#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-14#Text) (дата звернення 24.06.2024).

3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 вересня 2020 року у справі № 688/2908/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92137264> (дата звернення 24.06.2024).

4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 липня 2022 року у справі № 923/196/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852862> (дата звернення 24.06.2024).

5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2019 року у справі № 669/927/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482783> (дата звернення 24.06.2024).

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 1 квітня 2020 року у справі № 610/1030/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89252048> (дата звернення 24.06.2024).

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 2 листопада 2021 року у справі № 925/1351/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829977> (дата звернення 24.06.2024).

8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 листопада 2023 року у справі № 206/4841/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115598838> (дата звернення 24.06.2024).

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 квітня 2020 року у справі № 916/2791/13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89564248> (дата звернення 24.06.2024).

10. Рішення ЄСПЛ у справі «Серявін та інші проти України» від 10 лютого 2010 року, заява 4909/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text (дата звернення 24.06.2024).

11. Рішення ЄСПЛ у справі «Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства» (Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom) від 13 липня 1995 р., заява No 18139/91. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-113043&filename=CASE%20OF%20TOLSTOY%20MILOSLAVSKY%20v.%20THE%20UNITED%20KINGDOM%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D.pdf> (дата звернення 24.06.2024).

12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 року у справі № 914/3224/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86401166> (дата звернення 24.06.2024).

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 жовтня 2019 року у справі № 922/3537/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85614599> (дата звернення 24.06.2024).

14. Рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України» від 20 жовтня 2011 року (Rysovskyyv.

Ukraine, заява № 29979/04) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text (дата звернення 24.06.2024).

15. Рішення ЄСПЛ у справі «Кривенький проти України» від 16 лютого 2017 року (Крувенкууу. Ukraine, заява № 43768/07 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d48#Text (дата звернення 24.06.2024).

16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 грудня 2022 року в справі № 461/12525/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046336> (дата звернення 24.06.2024).

17. Постанова Верховного Суду від 04 лютого 2020 р. у справі №905/2448/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87522287> (дата звернення 24.06.2024).

18. Постанова Верховного Суду від 06 березня 2024 року по справі №450/2148/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117657020> (дата звернення 24.06.2024).

19. Постанова Верховного Суду від 13 листопада 2019 року по справі №645/4220/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85903326> (дата звернення 24.06.2024).

20. Постанова Верховного Суду від 15 березня 2023 року в справі №725/1824/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109620608> (дата звернення 24.06.2024).

21. Постанова Верховного Суду України від 18 січня 2017 року у справі № 6-2776цс16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64344975> (дата звернення 24.06.2024).

22. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 листопада 2018 року у справі № 488/6211/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81842020> (дата звернення 24.06.2024).

23. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 листопада 2018 року у справі №907/50/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78129859> (дата звернення 24.06.2024).

*Холод О. М.,
orcid.org/0009-0003-2505-7927
аспірант кафедри трудового, земельного
та господарського права
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
адвокат*

ОСОБЛИВОСТІ ЗЕМЕЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ В ПИТАННЯХ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Чебишев М. Р.

В статті проведено дослідження процесуального алгоритму призначення та проведення земельно-технічних експертиз, які мають місце в земельних відносинах, що набули спірного характеру і стали предметом цивільного судочинства. Автор доходить висновку про те, що саме земельно-технічні експертизи, не дивлячись на штучний характер їх утворення як доказу у цивільних справах, предметом яких є судовий захист прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин, являють собою найбільш достовірне джерело доказової інформації, зважаючи на те, що зазначені в них висновки повідомляються експертами сторонами і суду по суті в режимі реального часу. При цьому, автор звертає увагу на те, що саме у висновку експерта дається не лише послідовний опис механізму по суті наукового дослідження щодо того чи іншого практичного питання, яке цікавить суд, але саме на його основі експерт робить конкретні висновки.

В статті досліджується не лише завдання експертів, але і алгоритм виконання даних завдань, що є важливо саме в контексті проведення земельно-технічних експертиз. В той же час в роботі підкреслюється, що не дивлячись на незалежність судових експертів, останні не мають права самостійно займатися збиранням тих чи інших матеріалів, оскільки така ситуація може підірвати довіру до експертного висновку (як до особи самого експерта) навіть за умови його законності, обґрунтованості та логічності.

Крім того, автор звертає увагу на наявність цілої системи видів судових експертиз (додаткової, повторної, комісійної, комплексної), яка дає можливість суду більш ретельно проводити дослідження спірних земельних питань, а відтак це дає підставу для більш переконливого обґрунтування судових рішень. Стаття містить висвітлення ролі земельно-технічної експертизи в доказовому процесі, що розкрито на підставі аналізу актуальної судової практики.

Ключові слова: цивільне судочинство України, докази, земельний спір, судовий експерт, висновок експертизи, земельні правовідносини.

Chebyshev M. R. Peculiarities of land and technical expertise in matters of judicial protection of the rights and legitimate interests of participants in land legal relations

In the article, a study of the procedural algorithm for the appointment and conduct of land-technical expertise, which takes place in land relations that have become controversial and have become the subject of civil proceedings, is carried out. The author comes to the conclusion that, despite the artificial nature of their formation as evidence in civil cases, the subject of which is the judicial protection of the rights and legitimate interests of the participants in land legal relations, it is land-technical expertise that is the most reliable source of evidentiary information, taking into account that, that the conclusions specified in them are reported by experts to the parties and the court on the merits in real time. At the same time, the author draws attention to the fact that it is in the expert's opinion that not only a consistent description of the essentially scientific research mechanism is given regarding this or that practical issue of interest to the court, but it is on its basis that the expert draws specific conclusions.

The article examines not only the tasks of experts, but also the algorithm for performing these tasks, which is important precisely in the context of land and technical expertise. At the same time, the work emphasizes that, despite the independence of judicial experts, the latter do not have the right to independently collect certain materials, since such a situation can undermine trust in the expert opinion (as in the person of the expert himself), even if it is legal, reasonableness and logic.

In addition, the author draws attention to the existence of a whole system of types of forensic examinations (additional, repeated, commission, complex), which enables the court to more carefully conduct research on disputed land issues, and thus provides a basis for a more convincing justification of court decisions. The article contains coverage of the role of land and technical expertise in the evidentiary process, which was revealed on the basis of the analysis of actual court practice.

Key words: civil justice of Ukraine, evidence, land dispute, court expert, expert opinion, land legal relations.

Постановка проблеми та її актуальність. Базовим регулятором експертної діяльності в Україні є Закон України «Про судову експертизу». Саме в даному Законі закріплено методологічно-правову суть діяльності як окремих експертних установ, так і окремих судових експертів, які проводять експертне забезпечення правосуддя, виходячи із своїх професійних завдань. Відновлення житлового та промислового будівництва, транспортної інфраструктури, земельних відносин, зруйнованих та пошкоджених внаслідок воєнних дій, на фоні численних міграційних процесів, застарілого законодавства, яке значно відстало від реального суспільного розвитку країни, безумовно породжує велику кількість земельних спорів, оскільки земля залишається базовою «платформою» для розміщення матеріальних цінностей та виробничих потужностей. Така ситуація об'єктивно у майбутньому потягне за собою цілий ряд судових справ, предметом яких будуть питання судового захисту прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин, що в свою чергу потребуватиме призначення та проведення судових земельно-технічних експертиз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою інституту земельно-технічної експертизи займалися В. В. Савчак, С. В. Сукаленко, Р. Б. Каплін, С. В. Радченко, Р. М. Пасько, Н. М. Арабулі, які досліджували окремі його аспекти в контексті інструменту вирішення земельних спорів. Разом з тим, розвиток нормативно-правової бази земельного, цивільного та цивільного процесуального законодавства зумовлює необхідність проведення актуальних наукових досліджень із вказаного питання з метою формування перспективних напрямків вдосконалення юридичних норм даної сфери.

Метою статті є дослідження та розкриття особливостей земельно-технічних експертиз в питаннях судового захисту прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин в цивільному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу. Слово «експертиза» бере свій початок з французького слова «expertise» і латинського «expertus» (досвідчений) [1, с. 237], що вказує на основну якість будь-якого експертного висновку - надання його досвідченим (кваліфікованим) вузькопрофільним професіоналом.

Земельно-технічні експертизи - це по суті науково-професійний вид робіт, який впливає на доказовий процес у цивільних справах, предметом

яких є судовий захист прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин. Саме шляхом проведення такого виду експертиз вирішуються питання меж, площ та вартості земельних ділянок, розміру спричинених матеріальних збитків при порушенні прав власності у сфері земельних відносин, в тому числі і у сфері орендно-земельних відносин (несплати орендної плати або невиконання інших умов договору) тощо. Такий предмет дослідження потребує комплексного, спеціалізованого механізму у проведенні земельно-технічних експертиз, оскільки він об'єктивно вимагає від експерта з одного боку навиків наукового співробітника, а з іншого - наявності реального досвіду експертної земельної практики. З цих підстав чинне законодавство визначає різні види судових експертиз (додаткову, повторну, комісійну, комплексну), що дає змогу суду отримати достовірні дані з дослідження спірних земельних питань. В свою чергу, це дає підставу для більш переконливого обґрунтування судових рішень шляхом встановлення всіх обставин земельного спору у їх сукупності.

За позицією В. В. Савчак земельно-технічна експертиза зачасти являється єдиним виходом з тривалих земельних або майнових спорів. Земельно-технічна експертиза є досить трудомістким й складним у технічному плані дослідженням, та з метою отримання точних результатів потребує застосування сучасного геодезичного обладнання, зокрема шляхом проведення топографогеодезичних зйомок досліджуваних земельних ділянок [2, с. 201].

Безумовно, розвиток науки, технологій різного спрямування, в тому числі і у сфері землекористування, електронного земельного кадастру тощо сприяє розширенню різних методик експертних досліджень. В цій частині Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від № 53/5 від 08.10.1998 р., формулює цілий ряд завдань, які стосуються проведення земельно-технічних експертиз. До таких завдань, зокрема, вказана Інструкція відносить:

а) визначення фактичного землекористування земельними ділянками, а саме фізичних характеристик земельних ділянок (конфігурації, площі, промірів тощо);

б) визначення відповідності фактичного розташування будівель, споруд та інших об'єктів відносно меж земельних ділянок їх розташуванню у відповідній технічній документації;

в) визначення відповідності фактичного землекористування в частині порушення меж та накладання земельних ділянок відповідно до правостановлювальних документів та документації із землеустрою на ці земельні ділянки;

г) визначення можливості розподілу (порядку користування) земельними ділянками, розробка варіантів їх розподілу (порядку користування);

г) визначення можливих варіантів підходу та проїзду до земельних ділянок, встановлення земельного сервітуту (пп. 6. 1 п. 6 Глави розділу II Інструкції) [3].

Враховуючи вимоги цивільного процесуального законодавства України можна стверджувати, що алгоритм виконання даних завдань передбачає:

а) наявність ухвали суду про призначення судової земельно-технічної експертизи чи замовлення такої експертизи певного учасника справи;

б) наявність правостановлюючої та технічної документації у сфері землеволодіння чи землекористування;

в) вихід (виїзд) судового експерта (експертів) за місцем розташування земельної ділянки та виконання всіх технічних робіт пов'язаних із проведенням всіх необхідних замірів земельної ділянки (ділянок) з реальним визначенням її меж та площі;

г) проведення топографо-геодезичної зйомки на місцевості для визначення конфігурації та координат, що є важливо для загального розуміння суті земельного спору, особливо при наявності на земельній ділянці житлових чи технічних споруд.

Висновок експерта є по суті особливим видом доказів, оскільки він виконується на основі наукових та технічних досліджень, а тому відтворює сучасну реальність щодо певних істотних обставин земельного спору, що має місце в доказовому процесі при встановленні істини у справі. Тобто можна стверджувати, що судова експертиза за своєю юридичною природою є в більшій мірі процесуальним інститутом, незважаючи на те, що судовий експерт не входить до структури судової гілки влади та не може бути пов'язаний із нею (не може бути представником в суді, суддею чи секретарем судового засідання).

Підтвердженням цьому є і наявність процесуальних норм у ЦПК України, які стосуються не лише порядку призначення судової експертизи, але змісту її висновку. Зокрема, у статті 102 ЦПК України регламентовані вимоги до висновку експерта, згідно з частиною шостою якої у висновку експерта повинно бути зазначено: коли, де, ким

(ім'я, освіта, спеціальність, а також, за наявності, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта), на якій підставі була проведена експертиза, хто був присутній при проведенні експертизи, питання, що були поставлені експертові, які матеріали експерт використав. Крім того, за ч. 7 даної статті у висновку експерта має бути зазначено, що він попереджений (обізнаний) про відповідальність за завідомо неправдивий висновок, а у випадку призначення експертизи судом - також про відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків [4].

Не дивлячись на те, що юридична природа земельно-технічної експертизи ґрунтується в тому числі і на нормах процесуального законодавства, юридичним фактом виникнення експертних процесуальних правовідносин є ухвала суду про її призначення. Однак, це не означає того, що судовий експерт займається процесуальною діяльністю, оскільки його функції полягають у сприянні правосуддю, а не його безпосередньому провадженню, надаючи своєрідну «експертну послугу» у формі експертного висновку з поставлених перед ним завдань конкретним судом. З огляду на це, слід розрізняти процес судової експертизи як механізму наукового дослідження земельно-технічних завдань та висновок судового експерта як процесуально-правового документа, який є однією із складових системи доказів у конкретному земельному спорі, що розглядається судом.

Суд на основі експертного висновку земельно-технічної експертизи отримує об'єктивні відомості як про окремі факти, так і окремі обставини, які мають значення для об'єктивного розгляду справи по суті. Безумовно, кожен висновок судового експерта характеризується певними ознаками, до якого можна віднести:

а) виключна самостійність експерта у дослідженні тих чи інших питань, які поставлені перед ним; б) висновки експертизи повинні ґрунтуватися на комплексних наукових знаннях експерта, а їх виконання здійснюються на основі розроблених науково-дослідними установами методик; в) структура висновку експерта повинна відповідати визначеній Цивільним процесуальним кодексом України вимогам (ч. 6-8 ст. 102 ЦПК України); г) персональна відповідальність експерта за об'єктивне, неупереджене і обґрунтоване дослідження на кожному етапі його роботи; г) кожен висновок повинен носити дослідницьку прозорість, точність, зрозумілість, бути безумовно належним до

предмету спору, допустимим з точки зору законності отримання матеріалів для проведення експертизи, а самі висновки - характеризуватися їх достовірністю.

Звісно, робота експерта вимагає від нього не лише наукових знань, що є справедливо з точки зору формування експертного висновку, який є своєрідним процесуально-правовим науковим заключенням з тих чи інших питань земельно-технічного характеру, але водночас така діяльність потребує і відповідного життєвого досвіду, важливого для безпосереднього розуміння певних процесів і явищ та їх особливостей, які мають місце в земельних правовідносинах. Безумовно, певним досвідом і знаннями у сфері землеволодіння та землекористування володіють і самі судді, але це не дає їм підстав для необґрунтованого відхилення висновку експерта, навіть при наявності їх дискусійного характеру та підміни їх власними умовиводами. Це стосується не лише питання належної організації судового процесу, але і питання контролю за законністю всієї процесуальної процедури доказування, складовою частиною якої є висновки експертів. В цій частині на суд покладається обов'язок по перевірці експертних висновків на предмет їх законності, неупередженості, точності та об'єктивності.

В той же час судовий експерт при проведенні експертного дослідження не має права самостійно збирати чи витребувати від фізичних осіб, органів державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, та так само від підприємств та організацій додаткові матеріали, окрім тих, які були надані судом чи учасником справи, консультувати учасників справи про можливість надання тих чи інших документів, навіть якщо вони і є важливими для формування експертного висновку. Наявність таких дій може свідчити про упередженість експерта, навіть якщо експертний висновок і буде відповідати формальним вимогам закону. В частині інформування щодо необхідних матеріалів судовий експерт має право комунікувати виключно із судом, що передбачено у п. 1 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про судову експертизу» та п. 2 ч. 6 ст. 72 ЦПК України.

Відповідно до ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу», підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою - якщо експертиза проводиться на замовлення інших осіб [5].

З вказаної норми Закону вбачається, що характер відносин судового експерта із судом та правоохоронними органами (зокрема, органами досудового розслідування) є в більшій мірі адміністративним, оскільки базується на їх одноособовому рішенні (ухвалі суду, постанові слідчого) про проведення судової експертизи. Відносини ж з фізичними або юридичними особами приватного права мають диспозитивний характер, оскільки гуртуються на укладеному з судовим експертом договорі.

Разом з тим, практика знає непоодинокі випадки, коли органом досудового розслідування оголошувався тендер в системі «Прозорро» на закупівлю послуги з проведення судової земельно-технічної експертизи. Зокрема, 06 серпня 2021 р. Національне антикорупційне бюро України розмістило оголошення про публічну закупівлю послуги «Комплексна судова земельно-технічна та оціночно-земельна експертиза (код 79310000-0 національного класифікатора України ДК 021:2015 «Єдиний закупівельний словник»)» (ідентифікатор доступу: UA-P-2021-08-06-010980-a), за результатами якої було укладено договір із судовим експертом Чернін Я. О. [6].

23 січня 2023 Національне антикорупційне бюро України розмістило інше оголошення про тендер на закупівлю послуги «Судова оціночно-земельна експертиза (код 79310000-0 національного класифікатора України ДК 021:2015 «Єдиний закупівельний словник»), ідентифікатор доступу: UA-2023-01-23-002192-a. За результатами даної публічної закупівлі було укладено договір із судовим експертом Свістунівим І. С. [7].

Згідно п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про публічні закупівлі» договір про закупівлю - це господарський договір, що укладається між замовником і учасником за результатами проведення процедури закупівлі/спрощеної закупівлі та передбачає платне надання послуг, виконання робіт або придбання товару.

На наш погляд така практика не відповідає нормам чинного законодавства та прямо суперечить вимогами ст. 7-1 Закону України «Про судову експертизу», адже в даному випадку підставою до проведення земельно-технічної експертизи по суті є господарський договір між експертом та правоохоронним органом, яким є НАБУ. Норма пункту. 1 ч. 1 ст. 2 Закону «Про публічні закупівлі» хоча і відносить правоохоронні органи держави до замовників, які здійснюють закупівлі відповідно до цього Закону, однак правовідносини з проведення судової експертизи спрямовані

на забезпечення належного, справедливого та неупередженого правосуддя, яке ґрунтується на принципах належності, допустимості та достатності доказів у цивільній справі, а тому не можуть мати характер господарської або підприємницької діяльності.

В цій частині слід зауважити, що логічним є позиція, за якою судовий експерт не має права нав'язувати іншим особам свої експертні послуги, залишаючи пропозицію оферти про це на розсуду суду чи таких осіб. Тобто, в цій частині доцільно керуватись принципом «замовник обирає експерта, а не експерт обирає замовника». Законодавство ж про публічні закупівлі базується на принципі добросовісної конкуренції серед учасників, що не може бути застосовано до експертних правовідносин, оскільки їх основною метою є отримання доказів у конкретній цивільній справі, а не отримання прибутку від здійснення незалежної професійної судово-експертної діяльності.

Висновки. Отже, інститут земельно-технічної експертизи як особливе джерело отримання доказів в цивільному судочинстві України, вийшов не лише на практичний та процесуальний, але і науковий і доктринальний рівні. Таким чином, з точки зору понятійного сприйняття, суть земельно-технічної експертизи узгоджується із загальним поняттям «судова експертиза», яка відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» визначається як «дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду».

Земельно-технічна експертиза в цивільному судочинстві при розгляді земельних спорів є одним із засобів дієвого забезпечення процесуального принципу змагальності, що є невід'ємною умовою в питаннях судового захисту прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин. Принцип змагальності вимагає від сторін земельного спору надати суду якнайточніші засоби доказування, які б стосувались предмету спору та одночасно містили актуальні числові або технічні фактичні дані, що характеризують спірний об'єкт цивільного спору, яким є земельна ділянка. Таким чином, судові земельно-технічні експертизи - це науково-технічні засоби доказування, які створюються судовими експертами на вимогу суду або за замовленням учасників цивільної справи, а зазначена у них інформація

стосується виключно конкретного предмету спору і може бути використана в якості доказу виключно лише у даному судовому провадженні. При цьому, судовий експерт є суб'єктом доказового процесу в земельно-майновому спорі, оскільки доказове значення має наданий ним експертний висновок та роз'яснення експерта щодо викладених у ньому заключень.

Література

1. Словник іншомовних слів ; за ред. О. С. Мельничука. Київ : ГРУРЕ, 1977. 775 с.
2. Савчак В. В. Земельно-технічна експертиза як інструмент вирішення земельних спорів. Особливості. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 199-202.
3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.05.2024).
5. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 15.05.2024).
6. Публічна закупівля послуги «Комплексна судова земельно-технічна та оціночно-земельна експертиза (код 79310000-0 національного класифікатора України ДК 021:2015 «Єдиний закупівельний словник»)), ідентифікатор доступу: UA-2021-08-10-008845-a. URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2021-08-10-008845-a> (дата звернення: 20.05.2024)
7. Публічна закупівля послуги «Судова оціночно-земельна експертиза (код 79310000-0 національного класифікатора України ДК 021:2015 «Єдиний закупівельний словник»)), ідентифікатор доступу: UA-2023-01-23-002192-a. URL: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2023-01-23-002192-a> (дата звернення: 20.05.2024).

Чебишев М. Р.,
аспірант кафедри правосуддя та філософії
юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ПРАВО ЛЮДИНИ ТА ОBOB'ЯЗОК ДЕРЖАВИ

Пунтус Д. А.

Стаття присвячена глибокому аналізу концептуальних основ соціального забезпечення, розглядаючи його як невід'ємне право кожної людини та фундаментальний обов'язок держави. У статті досліджено правові, соціальні та економічні аспекти, які формують сучасну систему соціального забезпечення, зокрема, у контексті міжнародних стандартів та національних законодавств.

Автор розглядає історичний розвиток права на соціальне забезпечення, починаючи від перших спроб регулювання соціальної допомоги в древніх цивілізаціях і до сучасних міжнародних договорів, таких як Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. В статті наголошується на еволюції концепції соціального забезпечення та її інтеграції у міжнародне право, що заклало основу для сучасних національних систем соціального захисту.

Особлива увага приділена ролі держави у забезпеченні соціальних прав. Держава розглядається як головний гарант реалізації права на соціальне забезпечення, що включає розробку відповідних законодавчих актів, створення інституційних структур та забезпечення фінансування соціальних програм.

У статті досліджуються основні компоненти права на соціальне забезпечення, такі як право на охорону здоров'я, пенсійне забезпечення, допомогу по безробіттю, соціальну підтримку для малозабезпечених верств населення тощо. Автор акцентує увагу на важливості забезпечення доступності та якості соціальних послуг для всіх громадян без дискримінації.

Також розглядаються сучасні виклики у сфері соціального забезпечення, такі як демографічні зміни, економічні кризи, міграція та глобалізація. Аналізуються, як ці фактори впливають на здатність держав виконувати свої обов'язки у сфері соціального захисту, та пропонують шляхи їх подолання через інноваційні підходи та реформування систем соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальний захист, права людини, гарантії, міжнародні стандарти, соціальне страхування, міграція, глобалізація.

Puntus D. A. Social security as a human right and a state obligation

The article is devoted to an in-depth analysis of the conceptual foundations of social security, considering it as an inalienable right of every person and a fundamental obligation of the state. The article examines the legal, social and economic aspects that shape the modern social security system, in particular, in the context of international standards and national legislation.

The author examines the historical development of the right to social security, from the first attempts to regulate social assistance in ancient civilizations to modern international treaties such as the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. The article emphasizes the evolution of the concept of social security and its integration into international law, which laid the foundation for modern national social protection systems.

Special attention is paid to the role of the State in ensuring social rights. The State is viewed as the main guarantor of the right to social security, which includes the development of relevant legislation, creation of institutional structures and provision of funding for social programs.

The article analyzes the main components of the right to social security, such as the right to health care, pensions, unemployment benefits, social support for low-income groups, etc. The author emphasizes the importance of ensuring accessibility and quality of social services for all citizens without discrimination.

The author also discusses current challenges in the field of social security, such as demographic changes, economic crises, migration and globalization. The author analyzes how these factors affect the ability of states to fulfill their social protection responsibilities and suggests ways to overcome them through innovative approaches and reform of social security systems.

Key words: social security, social protection, human rights, guarantees, international standards, social insurance, migration, globalization.

Вступ. Першим міжнародним документом, в якому соціальне забезпечення розглядалося

з точки зору прав людини, як право, що впливає з потреби в захисті, була Філадельфійська декларація, прийнята в 1944 році. У 1948 році право на соціальне забезпечення кожної людини як члена суспільства було офіційно визнано Загальною декларацією прав людини (далі - ЗДПЛ) як самостійне індивідуальне право (стаття 22). Пізніше право на соціальне забезпечення було включено в численні регіональні та міжнародні юридично зобов'язуючі договори з прав людини, які часто підлягають міжнародному нагляду з метою забезпечення їх ефективного виконання. Їхні положення варіювалися від всеосяжних нормативних актів до загальних заяв про заборону дискримінації в питаннях соціального забезпечення. Пакт ООН про економічні, соціальні та культурні права гарантує право кожного на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (стаття 9). Інші документи гарантують суміжні права, такі як право на найкращий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я або право людей похилого віку та інвалідів на спеціальні заходи захисту відповідно до їхніх фізичних і моральних потреб (Африканська хартія прав людини і народів 1981 року).

Виклад основного матеріалу. Рух до більшого визнання важливої ролі соціальних прав набрав обертів на всіх континентах ближче до кінця століття. У Європі 2000 рік ознаменувався прийняттям Хартії основних прав Європейського Союзу, яка встановила, з моменту набуття чинності Лісабонського договору в 2009 році, зобов'язання, адресовані державам-членам Європейського Союзу, а також усім європейським інституціям. В Африці у 2000 році було створено Африканський Союз, який визначив права людини, демократію та верховенство права, соціальну справедливість та належне врядування серед своїх цілей [1]. 109 Хартія основних соціальних прав, розроблена Співтовариством розвитку Південної Африки, підписана 14 державами-членами у 2003 році, містить конкретне положення про роль конвенцій МОП у досягненні цілей Хартії. Згідно зі статтею 5 цієї Хартії, держави-члени вживають належних заходів для ратифікації та імплементації відповідних конвенцій МОП і створюють регіональні механізми для надання допомоги державам-членам у дотриманні системи звітності МОП.

В останні роки консолідація та ефективна реалізація прав на соціальне забезпечення була включена до політичного та соціального порядку денного на більшості континентів. Ратифікація конвенцій МОП пропонує країнам ефективний

спосіб закріплення прав на соціальне забезпечення у своїх внутрішніх правових системах за допомогою системних гарантій, які пропонує міжнародне право. Конвенції МОП будують мости між державами, що їх ратифікували, будь то в Африці, Європі чи деінде, і допомагають їм говорити спільною мовою у сфері соціальних і трудових прав. Конвенції МОП забезпечують спільне розуміння змісту соціальних прав у багатосторонній системі, що, в свою чергу, також слугує основою для міжнародної допомоги в цілях розвитку. Ратифікація та імплементація конвенцій МОП також може стати важливим орієнтиром для ефективного функціонування регіональних координаційних ініціатив, таких як Африканський механізм експертної оцінки, розроблений в рамках Нового партнерства для розвитку Африки. З цієї точки зору, центральна роль, яку відіграє Комітет експертів із застосування конвенцій та рекомендацій (Комітет експертів є незалежним органом, що складається з 20 національних і міжнародних експертів високого рівня, які вивчають застосування конвенцій, протоколів і рекомендацій МОП державами-членами МОП) (далі - SEACR) у забезпеченні узгодженості між міжнародними та регіональними зобов'язаннями, що впливають з інструментів соціального забезпечення МОП та Європейського кодексу соціального забезпечення (далі - ECSS), може також надихати інші регіональні зусилля, спрямовані на розвиток систем соціального забезпечення в перспективі міжнародно-визнаних стандартів.

Як і інші економічні, соціальні та культурні права, право на соціальне забезпечення досягається поступово, відповідно до рівня економічного і соціального розвитку держави та наявних фінансових ресурсів. Пакт Організації Об'єднаних Націй про економічні, соціальні та культурні права передбачає, що держави-учасниці зобов'язані вживати заходів щодо забезпечення поступового здійснення визнаних у Пакті прав шляхом розробки середньострокових і довгострокових стратегій і програм у максимальних межах наявних ресурсів, у тому числі в порядку міжнародної допомоги та співробітництва (стаття 2(1)). Хоча концепція «поступового здійснення» надає державі певну свободу дій у досягненні повної реалізації права, Комітет Організації Об'єднаних Націй з економічних, соціальних і культурних прав (далі - ЕСКП) на практиці вимагає від держав-учасниць продемонструвати, що вони рухаються до цієї мети якнайшвидше та ефективніше. Прогресивна реалізація також передбачає, що держави

повинні в цілому уникати «будь-яких навмисних регресивних заходів», які зменшують охоплення або рівень виплат, що надаються в рамках системи соціального забезпечення.

У 2007 році Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав визначив вищезазначені зобов'язання держав-учасниць як зобов'язання поважати, захищати та реалізовувати право на соціальне забезпечення. Зобов'язання поважати вимагає від держав утримуватися від прямого чи опосередкованого втручання у здійснення права на соціальне забезпечення. Зобов'язання захищати вимагає від держав запобігати втручанням третіх сторін у це право, а зобов'язання здійснювати - вживати необхідних заходів для повної реалізації права на соціальне забезпечення [2].

Визначаючи вищезазначені зобов'язання держави, Комітет ООН з ЕСКП використав як джерело міжнародного права стандарти соціального забезпечення МОП, які покладають на державу загальну відповідальність за створення та управління системою соціального забезпечення. На відміну від інструментів прав людини, стандарти МОП розглядають соціальне забезпечення не як індивідуальне право, а як соціальний інститут, що регулюється власною законодавчою базою, у більшості випадків відмінною від трудового права. З роками цей нормативний масив перетворився на окрему галузь міжнародного права, кодифіковану на принципах, встановлених Конвенцією № 102. Взаємодія між міжнародним правом соціального забезпечення та правом прав людини стала рушієм прогресивного розвитку соціального забезпечення в усьому світі, підкріплюючи права людини мінімальними стандартами захисту.

У той час як документи з прав людини насамперед встановлюють індивідуальні права, які для того, щоб бути ефективними, повинні бути гарантовані державою, документи МОП безпосередньо зосереджені на зобов'язанні держави забезпечувати виплати по соціальному забезпеченню тим, хто має на них право. У 2001 році Міжнародна конференція праці визнала соціальне забезпечення основним правом людини і фундаментальним засобом для створення соціальної згуртованості. Таким чином, видається, що в той час як Комітет ООН з ЕСКП рухається в напрямку підходу до соціальної відповідальності держави, якого дотримується МОП, МОП рухається в напрямку підходу до соціального забезпечення, заснованого на правах людини, якого дотримується Комітет ООН з ЕСКП [3]. Взаємодоповнюваність цих підходів у деяких випадках прямо визнається

міжнародними документами, що передбачають соціальне забезпечення як право людини та обов'язок держави. Наприклад, Європейська соціальна хартія розглядає соціальне забезпечення двічі: в той час як частина I Хартії встановлює право всіх працівників та їхніх утриманців на соціальне забезпечення, частина II передбачає обов'язок держави створювати та підтримувати систему соціального забезпечення. Необхідність обох підходів та їх взаємодоповнюваність очевидна і добре відома. Проблема, яку необхідно вирішити, полягає в тому, щоб перетворити цю взаємодоповнюваність на ефективний інструмент управління для держави і на гідний рівень соціального захисту для людини.

Необхідно говорити про поєднання соціального забезпечення, демократії та верховенства права Зв'язок між загальним соціальним забезпеченням і концепціями прав людини, демократії та верховенства права найкраще можна зрозуміти, звернувшись до понять людської гідності та соціальної згуртованості. Права людини встановлюють цілі для розвитку суспільства, визнаючи цінність і гідність кожної людини. Демократія ґрунтується на ідеї, що реалізація цих цілей вимагає політичної системи, в якій кожна людина має рівну свободу керувати або обирати, ким керувати, і має моральний обов'язок відповідально приймати рішення щодо управління суспільними справами. Режим верховенства права перетворює моральний обов'язок на юридичні права та обов'язки і робить демократичну систему стійкою з точки зору дотримання правил гри та належної правової процедури. Історія після Другої світової війни показала, що ця політико-правова архітектура процвітала в суспільствах, які характеризувалися високою соціальною згуртованістю і справедливістю, що прагнули ліквідувати нужду і позбавлення робітничих класів шляхом створення універсальних систем соціального забезпечення. У 2001 році Міжнародна конференція праці визнала ефективність такого поєднання для зростання і розвитку сучасних суспільств.

Вона дійшла висновку [4], що соціальне забезпечення є невід'ємною частиною державної соціальної політики як важливий інструмент забезпечення соціальної згуртованості, соціального миру та запобігання бідності. Завдяки національній солідарності та справедливому розподілу тягаря соціальне забезпечення може сприяти утвердженню людської гідності, рівності та соціальної справедливості. Воно також важливе для політичної інклюзії, розширення прав і можливостей та розвитку демократії.

Соціальне забезпечення зміцнює соціальну згуртованість, сприяючи солідарності між активними та неактивними членами суспільства, між багатими та бідними, між теперішніми та майбутніми поколіннями. Вона також зменшує ризик соціальних і політичних потрясінь та сприяє більш стабільному розвитку демократичних інститутів і верховенства права.

Історично демократичні форми управління розвивалися через товариства взаємодопомоги та схеми добровільного страхування, які ґрунтуються на вільній та відповідальній участі людей у захисті свого добробуту та гідності. Свобода об'єднання та право на організацію відіграли важливу роль у цьому процесі. Не випадково, що визнання важливості соціального забезпечення та розширення його охоплення відбулося в багатьох країнах під час переходу від диктатури до демократичного ладу. Так було, наприклад, в Італії після Другої світової війни та в Південній Африці після падіння режиму апартеїду. З іншого боку, коли людині забезпечено базовий рівень життя і здоров'я, це збільшує можливість її участі в демократичній системі і повної реалізації прав людини. Соціальне забезпечення для всіх необхідне для того, щоб гарантувати кожній людині гідний рівень життя, коли певні непередбачувані обставини роблять її нездатною отримувати дохід. Це також є причиною того, що соціальне забезпечення зазнало значного розвитку в правових системах, які надають високу цінність людській гідності і де основні права людини отримують все більше визнання.

Системи соціального забезпечення є одним з найпотужніших інституційних проявів соціальної солідарності. Просування соціального забезпечення як права людини, надання допомоги та соціального захисту виявляється дуже ефективним інструментом для розширення охоплення соціальним забезпеченням через активізацію ролі громадянського суспільства та соціальних партнерів. Це, швидше за все, станеться в правових суспільствах, де правова культура та послуги, заходи примусу та судові процедури значно посилюють переговорну силу неурядових організацій та місцевих громад по відношенню до національних бюрократичних структур та інших владних центрів. Підхід до соціального забезпечення, що базується на правах людини, також розширює можливості людей захищати себе від соціальних ризиків. Поширення «правосвідомості» в громадах може сприяти мобілізації громадян проти різних форм дискримінації та розколу і допомогти створити своєрідний «соціальний консенсус»

щодо мети соціального забезпечення для всіх. Розширення можливостей бенефіціарів є одним з основних принципів належної практики сприяння доступу до соціальних прав [6]. Підхід, спрямований на розширення можливостей, передбачає, наприклад, розвиток підприємництва в умовах загрози безробіття або зміцнення соціального капіталу шляхом створення сприятливих умов для розвитку мереж. Індивідуальне та колективне розширення прав і можливостей, тобто людський та соціальний капітал, взаємно підтримують один одного. Об'єднання різних суб'єктів дозволяє створити зв'язок між ініціативами на мікрорівні та зобов'язаннями на макрорівні з метою забезпечення сталості. Для того, щоб забезпечити довготривалу стійкість, важливо, щоб заходи з розширення прав і можливостей включали широкий спектр учасників і постійно фінансувалися. Крім того, надання людям можливості стати менш вразливими шляхом забезпечення належного навчання, освіти та охорони здоров'я також має наслідком зменшення потреб у витратах на соціальну та іншу допомогу в майбутньому.

Ефективний доступ до соціальних прав, включаючи право на соціальне забезпечення, є частиною бачення того, що означає «розвиток» у глобальну епоху і яким має бути основний показник для вимірювання його людського та соціального вимірів. Відсутність визнання соціальних прав означає довгострокові і, можливо, більші зобов'язання в економічному, соціальному плані та в плані розвитку, на відміну від негайної короткострокової економії, пов'язаної з відсутністю визнання соціальних прав. В епоху глобалізації необхідно розглядати витрати як такі, що мають національний, регіональний та міжнародний вимір. Нехтування соціальними правами призводить до продуктивних втрат для економіки, втрат соціального та людського капіталу, які несуть цілі суспільства на всіх рівнях: держава, громади, волонтерський сектор, сім'ї, підприємства та окремі громадяни. Це також посилює нерівність, перетворюючи на приватні інтереси ресурси, які могли б бути створені за рахунок державних видатків і призначатися як суспільні блага. Відмова в доступі до соціальних прав також ставить під загрозу соціальну стійкість, нехтуючи соціальною згуртованістю.

Таким чином, ефективний доступ до соціальних прав є інвестицією в соціальну справедливість з високою нормою прибутку не лише в соціальному, а й в економічному плані, і становить незамінний і міцний фундамент для сталого і мирного розвитку для всіх. Необхідність зміцнення

основних соціальних прав за допомогою політики, що відповідає основоположним принципам МОП і правам у сфері праці, була також підтверджена в контексті G20, щоб гарантувати, що глобальне зростання принесе користь широкому загалу. Міжнародні трудові права та права на соціальне забезпечення сприяють побудові культури соціального діалогу, що є особливо корисним у кризові періоди [5].

Якщо спочатку питання прав людини і розвитку розглядалися як окремі сфери, то поступово акцент був зроблений на принципі неподільності прав людини, визнаному на Всесвітній конференції з прав людини 1993 року у Відні, і на колективному зобов'язанні всіх держав створювати справедливе і рівноправне міжнародне середовище для реалізації права на розвиток. Підхід до розвитку, заснований на правах людини, ставить цінності в основу нормативної бази, щоб орієнтувати національні та міжнародні дії і привнести етичний і моральний вимір у забезпечення реалізації цих прав. Узгоджений на міжнародному рівні набір норм забезпечує громадянам міцнішу основу для пред'явлення вимог до своїх держав, оскільки згідно з міжнародним правом держава є головним носієм обов'язків щодо дотримання прав людей, які проживають у межах її юрисдикції. Основна ідея, що лежить в основі прийняття підходу до соціального забезпечення, заснованого на правах людини, полягає в тому, що політика та інститути соціального забезпечення повинні чітко ґрунтуватися на нормах і цінностях, викладених у міжнародних договорах з прав людини, які були ратифіковані практично всіма країнами світу. Підкріплені загальновизнаними моральними цінностями і підкріплені юридичними зобов'язаннями, права людини забезпечують нормативну основу для розробки національної та міжнародної політики, в тому числі стратегій розвитку соціального забезпечення. Однією з причин, чому система прав людини є переконливою для реалізації права на соціальне забезпечення, є те, що вона має потенціал для розширення можливостей людей шукати ефективні гарантії соціального забезпечення.

Висновки. Права ґрунтуються на юридичних, а іноді й етичних зобов'язаннях і є «засобом підвищення підзвітності державних організацій своїм громадянам і, відповідно, збільшення ймовірності того, що політичні заходи будуть реалізовані на практиці». Законодавчі інструменти, що гарантують право на соціальне забезпечення на основі міжнародних стандартів, забезпечують потенційно більш ефективний і потужний підхід до реалізації

цього права в контексті розвитку. Підтримка узгодженого на міжнародному рівні законодавства змінює погляд на право на соціальне забезпечення з боку агентств розвитку та національних урядів, тим самим легітимізуючи більш прогресивний і гуманістичний підхід до розвитку.

Найважливішим джерелом додаткової цінності підходу, заснованого на правах людини, є акцент, який він робить на підзвітності політиків та інших суб'єктів, чії дії впливають на права людей. Права передбачають обов'язки, а обов'язки вимагають підзвітності. Існування ефективних механізмів підзвітності знаменує собою перехід від благодійності до претензій. Ефективність доступу до соціальних прав зрештою пов'язана з чітким, зрозумілим та інклюзивним формулюванням соціальних прав, а також з можливістю захисту цих прав у судовому порядку. Здійснюваність має на меті гарантувати, що кожна людина ефективно отримує вигоди від своїх прав. У цьому відношенні, однією з особливостей соціальних прав є їх беззаперечна колективна сфера дії поряд з їх очевидною індивідуальною сферою дії. Тому колективні дії бенефіціарів можуть допомогти в їх ефективній реалізації, якщо ми хочемо підвищити рівень захищеності соціальних прав.

Література

1. Social security and the rule of law URL: https://labordoc.ilo.org/discovery/fulldisplay?context=L&vid=41ILO_INST:41ILO_V1&search_scope=ALL_ILO&tab=Everything&docid=alma994637243402676
2. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, general comment No. 19: The right to social security (Article 9 of the Covenant), 4 Feb. 2008, E./C.12/GC/19, paras 43-51.
3. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, general comment No. 19
4. Accelerating a job-rich recovery in G20 countries: Building on experience, an ILO report, with substantive contributions from the OECD, to the Meeting of G20 Labour and Employment Ministers, 20-21 April 2010, Washington, DC.
5. C. Ferguson: "Global social policy principles: Human rights and social justice", London, DFID, 1999, p. 23.
6. ILO: "Social protection as a productive factor", GB.294/ESP/4, Geneva, Nov. 2005.

*Пунтус Д. А.,
доктор філософії права,
помічник судді*

Черкаського окружного адміністративного суду

ЮРИДИЧНА ДОПОМОГА В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ: АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ПРАВОВИХ РЕГУЛЯЦІЙ

Андреев Д. О.

Стаття досліджує правові основи та механізми надання правової допомоги в Україні, зокрема відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Закону України «Про безоплатну правову допомогу». Аналізуються функції та роль адвокатури як недержавного самоврядного інституту, що забезпечує професійну правову допомогу. Розглядаються види безоплатної правової допомоги, включаючи первинну та вторинну правову допомогу, їх зміст та обсяг. Особлива увага приділяється процедурі судового контролю за виконанням судових рішень та ролі адвокатів у цьому процесі. Досліджується представництво інтересів фізичних та юридичних осіб у суді, включаючи самопредставництво та законне представництво. Стаття підкреслює важливість забезпечення доступу до правової допомоги для всіх громадян, як основи для захисту їх прав, свобод та інтересів, особливо у сфері адміністративного судочинства. Наведені рекомендації спрямовані на подальше вдосконалення системи правової допомоги в Україні та підвищення її ефективності. Наголошено на тому, що держава виконала міжнародні зобов'язання, визначивши на законодавчому рівні статус, умови та методи надання правничої допомоги. Це був важливий крок у забезпеченні доступу всіх фізичних осіб до професійної правової допомоги, оскільки правосуддя, зокрема адміністративне правосуддя, не повинно бути доступним лише для тих членів суспільства, які можуть оплатити юридичну допомогу. В іншому випадку частина громадян залишається поза правовим регулюванням, що може призвести до відсутності поваги до закону. Як висновок, сказано про те, що в нашій країні існують не лише добрі нормативні основи, але й реальні механізми забезпечення громадянських прав на високоякісну професійну правову допомогу в адміністративному судочинстві, зокрема на етапі судового контролю за виконанням судових рішень у справах адміністративного характеру.

Ключові слова: надання правової допомоги, адміністративне судочинство, адміністративне право, права і свободи громадян, правове регулювання.

Andreiev D. O. Legal assistance in administrative cases: analysis of current trends and legal regulations

The article examines the legal framework and mechanisms for providing legal aid in Ukraine, in particular, in accordance with the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" and the Law of Ukraine "On Free Legal Aid". The author analyzes the functions and role of the Bar as a non-governmental self-governing institution providing professional legal aid. The author examines the types of free legal aid, including primary and secondary legal aid, their content and scope. Particular attention is paid to the procedure of judicial control over the execution of court decisions and the role of lawyers in this process. The article also examines the representation of individuals and legal entities in court, including self-representation and legal representation. The article emphasizes the importance of ensuring access to legal aid for all citizens as a basis for protecting their rights, freedoms and interests, especially in the field of administrative proceedings. The recommendations provided are aimed at further improving the legal aid system in Ukraine and increasing its effectiveness. The author emphasizes that the State has fulfilled its international obligations by defining the status, conditions and methods of legal aid provision at the legislative level. This was an important step in ensuring access to professional legal aid for all individuals, as justice, including administrative justice, should not be available only to those members of society who can pay for legal aid. Otherwise, some citizens are left outside the legal framework, which can lead to a lack of respect for the law. In conclusion, it is said that in our country there are not only good regulatory frameworks, but also real mechanisms for ensuring civil rights to high-quality professional legal aid in administrative proceedings, in particular at the stage of judicial control over the execution of court decisions in administrative cases.

Keywords: legal aid, administrative proceedings, administrative law, rights and freedoms of citizens, legal regulation.

Постановка проблеми. Правове регулювання права сторін на юридичну допомогу має важливе значення не лише для адміністративного судочинства, але й для всіх видів судових процесів. Звертаю увагу на статтю 16 Кодексу адміністративного судочинства України, яка визначає, що всі учасники справи мають право на користування юридичною допомогою. Згідно зі статтею 42 цього Кодексу, до учасників справи відносяться сторони, а статтею 46 передбачено, що стороною може бути як фізична, так і юридична особа.

У той же час, в статтях 29 та 59 Конституції України акцентується на право на юридичну допомогу лише для фізичних осіб. Ця відмінність положень адміністративного судочинства від конституційних положень, на мою думку, показує, що норми Кодексу адміністративного судочинства України більш повно відображають загальну концепцію права на юридичну допомогу в судовому процесі.

Згідно зі статтею 1312 Основного Закону, для надання професійної юридичної допомоги в Україні існує адвокатура. Тільки адвокат може представляти іншу особу в суді, а також здійснювати захист від кримінального обвинувачення.

Конституційне право на юридичну допомогу є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина. Серед функцій цього права слід виділити превентивну, яка спрямована на попередження можливих порушень чи незаконних обмежень прав і свобод людини і громадянина з боку державних органів та їх посадових осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у розвиток юридичної допомоги зробили такі науковці: В. Авер'янов, Т. Гуржій, Ю. Шемшученко, В. Колпаков, Т. Коломоєць, О. Соколенко, О. Литвин, О. Синявська, С. Стеценко, М. Вербеньський, Р. Куйбіда, Я. Лазур, А. Куліш та інші. Їхні дослідження та наукові праці стали фундаментом для подальшого розвитку та вдосконалення системи надання правової допомоги в Україні. Адаптація національного законодавства до вимог Європейського Союзу є важливим напрямком, який потребує проведення ґрунтовних наукових досліджень з метою вдосконалення чинного законодавства. Це включає аналіз правових норм, їх адаптацію та гармонізацію з європейськими стандартами, що сприяє підвищенню ефективності правової допомоги та захисту прав громадян в адміністративних справах.

Метою статті є всебічний аналіз правових основ та механізмів надання правової допомоги

в Україні, включаючи роль та функції адвокатури, різновиди безоплатної правової допомоги, та процесуальні аспекти представництва інтересів фізичних та юридичних осіб у суді. Стаття також спрямована на висвітлення важливості доступу до професійної правової допомоги для забезпечення ефективного захисту прав, свобод та інтересів громадян, а також надання рекомендацій щодо вдосконалення системи правової допомоги та підвищення її ефективності в контексті адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Юридична допомога в адміністративних справах є важливим елементом правового забезпечення громадян та юридичних осіб в умовах сучасного суспільства. Адміністративне судочинство спрямоване на захист прав, свобод та інтересів осіб від порушень з боку органів державної влади та місцевого самоврядування. У цьому контексті важливу роль відіграє забезпечення доступу до професійної правової допомоги, що є основоположною гарантією правової держави та верховенства права.

Згідно із статтею 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII від 06 червня 2016 року, кожна особа має право на професійну правову допомогу [5]. У випадках, визначених законом, держава забезпечує її безоплатно. Для цієї мети діє адвокатура. Забезпечення права на захист від кримінального обвинувачення та представництво в суді здійснюються адвокатом, за винятком випадків, установлених законом.

Адвокатура України є недержавним самоврядним інститутом, який забезпечує захист, представництво та інші види правової допомоги на професійній основі. Адвокати України мають право здійснювати адвокатську діяльність.

Адвокатська діяльність - це незалежна професійна діяльність адвоката, спрямована на захист, представництво та надання іншої правової допомоги клієнтам [3].

Також, згідно зі статтею 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» № 3460-VI від 02 червня 2011 року, безоплатна правова допомога - це правова допомога, яка гарантується державою та надається за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел [4].

Цей Закон визначає систему надання безоплатної правової допомоги, яка включає Координаційний центр з надання правової допомоги, суб'єкти надання безоплатної первинної правової допомоги та суб'єкти надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Безоплатна правова допомога поділяється на первинну та вторинну. Первинна допомога включає надання правової інформації, консультацій, складання заяв та інших документів, а також допомогу в забезпеченні доступу до вторинної правової допомоги. Вторинна правова допомога охоплює захист прав та інтересів, представництво осіб у судах, інших державних органах та органах місцевого самоврядування.

Безоплатна первинна правова допомога включає надання правової інформації, консультацій, складання заяв та інших документів, а також допомогу в забезпеченні доступу до вторинної правової допомоги та медіації.

У свою чергу, безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг: захист прав та інтересів, представництво осіб у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами.

Таким чином, держава виконала міжнародні зобов'язання, визначивши на законодавчому рівні статус, умови та методи надання правничої допомоги. Це був важливий крок у забезпеченні доступу всіх фізичних осіб до професійної правової допомоги, оскільки правосуддя, зокрема адміністративне правосуддя, не повинно бути доступним лише для тих членів суспільства, які можуть оплатити юридичну допомогу. В іншому випадку частина громадян залишається поза правовим регулюванням, що може призвести до відсутності поваги до закону.

Щодо видів правничої допомоги, слід зазначити наступне: вона є різноманітною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складання позовів та звернень, довідок, заяв, скарг, а також представництво в судах та інших державних органах.

Особливу увагу варто приділити правничій допомозі на етапі судового контролю за виконанням судових рішень. Законодавством передбачена процедура такого контролю. Спочатку позивач може звернутися до суду з проханням зобов'язати суб'єкт владних повноважень подати звіт про виконання ухваленого рішення у випадку його задоволення.

У разі невиконання рішення та неподання звіту, позивач має право подати клопотання до суду щодо накладення штрафу на відповідача за невиконання рішення та неподання звіту про його виконання. У разі подальшого невиконання рішення, позивач може подати клопотання про накладення штрафу повторно, причому в більшому розмірі.

Це дозволяє зрозуміти, що фізичні особи, які звернулися до адміністративного суду, потребують кваліфікованої правової допомоги на всіх етапах судового процесу, особливо на завершальному.

Щодо правової допомоги для юридичних осіб, Кодексом адміністративного судочинства України передбачено, що вони беруть участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу або іншу уповноважену особу, яка діє від імені юридичної особи. Держава, Автономна Республіка Крим або територіальна громада також беруть участь у справі через відповідний орган, який діє від їх імені. У обох випадках може бути призначений представник.

Отже, для юридичних осіб, суб'єктів владних повноважень, правова допомога може забезпечуватися через самопредставництво - коли відповідна особа із числа працівників юридичної особи призначається для представлення інтересів в суді. Повноваження цієї особи має бути підтверджено відповідними документами.

Аналізуючи цю норму закону, видно, що участь особи у справі та визнання її належною участі у виконанні будь-яких інших процесуальних прав, передбачених статтею 44 Кодексу адміністративного судочинства України [1], можливі, якщо обидві ці умови виконуються одночасно. Отже, для визнання особи, що діє в порядку самопредставництва, необхідно, щоб її право діяти від імені відповідної юридичної особи (суб'єкта владних повноважень без правової особи) чітко визначалося відповідним законом, положенням або трудовим договором (контрактом) без необхідності додаткового уповноваження.

Крім того, для ефективного представництва в суді така особа повинна мати достатні навички для надання професійної правової допомоги.

Також важливо пам'ятати про законне представництво. Згідно зі статтею 56 Кодексу адміністративного судочинства [1], права, свободи та інтереси неповнолітніх та непрацездатних фізичних осіб, а також фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, захищаються у суді їхніми законними представниками - батьками, усиновлювачами, опікунами або іншими особами, визначеними законом.

Суд з метою захисту прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб, які досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, непрацездатних фізичних осіб і фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, може залучати їхніх законних представників до участі

у справі. Законний представник самостійно здійснює процесуальні права та обов'язки сторони або третьої особи, яку він представляє, діючи в її інтересах [6, с. 93].

Отже, аналізуючи суть та різновиди правової допомоги з урахуванням ефективного захисту прав громадян у сфері адміністративного судочинства під час виконання судових рішень, можна висунути твердження, що в нашій країні існують не лише добрі нормативні основи, але й реальні механізми забезпечення громадянських прав на високоякісну професійну правову допомогу в адміністративному судочинстві, зокрема на етапі судового контролю за виконанням судових рішень у справах адміністративного характеру. Проте, хочемо відзначити, що захист прав, свобод і інтересів громадян у сфері адміністративного судочинства починається з них самих, а точніше - з їхньої відповідальності та бажання захищати свої права та інтереси.

Висновки. Відповідно до українського законодавства, кожна особа має право на професійну правову допомогу. Це право є фундаментальним для забезпечення справедливості та рівності перед законом, особливо в умовах адміністративного судочинства. Адвокатура в Україні є ключовим інститутом у системі надання правової допомоги, що забезпечує захист, представництво та інші види правової підтримки на професійній основі. Адвокатська діяльність є незалежною та професійною, що гарантує високий рівень правового захисту для громадян та юридичних осіб. Держава забезпечує безоплатну правову допомогу у визначених законом випадках, що є важливим елементом соціальної справедливості. Система безоплатної правової допомоги включає як первинну, так і вторинну правову допомогу, що охоплює широкий спектр послуг від консультацій до представництва в судах. Процесуальні норми забезпечують можливість представництва інтересів фізичних та юридичних осіб у судах як через адвокатів, так і через самопредставництво відповідних

уповноважених осіб. Це дозволяє гнучко підходити до захисту прав залежно від конкретної ситуації та потреб сторін. В Україні створені як нормативні основи, так і реальні механізми для забезпечення високоякісної правової допомоги. Важливою є відповідальність самих громадян за захист своїх прав, а також їхня активність у використанні наданих можливостей для правового захисту. Для підвищення ефективності системи правової допомоги рекомендується продовжувати вдосконалення законодавчої бази, забезпечувати доступність правової допомоги для всіх верств населення та підвищувати професійний рівень адвокатів і інших надавачів правової допомоги. Таким чином, забезпечення доступу до професійної правової допомоги є ключовим фактором у захисті прав, свобод та інтересів громадян в Україні, що сприяє зміцненню верховенства права та справедливості в суспільстві.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV: із зм. і доп. станом на 27.04.2021 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36. № 37. Ст. 446.
2. Конституція України від 28.06.1996 року. ВВР України. 1996. №30. ст.141.
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року. *Офіційний вісник України*. 2012. № 62. ст. 2509.
4. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року. ВВР України. 2011. № 51. ст. 577.
5. Про судоустрій і статус суддів : Закон України № 1402-VIII від 6 червня 2016 року *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545.
6. Тищенко І. О. Адміністративно-правові аспекти надання безоплатної правової допомоги. Матеріали регіонального круглого столу (ДДУВС, 19.11.2020), С. 93-94.

*Андреев Д. О.,
кандидат юридичних наук, помічник судді*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

Барба В. Є.

В статті проаналізовано забезпечення національною поліцією прав і свобод громадян. Встановлено, що незважаючи на воєнний стан з 2022 року Україна продовжує шлях інтеграції. На шляху реформування та становлення держави України в цілому та окремих її структурних елементів особлива увага приділяється забезпеченню прав та свобод громадян. В умовах сьогодення продовжується здійснюватися судова реформа, реформування державного апарату та антикорупційних органів, направлені на безумовне дотримання принципів верховенства права, рівності конституційних прав і свобод та справедливості для всіх громадян. Сьогодні Україна, як зазначив Уповноважений з прав людини, не лише перебуває у війні та обороняє країну Євросоюзу від війни на їхній території, а й є «полігоном» для напрацювання нових правил стримування агресора, які могли б припинити геноцидні наміри і масові порушення прав людини, а також унеможливили такі випадки надалі в будь-якій частині світу. Тортури, сексуальне насильство стосовно жінок, чоловіків і дітей, позасудові страти, насильницькі зникнення, депортації та примусові переміщення стали реаліями життя людей, які залишилися на територіях, окупованих РФ, без жодної змоги бути захищеними міжнародним правом [1]. Особлива роль у боротьбі з порушеннями прав та свобод людини відводиться Національній поліції України.

Визначено, що особовий склад Національної поліції, в умовах воєнного стану переведено на посилений варіант службової діяльності, значно розширено їх повноваження які не характерні для виконання в мирний час, так вони забезпечують та здійснюють заходи правового режиму воєнного стану, а саме, щоденно безперервно реагують на заяви і повідомлення громадян, документують, розкривають та розслідують правопорушення, виявляють тіла закатованих українців, проводять ексгумацію масових поховань, фіксують пошкодження інфраструктурних об'єктів, житла, а також несуть службу на блокпостах, протидіють діяльності диверсійно-розвідувальних груп, здійснюють евакуаційні заходи, здійснюють розмінування деокупованих територій, надають психологічну підтримку людям тощо.

Доведено, що забезпечення Національною поліцією прав і свобод громадян є основою виконання ними своїх функціональних обов'язків, від діяльності яких залежить думка громадян про роботу правоохоронної роботи в цілому. Взаємодія з населенням з контролю за дотриманням прав і свобод громадян, впровадження в поліцейську діяльність найкращих світових практик щодо дотримання прав і свобод громадян значно підвищить ефективність роботи всієї системи.

Ключові слова: права і свободи громадян, забезпечення, Національна поліція, діяльність поліцейських.

Barba V. Ye. Ensuring the rights and freedoms of citizens by the national police

The article analyzes the provision of the rights and freedoms of citizens by the national police. It was established that, despite the state of war, from 2022 Ukraine continues the path of integration. On the path of reforming and establishing the state of Ukraine as a whole and its individual structural elements, special attention is paid to ensuring the rights and freedoms of citizens. In today's conditions, judicial reform, reforming of the state apparatus and anti-corruption bodies, aimed at unconditional observance of the principles of the rule of law, equality of constitutional rights and freedoms, and justice for all citizens, continue to be carried out. Today, as noted by the Commissioner for Human Rights, Ukraine is not only at war and defending the EU countries from war on their territory, but is also a "training ground" for developing new rules for deterring the aggressor, which could stop genocidal intentions and mass violations of human rights. and also made such cases impossible in the future in any part of the world. Torture, sexual violence against women, men and children, extrajudicial executions, forced disappearances, deportations and forced displacements became the realities of life for people who remained in the territories occupied by the Russian Federation, without any possibility of being protected by international law [1]. A special role in the fight against violations of human rights and freedoms is assigned to the National Police of Ukraine.

It was determined that the personnel of the National Police, in the conditions of martial law, was transferred

to a strengthened variant of official activity, their powers, which are not typical for execution in peacetime, were significantly expanded, so they ensure and implement the measures of the legal regime of martial law, namely, they continuously respond to statements and reports of citizens, document, reveal and investigate crimes, discover the bodies of tortured Ukrainians, exhume mass graves, carry out exhumation of mass graves, fix damage to infrastructure facilities, housing, and also serve at checkpoints, oppose the activities of sabotage and intelligence groups, carry out evacuation measures, carry out demining of de-occupied territories, provide psychological support to people, etc.

It has been proven that the National Police's provision of citizens' rights and freedoms is the basis of their performance of their functional duties, on which the citizens' opinion about the work of law enforcement as a whole depends. Interaction with the population to monitor the observance of the rights and freedoms of citizens, the implementation of the best global practices in the police activity regarding the observance of the rights and freedoms of citizens will significantly increase the efficiency of the entire system.

Key words: *rights and freedoms of citizens, security, National Police, activities of police officers.*

Актуальність дослідження. Незважаючи на воєнний стан з 2022 року Україна продовжує шлях інтеграції. На шляху реформування та становлення держави України в цілому та окремих її структурних елементів особлива увага приділяється забезпеченню прав та свобод громадян. В умовах сьогодення продовжується здійснюватися судова реформа, реформування державного апарату та антикорупційних органів, направлені на безумовне дотримання принципів верховенства права, рівності конституційних прав і свобод та справедливості для всіх громадян. Сьогодні Україна, як зазначив Уповноважений з прав людини, не лише перебуває у війні та обороняє країни Євросоюзу від війни на їхній території, а й є «полігоном» для напрацювання нових правил стримування агресора, які могли б припинити геноцидні наміри і масові порушення прав людини, а також унеможливили такі випадки надалі в будь-якій частині світу. Тортури, сексуальне насильство стосовно жінок, чоловіків і дітей, позасудові страти, насильницькі зникнення, депортації та примусові переміщення стали реаліями життя людей, які залишилися на територіях, окупованих РФ, без жодної змоги бути захищеними міжнародним правом [1]. Особлива роль у боротьбі з порушеннями прав та свобод людини відводиться Національній поліції України.

Огляд останніх досліджень. Питанню забезпечення дотримання прав людини в Україні аналізували в своїх працях вчені-адміністративісти В. Авер'янов, О. Бандурка, О. Безпалова, Ю. Битяк, Л. Біла-Тіунова, І. Бородін, В. Гаращук, І. Голосніченко, С. Гусаров, В. Гуславський, В. Демченко, Є. Додін, М. Дорогих, А. Єлістратов, В. Заросило, А. Іванищук, Р. Калюжний, М. Корнієнко, А. Комзюк, В. Коваленко, Л. Коваль, В. Ковальська, В. Колпаков, О. Кузьменко, В. Курило, В. Манохін, Є. Сердюк, В. Петков, В. Плішкін, Ю. Римаренко, Н. Шевченко та інші вчені. На сьогодні питання забезпечення Національною поліцією прав і свобод громадян, потребує деталізації та додаткового вивчення з метою покращання діяльності поліцейських в Україні.

Мета статті полягає в тому щоб здійснити аналіз забезпечення Національною поліцією прав і свобод громадян, визначити найбільш проблемні питання та запропонувати шляхи їх усунення.

Виклад основних положень. Конституція України визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є в Україні найвищою соціальною цінністю. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [2]. Не можемо не погодитись із думкою професора М. Корнієнка, що право на свободу думки і слова є основоположним правом, яким щоденно користується пересічний громадянин, службовець, народний депутат. Із розвитком комунікаційних технологій, таких як, наприклад, Інтернет, виникають питання етичного характеру і безпеки вільного застосування цього права. Також ним зазначено, що стосується ЗМІ, то слід вказати, що вони часто формують загальносуспільну думку про найважливіші події в Україні та за кордоном, дають оцінку діям органів державної влади та місцевого самоврядування та, зважаючи на це, мають бути об'єктивними й неупередженими у власних судженнях, відповідальними за якість інформації [3]. Однак, військова агресія призвела до масового порушення в Україні цих прав та свобод громадян, окупація територій, тортури мирного населення, вчинення військових злочинів є нестабілізуючими чинниками,

з якими активно ведуть боротьбу правоохоронні органи, у першу чергу, Національна поліція України., основним завданням якої є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [4].

Особовий склад Національної поліції, в умовах воєнного стану переведено на посиленій варіант службової діяльності, значно розширено їх повноваження які не характерні для виконання в мирний час, так вони забезпечують та здійснюють заходи правового режиму воєнного стану, а саме, щоденно безперервно реагують на заяви і повідомлення громадян, документують, розкривають та розслідують правопорушення, виявляють тіла закатованих українців, проводять ексгумацію масових поховань, фіксують пошкодження інфраструктурних об'єктів, житла, а також несуть службу на блокпостах, протидіють діяльності диверсійно-розвідувальних груп, здійснюють евакуаційні заходи, здійснюють розмінування деокупованих територій, надають психологічну підтримку людям тощо.

Так, тільки за 2023 рік Національною поліцією вилучено 5 168 одиниць вогнепальної зброї: 17 815 гранат, 16 798 мін, запалів, вибухових пристроїв, понад 1,8 млн набоїв і 2935 кг вибухових речовин. З незаконного обігу вилучено майже 3 тонни наркотиків. Спільно з правоохоронними органами країн ЄС ліквідовано міжнародний наркосиндикат із прибутком 135 млн гривень на рік. Припинено діяльність 92 організованих груп та злочинних організацій, які задіяні в наркобізнесі. Ліквідовано 102 нарколабораторії та знешкоджено 451 наркопритон. У співпраці з військовими адміністраціями та місцевими органами влади Нацполіція продовжує розвиток й вдосконалення системи відеоаналітики, використання якої підвищує ефективність кримінальних розслідувань і забезпечує створення безпечного середовища [5]. Принцип неухильного дотримання прав і свобод людини проходить основою Закону України «Про Національну поліцію». Так, під час виконання своїх завдань поліцейські зобов'язані забезпечувати дотримання прав і свобод людини та їм за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого,

нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У разі виявлення таких дій кожен поліцейський зобов'язаний негайно вжити всіх можливих заходів щодо їх припинення та обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування та наміри їх застосування. У разі приховування фактів катування або інших видів неналежного поводження поліцейськими керівник органу протягом доби з моменту отримання відомостей про такі факти зобов'язаний ініціювати проведення службового розслідування та притягнення винних до відповідальності [4]. Дійсно органи Національної поліції є публічним органом на який звернута особлива увага суспільства, від його діяльності залежить думка громадян про роботу правоохоронної роботи в цілому.

В умовах сьогодення Національною поліцією з метою гарантування безпеки прав затриманих, запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню запроваджено інформаційну підсистему «Custody Records», в основу якої покладено сервісно-орієнтований підхід управління процесами для зменшення навантаження на поліцейських, що дасть їм змогу належно виконувати роботу із затриманими або відвідувачами підрозділу поліції. Введено нову посаду інспектора з дотримання прав людини, який буде здійснювати фіксацію всіх дій стосовно затриманих осіб [6]. Професійно грамотний, мотиваний працівник поліції буде не тільки сам беззаперечно, прозоро виконувати вимоги законодавства, а і показувати приклад наслідування поліцейським, які щойно приступили до служби. Наступним моментом, що значно покращить стан дотримання прав і свобод громадян є цифрова трансформація поліцейської системи, що стане більш прозорою для громадян, унеможливить корупційні прояви та застосування приниження людини, тортур. Дотримання відкритості, прозорості, підзвітності своєї професійної діяльності стане основою для надання ефективної оцінки роботи поліції зі сторони населення, сприятиме у заохоченні останніх співпрацювати для забезпечення публічної безпеки і порядку. Впровадження в поліцейську діяльність найкращих світових практик щодо дотримання прав і свобод громадян значно підвищить ефективність роботи всієї системи.

Висновок. Отже, забезпечення Національною поліцією прав і свобод громадян є основою виконання ними своїх функціональних обов'язків, від діяльності яких залежить думка громадян про

роботу правоохоронної роботи в цілому. Взаємодія з населенням з контролю за дотриманням прав і свобод громадян, впровадження в поліцейську діяльність найкращих світових практик щодо дотримання прав і свобод громадян значно підвищить ефективність роботи всієї системи.

Література

1. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: [A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%A3%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B7%D0%B0_2023_%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text) (дата звернення 11.05.2024 р.)

2. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 11.05.2024р.)

3. Корнієнко М.В. Конституційне право людини і громадянина на свободу думки і слова в Україні: стан наукових досліджень. *Науковий вісник ДДУВС*. 2012. № 3 (62). С. 9-14.

4. Про Національну поліцію. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 11.05.2024 р.)

5. У 2023 році зросла ефективність розкриття поліцейськими тяжких та особливо тяжких злочинів - Андрій Небитов. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/u-2023-rotsi-zrosla-efektyvnist-rozkryttia-politseiskymy-tiazhkykh-ta-osoblyvo-tiazhkykh-zlochyniv-andrii-niebytov> (дата звернення 11.05.2024 р.)

6. Основні досягнення Національної поліції України у межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини. URL: <https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/osnovni-dosyagnennya-prava-lyudini-pershe-pivrichchya-2023.pdf> (дата звернення 11.05.2024 р.)

Барба В. Є.,
orcid.org/0000-0002-6420-6169
доктор філософії з галузі знань «Право»,
старший викладач кафедри
адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПЛАТФОРМ СПІЛЬНОГО ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Бугай М. В.

У статті досліджуються адміністративно-правові аспекти функціонування платформ спільного доступу до інформації (ПСДІ) та платформ спільного доступу до відео (ПСДВ) в Україні. Аналізуючи розвиток правової регуляції цих платформ, автор розглядає їх юридичні характеристики, основні проблеми та перспективи вдосконалення законодавства в цій сфері. Починаючи з огляду історичного контексту, стаття висвітлює основні етапи формування правового регулювання ПСДІ та ПСДВ в Україні. Особливу увагу приділено змінам, що відбулися після прийняття Закону України «Про медіа» в грудні 2022 року, який вперше чітко визначив терміни «платформа спільного доступу до інформації» та «платформа спільного доступу до відео», заклавши основу для подальшого правового регулювання цих категорій.

Автор аналізує, як нововведення в законодавстві допомогли розмежувати ці поняття на основі ключових критеріїв, таких як об'єкт права власності та функціональні можливості платформ. Досліджено окремі міжнародні директиви Європейського Союзу, зокрема Директиву про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку, яка накладає зобов'язання на держави-члени забезпечити справедливу винагороду для авторів і виконавців за використання їхніх творів.

У статті розглянуто адміністративно-правові проблеми, з якими стикаються ПСДІ та ПСДВ в Україні, такі як недостатність національного законодавства, прогалини у правовому регулюванні, а також необхідність інтеграції міжнародних норм для досягнення більш ефективного регулювання цих платформ. У статті запропоновані можливі напрямки для удосконалення правового регулювання, акцентуючи увагу на необхідності створення єдиного правового поля, яке б забезпечувало адекватний захист прав користувачів та стимулювало розвиток цифрових технологій. Зокрема, стаття висвітлює такі аспекти як розмежування понять «платформа спільного доступу до інформації» і «платформа спільного доступу до відео» в контексті нового законодавства України, міжнародні стандарти і директиви ЄС, що регулюють діяльність онлайн-платформ та забезпечують права авторів та проблематику, що виникає

у процесі правового регулювання ПСДІ та ПСДВ в Україні, і необхідність вдосконалення національного законодавства.

Ключові слова: платформи спільного доступу до інформації, правове регулювання, платформи відео контенту, захист авторських прав, цифрові медіа платформи, регулювання онлайн-контенту.

Bugay M. V. Administrative and legal aspects of the operation of information sharing platforms in Ukraine

The article examines the administrative and legal aspects of the functioning of information sharing platforms (ISPs) and video sharing platforms (VSPs) in Ukraine. Analysing the development of legal regulation of these platforms, the author examines their legal characteristics, main problems and prospects for improving legislation in this area. Starting with an overview of the historical context, the article highlights the main stages of formation of legal regulation of PSDPs and VODPs in Ukraine. Particular attention is paid to the changes that took place after the adoption of the Law of Ukraine «On Media» in December 2022, which for the first time clearly defined the terms «information sharing platform» and «video sharing platform», laying the foundation for further legal regulation of these categories.

The author analyses how the legislative innovations helped to distinguish between these concepts based on key criteria, such as the object of ownership and the functionality of the platforms. The author examines certain international directives of the European Union, in particular the Directive on Copyright and Related Rights in the Digital Single Market, which imposes obligations on Member States to ensure fair remuneration for authors and performers for the use of their works.

The article examines the administrative and legal challenges faced by the Ukrainian PSDP and the PSDV, such as the insufficiency of national legislation, gaps in legal regulation, and the need to integrate international norms to achieve more effective regulation of these platforms. The article suggests possible areas for improvement of legal regulation, focusing on the need to create a unified legal framework that would ensure adequate protection of users' rights and stimulate the development

of digital technologies. In particular, the article highlights such aspects as the distinction between the concepts of «information sharing platform» and «video sharing platform» in the context of the new Ukrainian legislation, international standards and EU directives regulating the activities of online platforms and ensuring the rights of authors, and the issues arising in the process of legal regulation of IPR and VSPP in Ukraine, and the need to improve national legislation.

Key words: *information sharing platforms, legal regulation, video content platforms, copyright protection, digital media platforms, online content regulation.*

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні існує потреба в розробці нових підходів до правового регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, що викликано недостатньою адаптованістю національного законодавства до швидкого розвитку цифрових технологій та змінюваних умов інтернет-середовища. Проблеми, що постають в цьому контексті, включають відсутність чітких правових норм, недостатнє узгодження з міжнародними стандартами та необхідність вдосконалення механізмів захисту прав інтелектуальної власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики на загальнотеоретичному рівні досліджувалися рядом вітчизняних науковців таких як: М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, С. К. Бостан, Н. В. Заяць, Б. В. Калиновський, Н. В. Камінська, А. М. Колодій, В. В. Кравченко, І. В. Кушнір, Н. В. Кушаква-Костицька, Л. Р. Наливайко, О. В. Скрипнюк, О. Д. Тихомиров, В. Л. Федоренко та інші.

Метою статті є комплексне дослідження адміністративно-правових аспектів діяльності платформ спільного доступу до інформації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правові аспекти діяльності платформ спільного доступу до інформації в Україні є актуальним та важливим питанням, що вимагає глибокого аналізу та регулювання. Сучасний розвиток інформаційних технологій та зростання кількості цифрових послуг зумовлюють необхідність створення правових рамок, які забезпечать захист прав користувачів, безпеку даних та ефективно функціонування інформаційних платформ. Основними напрямками правового регулювання є забезпечення захисту персональних даних, доступ до публічної інформації та інші інформаційні та цифрові права громадян.

Аспекти адміністративно-правового регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації в Україні є комплексним завданням,

що включає розробку та впровадження ефективних механізмів захисту даних, забезпечення прозорості та доступності інформації, а також дотримання міжнародних стандартів і норм. Це створює підґрунтя для розвитку інформаційного суспільства та підвищення рівня довіри громадян до цифрових послуг та платформ.

Стаття 32 Конституції України передбачає захист від втручання в приватне життя громадян, забороняючи збір, зберігання, використання та розповсюдження конфіденційної інформації про особу без її згоди, за винятком випадків, передбачених законом, і лише з метою забезпечення національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини [1]. Водночас ч. 1 ст. 1 Закону України «Про інформацію», встановлює поняття «інформація», як будь-які дані чи відомості, які можуть зберігатися на різних матеріальних носіях або відображатися у електронному форматі [2].

До 2022 року національне законодавство не мало чітко сформульованих правових норм, що регулювали б діяльність платформ спільного доступу до інформації, їх функціонування та захист персональних даних користувачів. Правове визначення цієї категорії зазвичай ґрунтувалося на теоретичних розробках і наукових дослідженнях, часто запозичених із міжнародного досвіду.

З прийняттям Закону України «Про медіа» в грудні 2022 року, правова ситуація змінилася. У статті 1 законодавець визначив 63 терміни, серед яких було розмежовано дві на перший погляд схожі категорії - платформи спільного доступу до відео та платформи спільного доступу до інформації [3, с. 54-55]. Це розмежування стало важливим кроком у правовому регулюванні медіапростору, забезпечуючи чітке розуміння та відповідальність для різних типів платформ. Законом було встановлено окремі правові режими для кожної з категорій, що дозволяє більш ефективно регулювати їх діяльність та захищати права користувачів.

Для платформ спільного доступу до відео передбачені специфічні вимоги щодо контенту, зокрема обов'язок дотримуватись стандартів авторського права, захисту від піратства та забезпечення безпеки неповнолітніх. Платформи спільного доступу до інформації, в свою чергу, повинні дотримуватись норм, що стосуються збереження конфіденційності даних користувачів, забезпечення достовірності та точності інформації. Прийняття Закону «Про медіа» також означає підвищену відповідальність операторів платформ за контент, який розміщують користувачі.

Це включає обов'язок оперативно реагувати на запити про видалення незаконного або шкідливого контенту та запровадження механізмів контролю і моніторингу. Закон також сприяє розвитку національного інформаційного простору, стимулюючи інновації та забезпечуючи правову визначеність для нових медіапроектів. Завдяки чітко визначеним правовим нормам, платформи спільного доступу до інформації та відео можуть ефективніше працювати, забезпечуючи користувачам якісні та безпечні послуги.

Відповідно до п. 38 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про медіа», платформа спільного доступу до відео (ПСДВ) є сервісом, що спрямований на поширення для широкої аудиторії програм або користувацького відео з метою інформаційного, розважального або навчального характеру. Провайдер такої платформи не несе редакційної відповідальності за зміст відеоматеріалів, якщо їх поширення відбувається через електронні мережі і здійснюється за допомогою автоматичних засобів або алгоритмів, зокрема стосовно відображення, позначення (тегування) та упорядкування послідовності відтворення [4].

Згідно п. 39 ч. 1 ст. 1 відповідного Закону, платформа спільного доступу до інформації (ПСДІ) сервіс, який надає своїм користувачам можливість зберігати та поширювати інформацію для широкого кола осіб за їхнім запитом. При цьому таке зберігання та поширення не є виключною та допоміжною функцією іншого сервісу і обумовлене об'єктивними та технічними умовами, які потребують наявності самої платформи [4].

Вивчення наведених понять дозволяє дійти висновку, що законодавець розмежував категорії на основі декількох ключових критеріїв. По-перше, це тип об'єкта права власності, що потребує захисту: Платформи спільного доступу до відео (ПСДВ) зосереджені на відео-контенті, в той час як Платформи спільного доступу до інформації (ПСДІ) охоплюють різноманітні типи інформації, такі як текстові документи, зображення або аудіофайли. По-друге, функціональні можливості ПСДВ обмежені в порівнянні з більш широкими можливостями ПСДІ, такими як обмін повідомленнями або управління документами. Розподіл за категоріями стає зрозумілим, якщо порівняти, як платформи на зразок YouTube і Vimeo організують інформацію в порівнянні з Facebook і Twitter.

Директиви Європейського Союзу відіграють ключову роль в адміністративно-правовому регулюванні діяльності платформ спільного доступу до інформації. Зокрема, пункт 1 Статті 17 Директиви

про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку передбачає, що держави-члени зобов'язані забезпечити для провайдерів онлайн-контенту обов'язок публічного повідомлення користувачів про доступність завантажених об'єктів авторського права та суміжних прав [5]. Оскільки ПСДВ і ПСДІ здебільшого заробляють на своєму контенті, стаття 18 цієї Директиви накладає на держави-члени ЄС обов'язок забезпечити, щоб автори та виконавці, які ліцензують або передають свої виключні права на використання своїх творів, мали право на адекватну і справедливую винагороду [5].

Для забезпечення безпеки та надійності інформаційних платформ необхідно встановлювати технічні стандарти та протоколи безпеки. Це включає вимоги щодо шифрування даних, автентифікації користувачів, захисту від кіберзагроз та забезпечення безперебійної роботи систем. Такі стандарти повинні бути узгоджені з міжнародними нормами та передовими практиками.

Ефективне регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації потребує постійного моніторингу та нагляду з боку державних органів. Це включає проведення аудитів, перевірок та інспекцій для виявлення порушень та недоліків у діяльності платформ. Моніторинг також допомагає виявляти нові ризики та загрози, що виникають у процесі розвитку технологій. Водночас, держава може гарантувати користувачам таких платформ захист їх прав у разі їх порушення пов'язаного із використанням таких платформ.

Постійний розвиток технологій вимагає адаптації правової бази та вдосконалення законодавства. Це передбачає регулярний перегляд існуючих нормативно-правових актів, розробку нових законів та регуляторних документів, а також врахування досвіду інших країн. Важливим аспектом є забезпечення участі громадськості та експертного середовища у процесі розробки законодавчих ініціатив.

Для ефективного функціонування інформаційних платформ необхідно підвищувати рівень обізнаності користувачів щодо прав та обов'язків, а також основ кібербезпеки.

Враховуючи вищезазначені аспекти, можна зробити висновок, що адміністративно-правове регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації в Україні є багатограним і динамічним процесом. Воно вимагає комплексного підходу, що включає розвиток правової бази, впровадження технічних стандартів, моніторинг і нагляд, а також освітні ініціативи. Лише

за умови дотримання всіх цих вимог можна забезпечити ефективне, безпечне та прозоре функціонування інформаційних платформ, що сприятиме розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Висновки. Підсумовуючи, можна відзначити, що адміністративно-правове регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації має характер гібридного підходу. Сучасне національне законодавство виявляє ряд прогалин і не здатне забезпечити повне правове регулювання всіх аспектів функціонування ПСДВ і ПСДІ. Тому для вирішення цих питань вітчизняні правові норми поєднуються з міжнародними стандартами, що дозволяє більш комплексно охопити проблеми, що постають в процесі використання платформ. Хоча це поєднання призводить до певного поліпшення правового регулювання, воно все ще залишається вкрай недосконалим.

Така ситуація зумовлена кількома факторами. По-перше, швидкі темпи розвитку технологій та постійно змінювана природа онлайн-контенту створюють нові виклики для правового регулювання, з якими національні системи не завжди справляються. По-друге, різниця між національними правовими системами і міжнародними стандартами часто ускладнює процес інтеграції міжнародного досвіду в національне законодавство. По-третє, відсутність єдиного правового поля в межах ЄС і глобального рівня веде до правових розривів і неоднозначностей, які потребують постійного вдосконалення і коригування. Однак, інтеграція міжнародних норм і стандартів в національне законодавство є важливим кроком у розвитку правового регулювання платформ спільного доступу до інформації. Цей процес дозволяє впроваджувати сучасні практики і рішення, що відповідають глобальним тенденціям у сфері медіа і цифрових технологій. Водночас, для досягнення ефективного правового регулювання необхідно продовжувати адаптацію законодавства до нових реалій, розвивати механізми моніторингу та контролю

за діяльністю платформ, а також забезпечувати активний діалог між законодавцями, правозахисниками і представниками індустрії. Таким чином, майбутнє адміністративно-правового регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації в Україні вимагатиме гнучкого і комплексного підходу, який зможе забезпечити ефективну регуляцію та захист інтересів всіх учасників цього процесу. Лише через постійне вдосконалення правових механізмів можна досягти справжнього балансу між захистом прав користувачів та стимулюванням інновацій у сфері цифрових платформ.

Література

1. Конституція України. Законодавство України від 28.06.1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4234>
2. «Про інформацію». Закон України від 02.10.1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text56>
3. Бугай М. В. Адміністративно-правове регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Одеса, 29.03.2024). Одеса, 2024. С. 54-56.
4. «Про медіа». Закон України від 13.12.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20/ed20240211#n6>
5. «Про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив». Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#n229

Бугай М. В.,
orcid.org/0000-0002-6051-9520
аспірант
Одеського державного університету
внутрішніх справ

СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ізбаш К. С., Деревянкін С. Л.

Статтю присвячено дослідженню нормативно-правового забезпечення міграційної політики в умовах дії правового режиму воєнного стану. Досліджено етимологію поняття «міграція» та «міграційна політика». Міграційну політику розглянуто у широкому і вузькому значенні. Проаналізовано погляди вчених з питань державної міграційної політики. Міграційна політика в наукових працях сучасних дослідників трактується досить широко і являє собою особливий вид діяльності держави, спрямований за допомогою різних важелів і методів на управління міграційними процесами.

Здійснено аналіз чинних законодавчих актів України, які складають правову основу міграційної політики України: міжнародних правових актів, Конституції України та національного законодавства у сфері міграції та міграційної політики.

Аргументовано, що прийняття у 1996 році Конституції України стало новим етапом розвитку суспільних відносин у сфері міграційної політики, які спрямовані на забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Встановлено, що норми та приписи Конституції України, які конкретизовані Законами України та значною кількістю підзаконних актів, складають основу нормативно-правового регулювання міграційних процесів в Україні. Зазначено, що значна кількість міжнародно-правових документів регулюють міграційні процеси, які ратифікувала Україна.

Оголошення воєнного стану в Україні, правовий режим якого охопив усю територію нашої держави, став причиною обмежень прав і свобод людини. Відповідно до чинного законодавства на період дії правового режиму воєнного стану конституційні права людини і свободи громадянина і громадянина, які передбачені статтями 30, 32, 33, 34, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 53 Конституції України можуть бути обмежені.

Джерела міграційного законодавства класифіковано на: міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України; Конституцію України; кодекси та закони України; укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України; відомчі нормативні акти міністерств, інших цен-

тральних органів виконавчої влади; нормативні акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: міграція, державна політика, міграційна політика, законодавство, воєнний стан, правовий режим.

Izbash K. S., Dereviiankin S. L. The current state of regulatory and legal support of the migration policy of Ukraine in the conditions of martial law

The article is devoted to the study of regulatory and legal support of migration policy under the conditions of the legal regime of martial law. The etymology of the concepts «migration» and «migration policy» has been studied. Migration policy is considered in a broad and narrow sense. The views of scientists on the issues of state migration policy are analyzed. Migration policy in the scientific works of modern researchers is interpreted quite broadly and represents a special type of state activity aimed at managing migration processes with the help of various levers and methods.

An analysis of the current legislative acts of Ukraine, which constitute the legal basis of the migration policy of Ukraine: international legal acts, the Constitution of Ukraine and national legislation in the field of migration and migration policy, was carried out.

It is argued that the adoption of the Constitution of Ukraine in 1996 became a new stage in the development of social relations in the field of migration policy, which are aimed at ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen. It has been established that the norms and prescriptions of the Constitution of Ukraine, which are specified by the Laws of Ukraine and a significant number of by-laws, form the basis of the regulatory and legal regulation of migration processes in Ukraine. It is noted that a significant number of international legal documents regulate migration processes, which Ukraine has ratified.

It is noted that with the declaration of martial law in Ukraine, the legal regime of which covered the entire territory of our country and became the cause of restrictions on human rights and freedoms. According to the current legislation, during the period of martial law,

the constitutional human rights and freedoms of citizens and citizens, which are provided for by Articles 30, 32, 33, 34, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 53 of the Constitution of Ukraine, may be limited.

Sources of migration legislation are classified into: international legal acts ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine; the Constitution of Ukraine; codes and laws of Ukraine; decrees of the President of Ukraine and resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine; departmental normative acts of ministries, other central bodies of executive power; normative acts of local state administrations and local self-government bodies.

Key words: migration, state policy, migration policy, legislation, martial law, legal regime.

Постановка проблеми та її актуальність.

З початком повномасштабної війни агресія проти нашої країни зумовила значні перетворення в життєдіяльності нашої країни. Негативні наслідки, які пов'язані із бойовими діями, торкнулися усіх сфер суспільного життя. Під час активних бойових дій, що відбуваються на території країни, міграція українців виросла в рази, оскільки війна зумовила переміщення значної кількості громадян України не тільки в межах країни, а й за її межі.

Сьогодні, в умовах глобальних міграційних процесів, активної участі населення України в них, зростає необхідність ефективного державного регулювання міграційної політики, яке є передумовою використання позитивного потенціалу міграції з метою розвитку, мінімізації її негативних наслідків, забезпечення прав і свобод мігрантів та населення загалом. З огляду на це, удосконалення міграційної політики має бути одним із пріоритетів державної політики [6, с. 22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять праці таких вчених, як Б.В. Авер'янов, А.А. Аносенков, О.О. Бандурка, Н.П. Бортник (Тиндик), І.П. Голосніченко, В.В. Ковальська, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, О.А. Малиновська, Т.П. Мінка, В.І. Олефір, Д.В. Приймаченко, К.В. Шкарупа та ін.

Власні дослідження щодо забезпечення міграційної політики в Україні проводили такі сучасні науковці, як: Стрельников А.В., Даниленко-Негара Ю.С. («Нормативне забезпечення міграційної політики в Україні в умовах дії правового режиму воєнного стану», 2024), Голуб В.М. («Міграційні процеси як чинники, що

впливають на стабільність розвитку держави», 2023), Ядловська О. («Особливості міграційної хвилі українців-евакуантів у 2022 р. через військову агресію російської федерації», 2022), Ястремська Н.М. («Проблеми реалізації міграційної політики: українські реалії та застосування досвіду європейського союзу до їх вирішення», 2021), Шапоренко О. («Державна міграційна політика: шляхи регулювання та принципи», 2019), Малиновська О.А. («Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії», 2018), Баламуш М.А. («Державна міграційна політика, державне управління і публічне адміністрування у сфері міграції: співвідношення та суб'єкти реалізації», 2018), які стали фундаментальною основою для подальшого дослідження питань, що розглядаються [4, 11, 13, 14, 15, 16].

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу існуючих наукових поглядів, чинного законодавства України дослідити сучасний стан нормативно-правового забезпечення міграційної політики України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Міграційна політика є ключовим елементом управління міграціями, її інститути та механізми мають суттєве значення в забезпеченні інтересів мігрантів, наданні міграційним процесам організованого, безпечного та інституційного характеру [5, с. 41].

Нормативно-правову основу міграційної політики України складають міжнародні правові акти, Конституція України та національне законодавство у сфері міграції та міграційної політики.

Нормативно-правове забезпечення міграційної політики України гарантується державою та міжнародними нормами права. Низка міжнародно-правових документів регулюють міграційні процеси, серед яких необхідно виокремити міжнародні акти, які ратифікувала Україна, а саме: «Загальна декларація прав людини», «Декларація Міжнародної організації праці основних принципів та прав у світі праці», «Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод», «Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів», «Конвенція про статус біженців», «Європейська соціальна хартія», «Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів», «Міжнародний пакт про громадянські та політичні права» та інші.

Прийняття у 1996 році Конституції України стало новим етапом розвитку суспільних відносин у сфері міграційної політики, які спрямовані

насамперед на утвердження й забезпечення прав і свобод людини та громадянина, що відповідає міжнародно-правовим стандартам. Норми та приписи Конституції України, які конкретизовані Законами України та значною кількістю підзаконних актів, складають основу нормативно-правового регулювання міграційних процесів в Україні.

Стаття 3 Конституції України визначає, що «людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність» [1]. Відповідно до Конституції України громадянам надається право на вільний вибір місця проживання та свободу пересування.

Серед статей Основного закону, які закріплюють та гарантують свободу пересування, вільний в'їзд та виїзд з країни, захист громадян, які знаходяться за кордоном, права іноземців, необхідно звернути увагу на статтю 33: «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом». Важливою складовою є те, що громадяни України не можуть бути позбавлені права в будь-який час повернутися в Україну [1].

Положення п. 10 ст. 92 Конституції закріплюють один із фундаментальних обов'язків держави - утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Право на свободу пересування й вибір місця проживання належить до невід'ємних прав і свобод людини, що зумовлені її природою та не залежить від наявності певного статусу особи в державі.

У контексті досліджуваного питання варто зауважити, що оголошення воєнного стану в Україні, правовий режим якого охопив усю територію нашої держави, став причиною обмежень прав і свобод людини.

Гарантією статті 64 Конституції України є те, що конституційні права і свободи людини і громадянина не підлягають обмеженню, але є виключення щодо цієї норми, що знайшло нормативне закріплення в Основному Законі. Друга частина цієї норми передбачає, що в умовах воєнного чи надзвичайного стану можуть запроваджуватися деякі обмеження прав і свобод із зазначенням періоду, протягом якого діють такі обмеження, та повного

переліку прав, які заборонено обмежувати в ході війни або надзвичайного стану [3, с. 483]. Відповідно до чинного законодавства на період дії правового режиму воєнного стану конституційні права людини і свободи громадянина і громадянина, які передбачені статтями 30, 32, 33, 34, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 53 Конституції України можуть бути обмежені [1].

Таким чином, визначивши головні правові засади міграційної політики, Конституція України забезпечила подальший розвиток правової бази щодо регулювання різноманітних внутрішніх та зовнішніх міграційних процесів, відкрила широке правове поле безпосередньо для мігрантів.

Враховуючи, що упродовж 2022 року і донині на території України ведуться активні бойові дії, чинне законодавство України, що регулює питання запровадження правового режиму воєнного стану та здійснення державного управління за його умов, зазнало значних змін та доповнень.

Законом «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року, яким здійснюється регламентація питання воєнного стану в Україні, встановлено певні межі обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб і визнано такі обмеження невід'ємною частиною дії особливого правового режиму [2].

Правовий аналіз Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 [2], який регулює перелік, умови, строки та межі обмеження конституційних права людини і громадянина, передбачених статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, законних інтересів юридичних осіб, дозволяє стверджувати, що такий Указ є правовою підставою для здійснення обмежень прав людини в Україні в умовах воєнного стану. Однак, незважаючи на всі складнощі сучасних реалій, права людини підлягають виключній охороні [1, 2].

Серед основних підзаконних нормативно-правових актів, які визначають питання міграції, необхідно виокремити: Закони України «Про громадянство», «Про імміграцію», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про зовнішню трудову міграцію», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про закордонних українців», «Про

порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання»; Указ Президента України «Про Концепцію державної міграційної політики»; постанову Кабінету Міністрів України, якою затверджено Положення про Державну міграційну службу України, розпорядження Кабінету Міністрів України, яким схвалено Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року; спільний наказ МВС України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, СБУ «Про затвердження Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства».

Класифікуючи джерела міграційного законодавства, умовно можна поділити їх на види, залежно від органу прийняття. Можна виокремити: міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України; Конституцію України; кодекси та закони України; укази Президента України та постанови Кабінету Міністрів України; відомчі нормативні акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади; нормативні акти місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

З огляду на регулювання певних міграційних інститутів, загальні нормативно-правові акти можна поділити на акти, які регулюють відносини, які виникають з приводу: набуття, втрати громадянства України; імміграції в Україну; еміграції з України; свободи пересування та вільного обрання місця проживання чи перебування; набуття статусу біженця або особи, що потребує допоміжного захисту; протидії нелегальній міграції тощо [8, с. 19].

Таким чином, нормативно-правове забезпечення міграційної політики складає чимала кількість нормативних актів адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального, трудового, фінансового, цивільного, цивільно-процесуального права України. Окремі норми, які безпосередньо стосуються регулювання міграційних правовідносин, законодавцем введено до ряду інших законодавчих актів України. Кожний із цих Законів України заслуговує окремої уваги, їх норми використані при висвітленні конкретних проблем правового регулювання міграційних процесів та практики їх застосування.

Для ґрунтовного дослідження звернемося до генези поняття «міграція», яке походить від

латинського слова «migratio», що означає перехід, переїзд, переселення, від «migrare» - переходити, переїздити, переселятися. Міграція - переміщення населення через кордон тих чи інших територій у межах однієї країни або з однієї країни в іншу із зміною назавжди чи тривалий час постійного місця проживання або з регулярним поверненням до нього [12, с. 641-642].

Однією із визначальних категорій дослідження виступає поняття «міграційна політика». Міграційна політика розглядається у широкому та вузькому розумінні. Міграційна політика в широкому розумінні - це частина соціально-економічної політики держави, що стосується демографії, економіки, праці, зайнятості, захисту прав людини і громадянина. У вузькому розумінні - державний вплив на регулювання міграційних процесів спрямований на те, щоб змінити чисельність, склад, напрям руху та розселення мігрантів, вплинути на їх інтеграцію, характеристики, тісно пов'язані з демографічною та економічною проблематикою [9, с. 40].

На думку Дракохруст Т.В., міграційна політика держави є сукупністю теоретичних положень, цілей і завдань, засобів та методів щодо регулювання внутрішніх і міждержавних процесів переміщення населення. Її характер і спрямованість визначаються соціально-економічною стратегією держави, а також змістом зовнішньої політики на певному етапі розвитку [6, с. 88].

Як слушно зазначає Малиновська О.А., міграційна політика є самостійним напрямом державної політики, що тісно пов'язана з її складниками як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Вона є елементом політики народонаселення та одним із засобів проєктування чисельності та структури населення й трудових ресурсів, частиною соціально-економічної політики, інструментом досягнення її цілей [13, с. 412].

Варто зауважити, що міграційна політика в наукових працях сучасних дослідників трактується досить широко і являє собою особливий вид діяльності держави, спрямований за допомогою різних важелів і методів на управління міграційними процесами. Тому, оцінюючи ефективність державної міграційної політики, слід враховувати не тільки її демографічні результати, але також те, наскільки її реалізація забезпечує збереження соціальної згуртованості суспільства. У міграційній політиці може бути кілька вимірів: економічний, демографічний, політичний, соціальний, а також вимір, що відображає міркування національної безпеки [7, с. 255].

Аналіз чинного законодавства України вказує, що державна міграційна політика направлена на: регулювання міграційних процесів; попередження та запобігання загроз національним інтересам; забезпечення гарантій щодо реалізації прав і свобод людини й громадянина щодо свободи пересування, вибору місця проживання, права вільно залишати територію нашої країни, за винятком обмежень, встановлених законодавством, а також права в'їжджати в Україну її громадянам; захист прав і свобод та законних інтересів іноземців та осіб без громадянства; забезпечення умов для реалізації мігрантами своїх прав, свобод і законних інтересів, виконання обов'язків, передбачених законодавством; недопущення будь-яких проявів дискримінації; протидію незаконній міграції; працевлаштування мігрантів та торгівлю людьми; взаємодію та координацію діяльності державних органів та громадських організацій у сфері міграції на державному та міжнародному рівнях; запобігання процесам міграції населення як усередині країни, так і за її межі за допомогою підтримання співпраці України з державами-партнерами з питань міграційних процесів шляхом взаємовигідної співпраці за загально визнаними принципами та нормами міжнародного права.

Зважаючи на це, українська міграційна політика потребує суттєвих перетворень та подальшої адаптації до європейських стандартів та визнаних міжнародних механізмів регулювання міграційних процесів у рамках реалізації стратегії євроінтеграції України [14, с. 313].

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що сучасні виклики й загрози, які здійснюють вплив на державну міграційну політику, зумовлені соціально-економічними та безпековими аспектами. Державна міграційна політика України в умовах правового режиму воєнного стану базується на міжнародному та національному законодавстві, яке зосереджує формування правових механізмів її забезпечення, а успішна її реалізація створює подальший політичний, соціально-економічний та культурний розвиток нашої держави.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-ВР> (дата звернення: 11.06.2024).
2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон

України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення 07.06.2023).

3. Izbash K. S., Polishchuk M. I. Observance of human and citizen rights and freedoms in the conditions of implementation of marital law in Ukraine. *Міжнародні безпекові студії: управлінські, економічні, технічні, правові, екологічні, інформаційні та психологічні аспекти* : колективна монографія. Тбілісі : Авіаційний Університет Грузії, 2023. С. 480-496.

4. Баламуш М. А. Державна міграційна політика, державне управління і публічне адміністрування у сфері міграції: співвідношення та суб'єкти реалізації. *Правова держава*. 2018. № 30. С. 85-90.

5. Бичай Р. Р. Державна міграційна політика в контексті забезпечення національної безпеки України. дис. ... д-ра філософії : 052 Політологія / Прикарп. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2023. 274 с.

6. Дракохруст Т. В. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної міграційної політики України. дис. ... д-ра юрид. : 12.00.07 / Західноукраїнський нац. ун-т. Тернопіль, 2021. 442 с.

7. Люта І. М. Державне регулювання міграційних процесів в Україні (на прикладі діяльності державної міграційної служби) : кваліфік. робота за другим рівнем вищої освіти (магістр). / Чорном. нац. ун-т імені Петра Могили. Миколаїв. 2022 р. 94 с.

8. Міграційне право України: підручник / за заг. ред. В.В. Ковальської. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2016. 476 с.

9. Сучасна правова енциклопедія / за заг. ред. О.В. Зайчука. Вид. 3-тє, переробл. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 408 с.

10. Ядловська О. Особливості міграційної хвилі українців-евакуантів у 2022 р. через військову агресію російської федерації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спеціальний випуск № 2. С. 188-203. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-188-203.

11. Шапоренко О. Державна міграційна політика: шляхи регулювання та принципи. *Право та державне управління*. 2019. № 2. С. 252-257.

12. Юридична енциклопедія : у 6 т. / гол. ред. Ю.С. Шемчушенко. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Т. 2. 744 с.

13. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ : НІСД, 2018. 472 с.

14. Ястремська Н. М. Проблеми реалізації міграційної політики: українські реалії та застосування досвіду європейського союзу до їх вирі-

шення. *International scientific and practical conference*. Czestochowa, Republic of Poland. April 23-24, 2021. С. 312-315.

15. Стрельников А. В., Даниленко-Негара Ю. С. Нормативне забезпечення міграційної політики в Україні в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 2. С. 413-420. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.62>.

16. Голуб В. М. Міграційні процеси як чинники, що впливають на стабільність розвитку держави. *Проблеми сучасної поліцейстики* : матеріали III наук.-практ. конф.; 11 трав. 2023 р. Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 175-178.

*Ізбаш К. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу
організації наукової роботи
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Дерев'янкін С. Л.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політології і права
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Ковальова Т. І.

Статтю присвячено висвітленню питань, пов'язаних із дослідженням системи адміністративно-правового забезпечення діяльності із запобігання корупції. Проведено аналіз антикорупційного законодавства з метою визначення порядку організації антикорупційної діяльності, її принципів і механізмів реалізації; повноважень суб'єктів, які забезпечують формування та реалізують державну антикорупційну політику; актуальних проблем із зазначеного питання, а також шляхів їх розв'язання. Для аналізу використано різноманітні джерела, зокрема законодавчі акти, наукові публікації та звіти.

В статті наведено обґрунтування найважливішого завдання українського соціуму в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну, а саме - збереження державності та територіальної цілісності з урахуванням викликів, які прийшли із війною, і є серйозною проблемою стабільності та безпеки суспільства, загрозою стійкості правових інститутів, демократичних цінностей та верховенства права. У статті також розглянуто шляхи систематизації діючого законодавства.

Розглянуто основні завдання, функції та права уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції, а також запропоновано комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності системи запобігання корупції, які в свою чергу сприятимуть покращенню рівня довіри до нашої держави з боку міжнародних партнерів і наших громадян.

Акцентовано увагу на необхідності адміністративно-правового забезпечення порядку реалізації антикорупційної політики з метою належного виконання вибраного державою загального стратегічного антикорупційного курсу.

Ключові слова: антикорупційна політика, стратегія, адміністративно-правове забезпечення, запобігання, корупція.

Kovalova T. I. Administrative and legal provision of activities for the prevention of corruption

The article is devoted to the coverage of issues related to the study of the system of administrative

and legal support for corruption prevention activities. An analysis of anti-corruption legislation was carried out in order to determine the order of organization of anti-corruption activities, its principles and implementation mechanisms; powers of entities that ensure the formation and implementation of state anti-corruption policy; actual problems on the specified issue, as well as ways to solve them. Various sources were used for the analysis, including legislative acts, scientific publications and reports.

The article provides a rationale for the most important task of Ukrainian society in the conditions of a full-scale Russian invasion of Ukraine, namely, the preservation of statehood and territorial integrity, taking into account the challenges that came with the war, and is a serious problem of the stability and security of society, a threat to the stability of legal institutions, democratic values and the rule of law. The article also considers ways of systematizing the current legislation.

The main tasks, functions and rights of the authorized units (authorized persons) in matters of prevention and detection of corruption were considered, as well as a set of measures aimed at increasing the effectiveness of the corruption prevention system was proposed, which in turn will contribute to improving the level of trust in our state on the part of international partners and our citizens.

Attention is focused on the need for administrative and legal support for the implementation of the anti-corruption policy in order to properly implement the general strategic anti-corruption course chosen by the state.

Key words: anti-corruption policy, strategy, administrative and legal support, prevention, corruption.

Постановка проблеми. Згідно з даними міжнародної організації «Transparency International», Україна отримала 36 балів із 100 можливих в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index - CPI) за 2023 рік, унаслідок чого наша країна посіла 104 місце поміж 180 країн.

Зростання України на 3 бали - один із найкращих результатів за минулий рік у світі (рис. 1). Також Україна стала однією з 17 країн в CPI у 2023 році, що продемонстрували свій найкращий показник за увесь час [1].

Міжнародною організацією «Transparency International» відмічено, що зростання антикорупційних результатів України навіть під час повномасштабної війни в Індексі сприйняття корупції - 2023 стало можливе завдяки активній роботі антикорупційних та інших державних органів.

14 грудня 2023 року Європейська Рада ухвалила історичне рішення про початок перемовин про вступ України до ЄС. Водночас, Європа та західні партнери очікують від України наступних кроків, які перш за все полягають у нарощуванні спроможностей антикорупційних діяльності щодо запобігання корупції.

Водночас, проблема корупції залишається актуальною в Україні. Так, результати соціологічних досліджень свідчать, що корупція продовжує залишатися в трійці найбільш серйозних проблем в нашій країні. Так вважають понад 64 % українців. На першому місці серед проблем залишається збройна агресія Росії, на другому - висока вартість життя та низькі доходи. Понад 55 % представників бізнесу назвали проблему корупції другою за масштабом після збройної агресії [2].

Отже, актуальність цього питання підтверджується тим, що рекомендації наших партнерів відображають не тільки міжнародний запит до української влади, а й потреби українського суспільства також. Таким чином можна стверджувати, що запобігання корупції є одним з першочергових завдань, яке потребує вжиття дієвих заходів вже зараз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання адміністративно-правового забезпечення діяльності із запобігання корупції займалися такі дослідники, як А. Приходько, В. Приймак, Ю. Дем'ячук, А. Славицька, К. Кирюха, та ін.

Проте, незважаючи на значну кількість праць стосовно організації антикорупційної діяльності, питання розвитку її адміністративно-правового забезпечення потребує додаткового вивчення з урахуванням вимог сьогодення.

Метою статті є узагальнення актуальних питань адміністративно-правового забезпечення діяльності із запобігання корупції, а також пошук шляхів щодо його подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» Національне агентство з питань запобігання корупції є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує

Рис. 1. Результати досліджень за індексом сприйняття корупції в Україні протягом 2013-2023 років

формування та реалізує державну антикорупційну політику [3].

Так, до повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції належать такі як:

проведення аналізу стану запобігання та протидії корупції в Україні, діяльності державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії корупції; статистичних даних, результатів досліджень та іншої інформації стосовно ситуації щодо корупції;

розроблення проектів Антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії;

формування та реалізація антикорупційної політики, розроблення проектів нормативно-правових актів з цих питань;

організація проведення досліджень з питань вивчення ситуації щодо корупції;

координація в межах компетенції, методичне забезпечення та здійснення аналізу ефективності діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції;

погодження антикорупційних програм державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, розробка типової антикорупційної програми юридичної особи, тощо [3].

Антикорупційною стратегією на 2021-2025 роки за результатами аналізу стану корупції в Україні, ефективності антикорупційної політики попередніх періодів, міжнародних стандартів та найкращих світових практик у сфері запобігання та протидії корупції сформульовано такі основні принципи антикорупційної політики на 2021-2025 роки:

1) оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування, реалізація чого передусім передбачає: усунення дублювання повноважень різними органами; тимчасове припинення реалізації малоефективних повноважень, що супроводжуються високим рівнем корупції, до запровадження належних процедур, які мінімізуватимуть відповідні корупційні ризики; усунення випадків реалізації одним і тим самим органом повноважень, поєднання яких створює додаткові корупційні ризики;

2) цифрова трансформація реалізації повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкриття даних як основа для мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності;

3) створення на противагу існуючим корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб;

4) забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, що створює додатковий стримувальний ефект для всіх суб'єктів правовідносин;

5) формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури добросовісності та поваги до верховенства права [4].

Встановлено, що зазначені принципи мають враховуватися:

під час розроблення та впровадження програмних документів Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади з метою забезпечення ефективного запобігання корупції в усіх сферах державної політики;

під час розроблення та впровадження антикорупційних програм публічних інституцій, зазначених у частині першій статті 19 Закону України «Про запобігання корупції», а також у діяльності органів місцевого самоврядування, під час розгляду і прийняття законів Верховною Радою України.

Законодавцем визначено механізм реалізації Антикорупційної стратегії. Так, Антикорупційна стратегія реалізується шляхом виконання відповідної державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії, яку розробляє Національне агентство з питань запобігання корупції з урахуванням особливостей, встановлених Законом, та затверджує Кабінет Міністрів України на термін дії цієї Антикорупційної стратегії.

На виконання зазначених вимог постановою Кабінету Міністрів України

від 4 березня 2023 року № 220 затверджено Державну антикорупційну програму на 2023-2025 роки.

Метою Державної антикорупційної програми є досягнення значного прогресу в запобіганні та протидії корупції, забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх державних органів та органів місцевого самоврядування, а також належного процесу післявоєнного відновлення України. Також зазначено, що її виконання сприятиме подальшій роботі щодо набуття Україною членства в ЄС, Північноатлантичному Альянсі (НАТО), Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [5].

Завданням Державної антикорупційної програми є розв'язання проблем, визначених в Антикорупційній стратегії на 2021-2025 роки, зокрема:

1. Підвищення ефективності системи запобігання і протидії корупції шляхом:

формування та реалізація державної антикорупційної політики;

формування негативного ставлення до корупції;

врегулювання конфлікту інтересів, дотримання загальних обмежень та заборон, правил етичної поведінки;

здійснення заходів фінансового контролю;

забезпечення доброчесності політичних партій та виборчих кампаній;

захисту викривачів корупції;

2. Запобігання корупції у пріоритетних сферах, а саме:

справедливий суд, прокуратура та органи правопорядку;

державне регулювання економіки;

митна справа та оподаткування;

державний та приватний сектори економіки;

будівництво, земельні відносини та інфраструктура;

сектор оборони;

охорона здоров'я, освіта і наука та соціальний захист.

3. Забезпечення невідворотності відповідальності за корупцію:

дисциплінарна відповідальність;

адміністративна відповідальність;

кримінальна відповідальність.

Окремо слід зупинитись на суб'єктах в сфері реалізації антикорупційної політики держави. Відповідно до статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» до спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції належать органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції [3].

Як вже було зазначено, Національне агентство з питань запобігання корупції є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику. Широкий спектр його повноважень нами розглянуто вище.

Слід зазначити, що у випадках виявлення порушення вимог антикорупційного законодавства щодо етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб або іншого корупційного порушення Національне агентство вносить керівнику відповідного органу, підприємства, установи, організації

припис щодо усунення порушень законодавства, проведення службового розслідування, притягнення винної особи до встановленої законом відповідальності.

Припис Національного агентства є обов'язковим для виконання. Про результати виконання припису Національного агентства посадова особа, якій його адресовано, інформує Національне агентство упродовж десяти робочих днів з дня одержання припису. Невиконання посадовою особою законного припису Національного агентства тягне відповідальність, передбачену адміністративну відповідальність.

У разі виявлення ознак адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, уповноважені особи Національного агентства складають протокол про таке правопорушення, який направляється до суду згідно з рішенням Національного агентства.

У разі виявлення ознак іншого корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, Національне агентство затверджує обґрунтований висновок та надсилає його іншим спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції.

Висновок Національного агентства є обов'язковим для розгляду, про результати якого воно повідомляється не пізніше п'яти днів після отримання повідомлення про вчинене правопорушення [3].

Однією з вимог Міжнародного валютного фонду та Європейської комісії для лібералізації візового режиму України з Європейським Союзом було створення та запуск Національного антикорупційного бюро України.

Національне антикорупційне бюро України є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [6].

Завданням Національного бюро є протидія корупційним та іншим кримінальним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також життю інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції.

Органи прокуратури згідно статті 2 Закону України «Про прокуратуру» здійснюють функції, які пов'язані з: 1) підтриманням державного обвинувачення в суді; 2) представництвом інтересів громадянина або держави в суді у визначених

випадках; 3) наглядом за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) наглядом за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [8].

У системі прокуратури України утворено Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, на яку покладаються такі функції:

1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України;

2) підтримання державного обвинувачення в суді у відповідних провадженнях;

3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями, а також представництво у межах компетенції інтересів держави у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави [8].

Органи Національної поліції здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності [9].

З метою організації та здійснення заходів із запобігання та виявлення корупції, передбачених Законом, утворюються (визначаються) уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції.

Уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції утворюються (визначаються) в:

Офісі Президента України, Апараті Верховної Ради України, Секретаріаті Кабінету Міністрів України, Секретаріаті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

апаратах Ради національної безпеки і оборони України, Рахункової палати, Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду, Конституційного Суду України, Національного банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; секретаріатах Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

апаратах та територіальних органах міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, інших державних органів, юрисдикція яких поширюється на всю територію України (крім Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства);

апараті Ради міністрів Автономної Республіки Крим, апаратах органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим;

обласних, Київській та Севастопольській міських, районних, районних у місті Києві державних адміністраціях;

апаратах Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських рад, Севастопольської міської ради, секретаріаті Київської міської ради;

на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління державного органу (крім юридичних осіб, у яких відповідно до цього Закону затверджуються антикорупційні програми);

у державних цільових фондах [3].

Основними завданнями уповноваженого підрозділу є:

розроблення, організація та контроль за проведенням заходів щодо запобігання корупційним правопорушенням та правопорушенням, пов'язаним з корупцією;

організація роботи з оцінки корупційних ризиків у діяльності відповідного органу, підготовки заходів щодо їх усунення, внесення керівнику такого органу відповідних пропозицій;

надання методичної та консультаційної допомоги з питань додержання законодавства щодо запобігання корупції;

здійснення заходів з виявлення конфлікту інтересів, сприяння його врегулюванню, інформування керівника відповідного органу та Національного агентства про виявлення конфлікту інтересів та заходи, вжиті для його врегулювання;

перевірка факту подання суб'єктами декларування декларацій та повідомлення Національного агентства про випадки неподання чи несвоєчасного подання таких декларацій у визначеному відповідно до цього Закону порядку;

здійснення контролю за дотриманням антикорупційного законодавства, у тому числі розгляд повідомлень про порушення вимог цього Закону, у тому числі на підвідомчих підприємствах, в установах та організаціях;

забезпечення захисту працівників, які повідомили про порушення вимог цього Закону, від застосування негативних заходів впливу з боку керівника або роботодавця відповідно до законодавства щодо захисту викривачів;

інформування керівника відповідного органу, Національного агентства або інших спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії

корупції про факти порушення законодавства у сфері запобігання і протидії корупції.

Слід зазначити, що основні завдання, функції та права уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції визначає Типове положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції, затверджене наказом Національного агентства з питань запобігання корупції 27 травня 2021 року № 277/21.

Висновки. Підсумовуючи, слід наголосити на тому, що підвищення ефективності системи запобігання корупції є запорукою для створення міцного підґрунтя для покращення рівня довіри до нашої держави як з боку міжнародних партнерів, так і наших громадян.

З цією метою необхідно ужиття комплексу заходів, спрямованих на:

формування та реалізацію антикорупційної політики, забезпечення високої якості антикорупційного законодавства та зменшення кількості корупціогенних факторів у нормативно-правових актах; підвищення ефективності функціонування інституту уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання та виявлення корупції; усунення корупційних ризиків у процедурах надання публічних послуг для громадян;

формування негативного ставлення до корупції, зниження загального рівня толерування корупції в Україні;

підвищення рівня обізнаності громадян, які усвідомлюють важливість стандартів доброчесної та етичної поведінки публічних службовців; підвищення рівня взаємодії громадян із антикорупційними інституціями;

врегулювання конфлікту інтересів, дотримання загальних обмежень та заборон, правил етичної поведінки;

здійснення заходів фінансового контролю;
захист викривачів корупції.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розроблення і запровадження нових законів, які б забезпечили більшу прозорість, відповідальність та контроль діяльності із запобігання корупції у секторі безпеки і оборони для побудови ефективного правового механізму функціонування суб'єктів сектору безпеки і оборони в умовах спеціальних правових режимів.

Література

1. Індекс сприйняття корупції - 2023. *Transparency International Ukraine*. 31.01.2024. URL: <https://ti-ukraine.org/research/index-spryinyattya-koruptsiyi-2023/> (дата звернення: 28.03.2024).
2. НАЗК: Нетерпимість до корупції серед громадян і бізнесу зростає, - результати дослідження. URL: <https://surl.li/mqdii> (дата звернення: 28.03.2024)
3. Про запобігання корупції: Закон України в ред. від 03.08.2023 р. № 1700-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 30.03.2024).
4. Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки : затв. Законом України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки» від 20.06.2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 30.03.2024).
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року № 220 «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.04.2024).
6. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України в ред. від 10.12.2023 р. № 1698-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 02.04.2024).
7. Указ Президента України від 16 квітня 2015 року № 217/2015 «Про утворення Національного антикорупційного бюро України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217/2015#Text> (дата звернення: 02.04.2024).
8. Про прокуратуру: Закон України в ред. від 01.01.2024 р. № 1697-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 02.04.2024).
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію» <https://www.kmu.gov.ua/npas/248607704> (дата звернення: 04.04.2024).

Ковальова Т. І.,

orcid.org/0009-0001-0668-3047

кандидат юридичних наук,

*старший викладач кафедри державної безпеки
факультету забезпечення державної безпеки*

Київського інституту

Національної гвардії України

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, НА ЯКИХ ПОШИРЮЄТЬСЯ ДІЯ ДИСЦИПЛІНАРНИХ СТАТУТІВ

Константинов С. Ф.

Статтю присвячено питанням особливостей притягнення до адміністративної відповідальності осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів. Зазначається, що адміністративна відповідальність означає, що особи, які порушують правила адміністративного законодавства чи внутрішні правила відомства, можуть бути піддані різного роду заходам дисциплінарного впливу, таким як догана, пониження у званні чи відсторонення від посади. Вказується, що особливості цієї відповідальності уточнюються в контексті дії дисциплінарних статутів. Внутрішнє регулювання: Дисциплінарні статуту встановлюють внутрішні правила поведінки для працівників організації. Особи, які працюють в цій організації, зобов'язані дотримуватися цих правил. Порушення таких правил може призвести до застосування адміністративної відповідальності. Процедури вирішення конфліктів: Для застосування адміністративної відповідальності у зв'язку з дією дисциплінарних статутів зазвичай передбачені спеціальні процедури вирішення конфліктів. Ці процедури можуть включати в себе дисциплінарні слухання, розгляд справ органами управління тощо. Механізми застосування покарань: Дисциплінарні статуту зазвичай передбачають перелік можливих покарань за порушення їхніх положень. Ці покарання можуть бути від штрафів та доган до звільнення з посади або інших серйозних заходів. Особливості адміністративної відповідальності осіб за дію дисциплінарних статутів визначаються правовими нормами, процедурами вирішення конфліктів та механізмами застосування покарань. Дотримання даних правил важливо для забезпечення ефективності та порядку в організаціях. Узагальнюється, що до дисциплінарних статутів, які передбачають альтернативні заходи впливу, передбачені КУпАП можна віднести Дисциплінарний статут Національної поліції України, Дисциплінарний Статут Збройних Сил України, Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України. Робиться висновок, що особливості адміністративної відповідальності осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, породжує складність у вирішенні справ про адміністративні правопорушення, потребує узагальнення та комплексного підходу до уніфікації процедури при-

тягнення винних до відповідальності за адміністративні делікти.

Ключові слова: адміністративна відповідальність осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, персонал, Державна кримінально-виконавча служба України, Збройні сили України, Національна поліція України, Бюро економічної безпеки України, Служба судової охорони, дисципліна, відповідальність, службові повноваження, зловживання службовим становищем.

Konstantinov S. F. Peculiarities of administrative liability of individuals subject to disciplinary statutes

The article is devoted to the specifics of bringing to administrative responsibility persons subject to disciplinary statutes. It is noted that administrative responsibility means that persons who violate the rules of administrative legislation or internal rules of the department may be subjected to various disciplinary measures, such as reprimand, demotion or removal from office. It is indicated that the specifics of this responsibility are specified in the context of the disciplinary statutes. Internal regulation: Disciplinary statutes establish internal rules of conduct for employees of the organization. Persons working in this organization are obliged to comply with these rules. Violation of such rules may lead to the application of administrative responsibility. Conflict resolution procedures: Special conflict resolution procedures are usually provided for the application of administrative responsibility in connection with the operation of disciplinary statutes. These procedures may include disciplinary hearings, administrative hearings, etc. Mechanisms for the application of penalties: Disciplinary statutes usually provide a list of possible penalties for violations of their provisions. These penalties can range from fines and reprimands to dismissal or other serious measures. Peculiarities of the administrative responsibility of persons for the operation of disciplinary statutes are determined by legal norms, conflict resolution procedures and mechanisms for the application of punishments. Compliance with these rules is important to ensure efficiency and order in organizations. It is summarized that the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine, the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine,

and the Disciplinary Statute of the Internal Affairs Bodies of Ukraine can be attributed to the disciplinary statutes, which provide for alternative measures of influence, provided for by the Code of Criminal Procedure. It is concluded that the peculiarities of the administrative responsibility of persons subject to disciplinary statutes creates difficulty in solving cases of administrative offenses, and requires a generalization and a comprehensive approach to the unification of the procedure for bringing the guilty to responsibility for administrative offenses.

Key words: *administrative responsibility of persons subject to disciplinary statutes, personnel, State Criminal Enforcement Service of Ukraine, Armed Forces of Ukraine, National Police of Ukraine, Bureau of Economic Security of Ukraine, Court Security Service, discipline, responsibility, official powers, abuse of official position.*

Постановка проблеми. Розробкою законів і створенням установ, що відповідають за порушення законів, в Україні створюється система, яка має захищати права та інтереси громадян. Ця система активно використовується для забезпечення порядку та визначення покарань для тих, хто порушує закони. Такий підхід сприяє посиленню впливу правових норм і робить відповідальність за їх порушення більш неухильною. Розвиток цього інституту дозволяє державі взяти на себе обов'язок захищати громадян та інші суспільні структури від незаконних дій, що порушують цінності, які захищаються законом [1].

В кожному суспільстві, особливо в демократичному, дисципліна є важливою умовою для нормального функціонування держави та її органів на всіх рівнях. Дисципліна нерозривно пов'язана з законністю, яка можлива лише за строгого дотримання дисципліни. Складні соціально-економічні умови та зростання кримінальної активності в країні вимагають зміцнення дисципліни у всіх державних органах, зокрема в правоохоронних, до яких входять органи та установи кримінально-виконавчої служби. Остаточні результати цієї служби, що стосуються здійснення покарань, виховання та перевиховання засуджених, а також впливу на моральний стан суспільства, безпосередньо залежать від рівня дисципліни серед персоналу, що свідчить про їхню здатність та готовність виконувати завдання, покладені законодавством та урядом у цій сфері.

Адміністративна відповідальність та дисциплінарні норми є важливими складовими управління організаціями та забезпечення порядку в їхній роботі. Особливості адміністративної відповідальності осіб, які підпадають під дію дисциплінарних норм, визначаються рядом факторів, таких

як законодавчі вимоги, процедури врегулювання конфліктних ситуацій та способи застосування санкцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам забезпечення дисципліни та відповідальності осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, приділено увагу в наукових працях багатьох учених, а саме: Ануфрієва М. І., Бандурки О. М., Барабаша Ю. Г., Бауліна Ю. В., Берлач Н. А., Граніна О. Ф., Грищук В. К., Колпакова В. К., Комзюка А.Т., Кузьменко О.В., Мельника Р. С., Оленченко Т. Л., Синявської О. Ю., Сливки С. С., Щербини В. І. та ін. Однак питання адміністративної відповідальності цієї категорії осіб потребує додаткового висвітлення в юридичній літературі.

Виклад основного матеріалу. Перелік дисциплінарних статутів може значно варіюватися в залежності від конкретної країни, законодавства, типу організації чи галузі діяльності. Однак, найбільш поширеними дисциплінарними статутами є:

Корпоративний дисциплінарний статут: Встановлює правила поведінки для співробітників конкретної компанії або корпорації.

Державний службовий статут: Регулює поведінку державних службовців та встановлює вимоги до їхньої діяльності.

Статут навчального закладу: Визначає правила поведінки для студентів, викладачів та іншого персоналу навчальних установ.

Трудовий колективний договір: У деяких країнах колективні договори можуть містити положення про дисципліну та порядок застосування покарань у робочому колективі.

Військовий дисциплінарний статут: Встановлює правила поведінки для військовослужбовців і регулює порядок вирішення дисциплінарних питань у військовій сфері.

Медичний етичний кодекс: Встановлює етичні норми та правила поведінки для медичних працівників та здоров'язберігаючих організацій.

Правила внутрішнього трудового розпорядку: Це внутрішні правила організації, які визначають порядок роботи, включаючи питання дисципліни та виконання службових обов'язків.

Проте, в даному випадку на цікавить питання відповідальності осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів за вчинення адміністративних проступків.

Адміністративна відповідальність означає, що особи, які порушують правила адміністративного законодавства чи внутрішні правила відомства,

можуть бути піддані різного роду заходам дисциплінарного впливу, таким як догана, пониження у званні чи відсторонення від посади.

Особливості цієї відповідальності уточнюються в контексті дії дисциплінарних статутів.

Внутрішнє регулювання: Дисциплінарні статuti встановлюють внутрішні правила поведінки для працівників організації. Особи, які працюють в цій організації, зобов'язані дотримуватися цих правил. Порушення таких правил може призвести до застосування адміністративної відповідальності.

Процедури вирішення конфліктів: Для застосування адміністративної відповідальності у зв'язку з дією дисциплінарних статутів зазвичай передбачені спеціальні процедури вирішення конфліктів. Ці процедури можуть включати в себе дисциплінарні слухання, розгляд справ органами управління тощо.

Механізми застосування покарань: Дисциплінарні статuti зазвичай передбачають перелік можливих покарань за порушення їхніх положень. Ці покарання можуть бути від штрафів та доган до звільнення з посади або інших серйозних заходів.

Особливості адміністративної відповідальності осіб за дію дисциплінарних статутів визначаються правовими нормами, процедурами вирішення конфліктів та механізмами застосування покарань. Дотримання даних правил важливо для забезпечення ефективності та порядку в організаціях.

Статтею 15 Кодексу про адміністративні правопорушення визначається відповідальність осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень [3].

Зокрема, до спеціальних суб'єктів адміністративної відповідальності законодавством віднесено:

- військовослужбовців;
- військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів;
- осіб начальницького складу Національного антикорупційного бюро України;
- осіб начальницького складу Бюро економічної безпеки України;
- рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту;
- рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань;
- поліцейських.

Дисциплінарні статuti - це нормативно-правові акти, що встановлюють правила поведінки та

порядок покарань для працівників у межах певної організації або галузі діяльності.

До дисциплінарних статутів, які передбачають альтернативні заходи впливу, передбачені КУАП можна віднести:

Дисциплінарний статут Національної поліції України. Поширюється на поліцейських, осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, співробітників Служби судової охорони та осіб рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань, які повинні неухильно дотримуватися його вимог [4].

Дисциплінарний Статут Збройних Сил України. Поширюється на військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями [5].

Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України. Поширюється на осіб начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України та податкової міліції, які повинні неухильно дотримуватися його вимог [6].

Зокрема, військовослужбовці, особи, що проходять військовий обов'язок та в запасі, а також керівники Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, працівники Державної кримінально-виконавчої служби України, служби цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, поліції несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за встановленими дисциплінарними правилами.

Особи, зазначені вище, несуть адміністративну відповідальність за порушення правил та норм, що стосуються безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень у сфері корупції, домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінових обмежень або неповідомлення про своє тимчасове перебування, порушення тиші в громадських місцях, незаконне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів для отримання інформації, ухилення від виконання судових рішень, ухилення від виконання законних вимог прокурора,

порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання та використання документів інші матеріальні носії інформації, що містять службову інформацію.

До вказаних осіб не може бути застосовано громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт. У разі притягнення зазначених осіб до відповідальності за домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, особа, яка вчинила такі дії, може бути направлена на проходження програми для винних у домашньому насильстві чи насильстві за ознакою статі, здійснюється на загальних підставах.

Інші особи, крім тих, які визначені вище, на яких поширюються правила дисциплінарних статутів або спеціальні положення щодо дисципліни, у випадках, коли це прямо передбачено такими документами, несуть дисциплінарну відповідальність за адміністративні правопорушення, а в інших випадках - адміністративну відповідальність за загальними правилами.

При порушенні правил дорожнього руху водіями транспортних засобів Збройних Сил України або іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та Державної спеціальної служби транспорту - військовослужбовцями строкової служби, а також при вчиненні ними військових адміністративних правопорушень, передбачених главою 13-Б КУпАП, штраф як адміністративне покарання до них не застосовується. У таких випадках, відповідно до цієї статті, органи (посадові особи), які мають право накладати адміністративні стягнення, передають матеріали про порушення відповідним органам для вирішення питання щодо притягнення винних до дисциплінарної відповідальності.

Військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів несуть відповідальність за вчинення військових адміністративних правопорушень, передбачених главою 13-Б КУпАП, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі в бойових діях, несуть відповідальність за вчинення військових адміністративних правопорушень згідно із статтями 172-10 і 172-19 глави 13-Б цього Кодексу, у випадках, коли такі правопорушення не призводять до кримінальної відповідальності. До них не може бути застосовано арешт з утриманням на гауптвахті.

Разом з тим, військовослужбовцями можуть вчинятися військові адміністративні правопорушення, визначені главою 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення. Зокрема:

Стаття 172-10. Відмова від виконання законних вимог командира (начальника)

Стаття 172-11. Самовільне залишення військової частини або місця служби

Стаття 172-12. Необережне знищення або пошкодження військового майна

Стаття 172-13. Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем

Стаття 172-14. Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень

Стаття 172-15. Недбале ставлення до військової служби

Стаття 172-16. Бездіяльність військової влади

Стаття 172-17. Порушення правил несення бойового чергування

Стаття 172-18. Порушення правил несення прикордонної служби

Стаття 172-19. Порушення правил поведження зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення

Стаття 172-20. Розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», особи, які підпадають під дію дисциплінарних статутів, можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності за корупційні адміністративні правопорушення на загальних засадах.

Адміністративні санкції, які можуть бути застосовані до осіб, підпадають під дію дисциплінарних статутів, не можуть включати громадські роботи, виправні роботи або адміністративний арешт. Справи про адміністративні правопорушення можуть бути розглянуті не лише судом, а й іншими органами відповідно до виду правопорушення.

Враховуючи викладене можна зробити **висновок**, що:

– коло осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів є досить широким;

– процедура притягнення до адміністративної відповідальності може досить суттєво відрізнятися від загальних правил;

– санкції передбачені Кодексом за адміністративне правопорушення, можуть бути замінені на інші заходи впливу, передбачені дисциплінарними статутами;

– складати протоколи та вирішувати справи можуть посадові особи, передбачені в інших нормативних актах, або дисциплінарних статутах.

Також в практичній діяльності, трапляються випадки, коли правопорушник, з метою уникнення штрафу умисно вказує, що він є особою, на яку поширюється дія дисциплінарних статутів, та замість реального покарання отримує усне попередження.

Крім того, поширені випадки, коли особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, умисно приховують свій спеціальний статус з метою уникнення більш суворого покарання, передбаченого дисциплінарним статутом за його основним місцем роботи.

Таким чином, особливості адміністративної відповідальності осіб, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, породжує складність у вирішенні справ про адміністративні правопорушення, потребує узагальнення та комплексного підходу до уніфікації процедури притягнення винних до відповідальності за адміністративні делікти.

Література

1. Адміністративна відповідальність та провадження в справах про адміністративні правопору-

шення : навч. посіб. / О. В. Кузьменко, М. В. Плугатир, І. Д. Пастух та ін. Київ : Центр учб. літ., 2016. 215 с.

2. Панасюк О. В. Адміністративно-деліктне право України: теоретичні питання розвитку та реформування : монографія. Харків : ФОП Панов, 2020. 212 с.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

4. Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>.

5. Закон України «Про Дисциплінарний Статут Збройних Сил України». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>.

6. Закон України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-15#Text>.

*Константинов С. Ф.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальноправових дисциплін
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України*

СПЕЦІАЛІСТ ІЗ БЕЗПЕКИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ - РЕАЛІЗАЦІЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ПРОЕКТУ

Корнієнко М. В., Сухарева А. О.

Метою статті є законодавче та доктринальне визначення поняття «безпечне освітнє середовище». Автором звернута увага на роль та місце спеціаліста з безпеки в освітньому середовищі. Деталізована взаємодія спеціаліста з іншими суб'єктами захисту прав дітей в освітньому середовищі, серед яких представники закладів охорони здоров'я, Національна поліція України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, органи місцевого самоврядування, психологи.

Встановлені головні напрямки діяльності спеціаліста - попередження та виявлення правопорушень у закладах освіти, припинення та усунення негативних явищ в освітньому середовищі, виявлення фактів втягнення учнів в протиправну діяльність тощо.

Проаналізовано нормативно-правове забезпечення формування безпечного освітнього середовища: Конвенція про права дитини, 1989 р. та факультативні протоколи до неї; Закон України «Про повну загальну середню освіту»; Закон України «Про освіту»; Закон України «Про охорону дитинства»; Постанова КМУ «Про реалізацію експериментального проекту «Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі»; Указ Президента України про схвалення Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі.

Встановлено, що безпечне освітнє середовище це належні умови в освітніх закладах, наявність яких унеможливають заподіяння суб'єктам освітнього процесу будь-якої шкоди (фізичної, моральної, майнової). Основними показниками безпечного середовища у закладах освіти є наявність належних, безпечних умов для навчання; комфортна взаємодія між суб'єктами освітнього процесу, відсутність проявів насильства, своєчасне запобігання та їх припинення; дотримання прав та врахування інтересів кожного учасника освітнього процесу з урахуванням психологічної, інформаційної та соціальної безпеки.

Автор прийшов до висновку, що освітній процес вкотре зазнає змін. Доцільність роботи спеціаліста з безпеки в освітньому середовищі ні в кого не викликає сумнівів, оскільки він є допоміжним суб'єктом для педагогів та керівників закладів освіти у створенні такого середовища.

Ключові слова: діти, освітнє середовище, безпечне освітнє середовище, спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі, Національна поліція.

Korniienko M. V., Sukhareva A. O. Security specialist in the educational environment - implementation of an experimental project

The purpose of the article is the legislative and doctrinal definition of the concept of «educational environment». The author draws attention to the role and place of the security specialist in the educational environment. Detailed interaction of the specialist with other subjects of the protection of children's rights in the educational environment, including representatives of health care institutions, the National Police of Ukraine, the State Emergency Service of Ukraine, local self-government bodies, psychologists.

The main directions of the specialist's activity are established - prevention and detection of offenses in educational institutions, termination and elimination of negative phenomena in the educational environment, detection of the involvement of students in illegal activities, etc.

The regulatory and legal support for the formation of a safe educational environment was analyzed: Convention on the Rights of the Child, 1989 and optional protocols thereto; Law of Ukraine «On comprehensive general secondary education»; Law of Ukraine «On Education»; Law of Ukraine «On Protection of Childhood»; Resolution of the CMU «On the Implementation of the Experimental Project «Security Specialist in the Educational Environment»; Decree of the President of Ukraine on the approval of the National Strategy for the development of a safe and healthy educational environment in a new Ukrainian school.

It has been established that a safe educational environment is the proper conditions in educational institutions, the presence of which makes it impossible to cause any harm (physical, moral, property) to subjects of the educational process. The main indicators of a safe environment in educational institutions are the presence of proper, safe conditions for learning; comfortable interaction between subjects of the educational process, absence of manifestations of violence, timely prevention

and their termination; respecting the rights and taking into account the interests of each participant in the educational process, taking into account psychological, informational and social.

The author came to the conclusion that the educational process is once again undergoing changes. The advisability of making a security specialist in an educational environment is not in doubt, as he is an auxiliary entity for teachers and heads of educational institutions in creating such an environment.

Key words: children, educational environment, safe educational environment, specialist in safety in the educational environment, National Police.

Постановка проблеми та її актуальність. З ініціативи Міністерства внутрішніх справ було запропоновано реалізувати експериментальний проєкт «Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі» з подальшим вдосконаленням законодавства у відповідних сферах. В свою чергу Кабінет Міністрів України затвердив Порядок реалізації експериментального проєкту «Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі» та зобов'язав Міністра внутрішніх справ до 31 липня 2024 року забезпечити координацію заходів щодо реалізації експериментального проєкту та надати пропозиції щодо вдосконалення законодавства у відповідних сферах.

Основною метою експериментального проєкту є забезпечення безпеки в освітньому середовищі, попередження та виявлення правопорушень у закладах освіти, припинення та усунення негативних явищ в освітньому середовищі, виявлення фактів втягнення учнів в протиправну діяльність шляхом залучення особи, яка пройшла спеціальне навчання (профільну підготовку).

В умовах воєнного стану безпечне освітнє середовище потребує переосмислення та все більшої уваги. Усі учасники освітнього процесу повинні знати та володіти навичками щодо алгоритму дій під час небезпечної ситуації. Враховуючи реалії сьогодення, життя країни в умовах війни, де діти постійно знаходяться в умовах небезпеки, вищезазначений спеціаліст буде допоміжним суб'єктом у забезпеченні безпеки в освітньому середовищі, оскільки під час проходження навчання спеціалістами особливу увагу звертають на усі спектри діяльності в освітньому середовищі, серед яких: визначення та важливість безпеки в освітній сфері; виявлення, попередження суїцидальної, девіантної, віктимної поведінки здобувачів освіти; здійснення превентивних заходів щодо попередження вживання дітьми алкогольних напоїв, тютюнових виробів та інших психотропних

речовин, особливості відповідальності; визначення алгоритм дій з реагування на ситуації, які можуть виникнути в закладах освіти у зв'язку з виявленням кримінальних правопорушень щодо порушення прав і свобод дитини (зокрема з боку педагогічних працівників); виявлення порушень прав та інтересів здобувачів освіти, інших негативних явищ в освітньому середовищі; деталізація заходів реагування та відповідальність за порушення правил і норм у сфері безпеки дорожнього руху; визначення алгоритм дій у разі радіаційної та хімічної небезпеки; алгоритм дій у разі пожежі та загрози ураження струмом.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що проєкт є дуже важливим, однозначно на часі, оскільки в умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України безпека кожної дитини набуває нового значення. Завданням пілотного проєкту є створення безпечного освітнього середовища, побудова комунікаційної платформи між територіальними громадами, територіальними підрозділами Національної поліції, ДСНС, органами місцевого самоврядування, органами освіти - з одного боку. З іншого боку з учнівською громадою та батьківською громадою. Саме спеціаліст з безпеки в освітньому середовищі повинен стати потужною силою створення безпечного освітнього середовища в територіальних громадах на місцях в тих чи інших освітніх закладах, щоб кожна дитина почувала себе безпечно.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вчені-науковці слушно зазначають, що з усіх галузей і сфер, що спрямовані на правове регулювання захисту та забезпечення прав людини, найскладнішими вважаються ті, які належать до захисту прав дітей. В.М. Духневич у своїй науковій праці «Створення безпечного освітнього середовища: «Шість кроків до безпеки» прийшов до висновку, що програма чи проєкт з безпеки освітнього середовища мають розроблятися на рівні конкретного навчального закладу і не можуть просто «переноситися» з одного навчального закладу на інший [1, с. 266-278]. Курач М.В. та Казаннікова О.В. у своїй статті «Безпечне освітнє середовище як умова збереження психічного здоров'я дітей» визначили аспекти та компоненти безпеки в освітньому середовищі, розглянули можливі ризики відсутності безпеки в освітньому просторі [2]. Л. Іщенко, Т. Журавко стверджують, що у сучасних умовах сьогодення освітнє середовище закладу освіти не є ізольованим від зовнішніх і внутрішніх факторів, їх впливу, які можуть мати як позитивний результат, так і містити

загрози, небезпеки та ризики, які можуть сприяти деструктивним змінам у ньому [3]. Г. Васянович досліджував поняття «безпечне освітнє середовище» та загальну характеристику завдань педагогів з метою формування безпечного освітнього середовища у вищому навчальному закладі [4].

Висловлені у перерахованих наукових роботах міркування залишили відповідний відбиток у вивченні та визначенні сутності безпечного освітнього середовища. Однак комплексного доктринального вивчення ролі та місця спеціаліста з безпеки в освітньому середовищі немає. Наукові роботи вищезазначених науковців створюють передумови до подальшого вивчення цього питання вже в межах даного дослідження.

Метою статті є вивчення сутності безпечного освітнього середовища, встановити роль та місце спеціаліста з безпеки в освітньому середовищі, деталізувати взаємодію спеціаліста з іншими суб'єктами захисту прав дітей для створення безпечного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Освітнє середовище - це комплекс зовнішніх факторів, соціально необхідних об'єктів для ефективного, успішного, належного функціонування освіти. Відповідний механізм який впливає на формування людини як індивідуальної особистості. Завдяки цьому індивід має можливість набувати навички, вміння та здібності необхідні для її розвитку та адаптації у соціуму.

Безпечне освітнє середовище - належні умови в освітніх закладах, наявність яких унеможливають заподіяння суб'єктам освітнього процесу будь-якої шкоди (фізичної, моральної, майнової). Безпечне освітнє середовище охоплює напрями щодо дотримання санітарних, протипожежних будівельних правил безпеки; норми у сфері кіберпростору; захист індивідуальних даних; безпеки вживання якісних продуктів харчування та надання належних послуг у сфері харчування; не застосування будь-якого прояву насильства (фізичного, психологічного, економічного); відсутність дискримінації, приниження честі, гідності, ділової репутації (шляхом булінгу, розповсюдження неправдивих чуток, в тому й числі із використанням мережі інтернет, кіберпростору); створення безпечних умов, які унеможливають придбання, вживання та розповсюдження та території навчального закладу освіти алкогольних напоїв, тютюнових виробів, наркотичних та психотропних речовин [5].

В свою чергу, спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі - це фізична особа, яка є представником

органу місцевого самоврядування, який працює у виконавчому органі сільської, селищної, міської ради, який протягом реалізації проекту здійснює повноваження у напрямку створення ефективних, належних умов в освітньому середовищі та підтримує достатній рівень безпеки; проводить профілактичні заходи щодо недопущення протиправної поведінки в освітньому середовищі; здійснює заходи щодо раннього виявлення негативних явищ [6]. Саме спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі повинен виявляти негативні явища в освітньому середовищі, ті які відбуваються в приміщенні закладу освіти або на прилеглих територіях і можуть становити (або становлять) відповідну загрозу здоров'ю суб'єктів освітнього середовища. Спеціалісти мають стати двигуном безпекової компетентності для учасників освітнього процесу.

Нормативно-правове забезпечення формування безпечного освітнього середовища:

- *Конвенція про права дитини, 1989 р. та факультативні протоколи до неї (щодо участі дитини у реалізації права дитини на освіту).*

- *Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 року № 463-IX*

- надає теоретичне визначення «безпечне освітнє середовище»; деталізує основні аспекти щодо проведення освітнього процесу з урахуванням безпечної складової; закріплює основні повноваження представників закладів освіти де визначає за останніми створювати безпечне освітнє середовище, основна мета якої полягає у забезпеченні та створенні належних умов для навчання, розвитку, культурного та фізичного виховання суб'єктів, які здобувають освіту.

- *Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII*

- деталізує повноваження та зобов'язує засновника закладу освіти сприяти належне виконання та реалізовувати план заходів спрямованих на попередження булінгу у всіх його проявах у закладі освіти; сприяти та контролювати заходи щодо створення безпечного освітнього середовища вільного від насильства; надавати усю необхідну допомогу (соціальну, психологічну, педагогічну) здобувачам освіти які відчули на собі прояви булінгу або стали його свідками.

- *Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III*

- органи державної влади та держава у цілому є гарантом щодо реалізації права дитини на охорону здоров'я, отримання безкоштовної медичної допомоги в закладах охорони здоров'я будь-якої

форми власності (окрім приватної), створює механізми реалізації умов для безпечною та здорового розвитку дитини, формувати та розвивати навички здорового способу життя дитини.

• *Постанова КМУ «Про реалізацію експериментального проекту “Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі” від 15 серпня 2023 р. № 867*

– основні напрямки та мета експериментального проекту спрямовані на належне забезпечення безпеки в освітньому середовищі серед суб’єктів освітнього проекту, а також вжиття профілактичних заходів щодо негативних проявів в освітньому середовищі, раннє виявлення та припинення протиправних вчинків з боку учасників освітнього процесу. Всі ці напрямки діяльності здійснююватимуться за участі спеціаліста із безпеки в освітньому середовищі.

• *Указ Президента України про схвалення Національної стратегії розбудови безпечною та здорового освітнього середовища у новій українській школі від 25 травня 2020 року № 195/2020*

– основна мета стратегії направлена на забезпечення та захист прав дітей на освіту, охорону здоров’я, створення сприятливих умов для отримання учнями освітніх та медичних послуг на належному рівні, оскільки безпечно та здорове освітнє середовище сприяє найбільш кращому результату щодо реалізації інтелектуального, емоційного, фізичного розвитку здобувачів освіти, що у подальшому призведе до позитивного впливу на розвиток громадянського суспільства, економіки держави, здоров’я соціуму та демографії України в цілому.

Хотіли би звернути свою увагу на деталізацію негативних явищ, які виникають в освітньому середовищі, серед яких: булінг; вживання та території закладу освіти або безпосередньо в закладі освіти алкогольних, психотропних та тютюнових виробів; жорстоке поводження з учнями; неконтрольоване перебування сторонніх осіб; потрапляння на територію закладів освіти незаконних виробів та речовин; недостатній рівень забезпечення безпеки дорожнього руху біля закладу освіти; незадовільний рівень забезпечення пожежної безпеки в закладі освіти; залучення учня в протиправну діяльність.

Враховуючи існуючі негативні явища в освітньому середовищі, ні в кого не викликає сумнівів, щодо доцільності перебування на території закладів освіти вищезазначеного спеціаліста, який зможе вчасно відреагувати, запобігти та виявити на початкових етапах протиправну поведінку, як

з боку учасників освітнього процесу, так і з боку сторонніх осіб. Вважаємо, що для більш якісного результату, спеціаліст повинен взаємодіяти з іншими суб’єктами захисту прав дітей серед яких доцільно виділити:

– представники закладів охорони здоров’я (для проведення превентивних заходів щодо запобігання вживання учнями алкогольних напоїв, тютюнових виробів, інших психотропних речовин, роз’яснення представниками медичних установ шкідливість та наслідки такого вживання; виявлення учнів з суїцидальною поведінкою, попередження цього явища шляхом проведення з ними індивідуальних бесід; проведення групових занять щодо домедичної підготовки; виявлення та попередження небезпечних ризиків у дитячому середовищі);

– Національна поліція (взаємодія для проведення індивідуальної та загальної профілактики серед дітей; виявлення та розгляд справ пов’язаних з жорстоким поводженням зі здобувачами освіти, виявлення проявів булінгу у закладах освіти, дискримінація здобувача освіти за будь-якою ознакою; проведення спільних заходів щодо реагування на події, кризові ситуації та загрози; здійснення моніторингу (виявлення) рівня криміногенної ситуації в районі розташування закладу освіти; реагування на ситуації, які можуть виникнути в закладах освіти у зв’язку з виявленням кримінальних правопорушень щодо прав і свобод дитини, зокрема з боку педагогічних працівників; виявлення порушення прав та інтересів здобувачів освіти, інших негативних явищ в освітньому середовищі; здійснення заходів реагування та відповідальності за порушення правил і норм у сфері безпеки дорожнього руху; виявлення причин втягнення здобувачів освіти в протиправну діяльність; залучення здобувачів освіти до деструктивних молодіжних груп; інформування поліції у разі виявлення ознак правопорушення);

– представники Державної служби з надзвичайних ситуацій (взаємодія відбувається з приводу алгоритму дій у разі радіаційної та хімічної небезпеки, надзвичайних природних і кліматичних явищ (землетруси, повені, снігові замети тощо), пожежі та загрози ураження струмом; визначення відповідальності за порушення правил пожежної безпеки; надання допомоги у разі виявлення вибухонебезпечного або підозрілого предмета, мін; здійснення пожежної профілактики; перевірка вимог до утримання технічних засобів протипожежного захисту; інформування ДСНС про виявлення пожеж та інших надзвичайних ситуацій

в закладі освіти та/або на прилеглий до закладу освіти території);

– органами місцевого самоврядування (забезпечують умови праці для виконання спеціалістом функціональних обов'язків; звітує про свою діяльність за відповідний період, стан забезпечення безпеки в закладі освіти, який закріплено за спеціалістом; невідкладно інформує орган місцевого самоврядування про надзвичайні ситуації, нещасні випадки, що виникають в закладі освіти та/або на прилеглий до закладу освіти території);

– співпраця з психологами (перша психологічна допомога, психо-травма, стрес, емоції, резильєнтність (допомагати впоратися із викликами, повернутися до норми й продовжити повноцінно жити).

В реаліях сьогодення Президент нашої країни звертає особливу увагу щодо захисту прав дітей на отримання освіти в безпечних умовах. Фонд Президента України реалізовує та визначає механізми проведення безпекових навчань сформувавши відповідні компетентності безпеки в учасників освітнього процесу.

Враховуючи небезпечну ситуацію в країні, особливу увагу приділяють системному навчанню учасників освітнього процесу з урахуванням вивчення та отримання знань з дисциплін спеціального спрямування. Акцентують увагу на актуальних питаннях навчального процесу у надзвичайних ситуаціях, провідне місце займає впровадження соціально-емоційного навчання, здобуття знань про психічне здоров'я та надання психологічної підтримки під час освітньої діяльності, втілення в освітній процес навчальних тем спрямовані на формування та підвищення правової культури та правової поведінки у здобувачів освіти, здійснення профілактичних заходів спрямовані на запобігання правопорушень серед учасників освітнього процесу; проведення занять з підвищення кваліфікації, рівня обізнаності та підготовки науково-педагогічних та інших працівників закладів освіти з безпекових питань. Навчання мають бути командні і крім теорії суб'єкти освітнього процесу мають пройти практичні блоки та симуляції [7].

З наведеного свідчить, що спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі є ключовим суб'єктом, який відіграє провідну роль у створенні та підтриманні безпеки в освітньому середовищі. Основними показниками такого безпечного середовища у закладах освіти є наявність належних, безпечних умов для навчання; комфортна взаємодія між суб'єктами освітнього процесу, наслідком

якої є позитивне емоційне благополуччя усіх учасників освітнього процесу (учнів, батьків, викладачів); відсутність проявів насильства, своєчасне запобігання та їх припинення; дотримання прав та врахування інтересів кожного учасника освітнього процесу з урахуванням психологічної, інформаційної та соціальної безпеки.

Особливу увагу хочем звернути на взаємодію спеціаліста з безпеки в освітньому середовищі з Національною поліцією, оскільки в структурі поліції є підрозділ ювенальної превенції завданням якої є захист прав дітей. На нашу думку, така взаємодія повинна базуватися на засадах партнерства, оскільки інформація про виявлені спеціалістом правопорушення та негативні прояви поведінки в освітньому середовищі повинна бути повідомлена до ювенального інспектора, за яким закріплена та чи інша школа. Враховуючи той факт, що спеціаліст це особа, яка не завжди володіє правовими знаннями та не уповноважена на складання матеріалів для адміністративної справи (відбирати пояснення, складати протоколи про адміністративне правопорушення, направляти справу до суду) роль та місце ювенальної превенції є безумовно необхідною у такій взаємодії.

Враховуючи специфіку роботи у закладах освіти, спеціаліст має право безперешкодного доступу до усіх приміщень, які розташовані на території закладу освіти, без втручання в освітній процес; взаємодіяти з органами місцевого самоврядування з приводу наявних пропозицій щодо поліпшення безпекової складової в закладах освіти; отримувати від суб'єктів взаємодії документи та інформацію що стосується покращення та виконання ним покладених обов'язків; брати безпосередню участь у заходах які закріплені за спеціалістом та проводяться у закладі освіти; проводити та залучати інших суб'єктів захисту прав дітей до інформаційно-просвітницьких заходів для учнів.

З урахуванням вищезазначеного, можна стверджувати, що освітній процес вкотре зазнає змін. Керівники закладів освіти та педагоги усіх рівнів тримають нелегкий освітній фронт, продовжуючи працювати у важких умовах війни, передаючи свій педагогічний досвід, людські цінності наймолодшим українцям. Тому питання безпечного освітнього простору є актуальним, особливо під час воєнного стану. Доцільність робити спеціаліста з безпеки в освітньому середовищі ні в кого не викликає сумнівів, оскільки він є допоміжним суб'єктом для педагогів та керівників закладів освіти у створенні такого середовища. Тому маємо

велике бажання аби цей проект мав подальше втілення у нашій державі серед закладів освіти, оскільки завдання, яке стоїть перед нашим суспільством наразі - створення безпечного навчального простору для дітей.

Таким чином, запровадити фахівців, які мають виявляти та усувати загрози безпеці школярів - це і є метою пілотного проєкту. Нова посада передбачає тісну взаємодію з поліцією, рятувальниками, батьківськими комітетами та громадськими організаціями. Фахівці мають пройти спецпідготовку за відповідною програмою на базі освітніх закладів у структурі МВС. Координує діяльність спеціаліста із безпеки в освітньому середовищі сільський, селищний, міський голова.

Головним правилом для усіх суб'єктів забезпечення освітнього середовища є безумовна необхідність діяти в якнайкращих інтересах дітей з урахуванням моральних цінностей та враховуючи їхні першочергові потреби діючи згідно чинного законодавства та внутрішніх правил закладу освіти в межах своїх прав та обов'язків. Дійсно, основним критерієм безпечного освітнього середовища, можна вважати, комфортність в закладах освіти (емоції, почуття між учасниками освітнього процесу); задоволення базових потреб дитини; позитивні міжособистісні відносини; захищеність в освітньому середовищі (відсутність насильства у будь-якому прояві); забезпечення учасників освітнього процесу індивідуальними та колективними засобами безпеки (забезпечення захистами індивідуального захисту, наявність укриття від наслідків воєнних дій чи надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру); розвинена система психологічної підтримки у закладах освіти.

Література

1. В.М. Духневич «Створення безпечного освітнього середовища: «Шість кроків до безпеки». *Проблеми політичної психології. Збірник наукових праць*. Випуск 12 (26). С. 266-278

2. М.В. Курач Безпечне освітнє середовище як умова збереження психічного здоров'я дітей. <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/16983/%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%B>

3. Л. Іщенко, Т. Журавко. Безпечне освітнє середовище закладу дошкільної освіти в умовах сьогодення. <http://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/7403/7445>

4. Г. Васянович Роль педагога у формуванні безпечного освітнього середовища у вищому навчальному закладі. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, 2017. Випуск 4. <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/6794/1/%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8C%20%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D0%B0.pdf>

5. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 року № 463-ІХ. *Верховна Рада України*. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

6. Про реалізацію експериментального проєкту «Спеціаліст із безпеки в освітньому середовищі»: Постанова КМУ від 15 серпня 2023 року № 867. *Законодавство України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2023-%D0%BF#Text>

7. Ольга Будник, Радник - Уповноважена Президента України з питань Фонду Президента України з підтримки освіти, науки та спорту. Система безпечного освітнього середовища в Україні. <https://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/38666.pdf>

Корнієнко М. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

Сухарева А. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної
діяльності поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ЦИФРОВІЗАЦІЯ В ПОДАТКОВІЙ СФЕРІ

Костенко Ю. О.

В роботі обґрунтовано, що сучасний розвиток податкової сфери є неможливим без запровадження новітніх, інноваційних технологій та створення цифрових систем щодо збору, аналізу та використання даних. Звернено увагу на окремі міжнародні програми з управління державними фінансами в Україні (EU4PFM, Ukraine Facility) з виділенням низки досягнутих результатів та запланованих заходів щодо цифровізації податкового адміністрування. Певну увагу приділено аналізу правового регулювання інституту електронного аудиту як однієї із форм податкового контролю. Виділено низку принципів його здійснення: превентивність; результативність; автоматизація; ризик-орієнтованість; прозорість.

Уточнено, що основою такої форми державного фінансового контролю є інформація, отримана від платників податків у вигляді стандартного аудиторського файлу (SAF-T) у форматі подання бухгалтерської та фінансової інформації в електронному вигляді до податкових органів. До основних позитивних вад віднесено наступні: а) удосконалення ризик-орієнтованих підходів при організації податкової перевірки; б) підвищення швидкості та ефективності результатів перевірок; в) зменшення кількості податкових правопорушень і судових спорів; г) зменшення особистих контактів між платником податків і контролюючим органом; д) оперативність виправлення виявлених розбіжностей платниками податків. Виділено основні напрями подальшого удосконалення здійснення е-аудиту: встановлення обов'язкового ведення бухгалтерського обліку в електронній формі всіма платниками податків; дотримання встановлених технічних вимог та специфікацій до складання та подання стандартного аудиторського файлу, строків, процедур його обробки, використання результатів такої обробки; розробка технічної специфікації та опису технічних вимог до стандартного аудиторського файлу (SAF-T UA) та алгоритму його контролю; розробка методики здійснення е-аудиту як форми податкового контролю тощо.

Ключові слова: державні фінанси, фінансове законодавство, податкові органи, державний фінансовий контроль, податковий контроль, цифровізація, податкове адміністрування.

Kostenko Yu. O. Digitalization in the tax sphere

The paper substantiates that the modern development of the tax sphere is impossible without the introduction of the latest, innovative technologies and the creation of digital systems for the collection, analysis and use of data. Attention is paid to separate international programs for public finance management in Ukraine (EU4PFM, Ukraine Facility) with a number of achievements and planned measures for digitalization of tax administration highlighted. Some attention is paid to the analysis of the legal regulation of the electronic audit institute as one of the forms of tax control. There are a number of principles of its implementation: prevention; performance; automation; risk orientation; transparency.

It is specified that the basis of this form of state financial control is information received from taxpayers in the form of a standard audit file (SAF-T) in the format of submitting accounting and financial information electronically to tax authorities. The following are included among the main positive defects: a) improvement of risk-oriented approaches in the organization of tax audits; b) increasing the speed and efficiency of inspection results; c) reduction of the number of tax offenses and legal disputes; d) reduction of personal contacts between the taxpayer and the controlling body; e) efficiency of correction of identified discrepancies by taxpayers. The main areas of further improvement of the e-audit are: establishment of mandatory accounting in electronic form by all taxpayers; compliance with established technical requirements and specifications for the compilation and submission of a standard audit file, deadlines, procedures for its processing, use of the results of such processing; development of the technical specification and description of technical requirements for the standard audit file (SAF-T UA) and its control algorithm; development of e-audit methods as a form of tax control, etc.

Key words: public finances, financial legislation, tax authorities, tax control, digitalization, tax administration.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток сфери фінансових відносин є неможливим без запровадження новітніх, інноваційних технологій та створення цифрових систем щодо збору,

аналізу та використання даних. Можна сказати що початок 2000-х років ознаменував нову епоху - еру цифрової глобалізації. Розвинені країни успішно цифровізують економіку, прискореними темпами розвивають інтелектуальні програми та поширюють електронні сервіси. Сфера адміністрування податків не є виключенням. В Україні це питання розглядається в контексті реалізації Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року [1]. Протягом останніх років досягнуто значного прогресу в розбудові системи управління державними фінансами для забезпечення її відповідності вимогам сучасної ринкової економіки, поліпшення стану управління фіскальними ризиками з метою наближення до найкращих світових практик і стандартів Європейського Союзу. Сьогодні місія Державної податкової служби України передбачає, що це повністю прозора, сучасна та технологічна служба, яка надає якісні та зручні послуги платникам, ефективно адмініструє податки, збори та платежі і виявляє нетерпимість до корупції а стратегічна ціль їх діяльності визначена як - розвиток цифровізації [2].

Проте, залишаються не вирішеними низка ключових питань без розв'язання яких неможлива подальша якісна цифрова трансформація в податковій сфері, зокрема, йдеться про запровадження інструментів цифрового податкового обліку, звітності та електронного аудиту (далі - е-аудит).

Стан опрацювання проблематики. Серед вітчизняних наукових досліджень, у яких був започаткований ґрунтовний аналіз відносин щодо цифровізації в податковій сфері, слід виділити роботи: А. Марченко, А. Колісник, О. Дмитрик, О. Бурашнікової, Н. Ткачук [3-7]. Проте дискусійність низки положень, й перш за все, перспектив запровадження е-аудиту щодо всіх платників податків зумовлюють подальший інтерес до цього питання.

Метою статті є дослідження правового регулювання цифровізації в податковій сфері України.

Вклад основного матеріалу. Запровадження різних форм інструментів цифровізації (англ. digitalization) та перехід до передових технологій є найважливішим фактором удосконалення процедур адміністрування податків та зборів будь-якої країни. Поява нових електронних сервісів надає можливість суттєво покращити та підвищити ефективність контрольної-перевірочної роботи податкових органів, спростити

процедури нарахування, декларування та сплати податків і зборів, отримати консультації платниками податків. Слід зазначити, що серед зарубіжних країн рівень цифровізації в податковій сфері є різним, проте, однозначними та спільними є дотримання певних етапів цього процесу, що потребує координованості дій на міжнародному рівні задля ефективної співпраці. Україна, як європейсько-орієнтована країна не залишається осторонь. Зокрема, курс на діджиталізацію податкових органів передбачено в рамках низки міжнародних проектів.

Так, 18 червня 2019 року Центральним агентством з управління проектами (СРМА, Литва), Представництвом Європейського Союзу в Україні спільно з Міністерством фінансів України, Державною податковою службою України (далі - ДПС України), Державною митною службою України (далі - ДМС України) було впроваджено програму з управління державними фінансами в Україні (EU4PFM) [8]. В межах реалізації цієї програми було досягнуто низку важливих результатів, зокрема:

- затверджено Концептуальні напрями реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику, які, серед іншого враховують EU Customs blueprints;
- розроблено та затверджено Дорожню карту приєднання України до спільної транзитної процедури ЄС/ЄАВТ;
- впроваджено План дій BEPS («BEPS» від англ. «Base erosion and Profit Shifting» - це міжнародний проект Організації економічного співробітництва та розвитку країн G20 з розробки заходів протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування). Україна приєдналася до цього проекту ще 1 січня 2017 року, що обумовлене потребою розробки багатостороннього єдиного механізму боротьби з агресивним податковим плануванням, спрямованим на штучне зменшення бази оподаткування та переміщення оподаткованого прибутку до низькоподаткових юрисдикцій;
- ратифіковано угоду по MLI;
- приєднано до Конвенції про процедуру спільного транзиту;
- запроваджено інститут авторизованого економічного оператора (АЕО), що сприяє наближенню митного законодавства України до європейських стандартів з метою спрощення та полегшення міжнародної торгівлі, забезпечення їх участі як конкурентоспроможних у формуванні безпечних ланцюгів постачання;

– узгоджено з Європейською комісією та запроваджено низку заходів щодо захисту прав інтелектуальної власності тощо.

Компоненти Програми EU4PFM в цілому спрямовані на підтримку податкових та митних реформ, а також розбудову потенціалу з управління державними фінансами, зокрема у сфері ІТ та HR. На їхнє втілення ЄС виділено 29,5 млн. євро. Загальний бюджет програми становив 55 млн євро, а завершення реалізації її заходів було заплановано на 2022 рік. Проте, через військову агресію РФ проти України вітчизняна економіка функціонує в умовах безпрецедентних безпекових викликів, що, в свою чергу накладає й свій відбиток на реалізацію низки реформ в межах проекту EU4PFM, які дотепер продовжуються.

Зокрема йдеться про планову реформу у сфері адміністрування податків та зборів, яка сприятиме зміцненню інституційних та організаційних можливостей українських установ у впровадженні та реалізації сучасної стратегії дотримання податкового законодавства, спрямованої на просування концепції добровільної сплати податків; вдосконалення бізнес-процесів у податковій та митній службах; розширення можливостей для України щодо адміністрування податків та зборів, зокрема, через поліпшення обміну податковою інформацією з іншими країнами та шляхом запобігання ухилянню від оподаткування; продовження процесу цифровізації діяльності податкових та митних органів відповідно до стандартів ЄС. Як зауважують податківці значення міжнародних партнерів для України надзвичайно велико у контексті допомоги у реалізації сучасних ІТ-рішень та забезпечення експертною допомогою за багатьма напрямками реформування податкових органів, зокрема, у створенні автоматизованої системи управління ризиками та вдосконаленню процедур щодо сталого запровадження системи е-аудиту [9].

Окрім цього, низка компонентів щодо процесу податкової діджиталізації передбачено в межах реформ з програми «Ukraine Facility», яка схвалена Єврокомісією у квітні 2024 року [10]. Під час її реалізації заплановано на першому етапі ухвалення довгострокового національного стратегічного плану цифрового розвитку, цифрової трансформації та цифровізації ДМС України, а на другому - ДПС України. Прийняття останнього має відбуватися відповідно до положень Національної стратегії доходів за 2024-2030 роки [11]. Відповідно до рекомендацій зазначеної стратегії

у період з 2024 по 2030 роки заплановано здійснення низки заходів щодо інтеграції інформаційно-комунікаційних систем ДПС України із системами ЄС, зокрема:

1) забезпечення інтеграції з Європейськими системами ПДВ, відшкодування ПДВ, моніторингу руху акцизних товарів;

2) підключення України до системи безпечного обміну інформацією між податковими адміністраціями країн ЄС;

3) інтеграція із системою транскордонних онлайн-продажів B2C, центральною електронною системою платіжної інформації «Central Electronic System of Payment information» (CESOP) для виявлення можливого шахрайства з ПДВ в електронній комерції, що здійснюється продавцями, створеними в інших державах-членах чи країнах, що не входять до ЄС;

4) інтеграція з європейською системою моніторингу руху акцизних товарів - «Excise Movement and Control System» (EMCS);

5) вдосконалення механізму організації та здійснення е-аудиту відповідно до європейських стандартів.

На сьогодні в Україні вже склалася певна практика щодо реалізації окремих запланованих заходів. Й, перш за все, йдеться про запровадження е-аудиту. Міністерством фінансів України в 2020 році на виконання пункту 2 умов Меморандуму про взаєморозуміння між Україною, як Позичальником, та Європейським Союзом, як Кредитором, щодо отримання Україною макрофінансової допомоги, розроблено Концепцію впровадження е-аудиту для платників податків [12]. Метою цього документу є перехід до якісно нового рівня здійснення контрольної-перевірочної роботи, що базується на таких принципах, як: а) превентивність - своєчасне та оперативне виявлення помилок під час розрахунку податкових зобов'язань платниками податків; б) результативність - підвищення ефективності та точності відбору платників та операцій для проведення податкових перевірок; в) автоматизація - використання спеціалізованого програмного забезпечення для здійснення аналізу; г) ризик-орієнтованість - акцент на перевірці ризикованих операцій в рамках контрольної-перевірочної роботи; д) прозорість - мінімізація «людського фактору».

З метою реалізації положень зазначеної Концепції, з 2021 року запроваджено обов'язкове подання великими платниками податків, на запит контролюючого стандартного аудиторського файлу (SAF-T UA) та його аналіз за допомогою

спеціалізованого програмного забезпечення. Правовою підставою стало внесення змін та доповнень до норм податкового законодавства. Зокрема, відповідно до п. 85.2. ст. 85 Податкового кодексу України (далі - ПК України) платник податків зобов'язаний надати посадовим особам контролюючих органів у повному обсязі всі документи, що належать або пов'язані з предметом перевірки [13]. Такий обов'язок виникає у платника податків після початку перевірки. При цьому великий платник податків на запит контролюючого органу зобов'язаний також надати засобами електронного зв'язку в електронній формі з дотриманням вимог законів України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» копії таких документів, що створюються ним в електронній формі з обліку доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування (податкових зобов'язань), первинних документів, реєстрів бухгалтерського обліку, фінансової звітності, інших документів, пов'язаних з обчисленням та сплатою податків і зборів, не пізніше двох робочих днів, наступних за днем отримання запиту. Порядок, формат і структура надання документів великими платниками податків на такий запит врегульовано Наказом Міністерства фінансів України від 15.09.2020 № 561 «Про внесення змін до Порядку надання документів великого платника податків в електронній формі при проведенні документальної перевірки» [14]. Цим порядком передбачено, що електронні документи (інформація) великими платниками податків надаються у форматі XML у вигляді стандартного аудиторського файлу (SAF-T UA), який представляє собою електронний файл стандартизованої структури, що містить експортовані з вихідної системи обліку дані про наявність та стан активів, власного капіталу та зобов'язань, а також інформацію щодо змін у фінансово-господарському стані суб'єкта господарювання за певний період (п. 3.2 Розділу III Порядку 561) [14]. Наступним кроком розвитку інституту е-аудиту, за умови прийняття відповідних змін до податкового законодавства України, є встановлення обов'язку щодо подання зазначеного документа для всіх великих платників податків з 1 січня 2025 року, а з 1 січня 2027 - для всіх платників ПДВ.

Інструмент е-аудиту запроваджено в різних країнах світу (Португалії, Австрії, Люксембурзі, Польщі, Литві, Норвегії, Швеції, Сінгапурі, Республіці Болгарія та Республіці Казахстан)

й ефективність його проведення практично доведена [15]. До його основних позитивних вад можна віднести наступні: а) удосконалення ризик-орієнтованих підходів на доперевірочному етапі та на етапі перевірки; б) підвищення швидкості та ефективності результатів перевірок; в) зменшення кількості податкових правопорушень і судових спорів; г) зменшення особистих контактів між платником податків і контролюючим органом; д) оперативність виправлення виявлених розбіжностей платниками податків (наприклад, під час відбору для проведення податкової перевірки).

Фактично, основою такої форми державного фінансового контролю є інформація, отримана від платників податків у вигляді стандартного аудиторського файлу (SAF-T), розробленого ще в 2005 році Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у форматі подання бухгалтерської та фінансової інформації в електронному вигляді до податкових органів. Цей файл є достатньо простим і зрозумілим у використанні та призначений для здійснення заходів податкового контролю із застосуванням спеціалізованого програмного забезпечення. При цьому, кожна країна розробляє свою унікальну систему взаємовідносин між податковими органами та платниками податків: формат стандартного аудиторського файлу, вибір певної категорії платників податків, яких охоплює е-аудит та спеціалізованого програмного забезпечення (наприклад, ACL (Galvanize), IDEA, SESAM тощо), за допомогою якого здійснюється е-аудит. Так, наприклад, вперше (в 2005 році) саме податкова адміністрація Португалії розробила і впровадила у практику SAF-T, а з 2008 р. SAF-T є обов'язковим для всіх юридичних осіб, які ведуть бухгалтерський облік в електронній системі [16, с. 108].

Досліджуючи це питання Л. Марченко цілком вірно доходить висновку, що сучасне адміністрування податків та зборів передбачає виділення окремих рівнів переходу податкових органів до цифрових технологій, зокрема: 1) електронне подання податкової звітності; 2) електронний облік; 3) електронне зіставлення, коли податківці зіставляють дані між типами податків і, потенційно, між покупцями та продавцями; 4) електронний аудит, тобто цифровий податковий аудит, зокрема з обмеженням часу для відповіді компаній; 5) електронна оцінка, за якої податковій адміністрації взагалі відмовляються від податкової звітності [3, с. 129-130]. Варто зазначити, що в Україні одним із перших кроків в реалізації зазначених напрямів стало прийняття

у 2003 р. Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [17], яким окрім узагальненого визначення поняття електронного документа встановлено низку обов'язкових вимог щодо їх обліку та зберігання. З прийняттям Податкового кодексу України урегульовано питання щодо організації електронного документообігу у сфері оподаткування (ст. 17, 42), запроваджено електронний кабінет платника податків (ст. 42-1), систему електронного адміністрування податку на додану вартість (ст. 200-1), документальні невідвізні позапланові електронні перевірки за заявою платника податків (ст. 75) [13] тощо. Тобто, з правової точки зору, можна констатувати формування певного правового підґрунтя щодо запровадження інституту е-аудиту платників податків.

Висновки. Таким чином, не дивлячись на повномасштабну війну в Україні діджиталізація в сфері адміністрування податків та зборів прискорилася і стала основою для проведення низки реформ, що, в свою чергу, дозволять посилити ефективність роботи контролюючих органів та зберегти їх інституційну спроможність. До основних напрямів подальшого врегулювання на законодавчому рівні щодо удосконалення процедури здійснення е-аудиту можна віднести наступні: встановлення обов'язкового ведення бухгалтерського обліку в електронній формі всіма платниками податків; дотримання встановлених технічних вимог та специфікацій до складання та подання стандартного аудиторського файлу, строків, процедур його обробки, використання результатів такої обробки; розробка технічної специфікації та опису технічних вимог до стандартного аудиторського файлу (SAF-T UA) та алгоритму його контролю; розробка методики здійснення е-аудиту як форми податкового контролю; придбання та впровадження програмного забезпечення з метою автоматизації процесу проведення е-аудиту на основі стандартного аудиторського файлу; проведення відповідного навчання фахівців контролюючого органу; комунікаційна та роз'яснювальна робота серед платників податків.

Література

1. Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. № 1467-р. URL: (rada.gov.ua)

2. Про затвердження місії та Стратегічного плану Державної податкової служби України на 2022-2024 роки: Наказ ДПС України від 22.11.2021 № 965. URL: (rada.gov.ua)

3. Марченко Л. Діджиталізація системи податкового адміністрування в Україні з урахуванням досвіду розвинених країн світу. Економічний аналіз. 2022. Том. 32. № 4. С. 127-134. URL: 2933-6565680753-1-PB.pdf

4. Колісник А.С. Оподаткування в умовах цифровізації економіки: до питання правового регулювання. С. 68-75. URL: content (nure.ua)

5. Дмитрик О.О. Правове регулювання оподаткування в умовах розвитку цифрової економіки. Сучасні проблеми права та інноваційної економіки: зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 3 за матеріалами інтернет-конференції (м. Харків, 26 березня 2021 р.). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 72-77.

6. Бурашнікова О. Міжнародний досвід цифровізації в податковій сфері. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house "Helvetica", 2023. 14 (91). P. 148-157.

7. Ткачук Н. Діджиталізація фінансово-економічної сфери в Україні: стан та перспективи розвитку. Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2022. № 3. С. 18-28. URL: 5.pdf (vnu.edu.ua)

8. Щодо Проекту EU4PFM. URL: Веб-сайт EU4PFM

9. Корнієнко Т. Щодо впровадження нових проєктів. URL: (tax.gov.ua)

10. Програма підтримки економіки в межах програми «Ukraine Facility». URL: Ukraine Facility Plan (me.gov.ua)

11. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2023 р. № 1218-р. URL: (rada.gov.ua)

12. Концепція впровадження електронного аудиту (е-аудиту) для платників податків. URL: Концепція_е-аудит_30_11_2020.pdf (mof.gov.ua)

13. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

14. Про затвердження Змін до Порядку надання документів великого платника податків в електронній формі при проведенні документальної перевірки: Наказ Міністерства фінансів України від 15.09.2020 р. № 561. URL: (rada.gov.ua)

15. Дмитренко Е.С. Електронний аудит платників податків: проблеми запровадження в Україні. Київський часопис права. 2021. № 1. С. 46-51. URL: (kneu.in.ua)

---

16. Білецька Г.М., Ковтунович Н.Л. Щодо особливостей світових тенденцій запровадження та здійснення е-аудиту. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 3. С. 107-110. URL: 3_2017.pdf (pap-journal.in.ua)

17. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL: (rada.gov.ua)

*Костенко Ю. О.,
orcid.org/0000-0003-4079-694X
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарського
та адміністративного права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса*

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ ЯК РІЗНОВИД СУБ'ЄКТІВ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ ПРАВА ГРОМАДЯН НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Кропивницький М. О.

Стаття присвячена проблемі розгляду правоохоронних органів України як суб'єктів забезпечення права громадян на соціальний захист в адміністративно-правовому аспекті, шляхом аналізу нормативно-правової бази й теоретичного доробку українських правознавців. Правоохоронні органи з-поміж внутрішніх функцій держави мають своїм пріоритетом здійснення охоронної функції, спрямованої насамперед на охорону праворегульованих суспільних відносин, відповідно, й забезпечення соціальної безпеки, адже людина, її права та основоположні свободи становлять найвищу соціальну цінність у правовій державі, саме на їхнє забезпечення й реалізацію має бути спрямована уся діяльність держави і, насамперед, діяльність правоохоронних органів. Правоохоронна діяльність уповноважених суб'єктів трактується у широкому (діяльність всіх державних органів (законодавчої, виконавчої та судової влади), що забезпечують дотримання прав і свобод громадян, їх реалізацію, законність і правопорядок) й вузькому (діяльність спеціально уповноваженого (компетентного) органу щодо забезпечення законності й правопорядку, який існує тільки для виконання таких завдань, як виявлення, припинення та попередження правопорушень, застосування різних санкцій до правопорушників і реалізація заходів впливу розуміння). Шляхом аналізу законодавства з питань організації та функціонування правоохоронних органів України доведено відсутність єдиного підходу законодавця до розуміння поняття «правоохоронні органи України» й існування, відповідно, різних нормативних дефініцій. Визначено основні напрями діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина (зокрема, забезпечення права на соціальний захист) через ті завдання, виконання яких покладено на ці органи чинним законодавством. Окреслено перелік дефініцій поняття «правоохоронний орган» в українській науковій юридичній літературі та склад системи правоохоронних органів як сукупності правоохоронних органів та інших суб'єктів правоохоронної діяльності, що забезпечують охорону та захист прав

і законних інтересів громадян, безпеку суспільства і держави від протиправних посягань.

Ключові слова: соціальна безпека, соціальний захист, забезпечення права на соціальний захист, правоохоронна діяльність, правоохоронний орган, система правоохоронних органів.

Kropyvnytskyi M. O. Ukrainian law enforcement agencies as the subjects of providing of social security: administrative and legal aspect

The article is devoted to the problem of conceptual administrative and legal review of Ukrainian law enforcement agencies as the subjects of ensuring the right of social security through the analysis of regulatory framework and theoretical works of Ukrainian legal scholars. Law enforcement agencies have the priority of performing security function among the internal state functions aiming at the protection of law-regulated public relations as well as social security provision because after all human rights and fundamental freedoms constitute the highest social value in a legal state; the activities of law enforcement agencies and the state itself should be firstly aimed at their provision and implementation. Law enforcement activities of authorized subjects is interpreted in a broad (the activities of all state bodies (legislative, executive and judicial authorities) that ensure the observance of citizens' rights and freedoms, their implementation, legality, law and order) and narrow (activity of a specially authorized (competent) body to ensure legality, law and order which exists only to perform such tasks as detection, termination and prevention of offences, application of various sanctions to offenders and implementation of influence measures) way. The lack of unified approach of the legislator to the understanding of the concept of "law enforcement agencies of Ukraine" has been proven and, accordingly, the existence of various normative definitions through the analysis of the legislation on the organization and functioning of law enforcement agencies of Ukraine. The main areas of activity of law enforcement agencies regarding the provision of human and citizen rights and freedoms (in particular, ensuring the right to social security) have been determined due to

the tasks that are assigned to these bodies by the current legislation. The list of definitions of the concept of "law enforcement agency" in Ukrainian legal scientific literature is outlined as well as the composition of the system of law enforcement agencies as a set of law enforcement agencies and the other subjects of law enforcement activities that ensure the protection of the rights and legitimate interests of citizens, the safety of both society and state from illegal encroachments.

Key words: *social security, social protection, ensuring the right to social security, law enforcement activity, law enforcement agency, the system of law enforcement agencies.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Одним із базових параметрів забезпечення повноцінного функціонування соціуму є гарантування безпеки загалом і особливо її соціальної складової. Забезпечення соціальної безпеки України здійснюється відповідно до Конституції України, загально-визнаних принципів і норм міжнародного права, міжнародних договорів України, законів, нормативно-правових актів Президента України та Кабінету Міністрів України та ін. Законодавче забезпечення соціальної безпеки передбачає закріплення компетенції та відповідальності органів державної влади, координацію цілей, завдань, принципів, основних напрямів їх функціонування як елементів системи забезпечення соціальної безпеки. У законодавстві існує типова ієрархічна (вертикальна) структура, зумовлена відмінністю у правовій силі актів, які видаються різними нормотворчими органами. І саме від повноти нормативного регулювання й визначеності параметрів адміністративно-правового статусу вітчизняних правоохоронних органів значною мірою залежать згадані рівні забезпечення безпеки населення, особливо з огляду на реалії правового режиму воєнного стану у зв'язку з агресією РФ на теренах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Спроби концептуалізації й узагальнення положень щодо статусу й діяльності правоохоронних органів України свого часу здійснювали як адміністративісти, так і фахівці інших галузей права: В. О. Боняк, Ю. В. Гаруст, В. М. Гірич, Ю. А. Голодник, В. І. Дяченко, Ю. О. Загуменна, Н. В. Заяць, А. М. Кучук, Д. Г. Лосюк, Н. В. Марущак, С. В. Россоха, Я. О. Тицька, П. І. Хамула та ін. Водночас і досі залишаються проблематичними критерії визнання певного державного органу правоохоронним, відповідно, ускладнюється подальше реформування сфери правоохоронної діяльності, що є викликом як для теоретиків права, так і суб'єктів правозастосування.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити основні правові характеристики й встановити актуальну адміністративно-правову номенклатуру правоохоронних органів України на основі аналізу чинного законодавства й теоретичних напрацювань провідних вітчизняних учених-правників.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових механізмів забезпечення соціальної безпеки є правоохоронна діяльність уповноважених суб'єктів, під якою розуміють: 1) здійснюваний в межах чинного законодавства різновид правозастосовної діяльності компетентних державних органів із профілактики і припинення правопорушень, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності [6, с. 11]; 2) систему контрольно-ревізійних, оперативно-розшукових, кримінально-процесуальних та адміністративно-примусових заходів, які здійснюються в порядку, визначеному законодавством, з метою підтримання правопорядку, виявлення і безпосереднього припинення правопорушень, що підпадають під дію Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також виконання кримінальних і адміністративних санкцій щодо правопорушників [3]; 3) такий різновид державної діяльності, яка здійснюється з метою охорони прав фізичних, юридичних осіб, а також самої держави спеціально уповноваженими органами шляхом застосування заходів юридичного впливу відповідно до закону при неухильному дотриманні передбаченого ним порядку [18, с. 18].

У широкому розумінні під правоохоронною діяльністю слід розуміти діяльність всіх державних органів (законодавчої, виконавчої та судової влади), що забезпечують дотримання прав і свобод громадян, їх реалізацію, законність і правопорядок. Забезпечуючи режим законності, реалізацію прав своїх громадян, відстоюючи законні інтереси держави, вони тим самим опосередковано беруть участь у правоохоронній діяльності, тобто сприяють охороні права від порушень. Це важливий, але не єдиний аспект правоохоронної діяльності більшості державних органів. На першому плані в них виступають інші завдання - господарські, культурні, соціальні, для вирішення яких вони створюються. Деякі правоохоронні функції вони виконують разом зі здійсненням своїх основних завдань. У вузькому розумінні правоохоронна діяльність являю собою діяльність спеціально уповноваженого (компетентного) органу щодо забезпечення законності й правопорядку, який існує тільки для виконання таких

завдань, як виявлення, припинення та попередження правопорушень, застосування різних санкцій до правопорушників і реалізація заходів впливу (покарання) [10, с. 136]. Н. Заяць зазначає, що «правоохоронна діяльність включає в себе не тільки елементи примусу та покарання, але й такі напрямки як забезпечення та захист. Відповідно, основна мета такої діяльності не тільки у припиненні правопорушень, хоча важливість цього напрямку є беззаперечною, але й охорона честі, гідності особи, захист її прав та свобод. Саме тому, до органів, для яких забезпечення прав і свобод особи є одним з головних завдань, необхідно зарахувати суд, прокуратуру, органи внутрішніх справ, державної безпеки, арбітраж, юстиція, нотаріат. Діяльність усіх органів, що входять до складу правоохоронних має важливе значення у забезпеченні життєдіяльності суспільства, захисті інтересів держави та охороні прав людини і громадянина. Без сумніву, роль окремих правоохоронних органів у розв'язанні зазначеного кола питань є неоднаковою, що пояснюється відмінностями компетенції, функцій, форм та методів роботи, наявністю сил та засобів, якими ці органи володіють. Доповнюючи один одного, правоохоронні органи утворюють систему, що є ядром організаційного забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини» [8, с. 43].

Рівень розвитку свободи та демократії у суспільстві визнається не стільки декларуванням цінності прав та свобод людини, ратифікацією міжнародних нормативно-правових документів в області прав людини та громадянина, скільки наявністю дієвого, ефективного механізму реалізації прав та свобод людини, котрий передбачає гарантії їх забезпечення та захисту. Людина, її права та основоположні свободи становлять найвищу соціальну цінність у правовій державі, саме на їхнє забезпечення й реалізацію має бути спрямована уся діяльність держави і, насамперед, діяльність правоохоронних органів. Реальність забезпечення прав та свобод людини та громадянина є важливим показником досягнутого державою рівня цивілізованості. Конституція України та чинне законодавство закріплює за державою в особі компетентних органів функцію захисту прав та свобод людини, котра передбачає можливість звернутися за захистом своїх законних прав та інтересів [19, с. 120-121]. Власне, цими компетентними органами є саме правоохоронні. Правоохоронні органи виконують внутрішні функції держави, зокрема, і охоронну функцію, сутністю якої є захист прав і свобод громадян,

дотримання режиму законності та правопорядку і, взагалі, забезпечення охорони всіх суспільних відносин, що встановлюються та регулюються правом [11, с. 7].

Правоохоронні органи є важливою складовою державного апарату України. Конституція України (ч. 3 ст. 17) містить вказівку на них: «Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом». Це конституційне положення свідчить про те, що, по-перше, правоохоронні органи є складовою державного апарату України; по-друге, їх організація та функціонування визначаються органічним законом [6, с. 14]. Аналіз законодавства з питань організації та функціонування правоохоронних органів України свідчить про відсутність єдиного підходу законодавця до розуміння поняття «правоохоронні органи України», підтвердженням чого слугують різні його нормативні дефініції. Так, у Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV правоохоронні органи визначалися як органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій. Чинний Закон України «Про національну безпеку України» у статті 1 визначає сектор безпеки та сили безпеки і закріплює, що правоохоронні органи беруть участь у забезпеченні національної безпеки України. У вітчизняних законодавчих актах правоохоронними прямо названі лише окремі державні органи. Це служба безпеки України (ст. 1 Закону України «Про службу безпеки України»), Управління державної охорони України (ст. 11 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб»), Військова служба правопорядку у Збройних Силах України (ст. 1 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України»), Державна прикордонна служба України (ст. 6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України»). Що стосується інших органів, то вони в законах, які визначають їх правовий статус, прямо не називаються правоохоронними. Через активне впровадження у законодавство України термін «правоохоронні органи» вже став настільки звичним, що законодавець хоча і використовує його в нормативно-правових актах, але не надає йому законодавчого визначення і не наводить переліку органів, які належать до правоохоронних [19, с. 120-121, 122]. Закон «Про державний захист працівників суду

і правоохоронних органів», який набрав законної сили 2 березня 1994 року, зі змінами та доповненнями залишається чинним досі. У статті 2 цього закону є відносно вичерпне й поодинокі нині визначення поняття «правоохоронні органи»: «органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції» [15].

Основні напрями діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина (зокрема, *забезпечення права на соціальний захист*) безпосередньо впливають з тих завдань, виконання яких покладено на ці органи чинним законодавством і спрямовані на: 1) захист людини, її життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів, незалежно від віку, статі, національності, расової приналежності, мови тощо; 2) створення умов щодо сприяння реалізації прав і свобод кожним громадянином, відповідно до Конституції України, шляхом охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки; 3) усунення причин і обставин, які загрожують процесу реалізації конституційних прав і свобод людини, обмежують можливості повної реалізації вказаних прав або підривають існуючі гарантії здійснення прав в суспільстві; 4) створення умов і відповідних правових засад, що унеможливають порушення конституційних прав і свобод, шляхом забезпечення належної безпеки кожного громадянина, запобігання та негайного припинення правопорушень, зміцнення правопорядку, забезпечення законності в діяльності правоохоронних органів тощо; 5) встановлення винних у порушенні прав і свобод людини та притягнення їх до відповідальності згідно чинного законодавства, вимог міжнародних стандартів прав людини; 6) поновлення порушених прав шляхом відшкодування матеріальних збитків та завданої моральної шкоди, реабілітації, реституції, компенсації тощо за рахунок держави чи фізичних осіб; 7) недопущення у своїй діяльності незаконних обмежень і порушень прав, свобод і законних інтересів громадян; 9) забезпечення необхідних умов реалізації громадянами певних прав, свобод та законних інтересів [19, с. 123].

В. В. Молдован розглядає правоохоронні органи як важливу ланку в системі органів Української держави, мета, завдання та функції якої - забезпечення законності та правопорядку в усіх сферах життєдіяльності нашої країни [12, с. 64]. Суттєвими ознаками, що враховують особливості організаційного та функціонального аспектів існування такого явища державно-правової дійсності як правоохоронний орган, є: а) становить собою структурно організований колектив державних службовців; б) створюється державою в особі Українського парламенту, Президента України та Уряду України; в) державно-владні повноваження, що ними наділений цей колектив державних службовців, він здійснює у правових формах і правовими методами; г) забезпечується матеріальними і фінансовими ресурсами, необхідними для реалізації правоохоронної функції держави [6, с. 16].

Загалом же в українській науковій юридичній літературі напрацьовані такі означення поняття «правоохоронний орган»: 1) державна установа (або державна юридична особа), яка діє в системі органів влади й виконує на основі закону державні функції (владні, організаційно-розпорядчі, контрольно-перевірочні тощо) в різних сферах внутрішньої та зовнішньої діяльності Української держави [13, с. 9]; 2) державний орган, головним призначенням яких є здійснення правоохоронної діяльності [3]; 3) орган державної влади, метою утворення та основним напрямком діяльності якого є виконання на професійній основі повноважень із реалізації правоохоронної функції держави згідно із чинним матеріальним і процесуальним законодавством [20, с. 47]; 4) спеціально уповноважений державний орган, що наділяється державно-владними повноваженнями з метою професійного здійснення на підставі та відповідно до законодавства, а у випадках, встановлених законом, - у відповідній процесуальній формі, із застосуванням правових засобів, діяльність, спрямовану на охорону прав та свобод людини і громадянина, законності та правопорядку, усіх врегульованих правом суспільних відносин [9, с. 17-18]; 5) такий державний орган, що Конституцією та законами України наділений певним обсягом прав і обов'язків щодо здійснення захисту прав та законних інтересів громадян, юридичних осіб, суспільства і держави шляхом вчинення специфічних дій примусового характеру, які проводяться в певній процесуальній формі [16, с. 13]; 6) державний орган, який наділений, відповідно до чинного законодавства, владними

повноваженнями та здійснює у межах своєї компетенції правоохоронну діяльність [2, с. 14]; 7) державний орган/організація, створений (створена) відповідно до спеціального закону, який (яка) здійснює правоохоронну діяльність на основі встановлених законом правил та процедур відповідно до своєї компетенції [11, с. 11]; 8) державний, як правило, озброєний орган, виконання яким, поряд із профілактичною, однієї чи кількох інших головних правоохоронних функцій є визначальним в його діяльності, у зв'язку з цим він потребує специфічного матеріально-технічного та іншого забезпечення; до його працівників законом висуваються спеціальні вимоги; з метою ефективного виконання своїх обов'язків ці працівники згідно із законом наділяються різноманітними спеціальними правами, мають відповідні пільги й зовнішні ознаки, користуються підвищеним правовим захистом [5, с. 12]; 9) спеціально уповноважений державний орган, який забезпечує додержання та реалізацію прав і свобод громадян, законності та правопорядку із додержанням встановлених законом правил та процедур відповідно до своєї компетенції [7, с. 149]; 10) утворена державою в особі Верховної Ради України, Президента України або Кабінету Міністрів України відповідно до конституційно-правових засад структурно відокремлена, юридично оформлена частина державного апарату (колектив державних службовців), наділена державно-владними повноваженнями, які здійснюються у правових формах та правовими методами, а також матеріально-технічними і фінансовими ресурсами, необ'язаними для реалізації правоохоронної функції держави [1, с. 145]; 11) державний орган, основним (або головним) предметом діяльності якого є законодавчо визначені функції або завдання з охорони права, відновлення порушеного права або організація виконання покарання, захист національної (державної) безпеки, підтримання правопорядку, забезпечення стану законності [17, с. 8].

Висновки. До системи правоохоронних органів України (як сукупності системних, структурованих ієрархічних зв'язків, що охоплюють взаємопов'язані і впорядковані елементи цілісної системи, що утворюють стійку цілісну організовану систему правоохоронних органів та інших суб'єктів правоохоронної діяльності, що забезпечують охорону та захист прав і законних інтересів громадян, безпеку суспільства і держави від протиправних посягань) слід віднести спеціально створені державні правоохоронні органи, для яких виконання правозастосовних та правоохоронних функцій є основним

функціональним призначенням, які мають чітко визначені законодавчі завдання та правоохоронну функцію й покликані забезпечити: охорону прав і свобод громадян; захист життя громадян; охорону та захист інтересів суспільства і держави; державну безпеку; охорону державного кордону; функціонування економіки держави; виконання кримінальних покарань; публічну безпеку і порядок; правопорядок і військову дисципліну серед військовослужбовців Збройних Сил України; охорону органів державної влади України та посадових осіб, вживають заходи із запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття кримінальних правопорушень [4, с. 41]. Систему правоохоронних органів слід розглядати через їх поділ на три групи [14, с. 7]: 1) основні, до яких належать: Національна поліція України, Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Державна фіскальна служба України, Державна прикордонна служба України, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, Державна кримінально-виконавча служба України; 2) суб'єкти управління правоохоронною діяльністю, а саме суди та прокуратура; 3) органи, які поряд з основною діяльністю реалізують певні правоохоронні функції: органи державного фінансового контролю, Національне агентство з питань запобігання корупції, Державна виконавча служба; органи рибоохорони, органи державної лісової охорони, управління державної охорони, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Національна гвардія, Державна міграційна служба, Державна екологічна інспекція, Державна санітарно-епідеміологічна служба, Державна архітектурно-будівельна інспекція.

Література

1. Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монографія. Дніпро: Ліра, 2015. 372 с.
2. Гаруст Ю.В., Мельник В.І. Правоохоронні органи на захисті економічної безпеки України: адміністративно-правовий аспект: монографія. Суми: Видавничо-виробниче підприємство «Мрія», 2019. 256 с.
3. Гірич В.М. До проблеми визначення базових понять у контексті реформування правоохоронних органів. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 13 травня 2013 р. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/do-problemi-viznachennya-bazovikh-ponyat-u-kontekstireformuvannya> (дата звернення: 16.05.2024).

4. Голодник Ю.А. Загальна характеристика системи правоохоронних органів України. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 3(50), 2023. С. 39-43.
5. Дяченко В.І. Система правоохоронних органів: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2003. 320 с.
6. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності : навч. посібник. 2-е вид. перероб. і доп. / Кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. В.О. Боняк. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с.
7. Загуменна Ю.О. Правоохоронні органи: поняття, ознаки, функції, особливості діяльності. *Право і безпека*. 2010. № 3. С. 145-150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_3_33 (дата звернення: 16.05.2024).
8. Заяць Н.В. Повага до прав людини в діяльності правоохоронних органів. *Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку (присвячене пам'яті видатного науковця О.Ф. Граніна)*. К.: Істина, 2017. С. 42-45.
9. Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.01). Київ, 2007. 22 с.
10. Лосюк Д.Г. Правоохоронні органи: правові засади діяльності. *Пріоритетні напрями діяльності Національної поліції України*. Х., 2018. С. 134-139.
11. Марущак Н.В. Правоохоронні органи: проблеми визначення. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. № 1(7), 2003. С. 7-12.
12. Молдован В.В. Правоохоронні органи. Курс лекцій: навч. посіб. К.: Юмана, 1998. 160 с.
13. Моляренко В.Т. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : підручник. Київ, Юрінком Інтер, 2007. 352 с.
14. Науменко С.М. Адміністративно-правові засади взаємодії експертних установ з правоохоронними органами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Суми, 2019. 20 с.
15. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.1993 № 3781-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 50.
16. Россоха С.В. Правоохоронні органи державни в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2016. 20 с.
17. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посіб. / В.С. Ковальський (керівник авт. колективу), В.Т. Білоус, С.Е. Демський та ін.; відп. ред. Я.Ю. Кондратьєв. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 320 с.
18. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : Підручник / О.С. Захарова, В. С. Ковальський, В.С. Лукомський та ін.; Відп. ред. В. Т. Маляренко. 3-є вид., перероб. і доп. К. : Юрінком Інтер, 2007. 352 с.
19. Тицька Я.О. Роль правоохоронних органів у забезпеченні прав людини: теоретико-правовий аспект. *Держава та регіони*. Сер. Право. Запоріжжя: Гельветика, 2021. № 2 (72). С. 120-125.
20. Хамула П.І. Правоохоронні органи в системі органів державної влади: дис. ... канд. юрид. наук (12.00.01); Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 235 с.

Кропивницький М. О.,
кандидат юридичних наук

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Мащенко В. С.

У статті досліджуються адміністративно-правові аспекти діяльності Національної поліції України в умовах повномасштабної збройної агресії. Проаналізовано чинне законодавство, що визначає адміністративно-правовий статус поліції в контексті її діяльності в умовах повномасштабної збройної агресії та розглянуто необхідність адаптації правової бази та організаційних структур для забезпечення ефективного функціонування поліції у воєнний час. Особлива увага приділяється питанням взаємодії між поліцією, Збройними силами, Службою безпеки України, Державною прикордонною службою та іншими державними органами, що є ключовим фактором для підтримання громадської безпеки та правопорядку. Досліджено проблеми забезпечення прав і свобод громадян в умовах воєнного стану, а також необхідність психологічної підтримки та мотивації особового складу Національної поліції. Стаття пропонує комплексний підхід до вдосконалення адміністративно-правових механізмів, що дозволить підвищити рівень безпеки та ефективності правоохоронної діяльності в умовах збройної агресії.

Автором запропоновані рекомендації щодо можливого оперативного оновлення нормативно-правової бази, створення спеціалізованих підрозділів для боротьби з новими викликами в умовах збройної агресії, а також розробку механізмів ефективної координації між різними державними органами та підрозділами Національної поліції. Окремо розглядаються питання забезпечення дотримання прав людини та мінімізації порушень в умовах воєнного стану. Автором наголошується на важливості психологічної підтримки та належної мотивації поліцейських, що сприятиме збереженню їхнього професійного та морального духу.

У результаті проведеного дослідження автором обґрунтовано необхідність постійного вдосконалення адміністративно-правових аспектів діяльності Національної поліції України для ефективного реагування на виклики, що виникають у зв'язку з повномасштабною збройною агресією. Автором акцентовано увагу на необхідності забезпечення регулярного проведення

навчань та тренувань, спрямованих на вдосконалення навичок реагування на терористичні акти, диверсії та інші загрози.

У статті наголошується на необхідності впровадження сучасних інформаційних технологій для покращення обміну даними між різними підрозділами поліції та державними органами, що включає створення єдиних баз даних, системи оперативного реагування та інших інструментів, що забезпечують швидку обробку та аналіз інформації. З метою забезпечення правопорядку в умовах збройної агресії автором запропоновано посилити роботу з громадськістю, включаючи проведення інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності населення про заходи безпеки та порядок дії у надзвичайних ситуаціях. Важливим аспектом є також залучення громадських організацій до співпраці з поліцією, що сприятиме підвищенню довіри до правоохоронних органів та покращенню взаємодії з населенням.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус поліції, Національна поліція України, збройна агресія, воєнний стан, взаємодія поліції, громадська безпека, публічна безпека, державні органи, поліцейська діяльність.

Mashchenko V. S. Administrative and legal aspects of the activities of the National Police of Ukraine in the context of full-scale of armed aggression

The article examines the administrative and legal aspects of the activities of the National Police of Ukraine in the context of full-scale armed aggression. The author analyses the current legislation defining the administrative and legal status of the police in the context of its activities in the context of full-scale armed aggression and considers the need to adapt the legal framework and organizational structures to ensure the effective functioning of the police in wartime. Particular attention is paid to the issues of interaction between the police, the Armed Forces, the Security Service of Ukraine, the State Border Guard Service and other state bodies, which is a key factor in maintaining public safety and order. The author examines the problems of ensuring the rights and freedoms

of citizens under martial law, as well as the need for psychological support and motivation of the National Police personnel. The article proposes a comprehensive approach to improving administrative and legal mechanisms, which will increase the level of security and efficiency of law enforcement activities in the context of armed aggression.

The author offers recommendations for possible prompt updating of the legal framework, creation of specialized units to deal with new challenges in the context of armed aggression, and development of mechanisms for effective coordination between various state bodies and units of the National Police. Separate consideration is given to the issues of ensuring respect for human rights and minimizing violations under martial law. The author emphasizes the importance of psychological support and proper motivation of police officers, which will help to maintain their professional and morale.

As a result of the study, the author substantiates the need for continuous improvement of the administrative and legal aspects of the National Police of Ukraine to effectively respond to the challenges arising from full-scale armed aggression. The author focuses on the need to ensure regular training and exercises aimed at improving the skills of responding to terrorist acts, sabotage and other threats.

The article emphasizes the need to introduce modern information technologies to improve data exchange between various police units and state authorities, including the creation of unified databases, rapid response systems and other tools that ensure rapid processing and analysis of information. In order to ensure law and order in the context of armed aggression, the author proposes to strengthen public outreach, including information campaigns aimed at raising public awareness of security measures and emergency procedures. An important aspect is also the involvement of non-governmental organizations in cooperation with the police, which will help to increase trust in law enforcement agencies and improve interaction with the public.

Keywords: administrative and legal status of the police, National Police of Ukraine, armed aggression, martial law, police interaction, public safety, public security, state authorities, police activity.

Постановка проблеми. Наявність дієвих правових механізмів для захисту держави від військової агресії є одним із аспектів функціонування сучасної держави, а розробка та оперативна адаптація цих механізмів до викликів сьогодення має стати важливим аспектом законотворчої роботи. З 2014 року Україна стала на шлях пошуку оптимальних адміністративно-правових механізмів протидії збройній агресії на території тимчасово окупованих територій. Протягом десяти останніх років національне законодавство поповнилося

рядом новел, які відповідали вимогам часу та умовам суспільного життя пов'язаним із військовою агресією. Національна поліція України є суттєвою складовою в боротьбі держави за збереження своїх національних інтересів і культурних цінностей в умовах збройної агресії, разом із тим, виникає ряд питань пов'язаних із адміністративно-правовими аспектами діяльності поліції в умовах воєнного стану. Забезпечення громадської безпеки та правопорядку є надзвичайно важливим завданням для країни, і однією з ключових функцій Національної поліції України в умовах війни у тому числі. Ефективність заходів щодо забезпечення національної безпеки, громадського та публічного порядку, що проводилися Національною поліцією України в рамках антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил до кінця 2021 року і в умовах повномасштабного вторгнення з 2022 року значною мірою залежала від належного правового регулювання.

В рамках досліджуваної проблематики доцільно визначити форми та методи діяльності поліції в умовах повномасштабної збройної агресії, аспекти координації поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки в умовах збройної та нормативно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України в умовах збройної агресії. Іншими словами, наявність системи нормативно-правових актів є запорукою необхідний фундамент для оптимального керівництва та функціонування поліції в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики на загальнотеоретичному рівні досліджувалися рядом вітчизняних науковців таких як: В. Авер'янов, Д. Афонін, А. Боксгорн, О. Банчук-Петророва, А. Багряк, Ю. Битяк, С. Банах, В. Бевзенко, А. Денисова, С. Вітвіцький, С. Гончарук, І. Голосніченко, С. Гречанюк, В. Гаращук, Т. Дракохруст, А. Єлистратов, С. Зливко, Р. Калюжний, В. Коваленко, Л. Коваль, Т. Коломоєць, В. Колпаков, О. Корнієнко, В. Пузирний, О. Сенаторова, В. Тулінов, К. Чижко, Х. Ярмакі та інші.

Хоча в роботах наведених науковців розглянуто питання, пов'язані з діяльністю Національної поліції України, проблематика адміністративно-правового регулювання діяльності Національної поліції України в умовах збройної агресії не стала об'єктом системного дослідження науковців, а тому потребує додаткового дослідження.

Метою статті є комплексне дослідження адміністративно-правових аспектів діяльності

Національної поліції України в умовах повномасштабної збройної агресії.

Виклад основного матеріалу. З 2014 року українська поліція постійно вдосконалюється, йде шляхом реформ, адаптуючись до нових викликів. Цей процес значно прискорився після повномасштабного вторгнення Росії, адже війна вимагає нових методів роботи та чіткої відповіді на нові загрози. Збройна агресія РФ проти України, що розпочалася у 2014 році, а з 24 лютого 2022 року переросла у повномасштабну війну, суттєво вплинула на всі сфери життя українського суспільства, в тому числі й на діяльність державних органів. Національна поліція України (далі - НПУ, Національна поліція, поліція), стикається з новими викликами та завданнями, які потребують чіткого правового регулювання та ґрунтовного наукового осмислення. Наразі недостатньо вивчені адміністративно-правові аспекти діяльності НПУ в умовах воєнного стану. Це обумовлюється низкою причин, зокрема, швидкий розвиток подій під час війни ускладнює систематизацію та аналіз нормативно-правових актів та практики діяльності НПУ, пріоритетність першочергово вирішувати практичні завдання у воєнний час адже правоохоронні органи зосереджені на виконанні поточних завдань, що обмежує можливості для ефективної нормопоектувальної роботи.

Очевидними формами діяльності органу публічної адміністрації є: видання управлінських нормативних актів та індивідуальних розпорядчих актів; організаційні заходи та матеріально-технічні заходи. В. Авер'янов пропонує визначати форми державного управління як різні способи зовнішнього вираження діяльності органів виконавчої влади за їхнім характером і наслідками» [1]. Вважаємо, що ефективне використання будь-яких форм управління є важливим для ефективної діяльності Національної поліції в умовах збройної агресії, адже зазначене є однією із умов ефективного виконання поліцією покладених на неї завдань. Поруч із наведеним вище, відмітимо, що суто організаційні форми діяльності є відмінними від суто юридичних аспектів, адже переважною мірою спрямовані на реалізацію аспектів правового регулювання та дотримання вимог законності [2].

На нашу думку, виправданим з практичної точки зору є підхід науковців до визначення основних форм діяльності НПУ в умовах збройної агресії проти України, якими є нормотворення та правозастосування, організаційні, правоохоронні, виховні, інформаційно-консультативні

та профілактичні форми [3, с. 47]. Погоджуючись із наведеним вище, вбачаємо необхідним виокремлювати серед форм адміністративної діяльності поліції в умовах воєнного стану може бути оприлюднення актів НПУ та вчинення дії щодо ознайомлення суспільства з ними. Поруч із зазначеним, в умовах співпраці та взаємодії поліції з суб'єктами публічного сектору безпеки, гуманітарної сфери тощо, можуть бути укладені адміністративні договори. Зазначене знаходить своє відображення відповідно до концепту існування двосторонніх та багатосторонніх договорів, які встановлюють права та обов'язки сторін таких договорів, стороною яких є НПУ [4].

Стосовно інших форм, наведених вище, у тому числі організаційних, доцільно визначати їх, як неправові форми діяльності [5, с. 76]. Погоджуючись із наведеною позицією, вважаємо, що особливої уваги та актуальності набирають аспекти виховного характеру та матеріально-технічного забезпечення, адже в умовах збройної агресії, які є тими обставинами, які не наставали раніше в сучасній історії незалежної України, виправданою є потреба в підвищенні кваліфікації представників підрозділів НПУ, забезпечення обміну досвідом між різними підрозділами та залучення працівників практичних підрозділів до проведення підготовки курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Ключовим на організаційному рівні у даному контексті є і приведення у бойову готовність підрозділів поліції [6, с. 43]. Поруч із цим, вважаємо за потрібне актуалізувати роботу із комунікацією та підтримкою евакуйованим особами та тимчасово переміщеними особами.

Щодо правоохоронної форми, відмітимо, що вона прямо пов'язана із забезпеченням прав і свобод громадян та створенням найсприятливіших умов для їх реалізації [7, с. 10]. Однак, на наше переконання, класичне розуміння правоохоронної функції трансформується під впливом викликів збройної агресії, адже окрім загострення соціальних проблем у суспільстві, набувають більшої актуальності аспекти особистої безпеки працівників поліції, їх можливість виховного впливу на представників суспільства, а інколи і психологічного впливу та комунікації із громадянами, які перебувають у складному емоційному становищі.

При дослідженні методів діяльності НПУ в умовах збройної агресії, доцільно враховувати реалії та фактичні обставини, коли ми говоримо про впровадження тих чи інших методів управління, і таких підхід, в умовах війни, на нашу думку,

є виправданим в силу того, що силу зміни характеру суспільних процесів, а у період війни, вони змінилися у порівнянні із довоєнним періодом, до обрання того чи іншого методу управління потрібно підходити виважено та із розумінням наслідків, адже при неправильному виборі методів може виникнути соціальне напруження та інші негативні наслідки. Саме тому, на нашу думку, аспекти переконання та примусу мають бути чітко виважені з одного боку з урахуванням інтересів держави, а з іншого - інтересів та прав громадян.

Використання методу переконання в адміністративній діяльності НПУ може забезпечити досягнення наступного ефекту: виховання у громадян сталої правомірної поведінки; попередження злочину та інших правопорушень; вплив на правопорушників [8].

На думку В. Глуховецького метод примусу застосовується до порівняно невеликої кількості осіб, як правило, до тих, хто вчинили правопорушення, виключно працівниками поліції в межах своїх повноважень з метою запобігання або припинення протиправних дій, подолання їх шкідливих наслідків, а також притягнення особи до адміністративної відповідальності [9, с. 83]. Хоча, аспекти застосування примусу, на нашу думку, в умовах воєнного стану мають бути максимально деталізовані та нормативно встановлені, адже в іншому випадку зазначене може як негативно вплинути на суспільну думку про НПУ, як правоохоронний орган та і призвести до порушення прав громадян.

Окремої уваги в контексті проблематики дослідження заслуговує питання взаємодії НПУ з іншими суб'єктами забезпечення національної безпеки. Протягом останнього десятиліття, поліція трансформувалася, адже ще у період проведення АТО поліція вже була учасником процесу взаємодії з органами державного управління в аспекті виконання своїх завдань у даному правовому режимі. Поняття взаємодії за своєю суттю є досить дискусійним, однак, даний процес є видом прямого чи непрямого, зовнішнього або внутрішнього взаємозв'язку [10, с. 253]. В умовах збройної агресії, певною мірою знаходить своє відображення позиція Ю. Назара про те, що взаємодія можлива і без правового регулювання, бо воно не є обов'язковою ознакою взаємодії, але наявність нормативної бази посилює активність такого процесу [11, с. 16]. На нашу думку, позиція Ю. Назара є слушною, однак все ж аспекти взаємодії доцільно унормувати, адже управлінський процес має мати чітке нормативно-правове регулювання з одного боку, а з іншого, аспекти

реалізації дискреційних повноважень державних органів, чим можуть бути окремі прояви взаємодії, можуть мати негативні наслідки в аспекті відповідності принципам законності.

Основними проблемними аспектами взаємодії НПУ з іншими суб'єктами державного управління та правопорядку й Збройних Сил України, на нашу думку, можуть бути: відсутність нормативно-правового регулювання, нечіткий розподіл або перерозподіл повноважень, неузгодженість дій при спільному виконанні завдань, недостатній обсяг комунікацій та розбіжність у поглядах засобах та методах роботи та недбале ставлення до виконання своїх обов'язків встановлених Законом України «Про Національну поліцію».

Адміністративно-правовий механізм діяльності НПУ в умовах збройної агресії доцільно визначати не лише через форми та методи діяльності поліції, а також з урахуванням її взаємодії з іншими суб'єктами державної влади, охорони правопорядку та Збройними Силами України, але зазначене може працювати як єдиний механізм завдяки нормативно-правовому регулюванню, яке базується на нормах адміністративного права. З іншого боку, без взаємодії з іншими органами публічного управління поліція не змогла б ефективно виконувати свої завдання.

В контексті досліджуваної проблематики, актуальним є положення Конституції України, адже відповідно до ч. 3 ст. 17 встановлено, що забезпечення національної безпеки та захист державного кордону України здійснюються відповідними військовими формуваннями та правоохоронними органами держави, організація і діяльність яких регулюються законом [12].

Одним з таких органів є Національна поліція України, яка виконує ці обов'язки в межах своєї компетенції відповідно до законодавства України, яке, відповідно до вимог суспільних процесів протягом останніх десяти років зазнало суттєвих змін, які особливо проявлені в умовах воєнного стану.

Закон України «Про національну безпеку України» визначає місце НПУ як суб'єкта сектору безпеки і оборони [13]. Поруч із тим, Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення суверенітету України на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей», який на разі втратив чинність, в ст. 12 визначав права поліції, як суб'єкта сектору безпеки і оборони, підрозділи якого залучалися до реалізації заходів забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної

агресії РФ в Донецькій і Луганській областях [14]. Так, історично, поліція вже має досвід роботи в умовах збройного конфлікту. Разом із тим, на поліцію покладаються завдання із забезпечення громадського порядку відповідно до ст. 20 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [15]. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [16], Національна поліція України визначається як суб'єкт боротьби з тероризмом, яка здійснює цю діяльність у рамках своєї компетенції. Відповідно до п. 4 ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію» [17], під час дії воєнного стану поліція діє згідно із призначенням та специфікою діяльності з урахуванням тих обмежень прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, що визначаються відповідно до Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [18].

Очевидно, що адміністративно-правові аспекти діяльності Національної поліції України в умовах повномасштабної збройної агресії потребують комплексного підходу, що включає вдосконалення нормативної бази, професійної підготовки, матеріально-технічного забезпечення та координації з іншими органами. Лише за умов всебічного врахування цих факторів можна забезпечити ефективну роботу поліції в екстремальних умовах та підвищити рівень національної безпеки.

Висновки. В умовах сьогодення необхідність зміцнення нормативно-правової бази, що дозволить ефективно реагувати на виклики військових конфліктів набула актуальності. Важливим аспектом є підвищення професійної підготовки працівників поліції, включаючи навчання з тактичних дій, психологічної стійкості та роботи в умовах підвищеної небезпеки. Ефективна діяльність Національної поліції також вимагає тісної координації з іншими правоохоронними та військовими структурами, а також з органами місцевого самоврядування, що сприяє узгодженим діям та швидкому реагуванню на надзвичайні ситуації. Для виконання покладених завдань необхідно забезпечити поліцію сучасними технічними засобами, транспортом, зброєю та засобами зв'язку, що відповідають сучасним вимогам і стандартам. Крім того, важливо забезпечити довіру та підтримку громадськості, що досягається через відкритість та прозорість діяльності поліції. Поліцейські, які виконують свої обов'язки в умовах збройної агресії, повинні мати належний правовий захист, включаючи соціальні гарантії, медичне обслуговування та

правову підтримку у випадку конфліктних ситуацій. Міжнародна співпраця також є важливою для обміну досвідом, отримання технічної допомоги та підтримки, що підвищить ефективність діяльності Національної поліції та зміцнить її можливості у протидії загрозам. Отже, адміністративно-правові аспекти діяльності Національної поліції України в умовах повномасштабної збройної агресії потребують комплексного підходу, що включає вдосконалення нормативної бази, професійної підготовки, матеріально-технічного забезпечення та координації з іншими органами. Лише всебічний підхід дозволить забезпечити ефективну роботу поліції в екстремальних умовах та підвищити рівень національної безпеки.

Література

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: У 2 т. / Ред. колегія: В. Авер'янов (голова). Київ: *Юридична думка*, 2004. Т. 1: Загальна частина. 584 с.
2. Гончарук С. Основи адміністративного права України: навч. посіб. К., 2004. С. 200.
3. Филипенко Є. П. Особливості методів діяльності Органів внутрішніх справ України щодо забезпечення прав і свобод неповнолітніх. *Право і безпека*. 2010. № 3 (35). С. 109-113.
4. Адміністративна діяльність Національної поліції: навчальний посібник для підготовки до іспиту. Калюк О. М., Константинов С. Ф., Куліков В. А. та ін.: «Освіта України», 2016. 230 с.
5. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях: навчальний посібник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки; (О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князев та ін.; передм. О. М. Бандурки); МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2017. 242 с.
6. Савельєва І. В. Підготовка кадрів національної поліції України як складова державної політики у сфері вищої освіти. *LEX PORTUS* № 1 (9)'2018. С. 72-84. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/156902883.pdf>
7. Косиця О. О. Поліцейська діяльність як наукова категорія. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1 (251). С. 133-137.
8. Могілевська Л. До характеристики методів діяльності національної поліції у сфері забезпечення прав і свобод дитини. *Адміністративне право і процес*. 2019. № 12. С. 192-196. URL: <http://pgrjournal.kiev.ua/archive/2019/12/37.pdf>
9. Адміністративна діяльність Національної поліції: навч. Посібник / кер. авт. кол. к.ю.н., засл.

юрист України В.А. Глуховея. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2017. 248 с.

10. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник. К.: Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 702 с.

11. Назар Ю. С. Взаємодія органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень: монографія. Львів: *Львівський державний університет внутрішніх справ*, 2012. 160 с.

12. Конституція України. *Верховна Рада України*; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>

13. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

14. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луган-

ській областях. Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>

15. Про правовий режим надзвичайного стану. Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>

16. Про боротьбу з тероризмом. Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>

17. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

18. Про правовий режим воєнного стану. Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

Мащенко В. С.,
*викладач кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

СТРУКТУРА СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ДУМКИ

Мілінчук С. В.

Метою статті визначено здійснення характеристики суб'єктного складу адміністративно-правового механізму забезпечення права на свободу думки». Визначено, що забезпечення реалізації та захисту права на свободу слова пов'язується із функціонуванням доволі розгалуженого механізму суб'єктів, діяльність яких прямо чи опосередковано стосується регуляції обігу інформації та вираження думок. До суб'єктів публічної влади, що здійснюють управління та адміністрування у сфері забезпечення права особи на свободу думки віднесено: органи парламентського контролю (яким є Верховна Рада України, і зокрема, Комітет з питань свободи слова та інформаційної політики); органи виконавчої влади загальної, галузевої та міжгалузевої компетенції (Міністерство закордонних справ, Міністерство культури та інформаційної політики, Центр протидії дезінформації, Міністерство оборони України, Національна рада з питань телебачення та радіомовлення та інші органи); судові та інші правоохоронні інституції (Державна прикордонна служба України, Служба зовнішньої розвідки, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України тощо); громадськість та незалежні медіа (Громадська рада з питань свободи слова при Комітеті Верховної Ради України з питань свободи слова, Рада з питань свободи слова та захисту журналістів при Президенті України, Національна спілка журналістів України). Зроблено висновок, що в умовах воєнного стану забезпечення права на свободу слова має відбуватися із поєднанням вжиття заходів протидії дезінформації та інформаційним операціям, насамперед держави-агресора, спрямованих, серед іншого, на ліквідацію незалежності України, повалення конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання національної, міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини і громадянина є необхідним створення системи раннього виявлення, прогнозування та запобігання гібридним загрозам, зокрема створення сис-

теми протидії дезінформації та інформаційним операціям, спрямованої на запобігання, максимально швидке виявлення та реагування держави і суспільства на інформаційні загрози.

Ключові слова: адміністративно-правовий механізм, публічно-управлінські правовідносини, поняття, свобода думки, система, громадський контроль, структура.

Milinchuk S. V. Subjects of the administrative and legal mechanism for ensuring the right to freedom of thought

The purpose of the article is to characterize the subject composition of the administrative-legal mechanism for ensuring the right to freedom of thought». It was determined that ensuring the realization and protection of the right to freedom of speech is connected with the functioning of a rather extensive mechanism of entities whose activities directly or indirectly relate to the regulation of the flow of information and the expression of opinions. Subjects of public power that carry out management and administration in the sphere of ensuring the individual's right to freedom of thought include: bodies of parliamentary control (which is the Verkhovna Rada of Ukraine, and in particular, the Committee on Freedom of Speech and Information Policy); bodies of executive power of general, sectoral and inter-sectoral competence (Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Culture and Information Policy, Center for Combating Disinformation, Ministry of Defense of Ukraine, National Council for Television and Radio Broadcasting and other bodies); judicial and other law enforcement institutions (State Border Guard Service of Ukraine, Foreign Intelligence Service, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Security Service of Ukraine, etc.); public and independent media (Public Council on Freedom of Speech under the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Freedom of Speech, Council on Freedom of Speech and Protection of Journalists under the President of Ukraine, National Union of Journalists of Ukraine). It was concluded that in the conditions of martial law, the right to freedom of speech should be

ensured with a combination of taking measures to counter disinformation and information operations, primarily by the aggressor state, aimed, among other things, at eliminating the independence of Ukraine, overthrowing the constitutional order, violating the sovereignty and territorial integrity of the state, propaganda of war, violence, cruelty, incitement of national, inter-ethnic, racial, religious enmity and hatred, committing terrorist acts, encroachment on human and citizen rights and freedoms, it is necessary to create a system for early detection, forecasting and prevention of hybrid threats, in particular, the creation of a system for countering disinformation and information operations aimed at prevention, the fastest detection and response of the state and society to information threats.

Key words: *administrative-legal mechanism, public-management legal relations, concept, freedom of thought, system, public control, structure.*

Постановка проблеми. Право на свободу думки відноситься до системи конституційних прав особи, що мають гарантуватися державою. Важливе значення у забезпеченні будь-якого права відіграють механізм його реалізації та захисту, що буде розглянуто в межах даної публікації. Право на свободу думки відноситься до системи конституційних прав особи, що мають гарантуватися державою. Важливе значення у забезпеченні будь-якого права відіграють механізм його реалізації та захисту [1, с. 3-6; 2; 3].

Стан наукової розробки проблеми. Окремі питання адміністративно-правового механізму забезпечення права на свободу думки здійснено у: дисертації Ю.В. Кириченко на тему «Конституційно-правове регулювання прав людини в Україні в контексті гармонізації з законодавством європейських держав» (2018 р.) [4], де означено місце права на свободу думки у системі конституційних прав особи, дисертації К. І. Барнич на тему «Реалізація конституційного права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» (2020 р.) [5], де уточнено розуміння конституційного права на свободу думки та ін. Однак у вітчизняній та зарубіжній юриспруденції спостерігається відсутність єдності підходів до встановлення змісту механізму реалізації та захисту прав і свобод людини, що має гарантуватися державою; тим більше дане питання є недостатньо врегульованим відносно реалізації права особи на свободу думки, яке не відноситься до категорії абсолютних прав, та може і певною мірою повинно бути обмежено в окремих випадках.

Метою статті є здійснення характеристики суб'єктного складу адміністративно-правового механізму забезпечення права на свободу думки».

Виклад основного матеріалу. Виконання завдання із вжиття заходів до запобігання та протидії поширенню дезінформації та деструктивної пропаганди стосовно європейської та євроатлантичної інтеграції України відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 березня 2023 р. № 272-р покладається на Міністерство закордонних справ [6], Міністерство культури та інформаційної політики [7], Центр протидії дезінформації [8], Міністерство оборони України [9], адміністрацію Державної прикордонної служби України [10], Службу зовнішньої розвідки [11], Міністерство внутрішніх справ України [12] та інші органи.

Питання здійснення парламентського контролю в Україні регламентуються відповідно до Закону України 10 лютого 2010 року № 1861-VI «Про регламент Верховної Ради України», де встановлено, що регламент є такою процедурою, що встановлює порядок підготовки і проведення сесій Верховної Ради, її засідань, формування державних органів, визначає законодавчу процедуру, процедуру розгляду інших питань, віднесених до її повноважень, та порядок здійснення контрольних функцій Верховної Ради [13]. Функції парламентського контролю можуть здійснюватися окремо в порядку Закону України «Про статус народного депутата України» [14]. Зокрема, чинним законодавством України визначено, що статус народного депутата України складається із прав, обов'язків і відповідальності у Верховній Раді України та за її межами, що встановлює правові і соціальні гарантії здійснення народним депутатом України своїх депутатських повноважень. Зміст діяльності профільного комітету з питань свободи слова встановлюється згідно із вимогами Закону України від 4 квітня 1995 року № 116/95-ВР «Про комітети Верховної Ради України» [15], де встановлюються принципи, на яких ґрунтується діяльність комітетів, визначає функції та повноваження комітетів, його права та обов'язки, у тому числі щодо виконання ним контрольної функції. Важливим даний законодавчий акт є цінним з точки зору закріплення форм залучення громадськості та експертів до розгляду питань у порядку парламентського контролю.

Важливим з точки нормативно-правового регулювання здійснення парламентського контролю є Закон України від 19 грудня 2019 року № 400-IX «Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» [16], де визначено правовий статус тимчасових слідчих комісій і тимчасових спеціальних комісій Верховної Ради

України, їх повноваження, організацію і порядок діяльності, строки розгляду матеріалів та формування висновків.

Профільним комітетом Верховної Ради України з питань свободи слова функціонально досягається виконання таких завдань, як: забезпечення свободи слова; реалізація права громадян на інформацію; захист прав та свобод працівників засобів масової інформації; гарантії діяльності засобів масової інформації, захист прав журналістів і працівників засобів масової інформації (Постанова Верховної Ради України від 29 серпня 2019 року № 19-ІХ «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання») [17].

При комітеті Верховної Ради України з питань свободи слова діє Громадська рада, до повноважень якої відноситься здійснення експертизи законопроектів у сфері свободи слова, контроль за діяльністю органів влади, що пов'язується із дотриманням права на свободу слову та інформацію, контролюватиме перебіг справ щодо порушення прав журналістів, діяльність якого регламентується згідно із Положенням про Громадську раду при Комітеті Верховної Ради України з питань свободи слова, затвердженому на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова 21 лютого 2024 р. [18].

Громадська рада з питань свободи слова є постійно діючим незалежним громадським колегіальним експертним органом при Комітеті Верховної Ради України з питань свободи слова. Громадська рада здійснює координацію у сфері співпраці недержавних організацій та експертів з Комітетом Верховної Ради України з питань свободи слова. Громадська рада у своїй діяльності керується чинним законодавством України, цим Положенням, іншими своїми рішеннями та рішеннями Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова [18].

Основними цілями діяльності Громадська рада з питань свободи слова є забезпечення прав на свободу слова, прав громадян на інформацію, гарантій діяльності засобів масової інформації, захисту прав журналістів і працівників засобів масової інформації. Для цього Громадська рада взаємодіє з Комітетом Верховної Ради України з питань свободи слова та, при потребі, з іншими комітетами Верховної Ради України, Кабінетом Міністрів України, Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення, Державним комітетом телебачення та радіомовлення України, іншими

органами державної влади та органами місцевого самоврядування [18].

Основними напрямками діяльності Громадської ради з питань свободи слова є: 1) попередній розгляд, громадська експертиза проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів у сфері свободи слова, прав громадян на інформацію, захисту прав журналістів і працівників засобів масової інформації, гарантій діяльності засобів масової інформації; 2) надання експертно-аналітичної допомоги Комітету та, при потребі, іншим органам влади; 3) подання на розгляд Комітету пропозицій щодо основних засад національної політики у сфері забезпечення свободи слова, захисту прав громадян на інформацію, захисту прав та свобод журналістів і працівників засобів масової інформації, гарантій діяльності засобів масової інформації; 4) внесення пропозицій щодо покращення стану дотримання та виконання міжнародних зобов'язань України у сфері захисту свободи вираження поглядів, захисту прав громадян на інформацію, захисту прав та свобод журналістів і працівників засобів масової інформації, гарантій діяльності засобів масової інформації; 5) проведення досліджень, необхідних для наукового обґрунтування питань, пов'язаних з внесенням змін до законодавства України у сфері свободи слова, прав громадян на інформацію, захисту прав журналістів і працівників засобів масової інформації, гарантій діяльності засобів масової інформації; 6) відстеження та аналіз діяльності органів влади, пов'язаної з дотриманням права на свободу слову та інформацію, інформування Комітету з цих питань; 7) ведення роз'яснювальної роботи, популяризація у суспільстві перспективних ідей, пов'язаних з реформуванням законодавства України у сфері свободи слова, прав громадян на інформацію, захисту прав журналістів і працівників засобів масової інформації, гарантій діяльності засобів масової інформації; 8) відстеження перебігу справ щодо порушення прав журналістів та їх діяльності; 9) сприяє у підготовці та проведенні Комітетом засідань, комітетських та парламентських слухань, інших заходів [18].

До основних принципів діяльності Громадської ради з питань свободи слова віднесено відкритість, колегіальність та рівноправність її членів [18].

До складу Громадської ради з питань свободи можуть бути обрані представники громадських організацій, професійних спілок та їх об'єднань, творчих спілок, асоціацій, організацій роботодавців, недержавних засобів масової інформації, які

зареєстровані в установленому порядку і проводять діяльність на території України [18].

Наступним органом, що активно співпрацює з громадськістю є Центр протидії дезінформації (далі - Центр), що є робочим органом Ради національної безпеки і оборони України, утвореним відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про створення Центру протидії дезінформації», уведеного в дію Указом Президента України від 19 березня 2021 року № 106 [1]. Центр забезпечує здійснення заходів щодо протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки України, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою.

У своїй діяльності висвітлює тенденції з інформування стану військової справи, ОПК, боротьби зі злочинністю та корупцією, зовнішньої та внутрішньої політики, економіки, об'єктів критичної інфраструктури, екології, охорони здоров'я, соціальної сфери, формування суспільної свідомості, науково-технологічного напрямку тощо. Основна увага зосереджена на протидії поширенню неправдивої інформації та боротьбі з інформаційним тероризмом [8; 19].

Центр функціонує відповідно до Конституції України і законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, міжнародних договорів України, цього Положення, а також розпоряджень Секретаря Ради національної безпеки і оборони України [8].

Принципами Центру протидії дезінформації активно залучений у протидії російській агресії. Його пріоритетами є: оперативне інформування населення; розкриття дезінформації та маніпуляцій; забезпечення інформаційної безпеки; боротьба з інформаційним тероризмом [8; 19].

До органів виконавчої влади з питань забезпечення свободи слова відносяться органи загальної компетенції, серед яких: Міністерство закордонних справ [20], Міністерство оборони України [21], адміністрацію Державної прикордонної служби України [22], Служба зовнішньої розвідки [23], Міністерство внутрішніх справ України [24] та інші органи.

До органів міжгалузевої компетенції у сфері забезпечення свободи слова відносяться

Міністерство культури та інформаційної політики [25], Центр протидії дезінформації [8], Міністерство освіти та науки України [26].

Органом спеціальної компетенції у сфері забезпечення свободи слова Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення заяв щодо ліцензування суб'єктів у сфері медіа. За своїм статусом Національна рада з питань телебачення і радіомовлення є «конституційним, постійно діючим колегіальним органом, метою діяльності якого є нагляд за дотриманням законів України у сфері телерадіомовлення, а також здійснення регуляторних повноважень, передбачених цими законами» [27]. Діяльність Національної ради з питань телебачення і радіомовлення ґрунтується на принципах законності, незалежності, об'єктивності, прозорості, доступності для громадськості, врахування культурної, ідеологічної та політичної багатоманітності в суспільстві, врахування загально визнаних міжнародних норм та стандартів у галузі телерадіомовлення, повноти і всебічного розгляду питань та обґрунтованості прийнятих рішень. Структура Національної ради з питань телебачення і радіомовлення складається з восьми осіб, де чотири члени - призначаються Верховною Радою України і чотири члени - призначаються Президентом України. Національна рада з питань телебачення і радіомовлення є повноважною при призначенні не менше шести її членів. Повноваження члена Національної ради з питань телебачення і радіомовлення починаються з дня його призначення і тривають п'ять років, за винятком випадків, передбачених Законом України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення». Одна і та сама особа може бути повторно призначена членом Національної ради лише один раз [27].

Для забезпечення виконання повноважень Національної ради в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі призначаються представники Національної ради з питань телебачення і радіомовлення. Для правового, наукового, інформаційного, організаційного, матеріально-технічного та іншого забезпечення діяльності Національної ради з питань телебачення і радіомовлення створюється апарат, який діє відповідно до затвердженого Положення та Регламенту Національної ради [27].

Висновок. Таким чином, забезпечення реалізації та захисту права на свободу слова пов'язується із функціонуванням доволі розгалуженого механізму суб'єктів, діяльність яких прямо чи опосередковано стосується регуляції обігу інформації та вираження думок.

¹ Питання Центру протидії дезінформації : Указ Президента України від 7 травня 2021 року № 187/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/2021#Text>

До суб'єктів публічної влади, що здійснюють управління та адміністрування у сфері забезпечення права особи на свободу думки відносяться: органи парламентського контролю (яким є Верховна Рада України, і зокрема, Комітет з питань свободи слова та інформаційної політики); органи виконавчої влади загальної, галузевої та міжгалузевої компетенції (Міністерство закордонних справ, Міністерство культури та інформаційної політики, Центр протидії дезінформації, Міністерство оборони України, Національна рада з питань телебачення та радіомовлення та інші органи); судові та інші правоохоронні інституції (Державна прикордонна служба України, Служба зовнішньої розвідки, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України тощо); громадськість та незалежні медіа (Громадська рада з питань свободи слова при Комітеті Верховної Ради України з питань свободи слова, Рада з питань свободи слова та захисту журналістів при Президентові України, Національна спілка журналістів України).

В умовах воєнного стану забезпечення права на свободу слова має відбуватися із поєднанням вжиття заходів протидії дезінформації та інформаційним операціям, насамперед держави-агресора, спрямованих, серед іншого, на ліквідацію незалежності України, повалення конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання національної, міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини і громадянина є необхідним створення системи раннього виявлення, прогнозування та запобігання гібридним загрозам, зокрема створення системи протидії дезінформації та інформаційним операціям, спрямованої на запобігання, максимально швидке виявлення та реагування держави і суспільства на інформаційні загрози.

Література

1. Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: монографія. Ужгород, 2016. 486 с.
2. Легеза, Є., Легеза, Ю. (2023). Міжнародно-правові стандарти захисту прав споживачів. *Law. State. Technology*, 4, 9-15, doi: 10.32782/LST/2023-4-2
3. Золотухіна Л.О., Легеза Ю.О. Гарантії захисту публічного інтересу. *Юридичний бюлетень*. 2020. Випуск 14. С. 39-48.

4. Барнич К. І. Реалізація конституційного права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» (081 - Право). Ужгород: Державний вищий навчальний заклад Ужгородський національний університет, 2020. 233 с.

5. Кириченко Ю. В. Конституційно-правове регулювання прав людини в Україні в контексті гармонізації з законодавством європейських держав: дис. ... д-ра юрид. наук. Ужгород, 2018. 512 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/16223>

6. Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-p#Text>

7. Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-p#Text>

8. Питання Центру протидії дезінформації: Указ Президента України від 7 травня 2021 року № 187/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/2021#Text>

9. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-p>

10. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>

11. Про Службу зовнішньої розвідки України: Закон України від 1 грудня 2005 року № 3160-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-15#Text>

12. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-p#Text>

13. Про регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>

14. Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 року № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>

15. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 4 квітня 1995 року № 116/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text>

16. Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України: Закон України від 19 грудня 2019 року № 400-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-20#Text>

17. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 29 серпня 2019 року № 19-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-IX#Text>

18. Положення про Громадську раду при Комітеті Верховної Ради України з питань свободи слова, затверджене на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова 21 лютого 2024 р. URL: <https://komsvobslova.rada.gov.ua/uploads/documents/31110.pdf>

19. Про Центр. Центр протидії дезінформації. URL: <https://cpd.gov.ua/documents/про-центр/>

20. Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-п#Text>

21. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України : Постанова Кабінету Міністрів України від від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п>

22. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>

23. Про Службу зовнішньої розвідки України: Закон України від 1 грудня 2005 року № 3160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-15#Text>

24. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п#Text>

25. Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2019 р. № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-п#Text>

26. Питання Центру протидії дезінформації : Указ Президента України від 7 травня 2021 року № 187/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/2021#Text>

27. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 р. № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-п#Text>

28. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#n2352>

*Мілінчук С. В.,
здобувач кафедри конституційного
та адміністративного права
Запорізького національного університету*

ПРО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВОГНЕВИЙ КОНТАКТ» У ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Ніколаєв О. Т.

Розглядається необхідність докладного тлумачення поняття «вогневий контакт», наводиться перелік навичок для його ефективного ведення з погляду професійно-прикладної стрільби. Аналізується потужне психоемоційне навантаження на поліцейського при виникненні вогневого контакту. Доводиться, що успіх виконання поставленого службово-бойового завдання, гарантування особистої безпеки та безпеки громадян у таких особливих умовах залежить від ступеня вогневої підготовленості поліцейського. У зв'язку з цим пропонується в навчальному процесі приділяти особливу увагу набуттю поліцейськими вміння ведення вогневого контакту високої інтенсивності, при цьому відповідну навичку слід віднести до пріоритетних. У нормативних актах та спеціальній літературі, що стосуються професійної діяльності та підготовки працівників правоохоронних органів, досить часто трапляється поняття «вогневий контакт», яке не має нормативного закріплення та однозначного тлумачення. Водночас доведено необхідність його чіткого визначення та класифікації для покращання професійної підготовки поліцейських. Запропоновано власне визначення вказаного поняття. Надано класифікацію поняття «вогневий контакт». Підкреслюється важливість використання поняття «вогневий контакт» у професійній, зокрема вогневій, підготовці. Визначено перелік необхідних навичок для ведення вогневого контакту, водночас підкреслено, що методика їх набуття потребує додаткових досліджень. Використання запропонованої термінології полегшить порозуміння всіх учасників освітнього процесу під час обговорення різних ситуацій, пов'язаних із застосуванням або використанням вогнепальної зброї.

Ключові слова: поліцейський, вогнева підготовка, вогнепальна зброя, вогневий контакт, вогнева підготовленість, навички.

Nikolaiev O. T. On the introduction of the concept of “fire contact” in the professional training of police officers

The need for a detailed interpretation of the concept of “fire contact” is considered. a list of skills for its effective management from the point of view of professional

and applied shooting is provided. The powerful psycho-emotional load on a police officer in the event of fire contact is analyzed. It is proven that the success of the assigned official combat task, guaranteeing personal safety and the safety of citizens in such special conditions depends on the degree of fire readiness of the police officer. In this regard, it is suggested that in the training process, special attention should be paid to the acquisition by policemen of the ability to conduct high-intensity fire contact, while the corresponding skill should be classified as a priority. In normative acts and special literature related to the professional activity and training of law enforcement officers, the concept of “fire contact” is quite often encountered, which does not have a normative fixation and unambiguous interpretation. At the same time, the need for its clear definition and classification to improve the professional training of police officers has been proven. A proper definition of the specified concept is proposed. The classification of the concept of “fire contact” is given. The importance of using the concept of “fire contact” in professional, in particular fire, training is emphasized. The list of necessary skills for conducting fire contact is determined, while it is emphasized that the method of their acquisition requires additional research. The use of the proposed terminology will facilitate the understanding of all participants in the educational process when discussing various situations related to the use or use of firearms.

Key words: police officer, fire training, firearms, fire contact, fire readiness, skills.

Постановка проблеми та її актуальність. Події, що відбулися за останні 10 років в Україні, пов'язані із зовнішньою збройною агресією, багато в чому вплинули на зміну погляду на роль і місце вогневої підготовки в системі професійного навчання поліцейських. Якщо раніше фахівці з підготовки особового складу до дій в екстремальних ситуаціях наголошували, що ведення вогневого контакту працівниками міліції, а згодом поліцейськими, суттєво відрізняється від бойових дій, які ведуться збройними силами [5], то сьогодні поліцейські також беруть безпосередню участь

у виконанні таких заходів у районах проведення воєнних (бойових) дій:

1) бойові (спеціальні) завдання з відсічі та стримування збройної агресії проти України під час підпорядкування поліцейського відповідному органу військового управління або на виконання бойових розпоряджень такого органу;

2) виконання розвідувальних завдань, у разі їх залучення розвідувальним органом відповідно до законодавства;

3) охорони об'єктів (зокрема і несення служби на блокпостах) під час відбиття збройного нападу чи нанесення по них вогневого ураження противником, звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення;

4) боротьба з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями в умовах безпосереднього зіткнення (взаємного вогневого контакту) з противником;

5) розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів;

6) евакуація населення (жителів) із територій (населених пунктів), які зазнають вогневого ураження противника [16].

Вступ у вогневий контакт під час участі поліцейських у таких заходах регламентований ст. 42 Закону України «Про Національну поліцію», відповідно до якої під час дії воєнного стану поліцейський має право застосовувати заходи примусу, передбачені цією статтею стосовно осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України, без урахування вимог та заборон, передбачених ст. 43, частинами четвертою та п'ятою ст. 45, а також частиною дев'ятою ст. 46 цього закону.

Водночас діяльність поліцейських в умовах особливого періоду і поза межами районів проведення воєнних (бойових) дій насичена конфліктами та небезпечними непередбачуваними ситуаціями, які передбачають можливість застосування вогнепальної зброї. Сьогодні в українському суспільстві спостерігається проблема з незаконним обігом зброї, яка потрапляє з фронту до цивільних осіб, зокрема і пов'язаних із криміналітетом (ідеться щонайменше про кілька сотень тисяч одиниць зброї). У зв'язку із цим особливого значення набуває якісна вогнева підготовка курсантів і слухачів закладів освіти Міністерства внутрішніх справ України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підвищення рівня професійної підготовленості

правоохоронців до виконання завдань із використанням вогнепальної зброї завжди було в центрі уваги педагогів, науковців і практиків, оскільки від цього здебільшого залежить якість виконання поліцейськими службових завдань. Окремі аспекти підвищення рівня загальної та вогневої підготовки поліцейських досліджувалися у працях М.І. Ануфрієва, Т.С. Вайди, О.О. Головацького, С.М. Банаха, В.Р. Булачека, Г.Н. Будаг'янца, Ю.М. Великого, І.С. Винярчука, Ю.Р. Йосипіва, І.П. Катеринчука, М.А. Чміля, Д.В. Швеця та інших авторів.

Виклад основного матеріалу. Для запобігання необґрунтованим утратам серед правоохоронців під час виконання службових обов'язків у більшості країн практична стрільба є основною складовою вогневої підготовки всіх поліцейських. Крім рівня професійної підготовленості до вогневого контакту з правопорушником на рівень ефективності виконання службових завдань також впливає якість озброєння, екіпірування та спорядження.

Вогнева підготовка - це спеціальна дисципліна, яка будується на певних законах та принципах, а також змінюється згідно з характером сучасного вогневого контакту із супротивником та технічним прогресом. Таким чином, методика вогневої підготовки має бути заснована серед інших складових і на аналізі реального досвіду вогневих контактів, а також на доцільності можливих дій під час вогневого контакту.

У професійних публікаціях, де даються характеристика та особливості сучасного вогневого контакту, відсутнє його визначення. Нормативного закріплення поняття «вогневий контакт» також не має, хоча воно й трапляється у відомчих актах, що регулюють питання соціального захисту та службової діяльності правоохоронців та військовослужбовців [11; 12; 14; 15; 16].

Оскільки поняття «вогневий контакт» не має точного визначення та класифікації, це у свою чергу вносить невизначеність у розуміння суті вогневої підготовки. Науковці і практики описують різні напрями, способи та прийоми підготовки працівників правоохоронних органів [9]. Їх аналіз дозволив виявити низку тенденцій: зокрема в традиційних програмах вогневої підготовки переважно розглядаються лише технології виконання прийомів і правил стрільби та основи балістики, не передбачаючи врахування рівня кваліфікації, правової та психологічної компетентності поліцейського в ситуаціях вогневого контакту.

Перед науково-педагогічними працівниками закладів освіти МВС постала необхідність зробити

вибір: або продовжувати формувати в здобувачів освіти тільки вміння й навички володіння зброєю з метою виконання вправ курсу стрільб [10], або, використовуючи світовий досвід, формувати в поліцейських уміння й навички володіння зброєю в ситуаціях, що виникають у ході виконання ними службових завдань, компенсуючи недоліки освітньо-професійних програм іншими формами професійної підготовки або їх поєднанням [3]. Таку сукупність відповідних результатів навчання правоохоронця ми називаємо вогневою підготовленістю, складовими елементами якої є: заходи безпеки при поводженні зі зброєю; знання історії зброї, нових зразків вітчизняної та зарубіжної зброї; стійкі навички поводження зі зброєю згідно з нормами вогневої підготовки; стійкі навички виконання підготовчих вправ; теоретичні знання з теорії балістики; правова підготовленість; тактична підготовленість; професійно-психологічна підготовленість, вольова підготовленість.

Виходячи із вищевикладеного, у теперішній час поліцейських необхідно навчати, використовуючи елементи фізичних і психоемоційних навантажень, а також компонентів тактико-спеціальної підготовки, що багато в чому визначають вибір тих чи інших технічних прийомів роботи зі зброєю, моделюючи різні ситуації вогневого контакту, оскільки озброєний та якісно підготовлений поліцейський має незаперечну перевагу перед противником.

У вищезгаданих нормативно-правових актах та спеціальній науковій літературі поряд із поняттям «вогневий контакт» широко застосовуються як синоніми «взаємний вогневий контакт», «безпосереднє зіткнення», «бойове зіткнення з противником», «збройний напад», «вогневе ураження», «ближній бій». У спеціальній літературі вдалося знайти такі визначення деяких із перелічених понять.

Вогневе ураження - це просторово-часова послідовність вогневого впливу сил і засобів на супротивника різними формами, способами і методами [1]. Причому зауважується, що вогневе ураження противника може передбачати: удари ракетних військ, авіації і розвідувально-ударних (розвідувально-вогневих) комплексів; вогонь із закритих вогневих позицій усіма видами; вогонь із відкритих вогневих позицій прямою і напівпрямую наводкою; вогонь засобів загальновійськових з'єднань і частин; застосування мінних і запалювальних засобів інженерними військами.

Організовану збройну боротьбу з'єднань, частин, підрозділів воюючих сторін, а також

узгоджені за метою, місцем і часом удари, вогонь і маневр із метою знищення (розгромлення) противника називають боєм [7]. Вогнем називають основний засіб ураження противника в бою й операції. Вогонь ведеться з різних видів зброї для знищення, придушення, зруйнування цілі або виснаження противника. Ефективність ураження цілі вогнем досягається високою точністю стрільби, його раптовістю, масуванням вогню по найважливіших об'єктах (цілях), широким маневром й умілим управлінням вогнем [18]. Відповідно вогневий бій - це узгоджені за місцем та часом удари і вогонь різних засобів вогневого ураження противника для завдання певних втрат окремим об'єктам та його угрупованню під час утримання головної смуги оборони. Вогневий бій поділяється на: дальній вогневий бій - під час якого виконують завдання відбиття атаки з метою перешкоджання висування і розгортання сил противника; ближній вогневий бій - під час якого виконують завдання відбиття атаки противника, характерний для знищення противника в оборонних спорудах, ведення бойових дій уночі, у лісі, населених пунктах [18].

Поняття «контакт» (від лат. *contactus* «дотик») означає стикання, дотик; спілкування, зв'язок, тісні стосунки; взаємна узгодженість у роботі, взаєморозуміння [17].

На нашу думку, вогневий контакт - нетривала за часом ситуація емоційно напруженого протистояння між сторонами, у якій відбувається застосування вогнепальної зброї або інших схожих із нею засобів ураження хоча б одною зі сторін. Таким чином ситуація, коли поліцейський вступає в протистояння зі злочинцем і для виконання службового завдання застосовує вогнепальну зброю, є вогневим контактом. Тобто аналіз ситуацій із виникненням вогневого контакту неможливий без визначення рівня залученості в конфлікт вогнепальної зброї, що важливо для розуміння ступеня загрози публічній безпеці і порядку. Водночас слід зауважити, що при проведенні спеціальних операцій мета полягає в тому, щоб уникнути тривалого вогневого контакту (який у такому випадку перетворюється на бій), а провести операцію динамічно і закінчити швидко. Виходячи з визначення, можна виділити односторонній вогневий контакт (коли вогнепальна зброя застосовується одною зі сторін протистояння) та двосторонній вогневий контакт (коли вогнепальна зброя застосовується обома сторонами).

Вогневі контакти залежно від їх інтенсивності можливо розділити на три види: 1) низька інтенсивність - противник (на відстані 500 та

більше метрів) веде неприцільний вогонь. Поліцейський повністю контролює ситуацію та здатний реагувати на зміну обстановки; 2) середня інтенсивність (на відстані 200-500 метрів) противник веде прицільний вогонь; 3) висока інтенсивність - відстань до противника складає менше 200 метрів, вогонь противника змушує змінювати позиції, займаючи більш вигідні. Ситуація частково перебуває під контролем, противник веде активні дії та здійснює обхідні маневри. Указані критерії є умовними та можуть змінюватися залежно від місцевості, часу доби, виду застосованої зброї.

Вогневий контакт характеризується сильним емоційним переживанням. В екстремальних умовах збереження психічної рівноваги є найважливішим чинником для збереження бойової готовності та адекватних дій. Готовність до вогневого контакту - показник загальної високої підготовки поліцейського, коли психофізіологічні можливості людини виявляються найповніше, дозволяючи людині стріляти, використовуючи грубу моторику. Як правило, ведення вогневого контакту високої інтенсивності відбувається із неприцільною, інтуїтивною стрільбою, тому що зосередження уваги на прицільних пристроях вимагають граничної концентрації зору саме на них, позбавляючи поліцейського бачення повної картини вогневого контакту. Викид адреналіну, зумовлений реакцією людини на ситуації, в яких доводиться приймати миттєве рішення, викликає розширення зіниць, у результаті чого дрібні прицільні пристрої важко розрізняються.

Також вогневий контакт ускладнюється тим, що поліцейський повинен подолати психологічний бар'єр, тому що вогонь доводиться вести не по мішені, а по людині. Стан високої емоційної напруги в цій ситуації посилюється, якщо вогневий контакт характеризується високою інтенсивністю. Поліцейські застосовують зброю, прагнучи по можливості поранити затримованого, тобто завдати мінімальної шкоди правопорушнику. Злочинці не ставлять перед собою таких обмежень, вони прагнуть убити поліцейського, заскочивши його зненацька. На звичайних заняттях із вогневої підготовки курсанти не стикаються з подібними ситуаціями, що призводить до психологічної невідповідності поліцейського під час стрільби в реальних умовах. У результаті це зазвичай призводить до труднощів та помилок.

Слід констатувати, що з погляду педагогіки основу навчання становлять знання, вміння та навички, які виступають із боку викладача як

вихідні компоненти змісту освіти, а з боку здобувачів освіти - як елементи засвоєння [19, с. 220].

Знання, здобуті курсантами на заняттях із вогневої підготовки, щодо застосування та використання вогнепальної зброї утворюють систему положень та уявлень про правові підстави, умови та межі застосування й використання вогнепальної зброї поліцейськими в ході виконання ними своїх службових обов'язків. Згодом здобуті знання мають бути закріплені та остаточно сформовані вміння щодо вибору правомірної поведінки, недопущення протиправного порушення прав, свобод та законних інтересів громадян, неправомірного заподіяння поранення чи смерті особі в разі застосування вогнепальної зброї, настання інших тяжких наслідків унаслідок використання зброї. Заняття з вогневої підготовки дають курсантам відповідні знання з матеріальної частини вогнепальної зброї, її складових елементів, принципів дії, закріплюють знання правового забезпечення, умов та меж застосування та використання вогнепальної зброї. Практичні стрільби з навчальної та бойової вогнепальної зброї дозволяють сформулювати в курсантів відповідні вміння та навички поведінки з нею. Крім того, важливим аспектом у процесі навчання є ознайомлення та подальше неухильне виконання рекомендацій та вимог нормативно-правових актів щодо заходів безпеки при поведінні з вогнепальною зброєю та боєприпасами як під час навчання, так і під час несення служби [8].

Виконання пострілу з короткоствольної бойової зброї для більшості курсантів - це певний стрес, викликаний сильною віддачею зброї та досить гучним звуком, що утворюється при пострілі. Тобто при виконанні пострілу на перший план виходять не тільки технічна, але й психологічна складові та вміння стрільця в дуже короткий період часу здійснити масу технічних елементів, практично не припускаючись при цьому помилок.

При підготовці слід зважати на те, що ведення вогневого контакту високої інтенсивності в міських умовах має низку особливостей, вимагаючи вміння вражати не тільки нерухомі, але й цілі, що раптово з'являються, пересуваються на різних дистанціях, із різних положень, у русі, з перенесенням вогню по фронту і в глибину, за різних обставин освітлення і погоди, в умовах обмеженого часу, коли немає можливості ретельно прицілюватись. Час реагування на ціль (усвідомлення загрози - ухвалення рішення - постріл) із наближенням цілі різко скорочується. У цьому випадку винесення зброї на лінію прицілювання

(виконання пострілу) відбувається, ґрунтуючись на ефекті м'язової пам'яті, а на остаточне коригування прицільного пристрою зброї на ціль часу вже не залишається. У разі вогневого контакту високої інтенсивності час виявлення цілі і постріл зазвичай займають 2-3 секунди. Позірна простота виконання пострілу часто приховує той факт, що результатом стрільби водночас має бути гарантоване ураження цілі, а не випадкове влучання. Формування стійких навичок влучної стрільби відбувається в результаті правильного навчання, тренувань і постійної практики, що передбачає застосування вогнепальної зброї в умовах обмеженого часу, обстановки, яка швидко змінюється, наявності стресових ситуацій та інших ускладнюючих факторів.

Як правило, при нападі на поліцейського злочинець робить розрахунок на раптовість (заскочити зненацька), зухвалі та активні дії, швидкий відхід. Це вимагає від поліцейського самовладання, високого рівня професіоналізму та здатності прогнозувати й контролювати перебіг подій. В умовах вогневого контакту високої інтенсивності дуже важливо не тільки швидко й точно зробити постріл, але й піти самому з можливої лінії вогню противника. При успішному збігу причин при вогневому контакті з'являється можливість використання укриття. Але недостатньо мати укриття, потрібно ще тактично грамотно його використовувати, мінімізуючи площу ураження тіла, що виступає з укриття. Укриття використовуються для утруднення спостереження противнику та захисту від його вогню.

Тому в разі вогневого контакту всі дії поліцейського повинні сягати рівня умовних рефлексів. Особливу увагу слід приділяти швидкій підготовці зброї та виконанню першого пострілу. Прості заняття та тренування дозволять підвищити готовність до виконання завдання із застосуванням зброї у кілька разів. Наполегливі тренування дозволять поліцейському виробити потрібну координацію, звикнути до зброї.

Поліцейські, які набули досвід участі в бойових діях та залучаються до проведення занять із вогневої підготовки з курсантами, висловлюють слушну думку про те, що вогнева підготовка, зосереджена здебільшого на ураженні мішеней у рамках відомих стрілецьких вправ [10], не сприяє швидкій адаптації правоохоронця до служби в екстремальних умовах, що у свою чергу призводить до низької злагодженості дій правоохоронців та втрат серед особового складу в умовах вогневого контакту. У результаті науково-дослідницької

роботи нами було сформульовано пропозиції щодо доповнення програми вогневої підготовки новим елементом «Ознайомлення з навичками ведення вогневого контакту». Метою цього нововведення стала максимально можлива в навчальних умовах підготовка курсантів до тих реальних умов, з якими вони можуть зіткнутися при виконанні службових обов'язків у районах проведення воєнних (бойових) дій. Важливе вміння не тільки влучно вражати мішені, але розумно вибирати і змінювати вогневі позиції, змінювати дистанцію, положення тіла з метою зменшення площі його ураження, уміло пересуватися різними способами, використовувати навколишнє оточення для укриття, постійно вести облік боєприпасів та ощадливо витратити їх, правильно оцінювати час у стресових умовах, швидко усунувати несправність зброї, тобто аналізувати ситуацію вогневого контакту. Тому вправи мають бути поділені на індивідуальні та спеціальні у складі групи.

Підсумовуючи, варто зауважити, що визначення поняття вогневого контакту надає можливість внести відповідні корективи до програм вогневої підготовки поліцейських для збільшення використання у вогневій підготовці елементів фізичних та психоемоційних навантажень, а також компонентів тактико-спеціальної підготовки, визначаючи вибір технічних прийомів роботи зі зброєю, методів моделювання ситуацій, пов'язаних із необхідністю застосування та використання зброї, впровадження технічних засобів навчання. Також, на нашу думку, використання єдиної термінології полегшить порозуміння всіх учасників освітнього процесу під час обговорення різних ситуацій, пов'язаних із застосуванням або використанням вогнепальної зброї. Адже сьогодні в закладах освіти МВС слід приділяти більше уваги таким важливим складовим професійної діяльності, як спеціальна бойова підготовка, культура поведіння зі зброєю, готовність поліцейського виконувати будь-які завдання щодо забезпечення публічного порядку та безпеки. Для того щоб вийти переможцем із вогневого контакту з озброєним супротивником, потрібно невпинно і постійно вчитися володінню зброєю, набувати навички грамотного й ефективного її використання та застосування.

Література

1. Артилерія у вогневому ураженні противника : навч. посібник / Глушкевич О.Л., Пушкарьов Ю.І. та ін. Суми : ВАТ «СОД» Вид-во «Козацький вал», 2003. 86 с.

2. Вайда Т.С., Круглик М.С., Кузнєцов О.І. Сучасне вітчизняне інтерактивне мультимедійне обладнання для навчання та удосконалення вогневої підготовки працівників національної поліції України. *Pregătirea profesională a cadrelor pentru subdiviziunile Ministerului Afacerilor Interne și alte organe de drept*; 2020 Dec 4; Chișinău. Chișinău; 2020. P. 143-150.

3. Великий Ю.М. Застосування інноваційних освітніх технологій на заняттях з вогневої підготовки в ЗВО із специфічними умовами навчання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 270-275.

4. Високоінтенсивні бойові дії в містах. Близькі бої та вуличні бої у звичайній війні в місті. / [переклад з англ. В. Білашевич]. К.: Вид. «КНТ», 2023. 144 с.

5. Власенко І.В., Симоненко Г.В. Вплив умов вогняного контакту на результати використання вогнепальної зброї. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2014. Вип. 4(41). С. 150-152.

6. Головацький О.О., Прядко В.М. Особливості вогневої підготовки поліцейських на початковому етапі навчання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 1. С. 16-18.

7. Засоби підготовки та управління вогнем артилерії: навч. посіб. / Петренко В.М., Ляпа М.М., Приходько А.І. та ін. Суми : Сумськ. держ. ун-т, 2015. 458 с.

8. Інструкція із заходів безпеки при поводженні зі зброєю, затверджена наказом МВС України 01 лютого 2016 р. № 70.

9. Кисленко Д. П. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки фахівців з охоронної діяльності та безпеки. Дис. ... д-ра пед. н. Івано-Франківськ, 2019. 602 с.

10. Курс стрільб для поліцейських, затверджений наказом МВС України від 26 квітня 2019 р. № 334.

11. Особливості виплати військовослужбовцям Державної прикордонної служби України винагород, передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану», затверджені наказом МВС України від 01 вересня 2023 р. № 726.

12. Перелік бойових (спеціальних) завдань та заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави

у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, з урахуванням завдань, покладених на Держспецзв'язку, що виконуються військовослужбовцями Держспецзв'язку, затверджений наказом Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 26 грудня 2022 р. № 832.

13. Плахотний А.П. Вогнева підготовка як основа службово-бойової діяльності поліцейських в сучасних умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану* : матеріали Регіон. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 30 черв. 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 62-63.

14. Положення про комісію з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій в Службі безпеки України, затверджене наказом Центрального управління Служби безпеки України від 24 лютого 2023 р. № 69.

15. Порядок надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які виконували бойове (службове) завдання із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в умовах безпосереднього зіткнення та вогневого контакту з військовими формуваннями інших держав і незаконними збройними формуваннями, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 р. № 203.

16. Порядок та умови виплати поліцейським додаткової винагороди на період воєнного стану та особливості виплати винагороди за особливості проходження служби (навчання) під час воєнного стану (особливого періоду), затверджені наказом МВС України 28 листопада 2022 р. № 775.

17. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 4. С. 267.

18. Трофименко П.Є., Пушкарьов Ю.І. Основи всебічного забезпечення артилерійських підрозділів : підручник. Суми : Сумськ. держ. ун-т, 2019. 552 с.

19. Швець Д.В. Сутність та специфіка професійної підготовки поліцейських. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 217-223.

Ніколаєв О. Т.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри вогневої підготовки
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ДЕПУТАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ РАД

Підпала І. В.

Стаття присвячена особливостям запобігання і протидії корупційних проявів у публічній сфері депутатів місцевих рад. Досліджено сутність правового регулювання у сфері боротьби з корупційними проявами в депутатській діяльності, так як низка нормативних положень має рамковий характер та потребує розширення законодавчих актів у сфері фінансового контролю публічної діяльності, запобігання конфлікту інтересів та інше. Проведено аналіз основних механізмів запобігання конфлікту інтересів та корупції в депутатській діяльності місцевих рад. З урахуванням публічності у здійсненні депутатської діяльності висвітлюється рівень довіри суспільства до органів влади і політиків, що в нашій країні потребує покращення, саме тому особливої актуальності набуває дієве правове регулювання у сфері протидії корупції, насамперед в частині пов'язаній з виконанням депутатом своїх функцій наданих державою. Тому, в сучасних умовах депутати відіграють ключову роль у створенні правової основи антикорупційної політики, так ступінь добросовісності депутатської поведінки значно визначає ефективність або неефективність протидії корупції в інших сферах суспільного життя.

Ключові слова: корупція, конфлікт інтересів, антикорупційна політика, депутатська діяльність, місцеве самоврядування, публічна сфера.

Pidpala I. V. Peculiarities of preventing and countering corruption in the parliamentary activity of local councils

The article is devoted to the features of preventing and countering corruption in the public sphere of parliamentary activity. The essence of legal regulation in the field of combating corruption in parliamentary activity has been studied, as a number of normative provisions are of a framework nature and require the expansion of legislative acts in the field of financial control of public activity, prevention of conflicts of interests and other. An analysis of the main mechanisms for preventing conflicts of interest and corruption in the parliamentary activities of local councils was carried out. Taking into account the publicity in the implementation of the deputy's activities, the level of public trust in authorities

and politicians is highlighted, which in our country needs to be improved, which is why effective legal regulation in the field of combating corruption acquires special relevance, primarily in the part related to the deputy's performance of his functions provided by the state. Therefore, in modern conditions, deputies play a key role in creating the legal basis of anti-corruption policy, since the degree of integrity of deputy behavior significantly determines the effectiveness or ineffectiveness of countering corruption in other spheres of public life.

Key words: corruption, conflict of interests, anti-corruption policy, deputy activity, local self-government, public sphere.

Постановка проблеми та її актуальність. Згідно Закону України «Про запобігання корупції», депутати місцевих рад належать до категорії осіб уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, тобто вони є суб'єктами, що підпадають під дію зазначеного закону. На відміну від народних депутатів України, які також належать до цієї категорії, депутати місцевих рад здійснюють свої повноваження на громадських засадах. З огляду на це, на них не поширюється діюча для народних депутатів заборона суміщати свій депутатський мандат з іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю.

Закріплене у Законі України «Про статус депутатів місцевих рад» право депутата сільської, селищної, міської, районної чи обласної ради здійснювати свої представницькі повноваження «не пориваючи з виробничою або службовою діяльністю» обумовлює належність депутатів місцевих рад до групи ризику з великою вірогідністю виникнення конфлікту інтересів. Саме тому питання запобігання і врегулювання конфлікту інтересів депутатів місцевих рад сьогодні є одним з найбільш нагальних питань, що повинен стояти на порядку денному реформи у сфері місцевого самоврядування та протидії корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що дослідженнями питань

запобігання корупції займалися такі вчені, як Дем'ячук Ю. В., Манзюк В. В., Шатров С. О., Бугайчук К.Л., Дмитрієв Ю., а саме вивченням питання конфлікту інтересів у діяльності депутатів місцевих рад залишилося поза увагою та потребує подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей запобігання і протидії корупції у діяльності депутатів місцевих рад.

Виклад основного матеріалу. Депутат - особа, обрана виборцями відповідного виборчого округу до представницького органу державної влади або до органу місцевого самоврядування, тобто виборний представник народу у певних органах влади.

Головною функцією депутата місцевої ради є контроль від імені громади та виборців за всім, що відбувається на місцевому рівні. Функція контролю закріплена чинним законодавством, у законах про місцеве самоврядування, про статус місцевих депутатів, а також у Законі України «Про доступ до публічної інформації». Для здійснення громадського контролю, особливо за документами місцевої влади, депутат є найпотужнішою фігурою на місцевому рівні для здійснення такої діяльності з метою запобігання корупції [1].

Функція контролю є ефективною коли починається із завчасного вивчення проектів рішень виконавчого комітету, а також самої ради. Для депутатів районних та обласних рад вивчення проектів рішень рад та виконкомів громад своєї території, а також власної ради є першочерговим завданням щодо запобігання проявам корупції. Після змін у законодавстві проекти рішень оприлюднюються обов'язково. Без оприлюднення проекту для громадян розгляд проекту є незаконним, про що слід попереджати ради та виконавчі комітети.

Кожен проект рішення ради чи виконкому оприлюднюється мінімум за 10 робочих днів до розгляду, а інколи за місяць і більше. Недотримання цього терміну є прямою підставою для скасування прийнятого рішення через суд. Головне із завдань депутата при здійсненні своєї діяльності внести в протокол попередження, проконтролювати, щоб у протоколах та стенограмах було чітко зафіксовано, що депутат попереджав усіх присутніх, що рішення місцевої ради або виконавчого комітету може бути скасоване через відсутність попереднього оприлюднення проекту або недотримання термінів. Протягом строку оприлюднення є час для аналізу проектів, можливість надання пропозиції чи зауваження до текстів проектів

рішень. Такі дії є вагомими та збільшують вірогідність прийняття виваженого рішення, що завчасно зменшує прояви корупційної складової [2].

Коли проекти рішень проходять відповідну процедуру вони підлягають ухваленню. Відповідно до ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» всі ухвалені рішення та підписані розпорядження набувають чинності тільки після їх оприлюднення, а в актах та проектах актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування не може бути обмежено доступ до інформації про витрати чи інше розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження майном, у тому числі про умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримують ці кошти або майно, а також до іншої інформації, обмеження доступу до якої заборонено законом. Отже, голова ради та секретар ради (заступник) зобов'язані оприлюднювати всі рішення сесії ради, виконавчого комітету та розпорядження голови на офіційному вебсайті ради. Якщо у депутата після прочитання тексту акту з'явилися зауваження чи пропозиції, то обов'язково оформляють їх письмово і подають до ради на розгляд, при виявленні порушень до рішення вносяться зміни чи поправки або взагалі скасовується [3].

Для запобігання корупційним ризикам депутат в своїй діяльності повинен ознайомлюватися з документами, вести особистий контроль та брати особисту участь у засіданнях. Щоб охопити всі засідання та всі робочі групи всіх органів, депутату слід активно планувати свою громадську роботу. При особистому контролі, депутат має більше прав, як право на виступ, внесення питання в порядок денний, дорадчий голос, внесення проекту рішення, право на запитання, на подання довідки, на дебати тощо. Такі заходи є ефективними, так як порушення можливо виявити відразу і уникнути їх подальшого просування та запобігти корупційним проявам.

Станом на сьогодні жоден закон не дає підстав провести закрите засідання сесії, комісії, виконкому, президії місцевої влади. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» дає можливість місцевій раді тільки встановити процедуру відвідування, зокрема правила поведінки, спосіб отримання слова тощо, але місцева рада не може обмежити право відвідувати засідання, обмежити місцями, вимогою про завчасне повідомлення тощо. До того ж усі мають право не тільки вільно відвідувати засідання, але й записувати все, що

відбувається. Прогресивні ради записують себе самі. Крім того, багато місцевих рад ведуть відеоархіви власних засідань, інколи навіть не з однієї, а з кількох камер. Відеоархіви, які створюють місцеві влади, не тільки сприяють прозорості, але й захищають від корупційної складової [4].

Місцеві ради у своїх регламентах та положеннях визначають процедури підготовки, обговорення та прийняття рішень сесією чи виконавчим комітетом. У функцію контролю депутата входить слідкувати за дотриманням процедур у роботі органів місцевого самоврядування, і якщо такі процедури порушені, то подавати позов до адміністративного суду, так як дуже часто із недосвідченості в органах місцевого самоврядування відбувається проведення закритих засідань, що є порушенням законодавства та можливості присутності корупційних ризиків.

Протоколи сесій ради та засідань постійних депутатських комісій повинні бути оприлюднені на вебсайті ради. Перечитуючи ці офіційні документи, депутат зможе відразу аналізувати хід засідань. Також важливо мати можливість читати висновки та рекомендації постійних депутатських комісій, для того щоб розуміти попередню позицію депутатських фракцій та окремих депутатів щодо питань порядку денного. У випадку відсутності оприлюднених протоколів сесій, засідань, комісій слід притягувати винних до відповідальності. А якщо протоколи оприлюднені, їх слід аналізувати та дивитися, хто і за що голосує. По-перше, голосування в раді стали поіменними, а по-друге - запроваджено поняття «конфлікту інтересів». Тільки громада може перевірити, як голосують особи, що мали право голосу: в інтересах громади чи у власних. Такі заходи є прямим чинником запобігання корупції [5].

За останні роки створено багато можливостей відкритого пошуку інформації про закупівлю товарів, послуг та робіт. Контроль за витрачанням коштів бюджету та комунальних підприємств розширено. Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» зобов'язує публікувати на вебсайті інформацію про використання бюджетних коштів та коштів підприємств, отриманих ними від господарської діяльності. Тому, депутат може слідкувати за планами місцевої влади щодо закупівель, адже на вебсайті prozorro.gov.ua оприлюднюється план закупівель та додатки до плану, у яких є інформація про допорогові закупівлі. Інформацію про юридичних осіб чи фізичних осіб - підприємців, які отримали бюджетні кошти, можна знайти на вебсайті. Можна дослідити,

скільки фактично коштувала та чи інша послуга (вебсайт або інформаційний запит), і при тому перевірити реальне використання бюджетних коштів у рішеннях ради про бюджет з урахуванням змін до нього та у звітах про виконання бюджету. Тобто, спочатку треба витребувати інформацію, яка цікавить, а потім подивитися, що відбувається насправді [2].

У такий спосіб контролю депутат може моніторити, чи дійсно проводяться ті чи інші роботи, і таким чином запобігти неефективному витрачання коштів громади та виявити осіб, які мали приватний інтерес.

Місцеві ради часто ухвалюють десятки цільових програм, проте рідко визначають чіткі кількісні та якісні показники, які є в паспорті програми, а також заходи, на які витрачаються бюджетні кошти за цією програмою. Тому, коли виконавці цільових програм звітують про виконання програм на основі очікуваних результатів, неможливо визначити ефективність витрачання коштів, а при проведенні особистого депутатського аналізу та контролю це можна встановити. Отже, бюджетний та фінансовий контроль передбачає використання багатьох механізмів, наведених вище, та може запобігати корупції, позитивно впливати на роботу органів влади [3].

На сьогодні дуже часто відбуваються випадки закритих засідань сесії, особливо, що містять вирішення питань щодо виборчих посад. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», голосування за голову ради чи заступника відбувається таємно депутатами ради під час засідання сесії.

Обласні ради мають унікальну форму виборів. Вибори голови міста, президента відбуваються прямим голосуванням, а проміжна ланка - обласні - непрямою. До того ж, наприклад, голова обласної ради захищений від переобрання лише на один рік, що може призвести до певних маніпуляцій. Голова обласної ради, як і міської, повинен мати важелі впливу на розпорядників коштів. Наразі ж відбувається так, що бюджет ухвалює обласна рада, а розподіляє - обласна державна адміністрація, призначена президентом. Виходить, що територіальна громада області фактично не впливає на діяльність обласної державної адміністрації. Тобто, проглядається дуалізм влади. Для того, щоб була відповідальність, центр влади має знаходитися в області. Вже декілька років, планується ліквідувати обласні державні адміністрації та ввести інститут префектів, який буде відслідковувати відповідність законам та Конституції

України всіх рішень, прийнятих місцевою владою. Обласна рада зможе створити уряд області, тобто стати розпорядником коштів. Завдання поляже тільки в тому, щоб зробити в області ту модель, яка існує у містах. При цьому варто звернути увагу на практику деяких європейських міст. Річ у тому, що одна людина не може бути спеціалістом у всіх галузях. Вести політичну боротьбу й при цьому професійно керувати містом - досить важко.

Є доцільність розділити повноваження: міський голова - як президент міста, очолює представницьку вертикаль, представляє інтереси міста, спілкується з керівництвом країни, а керувати виконавчою вертикаллю призначають керуючого, який не йде у політику, а працює за контрактом. Такий підхід варто застосувати на рівні області: голову обласної ради обирати прямим голосуванням, а на засіданні сесії призначати керуючого - керівника уряду області, який відповідатиме за всю виконавчу вертикаль області. Тоді є шанс, що це місце займуть професіонали. Концентрація влади в одних руках, особливо на місцевому рівні, може призвести до виникнення небезпеки, тому питання виборів до обласних рад потрібно винести на широке експертне обговорення [6].

На сьогодні, організація і проведення таємного голосування з обрання голови, першого заступника та заступників голови обласної ради покладається на лічильну комісію. Лічильна комісія обирає зі свого складу голову та секретаря комісії. До складу лічильної комісії не можуть входити депутати, кандидатури яких висунуті для обрання на посаду голови, першого заступника та заступників голови обласної ради. Лічильна комісія визначає час, місце і порядок організації голосування, доводить їх до відома всіх депутатів, визначає зміст і форму бюлетенів (з наступним затвердженням радою) та організує їх виготовлення. Але, як вбачається комісія обирається на сесії ради, а бюлетені вже завчасно підготовлені, тобто комісія працювала до призначення. Депутати обласної ради під час роботи на пленарному засіданні сприяють співробітництву, досягненню згоди і мають право на один виступ з питання, що розглядається радою. Надання права депутату на повторний виступ з одного і того ж питання вирішується радою.

Згідно з Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», голова обласної ради обирається відповідною радою з числа її депутатів у межах строку повноважень ради таємним голосуванням [7].

Кожен депутат має право пропонувати для обговорення будь-яку кандидатуру для обрання

на посаду голови обласної ради, в тому числі й в порядку самовисування. У бюлетень для таємного голосування включаються всі запропоновані кандидатури, крім тих, що заявили про самовідвід. Прізвища висунутих кандидатур розміщуються в бюлетені в алфавітному порядку. Кожному депутату видається один бюлетень для таємного голосування по виборах голови обласної ради. Бюлетені для таємного голосування видаються депутатам членами лічильної комісії згідно зі списком депутатів при пред'явленні ними тимчасового посвідчення чи іншого документу, який посвідчує особу. За отриманий бюлетень депутат ставить особистий підпис. Депутат користується правом одного голосу, що засвідчує волевиявлення депутата. Час, місце і порядок організації голосування визначає лічильна комісія. Після закінчення голосування лічильна комісія розкриває виборчу скриньку для таємного голосування та підраховує голоси. Прізвища, дописані в бюлетені, при підрахунку голосів не враховуються. Про результати таємного голосування лічильна комісія складає протокол, який підписується всіма членами комісії та затверджується обласною радою. Обраним на посаду голови обласної ради вважається кандидат, який набрав більше половини голосів від загального складу ради [8].

Перший заступник та заступники голови обласної ради обираються відповідною радою у межах строку її повноважень з числа депутатів ради шляхом таємного голосування. Голова обласної ради вносить пропозиції щодо обрання першого заступника та заступників голови обласної ради. Проведення таємного голосування та встановлення результатів виборів першого заступника та заступників голови обласної ради відбувається за процедурою, встановленою для обрання голови обласної ради. Про результати таємного голосування про обрання першого заступника та заступників голови обласної ради лічильна комісія складає протоколи, які підписуються усіма членами комісії та затверджуються обласною радою. Обраними на посади першого заступника голови та заступників голови обласної ради вважаються кандидати, які набрали більше половини голосів від загального складу ради. Таким чином, як існує на практиці заступники обираються лише за пропозицією голови обласної ради без попереднього обговорення, наприклад у обласній раді пропозиція мала лише одного кандидата, що унеможливило здійснити відбір серед кандидатів і віддати свій голос кращому кандидату за власним волевиявленням,

тому можна говорити щодо виникнення ризиків власних інтересів та корупційних проявів [7].

Закон України «Про запобігання корупції» розкриває сутність таких проявів, а саме, виділяє два типи конфлікту інтересів - потенційний та реальний. Потенційним конфліктом інтересів є наявність у депутата приватного інтересу в сфері, в якій він виконує свої представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття ним рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання своїх представницьких повноважень. У той же час реальний конфлікт інтересів може бути визначений як суперечність між приватним інтересом депутата та його представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття ним рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання своїх представницьких повноважень. Тому, концентрація влади в одних руках, призводить до виникнення ризиків з великою вірогідністю щодо присутності корупційних проявів та обмеження прав депутатів завчасно оцінити кандидата, така ситуація повинна бути врегульована за допомогою внесення змін до законодавства. У зв'язку з відсутністю автентичного тлумачення та сформованої судової практики питання чіткого розмежування потенційного та реального конфлікту інтересів залишається відкритим. З наведених визначень вбачається, що при потенційному конфлікті інтересів (на відміну від реального) приватний інтерес може вплинути на об'єктивність прийняття рішення чи вчинення дій лише у майбутньому при настанні певних обставин. Однак у разі, якщо фактичні обставини зміняться або відбудеться певна подія, такий конфлікт інтересів може перетворитись з потенційного на реальний [9].

Ризики конфліктів присутні і при утворенні депутатських комісій, наприклад, рішенням ради було створено тимчасову контрольну комісію з питань перевірки законності видачі дозволів на розміщення реклами. У випадку, якщо під час роботи даної комісії член сім'ї одного з депутатів, що входить до складу комісії, став одним з співвласників місцевого рекламного агентства, то у зазначеного депутата виникне потенційний конфлікт інтересів. У разі ж настання певної події (наприклад, початку перевірки законності видачі дозволів саме цьому рекламному агентству) зазначений інтерес «актуалізується», і потенційний конфлікт інтересів перетворюється на реальний.

Конфлікт між приватним інтересом та представницькими повноваженнями може виникнути навіть у особи, що добросовісно вживає усіх можливих заходів щодо недопущення конфлікту інтересів. При цьому важливо розуміти, що сам факт існування конфлікту інтересів не є ані злочином, ані правопорушенням, ані порушенням правил депутатської етики. Конфлікт інтересів перетворюється на корупційне правопорушення лише тоді, коли про нього не було належним чином заявлено або особа вчинила певні дії під його впливом. Усвідомлюючи наявність у будь-якої особи приватного інтересу та можливості конфлікту цього інтересу з її публічними обов'язками, у Законі України «Про запобігання корупції» визначено чіткий алгоритм дій при виявленні конфлікту інтересів. Депутат, який виявив у себе конфлікт інтересів має повідомити про нього та не брати участь в обговоренні чи голосуванні відповідного питання на засіданні ради або комісії. Контроль за дотриманням зазначених вимог та надання роз'яснень з питань конфлікту інтересів відповідно до ч. 2 статті 59¹ Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» покладається на постійну комісію ради, до функціональної спрямованості якої належить питання запобігання корупції [10].

Висновки. Таким чином, оформленими наслідками роботи місцевої влади є документи. І усі документи місцевої влади набувають чинності в той день, у який вони оприлюднені, а право на публічну інформацію про роботу влади гарантується законом. Отже, важливо знати не тільки день, коли документ було прийнято, але й день, коли документ було оприлюднено, тобто день набуття чинності. Тому, біля кожного документа ставиться дата оприлюднення, це вимога закону. А робота представника від громади зобов'язує вести контроль за усіма складовими місцевої влади, який є запорукою у запобіганні корупції. В контексті загальнодержавного курсу на боротьбу з корупцією та децентралізацію питання конфлікту інтересів у діяльності депутатів місцевих рад є актуальним як ніколи. У зв'язку з відсутністю безпосереднього керівника, виборністю посади та дозволом суміщати представницький мандат з іншими видами діяльності питання конфлікту інтересів у діяльності депутата місцевої ради потребує додаткового законодавчого регулювання. Саме тому на виконання вимог частини першої статті 35 Закону «Про запобігання корупції» є необхідність

доповнити профільні Закони «Про місцеве самоврядування в Україні» і «Про статус депутатів місцевих рад» спеціальними положеннями про запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у депутатів місцевих рад.

Проте найбільші зміни мають відбутись у правовій культурі самих депутатів. Саме тоді, коли кожен депутат усвідомить свій обов'язок заявляти про наявність у нього конфлікту інтересів та утримуватись від будь-яких дій за таких обставин, наша держава отримає реальне місцеве самоврядування, що діятиме в виключно в інтересах територіальної громади відповідного села, селища, міста, області.

Література

1. Депутатський контроль - важлива складова діяльності. URL: <https://politovita.ba.org.ua/povynu/deputatskyj-kontrol-vazhlyva-skladova-diyalnosti/>

2. Михненко А. М., Руснак О. В. Запобігання та протидія корупції: навч. посіб. - 4те вид. перероблене й доповнене: ДННУ "Академія фін. Управління", 2013. 666 с.

3. Процедурні питання організації роботи органів місцевого самоврядування (ОТГ). URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/62/mod2web.pdf>

4. Як зробити місцеву владу прозоришою. URL: <https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2017/12/anatitychnyy-zvit-prozorist.pdf>

5. Депутатський контроль важель у місцевому самоврядуванні. URL: <https://ukrainska-gromada.gov.ua/goverment/deputatskyj-kontrol-vazhlyva-skladovamiscezevogo-samovryaduvannya.html>

6. Дмитрієв Ю. Корупційні ризики у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Право знати все про податки і збори. 10.04.2015 № 14. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/8207?ssue=209>

7. Вибори голови обласної ради: чи потрібні зміни? URL: <https://uplan.org.ua/analytics/vyboru-holovy-oblasnoi-rady-chy-potribni-zminy/>

8. Регламент Миколаївської обласної ради 8 скликання. URL: <https://www.mk.oblrada.gov.ua/UserFiles/decreeProject/1616759550605dcafed6e63.pdf>

9. Пашинський А. Конфлікт інтересів у діяльності депутатів місцевих рад. URL: https://vkr.ua/publication/konflikt_interesiv_u_diyalnosti_deputativ_mistsevikh_rad

10. Бугайчук К.Л. Корупційні ризики: поняття, класифікація, методологія оцінки, заходи усунення. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/1yssewFQy74zW80X0SNXLbDA-yQ3bpHT.pdf>

*Підпала І. В.,
депутат Миколаївської обласної ради,
доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ПРОТИДІЯ ДИСКРИМІНАЦІЙНИМ ПРОЯВАМ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Позігун І. О.

В статті досліджено протидію дискримінаційним проявам в Національній поліції України. Визначено, що політика кожної демократичної держави направлена на дотримання прав та свобод громадян, рівних можливостей кожного, уникнення дискримінаційних проявів та реалізації кожної особистості. Взятий Україною курс на Європейську інтеграцію спонукає до дотримання гендерної рівності та недопущення дискримінаційних проявів. В умовах сьогодення є вкрай актуальним питанням та маловивченим. Забезпечення рівних можливостей громадян є основним об'єктом правоохоронної діяльності, що виступає основним завданням відповідних органів державної влади, а саме Національної поліції України. Дотримання основних прав та свобод, гендерної рівності, недопущення дискримінаційних проявів, в будь-яких проявах та формах саме ці завдання покладені на Національну поліцію України. Реалізація яких повинна відбуватися не тільки поза органом Національної поліції, а і в ній самій.

Правоохоронні органи реалізуючи свої функції повинні дотримуватися вимог чинного законодавства, особлива роль покладається на органи Національної поліції, як органу який забезпечує реалізацію прав та свобод громадян України, їх доступ до отримання публічних послуг, безперешкодної участі у різних формах суспільного життя. Поліцейськими повинні вживатися всі можливі заходи, щоб не допускати фактів дискримінації, створюються сприятливі умови для досягнення рівних результатів всіх верст населення незалежно від їхнього віку, статі, раси, етнічної приналежності, фізичних або розумових обмежень тощо.

Встановлено, що протидія дискримінаційним проявам в Національній поліції України займає основне місце. Кожен поліцейський повинен діяти тільки в рамках закону, контролюючи свою поведінку, почуття та емоції, не дозволяючи особистим почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку, виявляти повагу до гідності, справедливо та неупереджено ставитися до кожної людини, незважаючи на расову чи національну приналежність, мову, стать, вік, віросповідання, політичні чи інші переконання, майновий стан, соціальне походження

чи статус, освіту, місце проживання, сексуальну орієнтацію або іншу ознаку, не допускати дискримінації в будь-якій формі, створюючи в населення позитивну думку та повагу до поліції і готовність співпрацювати.

Ключові слова: протидія, дискримінація, Національна поліція, гендерна політика.

Pozihun I. O. Anti-discrimination in the National Police of Ukraine

The article examines countering discriminatory manifestations in the National Police of Ukraine. It was determined that the policy of every democratic state is aimed at observing the rights and freedoms of citizens, equal opportunities for everyone, avoiding discriminatory manifestations and realizing each personality. The course taken by Ukraine towards European integration encourages the observance of gender equality and the prevention of discriminatory manifestations. In today's conditions, it is an extremely relevant and understudied issue. Ensuring equal opportunities for citizens is the main object of law enforcement activity, which is the main task of the relevant state authorities, namely the National Police of Ukraine. Observance of basic rights and freedoms, gender equality, prevention of discriminatory manifestations, in any manifestations and forms, these tasks are assigned to the National Police of Ukraine. The implementation of which should take place not only outside the body of the National Police, but also within it.

Law enforcement agencies implementing their functions must comply with the requirements of current legislation, a special role is assigned to the National Police, as a body that ensures the realization of the rights and freedoms of citizens of Ukraine, their access to public services, unhindered participation in various forms of public life. The police should take all possible measures to prevent discrimination, create favorable conditions for achieving equal results for all sections of the population, regardless of their age, gender, race, ethnicity, physical or mental limitations, etc.

It has been established that combating discriminatory manifestations in the National Police of Ukraine occupies a central place. Each police officer must act only within the framework of the law, controlling his behavior, feelings

and emotions, not allowing personal feelings to influence decision-making and official conduct, show respect for dignity, treat every person fairly and impartially, regardless of race or nationality, language, gender, age, religion, political or other beliefs, property status, social origin or status, education, place of residence, sexual orientation or other characteristic, to prevent discrimination in any form, creating a positive opinion and respect for the police in the population and willingness to cooperate.

Key words: *opposition, discrimination, National Police, gender policy.*

Актуальність дослідження. Політика кожної демократичної держави направлена на дотримання прав та свобод громадян, рівних можливостей кожного, уникнення дискримінаційних проявів та реалізації кожної особистості. Взятий Україною курс на Європейську інтеграцію спонукає до дотримання гендерної рівності та недопущення дискримінаційних проявів. В умовах сьогодення це є вкрай актуальним питанням та маловивченим. Забезпечення рівних можливостей громадян є основним об'єктом правоохоронної діяльності, що виступає основним завданням відповідних органів державної влади, а саме Національної поліції України. Дотримання основних прав та свобод, гендерної рівності, недопущення дискримінаційних проявів, в будь-яких проявах та формах саме ці завдання покладені на Національну поліцію України. Реалізація яких повинна відбуватися не тільки поза органом Національної поліції, а і в ній самій.

Огляд останніх досліджень. Питанням протидії дискримінаційним проявам досліджували міжнародні науковці: Дж. Батлер, Т. Бендас, Дж. Бенджамін, Ш. Берн, Р. Брайдотті, Дж. Вікс, Дж. Елштайн, Дж. Мітчелл, К. Мілет тощо. На теренах нашої держави: В. Авер'янов, Т. Багрій, Ю. Барабаш, В.Галунько, С. Головатий, О. Ковальова, А. Колодій, Г. Комкова, В. Костицький, М.Костицький, В. Лемак, Л. Наливайко, Н. Оніщенко, О. Петришин, В. Погорілко, І. Полховська, А. Пухтецька, О. Святоцький, В. Тацій, О. Тодика, Ю. Тодика, В. Шаповал, Н. Шаптала, Ю.Шемшученко та ін. У своїй більшості ці питання розглядалися у широку аспект і потребують додаткового вивчення і визначення нових підходів.

Мета статті полягає в тому щоб дослідити проблемні питання у протидії дискримінаційним проявам в Національній поліції України та визначити найбільш із них дієві. Розробити ефективну систему у протидії дискримінаційним проявам в Національній поліції України.

Виклад основних положень. Правоохоронні органи реалізуючи свої функції повинні дотримуватися вимог чинного законодавства, особлива роль покладається на органи Національної поліції, як органу який забезпечує реалізацію прав та свобод громадян України, їх доступ до отримання публічних послуг, безперешкодної участі у різних формах суспільного життя.

Так, Конституцією України закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, всі люди вільні й рівні у своїй гідності та правах, а їх права і свободи є невідчужуваними та непорушними [1]. У всіх нормативних документах основою є принцип дотримання прав і свобод людини, Закон України «Про Національну поліцію», забороняє привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, за ознакою соціального походження та місця проживання, за мовною або іншими ознаками тощо [2]. Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» зобов'язує поліцейського поважати права, честь і гідність людини, надавати допомогу та запобігати вчиненню правопорушень [3], Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації, а також визначає поняття дискримінації, як ситуації, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [4].

З метою створення безперешкодного середовища для всіх груп населення, забезпечення рівних можливостей кожній людині реалізовувати свої права Кабінетом Міністрів України розроблено Національну стратегію із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року [5] у якій враховані найкращі практики з цього питання країн Європейського Союзу, Канади, Сінгапуру, Японії, Великобританії, США. А також, затверджено план заходів на 2023-2024 роки з реалізації

Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року.

На виконання цього плану органами Національної поліції у межах своїх повноважень, також складено плани заходів з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року та про хід їх виконання звітується широку колу громадкості. Наприклад, Головним управлінням Національної поліції у м. Києві на офіційному сайті виставлено інформацію за II квартал 2023 року про реалізацію заходів Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року [6], де зазначається про надання поліцейських послуг, зокрема людям з інвалідністю та іншим маломобільним групам населення, про розроблення спеціальної програми для переведення сайту в режим, прийнятний для людей з порушенням зору, а також можливості вибору найкращого для сприйняття шрифту та кольору зображення. Для потреб осіб з вадами зору реалізована можливість озвучування новин. Крім того, на вебсайті НПУ реалізована можливість подання громадянами з порушеннями мовлення неголосових звернень (жестовою мовою) до операторів служби 102. Указані заходи були здійснені в межах розроблення вебпорталу НПУ в рамках бюджетних асигнувань на діяльність Національної поліції України тощо.

Слід зазначити, що з метою недопущення дискримінаційних проявів та запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню, Національною поліцією України спільно з міжнародними партнерами та громадськими організаціями розроблено інформаційну підсистему «Custody Records», який призначений для гарантування безпеки прав затриманих та поліцейських шляхом електронної фіксації інформації про всі дії щодо осіб, які перебувають під контролем поліції з моменту фактичного затримання і до поміщення до слідчого ізолятора або звільнення з-під варті. В його основу покладено сервісно-орієнтований підхід управління процесами для зменшення навантаження на поліцейських, що дасть їм змогу належно виконувати роботу із затриманими або відвідувачами підрозділу поліції. Станом на 30.06.2023 проєкт ІП «Custody Records» запроваджено у 54 підрозділах поліції [7].

Отже, поліцейськими вживаються всі можливі заходи, щоб не допускати фактів дискримінації, створюються сприятливі умови для досягнення рівних результатів всіх верст населення

незалежно від їхнього віку, статі, раси, етнічної приналежності, фізичних або розумових обмежень тощо.

Іншою важливою складовою є дискримінація за ознакою статі, яка у свою чергу викликає появу інших неправомірних дій, тут слід зазначити, що до сьогодні існує стереотип, що жінка слабша ніж чоловік і це стосується всіх без винятку органів державної влади, у тому числі і Національну поліцію. Для поліцейських ця проблема існує не тільки ззовні, а і всередині самої структури. Зрозумілим чином в умовах сьогодення з урахуванням воєнного часу, де значно розширено повноваження поліцейських є питання до виконання певних завдань жінками поліцейськими, що мають неповнолітніх дітей, а іноді їх особисті вислови не призводять до позитивної думки, не тільки своїх колег чоловіків, а і всього населення, що створює негативний імідж не тільки конкретній особі, а всій системі в цілому.

Саме з метою подолання цього стереотипу, запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі з урахуванням принципів поваги до людини, нульової толерантності до порушення її прав МВС України, як суб'єктом сектору безпеки та оборони, якому підпорядковується Національна поліція, була розроблена Методика запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі та сексуальним домаганням на робочому місці в органах системи Міністерства внутрішніх справ України [8], у якій чітко визначені не тільки права і обов'язки самих поліцейських, а і загальні дії направлені на протидію дискримінаційним проявам стосовно жінок.

Слід зазначити, що в Україні діє Українська асоціація представниць правоохоронних органів, яка об'єднує жінок та чоловіків із різних правоохоронних агенцій з метою підтримки і просування ідей гендерної рівності шляхом створення сприятливого середовища для обміну досвідом, подолання стереотипів та бар'єрів на шляху до кар'єрного зростання, зростанню рівня довіри та впевненості з боку населення, громади та суспільства в цілому [9]. Окрім того, її представники активно займаються аналізом здобутого досвіду та реалізацією в діяльність поліцейських не тільки на території держави, а і поза її межами, оскільки дотримання та реалізація принципів гендерної рівності серед українських правоохоронців надзвичайно важливе для сприяння добробуту та безпеці.

Висновок. Таким чином, протидія дискримінаційним проявам в Національній поліції України займає основне місце. Кожен поліцейський

повинен діяти тільки в рамках закону, контролюючи свою поведінку, почуття та емоції, не дозволяючи особистим почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку, виявляти повагу до гідності, справедливо та неупереджено ставитися до кожної людини, незважаючи на расову чи національну приналежність, мову, стать, вік, віросповідання, політичні чи інші переконання, майновий стан, соціальне походження чи статус, освіту, місце проживання, сексуальну орієнтацію або іншу ознаку, не допускати дискримінації в будь-якій формі, створюючи в населення позитивну думку та повагу до поліції і готовність співпрацювати.

Література

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 10.05.2024 р.)
2. Про Національну поліцію. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 10.05.2024 р.)
3. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> (дата звернення 10.05.2024 р.)
4. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення 10.05.2024 р.)
5. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення 10.05.2024 р.)
6. Інформація за II квартал 2023 року. *Основна сторінка веб.сайту Головного управління Національної поліції у м. Києві*. URL: <https://kyiv.npu.gov.ua/hromadianam/stvorennia-bezbariernoho-prostoru-v-ukraini/stvorennia-bezbariernoho-prostoru> (дата звернення 10.05.2024 р.)
7. Основні досягнення Національної поліції України у межах реалізації стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини. URL: <https://media-www.npu.gov.ua/npu-preprod/sites/1/osnovni-dosyagnennya-prava-lyudini-pershe-pivrichchya-2023.pdf> (дата звернення 10.05.2024 р.)
8. Методика запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі та сексуальним домаганням на робочому місці в органах системи Міністерства внутрішніх справ України. Київ. 2023. 49 с.
9. Українська асоціація представниць правоохоронних органів. *Офіційна сторінка МВС України*. URL: <https://mvs.gov.ua/activity/rivni-prava-ta-mozlivosti/partnerstvo-ta-spivpracyaukrayinska-asociaciya-predstavnic-pravoohoronnix-organiv> (дата звернення 10.05.2024 р.)

Позігун І. О.,

orcid.org/0000-0003-4781-9259

*доктор філософії з галузі знань «Право»,
викладач кафедри адміністративної*

діяльності поліції

*Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ФУНКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Радчук А. А.

В статті досліджено функції адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. Проблематика адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців в Україні набула особливої актуальності в сучасних умовах військової агресії з боку Російської Федерації та введення воєнного стану на значній частині території країни. В таких умовах роль і значення Збройних Сил України суттєво зростають, оскільки на них покладено виконання надважливих завдань з оборони суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності держави. Наукове дослідження функцій адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців є надзвичайно важливим, оскільки воно дозволяє визначити правові механізми, які забезпечують ефективне виконання завдань, покладених на Збройні Сили України, а також сприяють захисту прав та інтересів військовослужбовців. Проблематика адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців охоплює широке коло питань, включаючи забезпечення законності та військової дисципліни, попередження та розслідування правопорушень, захист прав військовослужбовців в адміністративних та судових органах, а також забезпечення соціальних та економічних гарантій. Важливу роль у цьому процесі відіграють органи військового управління, зокрема військова поліція, яка здійснює контроль за дотриманням правопорядку серед військовослужбовців.

Збройні Сили України, поряд із виконанням основної функції з оборони держави, здійснюють значний обсяг інших завдань, зокрема охорону державного кордону, участь у міжнародних миротворчих операціях, боротьбу з тероризмом, забезпечення безпеки критичної інфраструктури та надання військової допомоги іншим державам.

Зроблено висновок, що функції адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців в Україні відіграють ключову роль у збереженні та забезпеченні прав та свобод військовослужбовців, а також у підтриманні боєздатності та мобілізаційної готовності Збройних Сил України, мають вирішальне значення для підтримання належного рівня бойової готовності та дисципліни в Збройних Силах України.

Ключові слова: військовослужбовці, адміністративно-правове забезпечення, функції, права, Збройні Сили України.

Radchuk A. A. Functions of administrative and legal ensuring the rights of military servants

The article examines the functions of administrative and legal protection of the rights of military personnel. The issue of administrative and legal protection of the rights of military personnel in Ukraine has become particularly relevant in the modern conditions of military aggression by the Russian Federation and the introduction of martial law in a large part of the country. In such conditions, the role and importance of the Armed Forces of Ukraine are growing significantly, as they are entrusted with the fulfillment of the most important tasks of defending the sovereignty, territorial integrity and inviolability of the state. A scientific study of the functions of administrative and legal protection of the rights of servicemen is extremely important, as it allows to determine the legal mechanisms that ensure the effective performance of the tasks assigned to the Armed Forces of Ukraine, as well as contribute to the protection of the rights and interests of servicemen. The issues of administrative and legal protection of the rights of servicemen cover a wide range of issues, including ensuring legality and military discipline, prevention and investigation of offenses, protection of the rights of servicemen in administrative and judicial bodies, as well as provision of social and economic guarantees. An important role in this process is played by military administration bodies, in particular the military police, which supervises the observance of law and order among military personnel.

The Armed Forces of Ukraine, in addition to performing the main function of state defense, perform a significant amount of other tasks, in particular, the protection of the state border, participation in international peacekeeping operations, the fight against terrorism, ensuring the security of critical infrastructure and providing military assistance to other states.

It was concluded that the functions of administrative and legal protection of the rights of servicemen in Ukraine play a key role in preserving and ensuring the rights

and freedoms of servicemen, as well as in maintaining the combat capability and mobilization readiness of the Armed Forces of Ukraine, are of crucial importance for maintaining the appropriate level of combat readiness and discipline in the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: *military personnel, administrative and legal support, functions rights, Armed Forces of Ukraine.*

Актуальність дослідження. Проблематика адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців в Україні набула особливої актуальності в сучасних умовах військової агресії з боку Російської Федерації та введення воєнного стану на значній частині території країни. В таких умовах роль і значення Збройних Сил України суттєво зростають, оскільки на них покладено виконання надважливих завдань з оборони суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності держави. Наукове дослідження функцій адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців є надзвичайно важливим, оскільки воно дозволяє визначити правові механізми, які забезпечують ефективне виконання завдань, покладених на Збройні Сили України, а також сприяють захисту прав та інтересів військовослужбовців. Проблематика адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців охоплює широке коло питань, включаючи забезпечення законності та військової дисципліни, попередження та розслідування правопорушень, захист прав військовослужбовців в адміністративних та судових органах, а також забезпечення соціальних та економічних гарантій. Важливу роль у цьому процесі відіграють органи військового управління, зокрема військова поліція, яка здійснює контроль за дотриманням правопорядку серед військовослужбовців.

Отже, дослідження функцій адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців є надзвичайно актуальним та має важливе наукове і практичне значення. Воно сприяє вдосконаленню правових механізмів захисту прав військовослужбовців, що в свою чергу позитивно впливає на підвищення бойової готовності та боєздатності Збройних Сил України, а також зміцнює правові основи національної безпеки та оборони держави.

Огляд останніх досліджень. В основу нашого дослідження лягли наукові дослідження таких науковців, як В. Авер'янова, О. Бандурка, Ю. Битяка, М. Беланюк, С. Беньковського, П. Богуцького, В. Галунько, І. Гибалюк, Б. Головка, І. Голосніченка,

С. Гончарука, О. Гущина, Є. Додіна, К. Драма-ренко, О. Зайчука, В. Зеленого, Р. Калюжного, Л. Кельмана, Л. Ковалюк, А. Комзюка, В. Колпакова, Т. Коломоєць, В. Котюкф, І. Коржа, В. Курило, Д. Лук'яновф, Н. Матузовф, О. Негодченко, М. Остапенко, Н. Оніщенко, В. Пашинського, В. Петкова, В. Погорілко, П. Рабіновича, А. Селіванова, С. Скуріхіна, М. Хавронюка, Ю. Шайгородського, М. Шульги, В. Шульгіна, І. Шопіної, В. Яценка та інших. Однак, свою увагу звертали на загальні положення адміністративного, військового права, або аналізувати більш загальні, суміжні чи спеціальні виклики.

Мета статті полягає в тому щоб проаналізувати функції адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців, запропонувати своє бачення з цього питання.

Виклад основних положень. Військовослужбовці, які залучені до виконання завдань у умовах особливого періоду та воєнного стану, повинні мати гарантії дотримання їхніх прав та законних інтересів, що є одним з ключових завдань адміністративно-правового забезпечення. Збройні Сили України, поряд із виконанням основної функції з оборони держави, здійснюють значний обсяг інших завдань, зокрема охорону державного кордону, участь у міжнародних миротворчих операціях, боротьбу з тероризмом, забезпечення безпеки критичної інфраструктури та надання військової допомоги іншим державам, саме тому питання захисту прав військовослужбовців, які, виконуючи свій обов'язок, часто наражаються на небезпеку та ризикують життям і здоров'ям є в умовах сьогодення актуальними.

Конституцією України визначено основну функцію держави захист суверенітету і територіальної цілісності України [1]. Захист держави її суверенітету і територіальної цілісності покладено а Збройні Сили України, також на них покладено підтримання на належному рівні бойової і мобілізаційної готовності та боєздатності, виховна робота, збереження життя і здоров'я особового складу, забезпечення законності та військової дисципліни у Збройних Силах України здійснюються органами військового управління, командирами і начальниками всіх рівнів відповідно до вимог Конституції України та законів України, інших нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері оборони [2]. Розглядаючи саме поняття функція (від лат. *functio* - виконання, звершення) це: діяльність, обов'язок, робота; призначення [3]. Виходчи із цього трактування на Збройні Сили України, виходячи із їх роду

діяльності покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Вони забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом. Вони можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, безпеки та захисту критичної інфраструктури, здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, організації та підтримання дій руху опору, проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо здійснення захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення), посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави, заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, кризових ситуацій, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України.

У сфері захисту критичної інфраструктури забезпечують організацію захисту військових об'єктів критичної інфраструктури Збройних Сил України від терористичних загроз, підготовку до застосування військ (сил) Збройних Сил України у разі вчинення терористичного акту в повітряному просторі або територіальному морі України, проведення заходів з підвищення рівня захищеності, усунення ризиків і загроз вибухопожежобезпеки арсеналів, баз та складів, виконання завдань

з протиповітряного прикриття важливих об'єктів держави (критичної інфраструктури).

Органи військового управління розвідки та військові частини розвідки Збройних Сил України, Сили спеціальних операцій Збройних Сил України можуть залучатися до виконання розвідувальних завдань.

Зазначено, що Збройні Сили України не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкоджання їх діяльності [4]. У своєму дослідженні науковець В. Пашинський зазначав, що реалізація функцій і завдань ЗСУ здійснюється правовими засобами у процесі адміністративно-правового забезпечення, під яким слід розуміти регламентовану комплексом військово-адміністративних правових норм діяльність суб'єктів публічного управління (державно-владних та військово-управлінських повноважень), що спрямована на створення за допомогою правових засобів, способів, форм та методів, необхідних сприятливих правових умов для надійного функціонування ЗСУ та виконання завдань за призначенням з метою гарантованої реалізації оборонної функції держави в різних правових режимах (мирного часу, особливого періоду, воєнного стану) [5]. Не можемо обійтись і без національного спротиву, який організовується та здійснюється з метою сприяння обороні України шляхом максимально широкого залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, стримування і відсіч агресії та завдання противнику неприйнятних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України; органи управління силами і засобами, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони. Основним суб'єктом щодо організації національного спротиву є Генеральний штаб Збройних Сил України, Командування Сил територіальної оборони Збройних Сил України, регіональні органи військового управління Сил територіальної оборони Збройних Сил України, органи управління інших складових сил безпеки та сил оборони, у підпорядкуванні яких перебувають сили і засоби, що сплановані та/або залучаються до виконання завдань територіальної оборони, штаби зон (районів) територіальної оборони [6].

Відповідно до певних повноважень кожен військовослужбовець повинен суворо дотримуватись чинного законодавства та не допускати проявів

його порушення. Контроль за виконанням їх професійних обов'язків покладено на Службу правопорядку. На яку покладено здійснення функцій: 1) попереджувати, виявляти, припиняти кримінальні та інші правопорушення, вчинені у військових частинах, а також в інших місцях військовослужбовцями, військовозобов'язаними під час проходження ними зборів та працівниками Збройних Сил України під час виконання ними службових обов'язків; 2) приймати та реєструвати заяви і повідомлення про злочини та інші правопорушення, вчинені у військових частинах, а також в інших місцях особами, своєчасно приймати стосовно них обґрунтовані і законні рішення; 3) припиняти адміністративні правопорушення і здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення, що віднесені до компетенції Служби правопорядку Кодексом України про адміністративні правопорушення; 4) виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та інших правопорушень у Збройних Силах України, вживати заходів щодо їх усунення, брати участь у правовому вихованні військовослужбовців, працівників Збройних Сил України; 5) розшукувати і затримувати військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, які самовільно залишили військові частини чи місця служби або не з'явилися в строк без поважних причин на військову службу, а також тих, які переховуються від органів досудового розслідування або суду, чи засуджених, які ухиляються від виконання кримінального покарання; 6) брати участь у проведенні профілактичної роботи серед військовослужбовців, схильних до вчинення правопорушень, сприяти військовому командуванню, органам військового управління в забезпеченні військової дисципліни серед військовослужбовців; 7) забезпечувати у передбачених законом випадках виконання кримінальних покарань стосовно військовослужбовців, які за вироком суду засуджені до тримання в дисциплінарному батальйоні або до кримінального покарання у вигляді арешту; 8) запобігати диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах; 9) взаємодіяти з військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, органами Національної поліції, іншими правоохоронними органами, у тому числі обмінюватися з ними інформацією для виявлення правопорушень; 10) проводити розшук вогнепальної зброї, бойових припасів до неї або вибухових речовин, викрадених або втрачених у військових частинах тощо [7].

Аналізуючи ці функції бачимо, що у своїй більшості вони переплітаються із повноваженнями які виконуються Національною поліцією. Але, з метою недопущення та припинення різного роду правопорушень серед військовослужбовців запроваджується новий структурний орган Військова поліція, на яку покладається здійснення таких функцій: 1) попереджувати, виявляти та припиняти кримінальні та інші правопорушення вчинені військовослужбовцями, а так само працівниками під час виконання ними посадових обов'язків; 2) здійснювати досудове розслідування злочинів та кримінальних проступків, віднесених законом до її підслідності; 3) приймати та реєструвати заяви і повідомлення про кримінальні та інші правопорушення вчинені особами, зазначеними в пункті 1 цієї статті, своєчасно приймати стосовно них обґрунтовані і законні рішення; 4) проводити із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів гласні і негласні пошукові заходи для пошуку і фіксації фактичних даних про злочини, виявлення та розслідування яких віднесено до її підслідності, розшуку та затримання військовослужбовців які самовільно залишили військові частини (місця служби), протиправно заволоділи зброєю та представляють небезпеку для оточуючих, а також викрадених та втрачених у військових частинах вогнепальної зброї, бойових припасів та вибухових речовин; 5) відповідно до компетенції припиняти вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовцями та працівниками, здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення; 6) виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України, правоохоронних органах та інших військових формуваннях, вживати заходів щодо їх усунення; 7) призначати та проводити службові розслідування з метою уточнення причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушень та ступеня вини посадових осіб, у випадках та порядку визначених законодавчими та іншими нормативно-правовими актами; 8) розшукувати і затримувати військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини чи місця служби, або не з'явилися в строк без поважних причин на військову службу, а також тих, які переховуються від органів досудового розслідування або суду, чи засуджених, які ухиляються від відбування кримінального покарання; 9) здійснювати у межах наданих повноважень розшук вогнепальної зброї, бойових припасів або

вибухових речовин, викрадених або втрачених у військових частинах; 10) брати участь у проведенні роботи серед військовослужбовців та працівників щодо профілактики вчинення злочинів та інших правопорушень; 11) вести облік кримінальних та інших правопорушень у Збройних Силах України та проводити періодичні звірки з даними Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України та їх територіальних органів; 12) забезпечувати правопорядок серед військовослужбовців, а також працівників під час виконання ними посадових обов'язків; 13) брати участь у протидії диверсійним проявам та злочинам терористичної спрямованості у військових частинах та контролювати проведення в них цієї роботи тощо [8].

Висновок. Таким чином, функції адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців в Україні відіграють ключову роль у збереженні та забезпеченні прав та свобод військовослужбовців, а також у підтриманні боєздатності та мобілізаційної готовності Збройних Сил України, мають вирішальне значення для підтримання належного рівня бойової готовності та дисципліни в Збройних Силах України.

Література

1. Конституція України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Про Збройні сили України. Основні складові діяльності Збройних Сил України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

3. Великий тлумачний словник української мови. URL: <https://slovnuk.me/dict/vts/%D1%84%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F>

4. Про збройні сили України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

5. Пашинський В.Й. Адміністративно-правове забезпечення оборони України: теорія і практика. Дис. на здоб. Наук. ступ. док.юр.наук. 12.00.07. Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. Київ, 2020.520с

6. Про основи національного спротиву. Закон України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

7. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>

8. Проект Закон України Про Військову поліцію. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH1E-500A?an=350>

*Радчук А. А.,
orcid.org/0009-0004-0786-815X
кандидат юридичних наук,
голова*

Одеського окружного адміністративного суду

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СЛУЖБИ СУДОВОЇ ОХОРОНИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Талпа П. В.

Метою даної статті є вивчення наявних напрацювань щодо поняття та змісту адміністративно-правового статусу Служби судової охорони й перспектив його трансформації.

Виклад матеріалу здійснено з урахуванням різноманітних підходів розуміння сутності адміністративно-правового статусу Служби судової охорони з огляду на загально-правовий, конституційно-правовий та адміністративно-правовий контекст.

У площині загально-правового підходу проєктується значення та роль Служби судової охорони на забезпечення функціонування судової гілки влади у контексті створення умов для незалежності та недоторканості суддів, а також правосуддя у розрізі реалізації права на справедливий суд.

Конституційно-правовий підхід до розуміння правового статусу Служби судової охорони надає можливість визначити її в якості одного з чільних елементів механізму з реалізації конституційних принципів забезпечення прав людини.

Адміністративно-правовий підхід відтворив такі напрями відповідних наукових досліджень: 1) визначення місця Служби у структурі адміністративно-правового механізму із забезпечення діяльності правосуддя; 2) створення умов для реалізації основоположного права людини в умовах сьогодення - права на справедливий суд, що вбирає право на справедливий судовий розгляд та справедливе судове рішення; 3) здійснення правоохоронної діяльності разом та у співпраці з іншими подібним державними органами; 4) визначення загальних рис правового забезпечення діяльності; 5) детермінація ознак та змісту адміністративно-правового статусу; 6) з'ясування загальних рис правового положення працівників та їх спеціального правового положення в якості державних службовців; 7) особливості адміністративно-правового статусу в умовах воєнного стану; 8) визначення перспектив трансформації правового положення даного державного органу з усуненням певних прогалин та колізій у нормативних приписах.

Підтримано потребу у подальшому вивченні проблемних питань адміністративно-правового статусу Служби судової охорони, пов'язаних з виконанням інших функцій в межах забезпечення правосуддя,

зокрема в процедурі виконання судових рішень, проведення окремих оперативно-розшукових заходів, відмежування суміжних функцій з повноваженнями інших правоохоронних органів, виконання повноважень в умовах воєнного стану.

Ключові слова: Служба судової охорони, правосуддя, справедливий суд, завдання, функції, повноваження.

Talpa P. V. Scientific approaches to the study of legal status Court security services: general characteristics

The purpose of this article is to study the existing developments regarding the concept and content of the administrative and legal status of the Court Protection Service and the prospects for its transformation.

The material is presented with due regard to various approaches to understanding the essence of the administrative and legal status of the Court Security Service, taking into account the general legal, constitutional and administrative legal context.

The general legal approach projects the importance and role of the Judicial Protection Service in ensuring the functioning of the judiciary in the context of creating conditions for the independence and inviolability of judges, as well as justice in terms of the right to a fair trial.

The constitutional and legal approach to understanding the legal status of the Judicial Protection Service made it possible to define it as one of the key elements of the mechanism for implementing the constitutional principles of human rights.

The administrative and legal approach reflected the following areas of relevant scientific research: 1) determination of the place of the Service in the structure of the administrative and legal mechanism for ensuring the administration of justice; 2) creation of conditions for the implementation of the fundamental human right in today's conditions - the right to a fair trial, which includes the right to a fair trial and a fair court decision; 3) carrying out law enforcement activities together and in cooperation with other similar state bodies; 4) determination of the general features of legal support for activities; 5) determination of the signs and content of administrative and legal status; 6) clarification of the general features of the legal status of employees

and their special legal status as civil servants; 7) peculiarities of the administrative and legal status under martial law; 8) determination of the prospects for transformation of the legal status of this state body with elimination of certain gaps and conflicts in regulatory provisions.

The author supports the need for further study of the problematic issues of the administrative and legal status of the Judicial Protection Service related to the performance of other functions within the framework of justice, in particular, in the procedure for the enforcement of court decisions, conducting certain operational and investigative activities, delimitation of related functions with the powers of other law enforcement agencies, and exercise of powers under martial law.

Key words: *Judicial Protection Service, justice, fair trial, tasks, functions, powers.*

Постановка проблеми та її актуальність.

В умовах транзитивних перетворень, які мають місце у сучасному суспільстві, відбуваються докорінні зміни у всіх сферах суспільного буття, що відповідним чином проєктується на діяльність органів державної влади у функціональному прояві їх діяльності. Глобалізація, як явище уніфікації подібних процесів, у міжнародному аспекті забезпечує взаємний обмін досягненнями та досвідом людства у таких сферах. Безумовно, досить актуальним та динамічним у цьому контексті є право як сфера людської діяльності і, безпосередньо правосуддя, яке з одного боку є його складовою, а з іншого одним із проявів державної влади. На сьогодні правосуддя в будь-якій країні та в межах міжнародних судових інституцій створює умови для формування справедливого й цивілізованого правопорядку. Тому визначні міжнародні нормативно-правові акти, серед яких Конвенція про права та основоположні свободи людини, визначають в числі основних прав людини право на справедливий судовий розгляд (ст. 6), право на звернення до Європейського суду з прав людини (ст. 35). Теж саме необхідно вказати й щодо національного законодавства, де перш за все Конституція України у розділі VII визначає загальні засади існування правосуддя.

Належне функціонування правосуддя в межах положень ст. 126 Конституції України однією із гарантій здійснення правосуддя є забезпечення незалежності та недоторканості суддів. Разом з тим, прийнятий на розвиток положень нормативних приписів Конституції України Закон України «Про судоустрій і статус суддів» містить додаткові механізми із забезпечення вказаних ознак

правосуддя через низку адміністративно-правових конструкцій, серед яких вагоме місце займає Служба судової охорони (надалі - Служба) з системою відповідних повноважень, завдань, функцій та інших характерних рис, що формують її правовий статус як державного органу. Саме Служба має вживати вичерпних заходів для забезпечення безпеки суддів, членів їхніх сімей, збереження їх майна за умови звернення відповідного судді.

Навіть побіжний аналіз звіту щодо діяльності Служби у 2022 році свідчать про значимі для забезпечення незалежності та недоторканості дії зі сторони її посадових осіб. Так, даним органом в межах вказаного періоду: забезпечено охорону та підтримання громадського порядку в 642 судах, органах та установах; взято під охорону 52 об'єкти; вжиті заходи забезпечення безпеки стосовно 38 суддів; попереджено пронесення до приміщень судів близько 136 тисяч заборонених речей і предметів, у тому числі понад 10 тисяч одиниць зброї, припинено 23 протиправних діяння. Безумовно, наведені показники лише частково відтворюють напрацювання Служби, що не применшує потребу у забезпеченні її формування з огляду на нетривалий період існування (з 2019 року) [1].

Наведене актуалізує дослідження правового статусу Служби як основного суб'єкта, на якого покладено функції із забезпечення безпеки суддів, членів їхніх сімей, збереження їх майна за умови звернення відповідного судді, у площині проведених наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового статусу Служби у площині адміністративно-правового регулювання її повноважень як суб'єкта зі спеціальними функціями, місця даного органу у структурі суб'єктів державної влади, змісту правового статусу її працівників тощо були предметом дослідження низки вчених та практиків у правничій сфері, що створило відповідне теоретичне підґрунтя для даної роботи. Серед вчених, які здійснювали свою наукову діяльність у даній царині варто відзначити: Б.В. Деревянка, Т.Г. Попович, В.І. Теремецького (визначення повноважень працівників Служби) [2], В.О. Кібець (місце Служби у системі заходів із судової охорони як однієї з гарантій діяльності судів) [3], М.С. Уткіну, В.В. Миргород-Карпову (детермінується адміністративно-правовий статус Служби) [4], О.М. Кіпчарського (охарактеризовано межі та зміст державного контролю за діяльністю Служби) [5], О.М. Шевчука (визначення кола прав державних службовців Служби) [6], В.Д. Шаповал, О.В. Плєскун, Є.Є. Лашко, Л.Є. Даценко,

Є.В. Пустовіт (повноваження Служби щодо забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах в умовах воєнного стану) [7].

Перелік вчених, які займались розробкою правового статусу Служби, не вичерпується наведеним переліком, що створює передумови до детальнішого з'ясування наукових підходів до висвітлення цього питання й актуалізує роботу у даному напрямку.

Метою даної статті є вивчення наявних наукових напрацювань щодо змісту та меж правового статусу Служби в умовах її становлення як чільного суб'єкта, на якого покладені функції із забезпечення безпеки суддів, членів їхніх сімей, збереження їх майна, а також підтримання правопорядку у будівлях судів.

Виклад основного матеріалу. Створення Служби є результатом тривалого формування судової влади в незалежній Україні, яка є єдиним суб'єктом в реалізації функції правосуддя. Останнє може здійснюватись на засадах незалежності та недоторканості суддів, що у повній мірі має бути забезпеченим відповідними організаційно-правовими засобами. Оскільки ст. 161 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Служба є державним органом у системі правосуддя для забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах, то саме вона виконує одну з визначальних ролей у реалізації зазначених засад судочинства. Більше того, вона здійснює підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорону приміщень суду, органів та установ системи правосуддя, виконання функцій щодо державного забезпечення особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей, працівників суду, забезпечення у суді безпеки учасників судового процесу. Окрім того, даний державний орган виконує й інші повноваження, що є для нього скоріше похідними або екстраординарними, як-то у зв'язку з введенням воєнного стану. Не менш вартим уваги у площині розглянутого є питання створення дієвого контролю за діяльністю даного органу, що вбирає механізми державного та громадського характеру. Створення даного органу поставило на порядок дня питання окреслення відповідного правового статусу його працівників у контексті місця серед інших правоохоронних органів та особливостей проходження служби, надання відповідних пільг, пенсійного забезпечення тощо.

Викладене отримало релевантного відображення у сучасних дослідженнях вчених-правників,

що і стане предметом вивчення у змісті даного наукового допису.

Так, у сенсі реформування та становлення правосуддя, судової влади в Україні з позиції місця та значення Служби у вирішенні глобальних проблем правосуддя частина вчених спроектувала власні міркування на дані питання. Н.В. Сібільова звертає увагу на незалежність і самостійність як визначальні якості судової влади, що необхідні для здійснення правосуддя. Притому, що чинне законодавство надає поряд з процесуальними також і заходи з організації судової влади, де згідно ст. 7 Основних принципів незалежності судових органів окремо виділені різнопланові засоби, які мають надавати судовим органам виконувати свої обов'язки, серед яких значимими є заходи з охорони судів та суддів [8, с. 85-87].

Продовжуючи подібні міркування В.О. Кібець зосереджує увагу на потребі закріплення надійними гарантіями демократичного устрою в державі, вагомим фундаментом якої має бути справедливе судові рішення. Останнє безпосередньо залежить від безпеки та недоторканості суддів і працівників судової системи. Саме тому на порядку дня у контексті наведеного є вирішення організаційних питань, пов'язаних із завершенням формування Служби і виконання нею передбачених чинним законодавством повноважень. Зазначене сприяло детальному вивченню вченим кола повноважень даного державного органу к розрізі чинного законодавства та перспектив подальшого його реформування [3, с. 217]. Подібні міркування підтримані й О. Овчаренком, який більш прискіпливо висвітлює організаційно-правові та людиноцентристські ідеї у формуванні правосуддя на забезпечення права будь-якої особи на справедливий суд, де Служба фактично розглядається в якості складового елемента такого механізму [9].

В унісон з викладеним викладені думки В.В. Чумак щодо конституційних засад в адміністративній діяльності Служби, серед яких: утвердження та забезпечення прав і свобод громадянина, рівності перед законом, поваги до гідності особи, верховенства права, законності, соціальної справедливості, толерантності [10, с. 430]. Окремо наголошується на потребі особливої уваги до формування у працівників Служби професійної етики, виховання відповідних моральних якостей, у тому числі з метою підвищення до них рівня поваги та довіри з боку населення.

Частина дослідників вивчає природу та місце Служби в структурі заходів, що здійснюється

публічною владою з метою забезпечення захисту прав учасників судового процесу, де окреслюються проблемні питання та способи їх вирішення у даній сфері, у тому числі з використанням можливостей даного державного органу [11, с. 92].

О.І. Шурко здійснив дослідження правового статусу Служби з позиції адміністративно-правового забезпечення охорони та підтримання громадського порядку, де запропонував щодо неї: 1) унормувати на рівні підзаконного нормативного акту організаційно-штатні питання діяльності; 2) врегулювати законом правовий статус та безпосередньо сутність службової дисципліни в даному органі, повноваження працівників та їхніх керівників з її додержання, види заохочень і дисциплінарних стягнень, а також порядок їх застосування та оскарження; 3) підготувати та схвалити Концепцію з питань забезпечення громадського порядку в судах. Також в даній роботі підтримано розробку інших питань, пов'язаних з реалізацією правосуб'єктності Служби в межах відповідних її повноважень: 1) сутність дисциплінарного проступку працівника; 2) сукупність функцій та завдань органу; 3) створення та діяльність рекрутингових центрів з формування кадрового потенціалу; 4) перелік завдань із забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах; 5) співставлення у компаративному аспекті системи органів, що виконують аналогічні функції у інших країнах [12, с. 4-5].

Організаційно-правові проблеми створення та діяльності Служби дослідженні І.І. Зуєвою та В.М. Приступом з позиції виділення колізій та прогалин у чинному законодавстві, що надало можливість виокремити такі аспекти. Вказано на протиріччя у колі повноважень працівників Служби та судових розпорядників, де останні теж мають забезпечувати додержання відвідувачами суду встановлених правил, виконання такими особами розпоряджень головуючого судді в судовому засіданні, взаємодію Служби, Національної поліції України, Національної гвардії України, в частині підтримання громадського порядку в залі судового засідання й приміщенні суду. Висловлена думка щодо необхідності визначення організаційно-правових засад взаємодії Служби з Національною поліцією України, де розділити коло повноважень з виключенням фактів дублюючого характеру зазначених органів державної влади. Пропонується узгодити правові підстави й коло повноважень щодо застосування й використання вогнепальної зброї, фізичного впливу та спеціальних засобів в частині застосування Закону України

«Про Національну поліцію» та Закону України «Про охоронну діяльність», де перевагу надати першому з виключенням недоречного дублювання окремих положень [13, с. 241-242].

Характеризуючи характерні риси адміністративно-правового статусу Служби М.С. Уткіна та В.В. Миргород-Карпова виокремлюють такі його елементи як мета створення, завдання діяльності, структура, повноваження та компетенція, права й обов'язки, юридична відповідальність та гарантії діяльності [4].

О.М. Кіпчарський спроектував наукове пізнання питання, що є предметом даного дослідження, на систему контролю, перш за все державного, за сукупністю заходів, які проводяться Службою в межах власних повноважень [5, с. 81]. Зокрема, висловлено слушну думку з приводу того, що фактично такий контроль: 1) представляє систему організаційно-правових форм відповідних заходів; 2) формує заходи спрямовані на додержання принципу верховенства права; 3) забезпечує створення умов для належного виконання Службою поставлених перед нею завдань; 4) сприяє реалізації управлінських рішень в діяльності Служби; 5) здійснюється на підставі та в межах чинного законодавства; 6) реалізується безпосередньо Державною судовою адміністрацією та Вищою радою правосуддя; 7) має на меті опосередковане забезпечення безпеки і незалежності суду.

Правосуб'єктність будь-якої юридичної особи, у тому числі і публічного права, як-то має місце на прикладі Служби, що є суб'єктом публічної влади де-юре і де-факто, реалізується також і через повноваження її працівників. У цій площині здійснили вивчення правового статусу державного органу В.І. Теремецький, Т.Г. Попович, Б.В. Деревянко, які спробували систематизувати правову базу його діяльності, окреслити коло повноважень працівників та спроектувати рекомендації з метою вдосконалення правового забезпечення цих повноважень з урахуванням потреб сьогодення [2]. Зокрема, пропонується диференціювати такі групи повноважень працівників служби: 1) забезпечення пропуску відвідувачів до суду; 2) контроль за дотриманням громадського порядку у приміщенні суду; 3) охорона будівлі суду; 4) забезпечення захисту життя і здоров'я суддів і членів їх родин у разі застосування спеціальних заходів забезпечення безпеки. При цьому окремо охарактеризовано особливості застосування спеціальних заходів із забезпечення виконання наведених повноважень, в числі яких: перевірка документів, поверхневий огляд відвідувачів

суду, затримання правопорушників, огляд території, будівлі і приміщень суду. Водночас, висловлені пропозиції щодо удосконалення правового забезпечення здійснення повноважень працівниками Служби, а саме щодо: 1) проведення поверхневої перевірки працівником з огляду на статеву приналежність особи, до якої застосовується цей захід; 2) застосування такого забезпечувального заходу адміністративного провадження як адміністративне затримання за дрібне хуліганство або прояв неповаги до суду; 3) наділення працівників даного органу повноваженнями щодо одержання документів від підприємств, установ і організацій, проведення опитування громадян у добровільному порядку з питань, пов'язаних з виконанням покладених на Службу завдань.

З позиції спеціального правового положення працівників Служби як державних службовців було охарактеризовано О.М. Шевчуком, який звернув увагу на такі визначні риси їх прав: межі можливої або дозволеної поведінки; гарантовані адміністративно-правовою нормою; встановлюються для забезпечення публічного інтересу; передбачають виконання визначених чинним законодавством функцій і завдань Служби; пов'язані із функціонування державної служби, її проходженням та припиненням [6, с. 514]. Такі права згруповані у наступні групи: 1) ті, що забезпечують основоположні права як громадянина України; 2) пов'язані з реалізацією загального правового статусу державного службовця; 3) детермінуються спеціальним правовим статусом державного службовця; 4) мають вміст спеціальних повноважень, опосередкованих завданнями та сферою діяльності Служби в рамках публічної влади. Додатково виділено особливості прав такого роду державних службовців, які мають місце в умовах воєнного стану, як-то на евакуацію тощо.

В.І. Бондар, розвиваючи наведений підхід у характеристиці правового статусу Служби, зосереджує свій погляд на питаннях формування кадрового резерву, що надає можливість виокремити такі перспективи удосконалення роботи у цьому напрямі: 1) створення сприятливих умов для конкурсного відбору кандидатів на зайняття посад; 2) підготовка якісного професійного ядра; 3) системний підхід у формуванні кадрового резерву [14, с. 63-64].

З огляду на екстраординарні обставини, в яких перебуває українське суспільство, здійснено дослідження ролі Служби у забезпеченні охорони та підтримання громадського порядку в судах в умовах воєнного стану. Висловлена

думка, що поряд з іншими державними органами діяльність Служби спрямована на стале функціонування механізму державної влади, де судова гілка є однією з фундаментальних основ в утвердженні незалежності і самобутності країни та формуванні перспектив її післявоєнної відбудови й розвитку серед інших цивілізованих держав [15, с. 596].

Вартим додаткової уваги є вивчення перспектив трансформації правового статусу Служби у розрізі залучення її до процедури виконання рішень судів України у співпраці з виконавчою службою, наділення повноваженнями зі здійснення оперативно-розшукових заходів на забезпечення виконання визначених законодавством завдань, чітке відмежування суміжних функцій з повноваженнями охоронних підрозділів Національної поліції [16, с. 37].

Висновки. З викладеного необхідно дійти наступних висновків щодо здійснених наукових розвідок у вивченні правового статусу Служби. Умовно їх можна згуртувати за такими напрямками: 1) визначення місця Служби у структурі адміністративно-правового механізму із забезпечення діяльності правосуддя; 2) створення умов для реалізації основоположного права людини в умовах сьогодення - права на справедливий суд, що вбирає право на справедливий судовий розгляд та справедливе судове рішення; 3) здійснення правоохоронної діяльності разом та у співпраці з іншими подібним державними органами; 4) визначення загальних рис правового забезпечення діяльності; 5) детермінація ознак та змісту адміністративно-правового статусу; 6) з'ясування загальних рис правового положення працівників та їх спеціального правового положення в якості державних службовців; 7) особливості адміністративно-правового статусу в умовах воєнного стану; 8) визначення перспектив трансформації правового положення даного державного органу з усуненням певних прогалин та колізій у нормативних приписах.

Викладені міркування не вичерпують проблемність дослідження правового статусу Служби, а лише сприяють глибшим науковим розвідкам у даній сфері.

Література

1. Про розгляд звіту щодо діяльності Служби судової охорони у 2022 році: рішення Вищої Ради Правосуддя 27 липня 2023 року № 756/0/15-23. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/40760> (дата звернення 25.05.2024).

2. Теремецький В. І., Дерев'янку Б. В., Попович Т. Г. Правове визначення повноважень працівників Служби судової охорони в Україні. *Європейські перспективи*. 2023. № 3. С. 64-71.
3. Кібець В. О. Судова охорона як одна з гарантій діяльності судів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 215-217.
4. Уткіна М. С., Миргород-Карпова В. В. Щодо адміністративно-правового статусу Служби судової охорони. *Академічні візії*. 2023. № 18. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/317/279> (дата звернення 25.05.2024).
5. Кіпчарський О. М. Теоретико-правові проблеми державного контролю за діяльністю Служби судової охорони. *Правові горизонти*. 2020. Вип. 23(36). С. 78-82.
6. Шевчук О. М. Права державних службовців Служби судової охорони. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 511-514.
7. Шаповал В. Д., Плєсқун О. В., Лашко Є. Є., Даценко Л. Є., Пустовіт Є. В. Роль Служби судової охорони у забезпеченні охорони та підтримання громадського порядку в судах в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 592-597.
8. Сібільова Н. В. Сучасні проблеми організації та функціонування в Україні судової влади. *Питання боротьби зі злочинністю: збірник наукових праць*. Харків, 2005. Вип. 10. С. 79-89.
9. Овчаренко О. Проблеми забезпечення права на справедливий суд. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: <https://www.helsinki.org.ua/problemu-zabezpechennya-prava-na-spravedlyvyj-sud-o-ovcharenko/> (дата звернення 25.05.2024).
10. Чумак В. В. Конституційні принципи діяльності Служби судової охорони України. *Аналітико-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 427-431.
11. Орлеан А. Процедура забезпечення безпеки учасників кримінального провадження: адаптація законодавства України до європейських стандартів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 3(7). С. 87-92.
12. Шурко О. І. Адміністративно-правове забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах. Автореф. дис. ... канд. юр. наук. Суми, 2020. 22 с.
13. Зуєва І. І., Приступ В. М. Організаційно-правові проблеми створення та діяльності Служби судової охорони в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 238-243.
14. Бондар В. І. До проблеми комплектування Служби судової охорони. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 6. С. 59-64.
15. Шаповал В. Д., Плєсқун О. В., Лашко Є. Є., Даценко Л. Є., Пустовіт І. В. Роль Служби судової охорони у забезпеченні охорони та підтримання громадського порядку в судах в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 592-597.
16. Дерев'янку Б. В., Теремецький В. І., Попович Т. Г. Про можливі зміни у правовому статусі Служби судової охорони. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. № 111. С. 32-40.

Талпа П. В.,
orcid.org/0009-0002-3669-2582
аспірант
Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Доскевич В. Г.

Економіка нашої країни в період становлення підприємницької діяльності зробила дієві кроки у стимулюванні підприємництва. У цей час було сформовано сектор підприємництва, який впевнено та поступово набув розвитку як пріоритетний напрям ринкової економіки.

Також активізація підприємницької діяльності потребує стабільного розвитку правових, організаційних та економічних передумов, щодо активізації діяльності створених інститутів, які формують правила діяльності підприємств, скорочення витрат та підвищення ефективності виробництва.

Сучасний розвиток підприємництва в Україні визначається одним із напрямів реформ ринку і державної регуляторної політики. Приватне підприємство має великий вплив на соціально-економічні перетворення, які важко переоцінити: рівень добробуту населення; запровадження ноу-хау; досягнення науково-технічного прогресу; додаткові надходження до державного бюджету; розширення виробництва товарів і послуг як промислового, так і побутового призначення; створення нових робочих місць.

Сучасні тенденції, досвід і розвитку економіки в Україні доводять, що підприємницька діяльність не може розвиватися без активних ділових людей, тому що підприємництво залишається основним видом трудової діяльності.

Розглядаючи підприємницьку діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання встановлено, що вона являється одним з компонентів складної системи суспільних відносин, що створюються та виникають у зв'язку з реалізацією компетентними органами держави функцій і повноважень щодо забезпечення можливості здійснення суб'єктами господарювання самостійної, ініціативної, систематичної, на власний ризик діяльності по виробництву продукту, виконання робіт, надання послуг та заняття торгівлею з метою одержання стабільного прибутку.

Підприємницька діяльність регламентуються Господарським кодексом України, Податковим кодексом України та іншими нормативно-правовими актами, для ефективного правового регулювання підприємни-

цтва, що є одним із пріоритетних завдань держави, яка, застосовуючи різні заходи регулюючого впливу, для впливу на створення сприятливих умов для розвитку ефективного бізнесу в інтересах суспільства і держави загалом.

Ключові слова: підприємництво, господарська діяльність, адміністративно-правове регулювання, держава, Господарський кодекс України, функція, суб'єкт.

Doskevych V. H. Business activity: theoretical basis of administrative and legal regulation

The economy of our country took effective steps in stimulating entrepreneurship during the period of entrepreneurial activity. At that time, the entrepreneurship sector was formed, which confidently and gradually developed as a priority direction of the market economy.

Also, the intensification of entrepreneurial activity requires the stable development of legal, organizational and economic prerequisites for the intensification of the activities of established institutes that form the rules of enterprise activity, reducing costs and increasing production efficiency.

The modern development of entrepreneurship in Ukraine is determined by one of the directions of market reforms and state regulatory policy. Private entrepreneurship has a great influence on socio-economic transformations, which are difficult to overestimate: the level of well-being of the population; introduction of know-how; achievement of scientific and technical progress; additional revenues to the state budget; expansion of production of goods and services for both industrial and household purposes; creation of new jobs.

Modern trends, experience and development of the economy in Ukraine prove that entrepreneurial activity cannot develop without active business people, because entrepreneurship remains the main type of labor activity.

Considering entrepreneurial activity as an object of administrative and legal regulation, it was established that it is one of the components of a complex system of social relations that are created and arise in connection

with the implementation by competent state bodies of functions and powers to ensure the possibility of self-management by economic entities, proactive, systematic, at one's own risk activities for product production, performance of work, provision of services and trade with the aim of obtaining a stable profit.

Entrepreneurial activity is regulated by the Economic Code of Ukraine, the Tax Code of Ukraine and other normative legal acts, for the effective legal regulation of entrepreneurship, which is one of the priority tasks of the state, which, applying various measures of regulatory influence, to influence the creation of favorable conditions for the development of effective business in interests of society and the state in general.

Key words: *entrepreneurship, economic activity, administrative and legal regulation, state, Economic Code of Ukraine, function, subject.*

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в Україні відбуваються активні процеси в правовій площині та в регулюванні підприємницької діяльності. Аналізуючи літературні джерела зазначимо, що правове регулювання підприємництва на сьогодні в Україні є формою регулювання суспільних відносин з метою регламентації поведінки учасників цих відносин відповідно до норм права. Підприємництва є одним із пріоритетних завдань держави, яка, застосовуючи всебічні заходи регулюючого впливу, впливає на створення сприятливих умов для розвитку бізнесу в інтересах суспільства і держави загалом.

Розглядаючи терміни та термінологію, зазначимо, що підприємництво - це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Отримання прибутку - це основна мета в напрямку виробництва та в системі вільного підприємництва. Саме підприємництво здійснюється на постійній основі (систематична діяльність), а не на основі разових угод. Зважаючи на те що, важливими рисами підприємництва є діяльність «своїм коштом» (на основі приватної власності), з власної ініціативи, на власний ризик. Підприємництво на сучасному рівні є складовою бізнесу як особлива, інноваційна його форма. А сама сутність підприємництва повніше розкривається через його функції (роль у суспільстві) - а саме: творчу, ресурсну, організаційну, мотиваційну, соціальну:

– функція творча (інноваційна) - полягає в тому, що підприємці реалізують нові ідеї,

упроваджують наукові розробки, пов'язані з господарським ризиком;

– функція ресурсна - передбачає, що підприємці націлені найефективніше використовувати задіяні в бізнесі ресурси - матеріальні, трудові, фінансові, інтелектуальні, інформаційні тощо;

– функція організаційна - полягає в організації виробництва та збуту товарів або послуг;

– функція стимулююча - полягає у формуванні механізму, що мотивує і ефективно використовувати ресурси, і максимально задовольняти потреби споживачів;

– функція соціальна - передбачає вироблення товарів і послуг, необхідних суспільству;

– функція особистісна зводиться до самореалізації підприємця, отримання задоволення від своєї діяльності [1, с. 4].

Як зазначено у діючому законодавстві, суб'єкти підприємницької діяльності в Україні визначені Господарським кодексом (стаття 55). Основним діючим елементом у підприємстві є підприємець - суб'єкт, що знаходить і розвиває нові види економічної діяльності, методи виробництва, нові сфери застосування капіталу. Суб'єктами підприємницької діяльності в Україні можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці. Іноземці та особи без громадянства при здійсненні господарської діяльності в Україні користуються такими самими правами та мають такі самі обов'язки, як і громадяни України. Громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється; самостійно або спільно з іншими особами [3].

Також існують заборони, а саме здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Існують також обмеження щодо здійснення фізичними особами права на підприємницьку діяльність. Підприємницька діяльність має обмеження законом щодо депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування. До того ж, забороняється займатися підприємницькою діяльністю військовослужбовцям, службовим особам правоохоронних органів, прокуратури, суду, органів державної безпеки України тощо.

Спираючись на прямий спосіб регулювання підприємницької діяльності передусім пов'язаний із використанням адміністративних засобів впорядкування економічних відносин, які

характеризуються безпосереднім владним впливом державних органів на поведінку суб'єктів підприємницької діяльності.

За чинним законодавстві України є відображення щодо правового регулювання різноманітних правовідносин. Так, наприклад, у Законі України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва» правовий вплив конкретизується у цілій низці заходів, які базуються на всебічному стимулюванні малого та середнього бізнесу: встановлення пільгових ставок податків і процентів по державних кредитах; розроблення та запровадження ефективних кредитно-гарантійних механізмів мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва; надання цільових дотацій шляхом пільгових цін і правил ціноутворення; надання державного майна у лізинг; формування мережі регіональних фондів підтримки підприємства та кредитно-гарантійних установ; створення та підтримка фінансових інститутів, які працюють на розвиток малого підприємства; уможливлення виконання підприємцями робіт і поставок для державних потреб тощо.

Проте їх реалізація в реальній практиці регулювання підприємництва поки що не повна, оскільки не забезпечено єдиного підходу у системному поєднанні додержання оптимального балансу інтересів суб'єктів господарювання та найважливіших публічних інтересів - з одного боку - та створення сприятливих умов для розвитку підприємства - з іншого. На практиці превалює надто висока активність щодо регулювання підприємства як органів державної влади, так і органів місцевого самоврядування, що традиційно мотивується необхідністю додержання публічних інтересів.

Однією із вагомих причин такого становища є те, що відсутня науково обґрунтована концепція адміністративно-правового впливу на підприємство з позицій економічного зростання в Україні та поліпшення добробуту населення (що також є одним із найважливіших «публічних інтересів» сьогодення), а не з точки зору постійного розширення сфери «владно-розпорядчих» повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування у відносинах із підприємцями.

Проведені науковцями дослідження свідчать, що система адміністративно-правового впливу повинна мати на меті: по-перше, раціональне забезпечення оптимального балансу інтересів суб'єктів господарювання та додержання найважливіших публічних інтересів суспільства в цілому; по-друге - створення загальних сприятливих умов

для ефективного функціонування та подальшого розвитку підприємства. Цього можливо досягти лише за допомогою комплексного використання всього спектру адміністративно-правових заходів, що базуються як на прямих (в основному адміністративних), так і опосередкованих (переважно економічних) засобах впливу, а саме: дозвольно-реєстраційних, податкових, кредитних, анти-монопольних тощо.

Будь-яка галузь права використовує у якості засобів правового регулювання наступні юридичні можливості: заборона, припис, дозвіл. Їх сукупність і складає зміст правового впливу на суспільні відносини будь-якого типу. Розмежування між галузями, котрі мають свій специфічний предмет правового регулювання, проводиться у такому випадку за ступенем (питомою вагою) практичного використання того чи іншого засобу.

Така позиція є ключовою для розуміння суті адміністративно-правового регулювання, його специфічних особливостей. Поняття метод (методи) адміністративного права визначається (що є цілком закономірним) специфічним характером управлінських відносин, сутністю виконавчої влади, котра реалізується у процесі особливого виду юридично-владної діяльності специфічної групи державних органів. Відповідно, адміністративно-правове регулювання, його механізм - це форма юридичного опосередкування відносин, у рамках котрої одна сторона виступає у ролі суб'єкта управління, а інша - об'єкта управління. Тобто, адміністративно-правове регулювання розраховане переважно на коло суспільних відносин, у яких виключається юридична рівність їх учасників [4, с. 123].

Слід зауважити, що адміністративному праву властиві певні прояви відносин за участю рівноправних сторін. Це зовсім не означає, що, наприклад, деякі фінансові, процесуальні чи управлінські відносини регулюються цивільно-правовим методом, тобто трансформуються у цивільно-правові відносини. Відповідно, суспільні відносини, які регулюються переважно за допомогою адміністративно-правових засобів, проте за предметом не тотожні (наприклад, фінансові відносини), ніяким чином не трансформуються у адміністративно-правові відносини.

Базуючись саме на такому розумінні методу правового регулювання, підкреслимо, що в правовому регулюванні підприємницької діяльності також використовуються ті ж самі єдині правові засоби - заборона, припис, дозвіл - у їх різноманітному поєднанні. У даному випадку слід

акцентувати увагу, що саме у цій сфері, із врахуванням комплексності відносин, досить часто проявляються елементи як нерівності, так і рівності сторін, тобто горизонтальні відносини. Зазначені засоби розраховані як на відносини учасників, що знаходяться на одному правовому рівні, тобто є рівноправними, так і на відносини учасників, котрі відрізняються за пріоритетом юридичної волі. Ця позиція є визначальною при характеристиці змісту адміністративно-правового регулювання економічної сфери як сукупності правовідносин, що складають предмет такого регулювання і як вольової діяльності відповідних суб'єктів права.

Не менш важливим для даного дослідження є розуміння підприємницької діяльності як об'єкту адміністративно-правового регулювання, оскільки для здійснення регулювання будь-чого необхідно усвідомлювати сутнісну характеристику цього явища, а також визначити його характерні особливості.

Розглядаючи діюче законодавства, а саме у ст. 3 Господарського кодексу України (далі - ГК України), визначено, що під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних та соціальних результатів і з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва - підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватися і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність) [3].

Концептуальним, є те, у Кодексі чітко розмежовуються поняття господарської діяльності і поняття підприємницької діяльності. Ця проблема є дійсно актуальною - і не тільки у ракурсі досліджень господарського права, оскільки потрібно чітко уявляти, які саме правовідносини підлягають регулюванню.

По-перше, завжди виникали двозначності при визначенні кола власне підприємницьких відносин, які підлягають адміністративно-правовому регулюванню, а, внаслідок цього, і при виборі конкретних заходів.

По-друге, ототожнення складу суб'єктів підприємницької та суб'єктів господарської діяльності практично ставить знак рівності між державними та комунальними господарськими формуваннями з одного боку та приватними

підприємствами - з іншого, що одразу нівелює принципову відмінність між поняттями «державне управління» та «адміністративно-правове регулювання».

Важливо також зазначити, що відповідно до ст. 63 ГК України залежно від форм власності в Україні можуть діяти підприємства таких видів: а) приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи); б) підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності); в) комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади; г) державне підприємство, що діє на основі державної власності; д) підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності) [3]. Також можуть діяти інші види підприємств, передбачені законом.

Кожен з цих об'єктів має свої особливості, які безпосередньо або опосередковано впливають на характер і зміст, форми і методи державного управління і державного регулювання у сфері підприємницької діяльності.

У ст. 12 ГК України законодавцем використано термін «державне регулювання». Конкретний його зміст полягає у тому, що:

1) держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності;

2) основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є: державне замовлення, державне завдання; ліцензування, патентування і квотування; сертифікація та стандартизація; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій;

3) умови, обсяги, сфери та порядок застосування окремих видів засобів державного регулювання господарської діяльності визначаються ГК України, іншими законодавчими актами, а також програмами економічного і соціального розвитку. Встановлення та скасування пільг і переваг у господарській діяльності окремих категорій суб'єктів господарювання здійснюються відповідно до цього Кодексу та інших законів;

4) обмеження щодо здійснення підприємницької діяльності, а також перелік видів діяльності, в яких забороняється підприємництво, встановлюються Конституцією України та законом [3].

Одразу необхідно акцентувати увагу, що вказані засоби державного регулювання не охоплюють усієї багатоманітності засобів адміністративно-правового впливу на підприємницьку діяльність, котрі використовуються у реальній практиці. Так, законодавець, очевидно підкреслюючи значення цих інструментів, виокремив оподаткування у ст.17 ГК України, а обмеження монополізму - у ст.18 Кодексу [2].

Норми ст.19 ГК України встановлюють загальні засади державного контролю та нагляду за господарською діяльністю, які полягають у наступному:

1) суб'єкти господарювання мають право без обмежень самостійно здійснювати господарську діяльність, що не суперечить законодавству;

2) суб'єкти господарювання підлягають державній реєстрації відповідно до цього Кодексу та Закону;

3) держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання у таких сферах:

– збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин - за станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності;

– фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин - за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою і розрахункової дисципліни, додержанням вимог валютного законодавства, податкової дисципліни;

– цін і ціноутворення - з питань додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги;

– монополізму та конкуренції - з питань додержання антимонопольно-конкурентного законодавства;

– земельних відносин - за використанням і охороною земель; водних відносин і лісового господарства - за використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів;

– виробництва і праці - за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю; за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням стандартів, норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності;

– споживання - за якістю і безпечністю продукції та послуг;

– зовнішньоекономічної діяльності - з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки;

4) органи державної влади і посадові особи, уповноважені здійснювати державний контроль і державний нагляд за господарською діяльністю, їх статус та загальні умови і порядок здійснення контролю і нагляду визначаються законами;

5) незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду забороняються;

6) органи державної влади і посадові особи зобов'язані здійснювати інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання неупереджено, об'єктивно і оперативно, дотримуючись вимог законодавства, поважаючи права і законні інтереси суб'єктів господарювання;

7) суб'єкт господарювання має право на одержання інформації про результати інспектування і перевірок його діяльності не пізніше як через тридцять днів після їх закінчення, якщо інше не передбачено законом. Дії та рішення державних органів контролю та нагляду, а також їх посадових осіб, які проводили інспектування і перевірку, можуть бути оскаржені суб'єктом господарювання у встановленому законодавством порядку;

8) усі суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати первинний (оперативний) та бухгалтерський облік результатів своєї роботи, складати статистичну інформацію, а також надавати відповідно до вимог закону фінансову звітність та статистичну інформацію щодо своєї господарської діяльності, інші дані, визначені законом. Забороняється вимагати від суб'єктів господарювання надання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом [3].

Таким чином, у ГК України визначається широкий спектр засобів державного регулювання підприємницької діяльності, включаючи і інструменти належного державного контролю за законністю в сфері підприємництва.

Слід підкреслити, що суб'єктами управлінської діяльності є як державні органи, так і органи місцевого самоврядування. Наприклад, державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, котра віднесена у ГК України до державного контролю та нагляду за господарською діяльністю (ст.19 [3]), являє собою процедуру, виконання котрої розпочинається у виконавчому комітеті міської, районної у місті ради або в районній державній адміністрації за місцезнаходженням або місцем проживання даного суб'єкта, якщо інше

не передбачено законом (ст.58 ГК України [3]). Також органи місцевого самоврядування здійснюють регулювання підприємницької діяльності самостійно затверджуючи ставки місцевих податків і зборів, ставку єдиного, фіксованого податку, спеціального торгового патенту, розмір ринкового збору.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що суб'єкти управління, а саме, органи державної влади, спеціалізовані установи та організації, органи місцевого самоврядування, посадові особи вказаних органів, наділені визначеними у законодавстві повноваженнями стосовно суб'єктів підприємництва, здійснюють регулювання підприємницької діяльності.

Отже, наведена характеристика підприємницької діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання, дозволяє зробити важливі для теорії і практики державного управління висновки, що закладають методологічну основу для встановлення ефективних методів, видів і форм державно-управлінського впливу в сфері підприємництва, визначення його змісту та спрямованості такого впливу.

Підприємницька діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання являє собою складну систему суспільних відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією компетентними органами держави функцій і повноважень щодо забезпечення можливості здійснення суб'єктами господарювання самостійної, ініціативної, систематичної, на власний ризик діяльності по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку.

Таким чином, під адміністративно-правовим регулюванням підприємницької діяльності слід розуміти один із видів регулюючого впливу на суспільні відносини у певній сфері, що здійснюється уповноваженими органами державної влади за допомогою спеціалізованих органів. Під ним розуміються способи та сукупність правових засобів, що виникають у сфері підприємницької діяльності під впливом відповідних адміністративно-правових норм, а також процес і стан їх виникнення [6].

Адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності складається з певних засобів, які в сукупності складають механізм адміністративно-правового регулювання. В загальній теорії права до основних елементів механізму правового регулювання відносять:

- 1) норми права, його принципи, що уособлюються в законах та інших нормативних актах;
- 2) юридичні факти;
- 3) правовідносини.

З огляду на це, основними елементами адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності є норми адміністративного права у даній сфері; юридичні факти; адміністративні правовідносини, що виникають за участю суб'єктів підприємницької діяльності [5].

Характерні особливості і змістовно-якісні ознаки даного об'єкту з огляду на вибір форм і методів державного управління і державного регулювання у сфері підприємницької діяльності зумовлюють:

- а) органічне співвідношення економічних та прямих методів державно-управлінського впливу;
- б) визначення основних напрямків і функцій держави щодо адміністративно-правового впливу на підприємницьку діяльність;
- в) створення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади, особливості змісту його управлінських функцій та повноважень;
- г) встановлення відповідних правових засад усунення адміністративних перешкод у розвитку підприємництва, вдосконалення адміністративно-правових засобів регулювання та державного контролю у цій сфері [4, с.136].

Водночас зазначимо, що наближення вітчизняного законодавства до європейського досі потребує значного доопрацювання. Беззаперечною є думка про те, що адаптація законодавства не буде ефективною, якщо нехтувати іншими складовими інтеграційного процесу. Так, вона повинна відбуватися паралельно із створенням відповідного політичного клімату у суспільстві та інших важливих умов, за яких європейський вибір України мав би підтримку з боку основних політичних сил та учасників ринкових відносин. Крім того, однією з необхідних передумов успішної адаптації законодавства України є наповнення реальним змістом принципу верховенства права та надання надійних гарантій захисту прав людини.

Література

1. Карпюк Г.І. Основи підприємництва: Навчальний посібник для здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти. С. 4
2. Хомко Л.В., Кульгавець Х.Ю. Правове регулювання підприємницької діяльності: навчальний

посібник / Л.В. Хомко, Х.Ю. Кульгавець. Львів: Льв-
ДУВС, 2016. 424 с.

3. Господарський кодекс України (*Відомості
Верховної Ради України* (ВВР), 2003, № 18, № 19-20,
№ 21-22, ст.144).

4. Ковальова М.В. Адміністративно-правові
режими підприємницької діяльності в Україні.
Рукопис. Дисертація на здобуття наукового сту-
пеня кандидата юридичних наук за спеціальністю
12.00.07 - адміністративне право та процес; фінан-
сове право; інформаційне право. Харківський наці-
ональний університет внутрішніх справ, Україна,
Харків, 2007.

5. Ісаков М.Г. Основні засади адміністратив-
но-правового забезпечення регулювання підприєм-
ництва в Україні. *Публічне право*. Науково-практич-
ний юридичний журнал. 2012. №2 (6). С. 78-84.

6. Буга Г.С., Кузьменко С.Г. Поняття адміністра-
тивно-правового регулювання підприємницької
діяльності. *Право та державне управління*. №4,
2023. С. 317-321.

*Доскевич В. Г.,
аспірант
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Андрєєв І. П.

У статті досліджуються окремі аспекти реалізації права на захист в кримінальному процесі, яке є однією з основоположних гарантій справедливого правосуддя і захисту прав людини в правовій системі. Право на захист є складовою частиною правосуддя, що забезпечує можливість обвинуваченого або підозрюваного ефективно захищати свої права і інтереси проти висунутих обвинувачень. Однак, реалізація цього права часто стикається з численними викликами, які потребують детального аналізу і вдосконалення правових механізмів. У статті розглядаються окремі питання, що стосуються пропорційності обмежень права на захист і їх відповідності принципам правової визначеності та легітимності. Стаття аналізує, як національне законодавство і судова практика, у тому числі практика Європейського суду з прав людини, регулюють можливі обмеження цього права, підкреслюючи, що такі обмеження повинні бути чітко визначеними законом і спрямованими на досягнення легітимних цілей, таких як забезпечення безпеки суспільства чи підтримання правопорядку. Проаналізовано також окремі приклади з практики Європейського суду з прав людини, що ілюструють практичні аспекти і межі таких обмежень.

В статті у загальному досліджується питання, пов'язані зі статусом підозрюваного і які процесуальні права їй мають бути гарантовані з цього моменту. Обговорюються питання щодо того, як має бути забезпечено право на захист ще до офіційного повідомлення про підозру, а також права на доступ до матеріалів справи, можливість для підготовки захисту та забезпечення правової допомоги.

Однією з ключових проблематик, що порушені в статті є забезпечення рівності сторін у кримінальному процесі, що є важливою умовою справедливого розгляду справи. Стаття аналізує, як забезпечується баланс між правами обвинувачення і захисту, розглядаючи проблеми, які можуть виникати в судовій практиці, такі як нерівність можливостей для сторін, упередженість суду або нерівні ресурси для підготовки захисту і обвинувачення на прикладах справ, що були розглянуті в Європейському суді з прав людини.

Ключові слова: право на захист, кримінальний процес, правова допомога, рівність сторін, Європейський суд з прав людини, правозастосовна практика, законодавчі зміни.

Andrieiev I. P. Specific aspects of the realisation of the right to defence in criminal proceedings

The article analyses certain aspects of the right to defence in criminal proceedings, which is one of the fundamental guarantees of fair justice and protection of human rights in the legal system. The right to defence is an integral part of justice, which ensures that the accused or suspect can effectively defend their rights and interests against the charges. However, the exercise of this right often faces numerous challenges that require detailed analysis and improvement of legal mechanisms. This article addresses certain issues related to the proportionality of restrictions on the right to defence and their compliance with the principles of legal certainty and legitimacy. The article analyses how national legislation and case law, including the case law of the European Court of Human Rights, regulate possible restrictions on this right, emphasising that such restrictions must be clearly defined by law and aimed at achieving legitimate aims, such as ensuring public safety or maintaining law and order. The author also analyses some examples from the case law of the European Court of Human Rights illustrating the practical aspects and limits of such restrictions.

The article examines in general the issues related to the status of a suspect and what procedural rights should be guaranteed to him or her from that moment on. The author discusses how the right to defence should be ensured even before the official notification of suspicion, as well as the right to access to case files, the opportunity to prepare a defence and legal assistance.

One of the key issues raised in the article is ensuring equality of arms in criminal proceedings, which is an important condition for a fair trial. The article analyses how the balance between the rights of the prosecution and the defence is ensured, considering the problems that may arise in court practice, such as unequal opportunities for the parties, court bias or unequal resources for the preparation of the defence and prosecution on the basis

of cases that have been considered by the European Court of Human Rights.

Key words: *right to defence, criminal procedure, legal aid, equality of arms, European Court of Human Rights, law enforcement practice, legislative changes.*

Постановка проблеми. Право на захист є основоположним елементом справедливого кримінального процесу, закріпленим як у міжнародних, так і в національних правових системах. Це право забезпечує можливість обвинуваченого або підозрюваного ефективно захищати себе від обвинувачення, що є необхідною умовою для забезпечення правосуддя і прав людини. Однак, на практиці реалізація цього права часто стикається з різноманітними проблемами, які потребують детального вивчення та вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики досліджувалися в працях Ю.П. Аленіна, О.Р. Балалацької, Ю.М. Грошевого, І.В. Гловюк, Є.Г. Коваленка, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, В.П. Шибіко, та інших.

Метою статті є дослідження окремих дискусійних аспектів реалізації права на захист в кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Право на захист у кримінальному процесі є одним із фундаментальних прав людини, закріплених у міжнародних та національних правових актах. Реалізація цього права має різні аспекти, які можуть варіюватися залежно від правової системи країни. Одним із ключових аспектів права на захист є право на адвоката. Це право забезпечує доступ обвинуваченого до професійної юридичної допомоги, що включає призначення адвоката за державний кошт для осіб, які не можуть самостійно оплатити його послуги, консультації з адвокатом до та під час судового розгляду, а також право на конфіденційне спілкування з адвокатом. Інший важливий аспект - право на інформацію. Обвинувачений має бути поінформований про суть та підстави обвинувачення, свої права і обов'язки, а також про можливі наслідки своїх дій або бездіяльності. Це включає право на отримання копій матеріалів справи та доступ до доказів.

Право на захист також включає право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та суду. Це забезпечує можливість перегляду справи вищою судовою інстанцією та виправлення можливих помилок або порушень прав обвинуваченого. Не менш важливим є право на збирання доказів і представлення

їх у суді. Обвинувачений та його захисник мають право збирати докази, викликати свідків, подавати запити на експертизи та інші процесуальні дії, які можуть вплинути на вирішення справи.

Забезпечення права на захист також включає дотримання принципу презумпції невинуватості. Це означає, що обвинувачений вважається невинуватим, доки його вина не буде доведена у встановленому законом порядку та підтверджена вироком суду, який набрав законної сили. Важливим аспектом є також право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним та безстороннім судом, створеним на підставі закону. Це включає право на розгляд справи у розумні строки та без необґрунтованих затримок. Реалізація права на захист у кримінальному процесі забезпечує справедливість та законність судочинства, захищає права і свободи людини та гарантує дотримання правових норм і стандартів.

Право на захист є невід'ємною частиною забезпечення прав людини, що має особливо універсальне значення. Під час кримінального провадження завжди виникає питання про співмірність обвинувачення та можливість підозрюваного чи обвинуваченого ефективно захиститися від нього. В контексті європейської інтеграції це важливе з науково-правової точки зору питання ускладнюється потребою приведення національного законодавства у відповідність до стандартів та правових позицій ЄС.

Слід підкреслити, що право на захист у контексті Європейської конвенції з прав людини 1950 року (далі - Конвенція) [1] є складовою права на справедливий судовий процес. У пункті 3 частини 3 статті 6 Конвенції зазначено, що кожен обвинувачений у кримінальному провадженні має право захищати себе особисто та/або за допомогою адвоката. Це право може бути реалізоване лише за умов наявності ефективного механізму, який забезпечує функціонування всіх необхідних компонентів. Право на захист включає можливість вільного вибору захисника, своєчасне отримання правової допомоги, ефективність захисту, інформування про право на доступ до правової допомоги, обмеження у відмові від правового захисту, дотримання адвокатської таємниці і можливість приватного спілкування між обвинуваченим і захисником [2, с. 9-11]. Дотримання цих умов є критично важливим для забезпечення справедливого судочинства та захисту прав обвинувачених. Наявність ефективного механізму правового захисту сприяє запобіганню зловживань з боку правоохоронних

органів та судів, а також забезпечує рівність сторін у процесі.

Право на захист охоплює численні аспекти, включаючи доступ до адвоката, забезпечення рівності сторін та процедурні гарантії для справедливого розгляду справи. Одним із ключових компонентів є доступ до професійної правової допомоги. У багатьох країнах, зокрема в Україні, діє система безоплатної правової допомоги для тих, хто не може собі дозволити оплатити адвоката. Проте, на практиці ця система часто стикається з фінансовими та організаційними труднощами, що знижує її ефективність. Недостатня кількість кваліфікованих адвокатів, затримки у призначенні захисника та обмежений доступ до юридичних консультацій створюють значні перешкоди для реалізації права на захист [3].

Аналіз практики Європейського суду з прав людини (далі - Суд) показує, що право на захист обмежується лише тими засобами, які є необхідними для належної підготовки та реалізації захисту від обвинувачення. У цьому контексті акцент робиться на двох ключових аспектах: «можливостях» і «часі». Обвинуваченому повинні надати повну свободу у організації свого захисту без будь-яких обмежень щодо використання всіх доступних засобів під час судового процесу, а також можливість впливати на його результат [4, с. 77-79]. Наприклад, у справі «Шабельник проти України» 2009 року, Суд вперше сформував правову позицію щодо моменту виникнення права на захист, зазначивши, що право на правову допомогу має місце в момент суттєвої вразливості особи, навіть якщо вона ще не має офіційного статусу підозрюваного/обвинуваченого [5], а у справі «Ушаков та Ушакова проти України» 2015 року, Суд у своїй практиці наголошує, що обмеження права на захист мають бути пропорційними, чітко визначеними законодавством і мати легітимну мету. В кримінальних справах щодо тяжких та особливо тяжких злочинів держава зобов'язана максимально забезпечити реалізацію процесуальних прав підозрюваного чи обвинуваченого, включаючи право на захист. Суд підкреслює, що особа повинна вважатися підозрюваною не лише з моменту офіційного повідомлення, а з моменту, коли у правоохоронних органів є достатні підстави вважати її причетною до злочину. Від цього моменту особі мають бути гарантовані всі необхідні права та обов'язки, а також надаватися спеціальні гарантії [6]. Цікавою є справа «Огороднік проти України» 2015 року, розглянувши яку, Суд зазначив, що право на захист є не тільки основоположною

гарантією прав людини та складовою справедливою судового розгляду, а й виступає фундаментальною ланкою та важливим механізмом недопущення жорстокого поводження з підозрюваним/обвинуваченим, попереджає порушення його права не свідчити проти себе та своїх близьких, а також унеможливорює свавілля з боку державних та правоохоронних органів під час здійснення кримінального провадження [7].

З огляду на практику Європейського суду з прав людини, важливо підкреслити, що забезпечення повноцінного права на захист є критичним для справедливості судового процесу. Надання обвинуваченому достатніх можливостей і часу для підготовки свого захисту є невід'ємною складовою цього права. Це включає в себе не тільки доступ до адвоката, але й можливість збирати докази, допитувати свідків, подавати клопотання та мати час на ознайомлення з матеріалами справи.

Крім того, суди та органи досудового розслідування повинні дотримуватися принципу рівності сторін, надаючи обвинуваченому такі ж можливості для захисту, які має сторона обвинувачення. Це забезпечує баланс між сторонами і запобігає можливим зловживанням з боку обвинувачення.

Особлива увага повинна приділятися вразливим групам населення, таким як неповнолітні, особи з психічними або фізичними обмеженнями, іноземці та особи, які не володіють мовою провадження. Для них повинні бути забезпечені додаткові гарантії, включаючи призначення спеціальних захисників, перекладачів і надання психологічної підтримки.

Висновки. Загалом, реалізація права на захист в кримінальному процесі є ключовим елементом правової системи, що забезпечує справедливість і законність судочинства. Для ефективної реалізації цього права необхідно постійне вдосконалення законодавства, підвищення професійних стандартів у сфері правової допомоги, а також забезпечення відповідних ресурсів і механізмів для реалізації всіх процесуальних прав осіб, залучених до кримінального процесу. Право на захист включає не лише формальну можливість звернення до адвоката, але й забезпечення реальних умов для ефективної підготовки захисту. Це означає, що особа має бути забезпечена доступом до кваліфікованої правової допомоги, що включає своєчасне призначення адвоката, можливість ознайомлення з матеріалами справи, а також право на вільний вибір захисника та ефективне спілкування з ним. Практика Європейського суду з прав людини вказує на те, що статус підозрюваного

виникає не лише з моменту офіційного повідомлення про підозру, а з моменту, коли у правоохоронних органів є достатні підстави вважати особу причетною до злочину. Це вимагає надання всіх процесуальних прав і обов'язків підозрюваному з цього моменту, а також забезпечення спеціальних гарантій для захисту його прав. Разом із тим, ефективність права на захист залежить від якості правової допомоги та відсутності перешкод для її реалізації, важливим є дотримання принципу рівності сторін у кримінальному процесі, що гарантує справедливий розгляд справи і запобігає можливим зловживанням з боку правоохоронних органів та судів.

Література

1. Європейська конвенція з прав людини. Міжнародний договір від 04.11.1950 року. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Балацька О. Р. Окремі проблеми забезпечення адвокатом права на захист в контексті практики Європейського суду з прав людини. Проблеми кримінального процесу. *Вісник кримінального судочинства* № 1/2018. С. 8-15. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2018_Balatska.pdf
4. Krykun V., Hanenko I., Bykov I. Criminal Procedural Protection of Human Rights in Conditions of an Armed Conflict [Proteção Processual Penal dos Direitos Humanos em Condições de Conflito Armado]. *Law of Justice Journal*, 2023. 37(3). pp. 142-156.
5. Посібник із статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). Рада Європи. *Європейський суд з прав людини*. 133 с. 2019. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_6_criminal_UKR
6. Справа «Шабельник проти України» (Заява № 16404/03) URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_457165
7. Справа «Ушаков та Ушакова проти України» (Заява № 10705/12) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a89#Text
8. Справа «Огороднік проти України» (Заява № 29644/10) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a68#n150

*Андрєєв І. П.,
orcid.org/0009-0008-7231-3694
адвокат, аспірант
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИМИ ПРИГОДАМИ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Галай А. Ю., Лісниченко Д. В.

У статті аналізуються окремі аспекти кваліфікації та методики розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних з дорожньо-транспортними пригодами.

Визначено що забезпечення безпеки дорожнього руху та належної експлуатації транспортних засобів потребує не лише комплексного правового регулювання, а й постійного вдосконалення методів та методик розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДТП, з урахуванням специфіки кожного конкретного випадку.

Зазначено що з огляду на унікальність механізму кожної ДТП, створення єдиного універсального підходу до розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії є неможливим.

Наголошено що в українських містах стрімко зростає популярність електросамокатів, моноколів та гіроскутерів як альтернативного виду транспорту, проте Правила дорожнього руху України не містять жодних чітких норм, що регулюють рух цих транспортних засобів та статус їхніх водіїв.

Також зазначено, що в зв'язку з війною, що точиться в Україні, дедалі частіше мають місце дорожньо-транспортні пригоди за участю військової техніки.

Зазначено що аналіз слідчої практики свідчить, що слідчий огляд, допит осіб, освидування та слідчий експеримент виступають типовими слідчими (розшуковими) діями та основними засобами доказування в кримінальних провадженнях щодо дорожньо-транспортних пригод.

Доведено що надзвичайно важливим і інформативним в цьому аспекті є огляд місця вчинення дорожньо-транспортної події.

Наголошено, що ретельне й глибоке вивчення місця події та фіксація отриманих доказів відіграють фундаментальну роль у плануванні подальшого розслідування та формуванні чіткої моделі доказування.

Відзначено надзвичайну актуальність питання залучення до огляду місця події не тільки спеціаліста криміналіста, але і особу яка володіє спеціальними

знаннями саме що стосується транспортних засобів віднесених до категорії іноваційних та військової техніки.

Ключові слова: досудове розслідування, транспортний засіб, іноваційні транспортні засоби, військова техніка, огляд місця події, залучення спеціаліста, дорожньо-транспортна пригода, методика розслідування.

Halai A. Yu., Lisnichenko D. V. Specific peculiarities of pre-trial investigation of criminal proceedings related to road truck accidents in modern realities

The article analyzes certain aspects of qualifications and methods of investigating criminal offenses related to traffic accidents.

It was determined that ensuring road traffic safety and proper operation of vehicles requires not only complex legal regulation, but also constant improvement of methods and methods of investigation of criminal offenses related to road accidents, taking into account the specifics of each specific case.

It is noted that in view of the uniqueness of the mechanism of each traffic accident, the creation of a single universal approach to the investigation of criminal proceedings of the specified category is impossible.

It is emphasized that the popularity of electric scooters, unicycles and gyroscooters as an alternative form of transport is rapidly growing in Ukrainian cities, but the Traffic Rules of Ukraine do not contain any clear regulations regulating the movement of these vehicles and the status of their drivers.

It is also noted that in connection with the war in Ukraine, traffic accidents involving military equipment are occurring more and more often.

It is noted that the analysis of investigative practice shows that investigative examination, questioning of persons, investigation and investigative experiment are typical investigative (search) actions and main means of proof in criminal proceedings regarding traffic accidents.

It has been proven that the inspection of the place of the traffic accident is extremely important and informative in this aspect.

It is emphasized that a thorough and in-depth study of the scene of the incident and the recording of the obtained evidence play a fundamental role in the planning of the further investigation and the formation of a clear model of evidence.

The issue of attracting not only a specialist criminalist to the inspection of the scene of the incident, but also a person with special knowledge regarding vehicles classified as innovative and military equipment was noted as extremely urgent.

Key words: *pre-trial investigation, vehicle, innovative vehicles, military equipment, inspection of the scene of the incident, involvement of a specialist, traffic accident, investigation method.*

Постановка проблеми та її актуальність. Забезпечення безпеки дорожнього руху та належної експлуатації транспортних засобів державою виступає як один із фундаментальних елементів у системі підтримання правопорядку. Досягнення цієї мети потребує комплексного підходу, що передбачає впровадження всебічних заходів правового, організаційно-управлінського та інженерно-технічного характеру на загальнодержавному рівні.

В юридичній площині дана проблематика знаходить своє відображення у встановленні кримінальної відповідальності за широкий спектр діянь, що призводять до дорожньо-транспортних пригод (ДТП).

В свою чергу з огляду на унікальність механізму кожної ДТП, створення єдиного універсального підходу до розслідування кримінальних проваджень зазначеної категорії є неможливим.

Таким чином, забезпечення безпеки дорожнього руху та належної експлуатації транспортних засобів потребує не лише комплексного правового регулювання, а й постійного вдосконалення методів та методик розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДТП, з урахуванням специфіки кожного конкретного випадку.

Більш того, розвиток науково-технічного прогресу ускладнює дану проблематику. В ході розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з ДТП, що мали місце протягом останніх років, практичні працівники зіткнулися з викликом, який полягав у необхідності ґрунтовного вивчення механізму дорожньо-транспортних пригод за участю об'єктів, що не мали чітко визначеного правового статусу. Законодавством ці об'єкти не були віднесені до категорії

транспортних засобів, а їх експлуатація не регулювалася Правилами дорожнього руху України та іншими нормативно-правовими актами, що стосуються організації дорожнього руху. Це зумовило потребу в ретельному аналізі як вітчизняного, так і зарубіжного законодавства, а також у детальному вивченні теоретичних та практичних аспектів функціонування таких об'єктів.

Таким чином постійний розвиток технологій які використовуються при виготовленні транспортних засобів потребує як законодавчого вдосконалення правових норм, так і методичку боротьби з таким явищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науці питаннями щодо кримінально-правової кваліфікації дорожньо-транспортних подій, організації, тактики та методички розслідування, досліджувались науковцями протягом тривалого часу, та на основі різних законодавчих баз, зокрема вказаним питанням присвячували свої дослідження С.В. Данець, Г.І. Вальчишин, П.С. Луцюк, А.А. Кашканов, І.І. Колесник, П.П. Луцюк, С.І. Ольховенко, Ю.І. Осадчий, О.С. Ховпун та інші.

В той же час, як ми зазначали, технологічний розвиток, зміни законодавства, а також з урахуванням особливостей режиму воєнного стану потребують подальшого дослідження особливостей розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних з ДТП.

Мета статті полягає у аналізі особливостей розслідування кримінальних правопорушень пов'язаних з дорожньо-транспортними пригодами в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Кількість автомобілів у світі постійно зростає. За даними Міжнародної асоціації виробників автомобілів (OICA), у 2022 році у світі було зареєстровано понад 1,4 млрд автомобілів. Це на 3% більше, ніж у 2021 році. Китай є країною з найбільшою кількістю автомобілів у світі, на його долю припадає понад 20% світового парку автомобілів. За ним слідує США, Японія та Індія.

В Україні автомобіль також є одним із найпопулярніших видів транспорту. На жаль через військову агресію росії, актуальні данні, дуже важко відслідкувати, однак за даними Державної служби статистики України, у 2021 році в Україні налічувалося близько 10 мільйонів автомобілів.

Аналіз чинного кримінального законодавства та практики його застосування дозволяє зробити висновок, що транспортний засіб володіє низкою специфічних ознак. Згідно зі ст. 286 КК України під транспортним засобом розуміються всі види

автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї та тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби. Однак слідчо-судова практика свідчить про існування суттєвих проблем [2].

Ключовим тут є поняття «механічні транспортні засоби», зміст якого розкривається у п. 1.10 Правил дорожнього руху. Відповідно до зазначеної норми, механічний транспортний засіб - це транспортний засіб, що приводиться в рух за допомогою двигуна. Цей термін охоплює трактори, самохідні машини та механізми, а також тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт [6].

В українських містах стрімко зростає популярність електросамокатів, моноколів та гіроскутерів як альтернативного виду транспорту. Проте, ця тенденція супроводжується й зростанням кількості ДТП за участю цих засобів пересування, деякі з яких призводять до тяжких травм. Парадоксально, але Правила дорожнього руху України не містять жодних чітких норм, що регулюють рух цих транспортних засобів та статус їхніх водіїв.

Виникає низка правових питань, які потребують термінового вирішення: Чи можна кваліфікувати електросамокат (або інший подібний електричний транспорт) як транспортний засіб, а дії його водія - як адміністративне чи кримінальне порушення ПДР? З одного боку, формально електросамокат не належить до категорії механічних транспортних засобів, адже потужність його двигуна не перевищує 3 кВт.

Однак, з іншого боку, електросамокати розвивають значну швидкість, що робить їх потенційно небезпечними учасниками дорожнього руху, як для самих водіїв, так і для інших осіб. Відсутність чіткої регламентації руху цих ТЗ створює правовий вакуум, який ускладнює розслідування ДТП та притягнення винних до відповідальності.

Проте варто відзначити, що деякі зрушення в цьому питанні є. Закон України «Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів» від 24.02.2023 № 2956-IX включає електросамокати та моноколеса до категорії транспортних засобів. Відповідно до статті 1 цього закону, зазначені засоби класифікуються як легкі електричні транспортні засоби та поділяються на дві категорії:

- Легкий персональний електричний транспортний засіб: має від одного колеса, електродвигун потужністю до 1000 Вт і розвиває максимальну швидкість до 25 км/год (до цієї категорії підпадають всі прокатні самокати);

- Низькошвидкісний легкий електричний транспортний засіб: має від двох коліс та може рухатися зі швидкістю 10-50 км/год (пристрої, що розвивають швидкість понад 50 км/год, не підпадають під ці категорії та розглядаються як мотоцикли) [5].

Оскільки такі транспортні засоби є доволі нестандартними учасниками дорожньо-транспортних пригод, у подібних випадках первинно здійснюється формування слідчо-судової практики, що згодом піддається теоретичному узагальненню. У контексті розслідування кримінальних проваджень щодо дорожньо-транспортних пригод саме таким чином відбувалось вивчення механізму ДТП, скоєних за допомогою інноваційних засобів пересування: спочатку формувалася слідчо-судова практика щодо таких кримінальних проваджень, потім приймалися відповідні нормативно-правові акти для врегулювання наявних прогалин, і нарешті починалося узагальнення та наукове дослідження цієї проблематики на рівні наукових робіт [4].

Також у умовах війни варто відзначити таку категорію кримінальних проваджень щодо дорожньо-транспортних пригод за участю військової техніки. У Збройних Силах України експлуатація автомобільної техніки здійснюється згідно з Наказом МО України від 12.12.2016 № 678 «Про затвердження Інструкції про порядок використання автомобільної техніки у Міністерстві оборони та Збройних Силах України» [1]. Зокрема, як свідчить судова практика, якщо військовослужбовець порушив правила водіння або експлуатації транспортної машини, яка відноситься до військової частини, його дії кваліфікують за ст. 415 КК України.

Хоча існують специфічні суб'єкти кримінальних проваджень щодо дорожньо-транспортних пригод та види транспортних засобів, аналіз слідчої практики свідчить, що слідчий огляд, допит осіб, освідування та слідчий експеримент виступають типовими слідчими (розшуковими) діями та основними засобами доказування.

Не піддається сумніву, що надзвичайно важливим і інформативним в цьому аспекті є огляд місця вчинення дорожньо-транспортної події, який проводиться у відповідності до ст. 237 КПК України «Огляд» [3].

Ретельне й глибоке вивчення місця події та фіксація отриманих доказів відіграють фундаментальну роль у плануванні подальшого розслідування та формуванні чіткої моделі доказування. Саме огляд місця події слугує джерелом базових фактичних даних, які згодом стають базисом для побудови всієї системи доказів.

Допущенні помилки чи порушення при проведенні такого огляду в подальшому дуже негативно впливають на весь процес доказування. В аспекті розслідування дорожньо-транспортних пригод за участю військової техніки є проведення огляду місця події неналежним суб'єктом, оскільки ст. 415 КК України є підслідна Державному Бюро Розслідувань, що призводить до визнання доказів не допустимим і, як наслідок, втрати усієї доказової бази, яка сформована в подальшому на основі даних зафіксованих у протоколі огляду місця події та відповідних додатках до нього.

Оскільки дорожньо-транспортні пригоди вчиненні за участю іноваційних транспортних засобів, або військової техніки є в практиці слідчих нестандартними учасниками, то надзвичайно актуальним є питання залучення до огляду місця події не тільки спеціаліста криміналіста, але і особу яка володіє спеціальними знаннями саме що стосується таких транспортних засобів. Знання спеціалістів стосовно особливостей роботи зазначених транспортних засобів є вкрай важливими, так як складений з їх врахуванням протокол огляду місця події та додатки до нього у вигляді схем та фотознімків є основним джерелом вихідних даних для проведення експертизи механізму ДТП та визначення відповідності дій учасників пригоди правилам дорожнього руху.

Висновок. Як розвиток науково-технічного прогресу, так і наявна війна яка відбувається в нашій країні, змушує підлаштовуватись до вимог часу та вдосконалювати як законодавчу базу так і методику розслідування таких видів кримінальних правопорушень, як кримінальні правопорушення пов'язанні з дорожньо-транспортними пригодами.

Кримінальні правопорушення пов'язані з дорожньо-транспортними пригодами мають свої особливості розслідування. Особливі увагу потрібно приділяти огляду місця події,

як основного джерела доказової інформації, та основним вихідним джерелом даних для подальших слідчих (розшукових) дій.

Література

1. Інструкція про порядок використання автомобільної техніки у Міністерстві оборони та Збройних Силах України: наказ МО України від 12.12.2016 р. № 678. URL: https://www.mil.gov.ua/content/gsc_orders/70_nm.doc

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-17: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>

4. Личов Д.О. Тенденції застосування електричної тяги в Україні на автомобільному транспорті. Вісник ХНТУ. №1. 2023. С.41-47.

5. Про деякі питання використання транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, та внесення змін до деяких законів України щодо подолання паливної залежності і розвитку електрозарядної інфраструктури та електричних транспортних засобів: Закон України від 24.02.2023 № 2956-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2956-20>

6. Про Правила дорожнього руху: Постанова Кабінету міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF>

*Галай А. Ю.,
заступник директора центру,
завідувач відділення
навчально-методичної роботи
Одеського центру первинної професійної
підготовки «Академія поліції»
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Лісніченко Д. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
криміналістики
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ МАНІПУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОЮ ДУМКОЮ

Гуменюк М. М.

У статті досліджується застосування технологій штучного інтелекту (ШІ) для виявлення маніпуляцій громадською думкою. В умовах стрімкого розвитку цифрових медіа та зростання обсягів інформації, проблема маніпуляцій і дезінформації стала актуальною як для науковців, так і для практиків у галузі інформаційної безпеки.

Основна увага приділяється аналізу сучасних методів ШІ, таких як машинне навчання, обробка природної мови (NLP) та нейронні мережі, які використовуються для виявлення і аналізу закономірностей маніпуляцій у текстах, соціальних мережах та інших джерелах інформації. Розглядаються конкретні приклади застосування цих технологій для моніторингу та аналізу інформаційних потоків, а також ефективність різних підходів у контексті боротьби з дезінформацією.

Дослідження включає аналіз можливостей і обмежень використання ШІ для виявлення несанкціонованих інформаційних впливів, розглядаючи як методи виявлення так і способи протидії маніпуляціям. Вивчено, як алгоритми можуть допомогти у виявленні фейкових новин, бот-мереж та інших форм дезінформації, а також виявлено проблеми, які потребують подальшого вдосконалення технологій, такі як неповна точність розпізнавання контексту і можливість маніпуляції самими системами ШІ.

Результати дослідження підкреслюють важливість інтеграції інноваційних технологій для забезпечення прозорості та об'єктивності інформаційного середовища. Окреслено перспективи подальших досліджень, які можуть сприяти розвитку більш ефективних інструментів для виявлення і запобігання маніпуляціям.

У статті також розглядається вплив інтеграції ШІ на існуючі системи інформаційної безпеки, зокрема, як ці технології можуть бути впроваджені в існуючі механізми моніторингу та аналізу медіа-контенту. Аналізуються приклади успішних реалізацій ШІ в боротьбі з дезінформацією, а також проблеми, що виникають при їх застосуванні на практиці.

Особливу увагу приділено етичним питанням, пов'язаним з використанням ШІ для аналізу інформаційних потоків. Обговорюються потенційні ризики,

такі як вторгнення в особисте життя, зловживання даними та питання конфіденційності. Запропоновано рекомендації для забезпечення етичного використання технологій ШІ в контексті інформаційної безпеки.

Висвітлено необхідність міждисциплінарного підходу в дослідженні та впровадженні технологій ШІ для виявлення маніпуляцій громадською думкою, що включає співпрацю між фахівцями в галузі інформаційних технологій, соціальних наук та права. Обґрунтовано, що ефективне вирішення проблеми маніпуляцій вимагатиме комплексного підходу, що охоплює технічні, етичні та правові аспекти.

Ключові слова: штучний інтелект, маніпуляція громадською думкою, дезінформація, обробка природної мови, машинне навчання, нейронні мережі, соціальні мережі, інформаційна безпека, фейкові новини, бот-мережі, детекція маніпуляцій, алгоритми виявлення, інформаційний моніторинг, контекстуальний аналіз, етичні питання ШІ.

Humeniuk M. M. Application artificial intelligence technologies to detect manipulation of public opinion

The article explores the use of artificial intelligence (AI) technologies to detect manipulation of public opinion. In the context of the rapid development of digital media and the growth of information, the problem of manipulation and disinformation has become relevant for both scientists and practitioners in the field of information security.

The focus is on the analysis of modern AI methods, such as machine learning, natural language processing (NLP), and neural networks, which are used to identify and analyse patterns of manipulation in texts, social media, and other sources of information. Specific examples of the use of these technologies for monitoring and analysing information flows, as well as the effectiveness of various approaches in the context of combating disinformation, are considered.

The study includes an analysis of the possibilities and limitations of using AI to detect unauthorised information influences, considering both detection methods and ways to counteract manipulations. The study examines how algorithms can help detect fake news, botnets and other forms of disinformation, and identifies issues that require further technology

development, such as incomplete contextual recognition accuracy and the possibility of manipulation of AI systems themselves.

The results of the study highlight the importance of integrating innovative technologies to ensure transparency and objectivity of the information environment. Prospects for further research are outlined, which can contribute to the development of more effective tools for detecting and preventing manipulation.

The article also examines the impact of AI integration on existing information security systems, in particular, how these technologies can be implemented in existing mechanisms for monitoring and analysing media content. Examples of successful implementations of AI in the fight against disinformation are analysed, as well as the problems that arise when applying them in practice.

Special attention is paid to ethical issues related to the use of AI to analyse information flows. Potential risks such as invasion of privacy, data misuse, and privacy issues are discussed. Recommendations are offered to ensure the ethical use of AI technologies in the context of information security.

The article highlights the need for an interdisciplinary approach to the research and implementation of AI technologies to detect manipulation of public opinion, including cooperation between experts in the field of information technology, social sciences and law. It is substantiated that an effective solution to the problem of manipulation will require an integrated approach covering technical, ethical and legal aspects.

Key words: Artificial Intelligence, Public Opinion Manipulation, Disinformation, Natural Language Processing, Machine Learning, Neural Networks, Social Media, Information Security, Fake News, Bot Networks, Manipulation Detection, Detection Algorithms, Information Monitoring, Contextual Analysis, Ethical Issues in AI.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві проблема маніпуляцій громадською думкою та дезінформації набуває дедалі більшого значення. З розвитком цифрових медіа та соціальних платформ, обсяг інформації, що циркулює у суспільстві, зростає експоненціально, створюючи сприятливе середовище для поширення маніпулятивних і дезінформаційних повідомлень. Традиційні методи виявлення і боротьби з такими явищами виявляються недостатніми через обмежену здатність аналізувати великі обсяги даних у реальному часі та виявляти складні взаємозв'язки маніпуляцій.

Технології штучного інтелекту (ШІ) пропонують нові можливості для вирішення цієї проблеми завдяки здатності автоматизувати процеси аналізу інформації, виявлення аномалій, а також прогнозування потенційних загроз. Зокрема, методи

машинного навчання, обробки природної мови (NLP) і нейронні мережі демонструють значний потенціал у виявленні маніпуляцій і дезінформації в текстах і соціальних медіа. Однак, впровадження ШІ в цю сферу супроводжується рядом складнощів і викликів. Перш за все, необхідно розв'язати проблеми точності та ефективності алгоритмів у виявленні контекстуальних маніпуляцій і фейкових новин. Також важливо враховувати етичні аспекти використання ШІ, такі як захист приватності користувачів і запобігання зловживанням з боку самих систем ШІ. Таким чином, проблема полягає в тому, як ефективно застосовувати технології ШІ для виявлення і протидії маніпуляціям громадською думкою, забезпечуючи високу точність, етичність і відповідність сучасним вимогам інформаційної безпеки. Дослідження цих аспектів має на меті розробити ефективні інструменти та методи для виявлення і запобігання дезінформації, сприяючи таким чином збереженню інформаційної прозорості та об'єктивності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики були об'єктом дослідження таких вітчизняних вчених, як: Аніщенко Г., Денисюк Ж., Дзюба М., Замаруєва І., Зотов В., Жарков Я., Григоров О. В., Григорова Т., Марченко О., Мартиненко І., Мельников Є., Москаленко О., Никоненко А., Окунь А., Пономарьов О., Резанова Н., Россада Т., Стрижак В., Таран В., Турчин О., Василенко М., Візниця Ю., Шевченко Т. та інших. Крім того, досліджувана проблематика розглядалася у працях таких іноземних вчених як: Bain P., Bastian B., Beltrametti M., Binns R., Chatila R., Chazerand P., Cheng J., Cows J., Dignum V., Floridi L., Greene D., Hoffman A., Ienca M., Jobin A., Katz E., Kartsaklis D., Lazarsfeld P., Stark L., Vaes J., Vayena E., Veale M. та інших.

Метою статті є дослідження і аналіз застосування технологій штучного інтелекту (ШІ) для виявлення та протидії маніпуляціям громадською думкою.

Виклад основного матеріалу. Технології штучного інтелекту (ШІ) пропонують нові можливості для виявлення і протидії таким маніпуляціям. Штучний інтелект, завдяки своїм потужним аналітичним можливостям, здатен обробляти величезні обсяги даних та виявляти текстові та смислові аномалії, що можуть свідчити про спроби маніпуляцій. Зокрема, методи машинного навчання, обробка природної мови (NLP) та нейронні мережі демонструють значний потенціал у сфері виявлення дезінформації, фейкових новин та

бот-мереж. Однак, впровадження таких технологій супроводжується рядом викликів. Проблеми точності розпізнавання контексту, етичні питання, пов'язані з конфіденційністю та захистом особистих даних, а також ризики зловживання самими системами ШІ потребують серйозного аналізу і вирішення.

З огляду на те, що маніпулювання громадською думкою може мати різні прояви та мету, доцільно підкреслити, що у будь-якому випадку зазначене має ознаки психологічного впливу з метою впливу на поведінку певного числа представників суспільства, що може бути зокрема і в рамках інформаційних воєн, з метою зміни психологічних характеристик у бажаному для впливу напрямку (поглядів, думок, світосприйняття, ціннісних орієнтирів, умонастроїв, стереотипів поведінки) [2, с. 40]. Очевидно, у такому контексті, громадська думка транслює позицію значної частини представників суспільства, що у свою чергу впливає на суспільну свідомість в цілому, яка є сукупністю ідей, теорій, поглядів, уявлень, почуттів, вірувань, емоцій людей, настроїв, в яких відображається природа, матеріальне життя суспільства та вся система суспільних відносин [3, с. 619]. Очевидно, що громадська думка або суспільна думка, як консолідоване судження суспільства або значної його частини, може бути піддана впливу та маніпуляції.

Маніпулювання суспільною думкою - один з ключових способів керування масами. Маніпуляція здійснюється таємно і ставить своїм основним завданням встановлення контролю за поведінкою людини, що позбавляє свободи вибору об'єкта маніпуляції змінюючи його уявлення, особисту думку та цілі у потрібному напрямку. За багатьма ознаками маніпуляція суспільною думкою нагадує війну невеликою, але добре організованою та озброєною армією чужинців проти величезного мирного населення, яке до цієї війни не готове. Панівна меншість всіляко заважає роботі з викриття «гіпнотизерів», намагається не допустити маси до знання доктрин та технологій маніпуляції їхньою свідомістю. Здебільшого це досягається щедрою винагородою «тих, хто з нами» та блокуванням «тих, хто не з нами» [1].

З огляду на те, що маніпулювання громадською думкою може мати різні прояви та мети, важливо підкреслити, що цей процес має чіткі ознаки психологічного впливу, спрямованого на зміну поведінки певних груп суспільства. Такі маніпуляції можуть бути частиною інформаційних воєн, що переслідують мету корегування психологічних

характеристик населення в бажаному напрямку - будь то зміна поглядів, світосприйняття, ціннісних орієнтирів, умонастроїв чи стереотипів поведінки. Важливу роль у цьому контексті відіграють сучасні технології штучного інтелекту.

Штучний інтелект, зокрема, може суттєво підвищити ефективність маніпуляцій завдяки своїй здатності аналізувати великі обсяги даних, виявляти закономірності в поведінці користувачів і передбачати їхні реакції. Застосування алгоритмів машинного навчання дозволяє детально досліджувати інтереси та уподобання різних соціальних груп, що дозволяє адаптувати інформаційний контент до індивідуальних або групових особливостей, підвищуючи його впливовість.

Водночас, в умовах такої технологічної інтервенції, громадська думка, яка відображає позицію значної частини суспільства, може стати об'єктом підвищеного впливу і маніпуляцій. ШІ здатен модифікувати інформаційний ландшафт, створюючи специфічні наративи та формулюючи нові стереотипи, що у свою чергу вплине на суспільну свідомість. Таким чином, суспільна свідомість, яка є сукупністю ідей, теорій, поглядів, уявлень та емоцій, відображає матеріальне життя суспільства та всю систему суспільних відносин. В умовах активного використання ШІ для маніпулювання інформацією, громадська думка стає не тільки відображенням існуючих соціальних реалій, але і цілеспрямованою конструкцією, що формується під впливом технологічних інструментів.

У сучасних умовах поширеним є використання систем ШІ на базі алгоритмів машинного навчання та лінгвістичних нейромереж для захисту даних з одного боку, й для маніпуляції ними з іншого. Наприклад, О. Москаленко та Т. Григорова визначають це як галузь розвитку штучного інтелекту, де застосовуються алгоритми для отримання даних і навчання на їхній основі, тобто алгоритм вчиться з власного досвіду [4]. Інші дослідники підкреслюють, що машинне навчання є підмножиною технологій ШІ, яку можна описати як набір алгоритмів, що дозволяють комп'ютерам навчатися виконувати завдання, на які вони спочатку не були запрограмовані. Іншими словами, це алгоритмічна програма, яка сама може створювати програми для вирішення різних завдань [5].

Це підкреслює значущість машинного навчання як одного з найпотужніших інструментів у сфері штучного інтелекту. Машинне навчання дозволяє комп'ютерам адаптуватися до нових завдань і середовищ, що робить його надзвичайно цінним у різних галузях, з метою виявлення маніпулювань

громадською думкою [7]. Одним із ключових аспектів машинного навчання є його здатність до самонавчання, що відкриває нові можливості для автоматизації процесів, аналізу великих обсягів даних і прогнозування. Важливо також зазначити, що застосування машинного навчання не обмежується лише теоретичними дослідженнями. Воно активно вже використовується у реальному житті для покращення різних сервісів і продуктів. Від рекомендованих систем на платформах стрімінгу до автономних транспортних засобів, машинне навчання є рушійною силою багатьох інновацій, що змінюють наше повсякденне життя, а тому використання штучного інтелекту на базі алгоритмів машинного навчання може бути ефективним підходом до виявлення маніпуляцій громадською думкою [6].

Машинне навчання та штучний інтелект повинні враховувати позитивні етичні принципи для забезпечення безпеки та захисту прав людини. Це включає прозорість, коли алгоритми ШІ мають бути зрозумілими та пояснюваними, щоб користувачі могли зрозуміти, як приймаються рішення. Конфіденційність також є критично важливою: дані користувачів повинні оброблятися з повагою до їхньої приватності та захищатися від несанкціонованого доступу. Справедливість вимагає уникнення упереджень і дискримінації в алгоритмах, забезпечуючи рівне ставлення до всіх груп населення [8].

Разом із тим, нині технології штучного інтелекту можуть бути використані для виявлення маніпулювання громадською думкою через кілька ключових способів. Так, штучний інтелект здатний аналізувати великі обсяги даних з соціальних мереж і новинних сайтів, виявляючи аномалії та тенденції, що свідчать про маніпуляції. Крім того, алгоритми обробки природної мови можуть розпізнавати фальшиві новини та дезінформацію, перевіряючи факти та порівнюючи їх із достовірними джерелами. Ще один спосіб використання технології полягає в аналізі поведінки користувачів, відстеженні та виявленні координованих кампаній з маніпулювання громадською думкою. Разом із тим, штучний інтелект на базі машинного навчання може ідентифікувати ботів і фейкові акаунти за допомогою алгоритмів машинного навчання, що зменшує їхній вплив, що можливо шляхом постійного моніторингу соціальних мереж, виявляючи маніпулятивний контент. Ще один спосіб передбачає використання технології передбачає здатність до розпізнавання візуального контенту, такого як зображення та відео, на предмет

маніпуляцій за допомогою алгоритмів комп'ютерного зору, так ШІ може аналізувати емоційне забарвлення повідомлень, виявляючи вплив маніпуляцій на настрої громадськості. Крім того, ШІ ідентифікує ключові джерела та осіб, які впливають на громадську думку, що дозволяє ефективніше протидіяти маніпуляціям. Таким чином, на нашу думку, ці та інші підходи до впровадження технології ШІ до вирішення проблематики виявлення маніпуляцій громадською думкою мають значний потенціал та можливі до впровадження.

Висновки. Технології штучного інтелекту (ШІ) пропонують нові можливості для виявлення та протидії маніпуляціям громадською думкою завдяки потужним аналітичним можливостям, здатності обробляти величезні обсяги даних і виявляти текстові та смислові аномалії. Методи машинного навчання, обробка природної мови (NLP) та нейронні мережі демонструють значний потенціал у виявленні дезінформації, фейкових новин та бот-мереж. Однак впровадження таких технологій супроводжується викликами, такими як проблеми точності розпізнавання контексту, етичні питання щодо конфіденційності та захисту особистих даних, а також ризики зловживання самими системами ШІ. Маніпулювання громадською думкою має різні прояви та мету, завжди пов'язані з психологічним впливом на поведінку певних груп суспільства. Це може бути частиною інформаційних воєн, спрямованих на зміну психологічних характеристик у бажаному напрямку, включаючи погляди, світосприйняття, ціннісні орієнтири та стереотипи поведінки. Громадська думка, як консолідоване судження суспільства, може бути піддана впливу та маніпуляціям.

ШІ здатний суттєво підвищити ефективність маніпуляцій завдяки своїй здатності аналізувати великі обсяги даних, виявляти закономірності в поведінці користувачів і передбачати їхні реакції. Застосування алгоритмів машинного навчання дозволяє детально досліджувати інтереси та уподобання різних соціальних груп, адаптуючи інформаційний контент до індивідуальних або групових особливостей. Водночас громадська думка, яка відображає позицію значної частини суспільства, може стати об'єктом підвищеного впливу та маніпуляцій. ШІ здатен модифікувати інформаційний ландшафт, створюючи специфічні наративи та формуючи нові стереотипи, що впливають на суспільну свідомість. Таким чином, суспільна свідомість, яка є сукупністю ідей, теорій, поглядів та емоцій, відображає матеріальне життя суспільства та всю систему суспільних відносин.

Машинне навчання дозволяє комп'ютерам адаптуватися до нових завдань і середовищ, що робить його цінним інструментом у виявленні маніпуляцій громадською думкою. Важливо також зазначити, що застосування машинного навчання активно використовується в реальному житті для покращення різних сервісів і продуктів, що змінюють наше повсякденне життя. Використання штучного інтелекту на базі алгоритмів машинного навчання може бути ефективним підходом до виявлення маніпуляцій громадською думкою. Для забезпечення безпеки та захисту прав людини машинне навчання та штучний інтелект повинні враховувати позитивні етичні принципи. Це включає прозорість алгоритмів, конфіденційність даних користувачів, справедливість, уникнення упереджень та дискримінації, а також відповідальність розробників і користувачів ШІ. Врахування цих принципів сприяє створенню етичних та надійних систем ШІ, які підтримують права людини та суспільні цінності. Таким чином, технології ШІ можуть бути використані для виявлення маніпулювання громадською думкою шляхом аналізу великих обсягів даних, розпізнавання фальшивих новин, дезінформації, ідентифікації ботів і фейкових акаунтів, а також постійного моніторингу соціальних мереж. Ці підходи мають значний потенціал і можуть бути впроваджені для вирішення проблематики маніпуляцій громадською думкою.

Література

1. Шустенко О. Маніпулятивні технології як феномен цифрової дійсності. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Вип. 49. С. 200-204.

2. Жарков Я. М., Дзюба М. Т., Замаруєва І. В., ін. Інформаційна безпека особистості, суспільства, держави, Київ.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 274 с.

3. Суспільне буття і суспільна свідомість // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. ред.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. С. 619. 742 с.

4. Москаленко О., Григорова Т. Алгоритми штучного інтелекту для пошуку інформації в системах дистанційного навчання. *Прикладні питання математичного моделювання*. 2020. Т. 3, № 1. С.133.

5. Василенко М., Шевченко Т. Застосування штучного інтелекту в публічному управлінні, судочинстві та правоохоронній діяльності: міждисциплінарне дослідження. *Право і суспільство*. 2021. № 5, с. 151.

6. Floridi L., Cows J., Beltrametti M., Chatila R., Chazerand P., Dignum V., et al. AI4People-An ethical framework for a good AI society: Opportunities, risks, principles, and recommendations. *Minds and Machines*. 2018. 28(4). P. 689-707.

7. Григоров О. В., Аніщенко Г. О., Стрижак В. В., Петренко Н. О.І., Турчин О. В., Окунь А. О., Пономарьов О. Е. Штучний інтелект. Машинне навчання. Автомобіль і електроніка. *Сучасні технології*. 2019. 15. С. 20.

8. Jobin A., Ienca M., Vayena E. The global landscape of AI ethics guidelines. *Nature Machine Intelligence*. 2019. 1(9). P. 389-399.

*Гуменюк М. М.,
orcid.org/0009-0006-3118-721X
співробітник
Служби безпеки України*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Катеринчук І. П., Трояновський В. С.

Метою статті є визначення правових аспектів оцінки ефективності діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану та розроблення пропозицій щодо їх врегулювання. В статті проаналізовано основні завдання та повноваження Національної поліції України, які регламентовані чинним законодавством. Наголошено, що Національна поліція України, як складова сектору безпеки і оборони, з перших днів повномасштабного вторгнення приймає участь у відсічі збройної агресії, проведенні стабілізаційних заходів на деокупованих територіях. Під час виконання службових завдань із захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України особовий склад підрозділів Національної поліції України задіяний для виконання різноманітних бойових завдань. Зазначається, що актуальними для наукових досліджень є аналіз нових викликів, що впливають на ефективність діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану.

Досліджено коло повноважень та завдань працівників Національної поліції в умовах воєнного стану в Україні. Введення в Україні воєнного стану у зв'язку з повномасштабною агресією обумовило низку змін та доповнень до чинного законодавства, у тому числі й стосовно питань розширення повноважень та функцій Національної поліції України. Наголошено, що законодавець, реагуючи на умови воєнного стану, доповнив чинні правові акти певними положеннями, які розширили повноваження підрозділів Національної поліції України. Визначено, що відповідно до чинного законодавства основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції є рівень довіри населення до поліції. Разом із тим, світовий досвід правоохоронної діяльності свідчить, що критерії оцінки ефективності діяльності поліції є комплексним поняттям. До його складових відносять: кількість виявлених, припинених, розслідуваних кримінальних правопорушень, показники динаміки злочинності, досягнення стратегічних цілей, узгоджених з громадою, результати соціологічних досліджень щодо довіри населення до поліції тощо. Наголошено, що питання оцінки ефективності діяльності поліції в умовах воєнного стану мають аналізуватися крізь

призму й додаткових повноважень, визначених чинним законодавством.

Ключові слова: війна, воєнний стан, Національна поліція, правоохоронна діяльність, протидія злочинності.

Katerynychuk I. P., Troianovskyi V. S. Legal aspects of assessing the effectiveness of the National Police of Ukraine under martial law

The purpose of the article is to determine the legal aspects of assessing the efficiency of the National Police of Ukraine under martial law and to develop proposals for their regulation. The article analyses the main tasks and powers of the National Police of Ukraine regulated by current legislation. The author emphasises that the National Police of Ukraine, as a component of the security and defence sector, has been involved in repelling armed aggression and carrying out stabilisation measures in the de-occupied territories since the first days of the full-scale invasion. In the course of performing their duties to protect the independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine, the personnel of the National Police of Ukraine are involved in various combat missions. It is noted that the analysis of new challenges affecting the effectiveness of the National Police of Ukraine under martial law is relevant for scientific research.

The article examines the range of powers and tasks of the National Police officers under martial law in Ukraine. The introduction of martial law in Ukraine due to full-scale aggression has led to a number of amendments and additions to current legislation, including those relating to the expansion of powers and functions of the National Police of Ukraine. The author emphasizes that the legislator, responding to the conditions of martial law, supplemented the current legal acts with certain provisions which expanded the powers of the units of the National Police of Ukraine. It is determined that under current legislation, the main criterion for assessing the effectiveness of police bodies and units is the level of public trust in the police. At the same time, the world experience of law enforcement shows that the criteria for assessing the effectiveness of police activities is a complex concept. Its components include: the number of criminal

offences detected, stopped and investigated, indicators of crime dynamics, achievement of strategic goals agreed with the community, results of sociological surveys on public trust in the police, etc. It is emphasised that the issues of assessing the effectiveness of police activities under martial law should be analysed through the prism of additional powers defined by current legislation.

Key words: war, martial law, National Police, law enforcement, crime prevention.

Постановка проблеми та її актуальність. З 2014 року Україна перебуває у стані гібридної війни, а у лютому 2022 року зазнала повномасштабного вторгнення з боку російської федерації. При цьому, Національна поліція України, яка є складовою сил безпеки і оборони, з перших днів бере безпосередню участь у відсічі збройної агресії, проведенні стабілізаційних заходів тощо. Разом із тим, органи і підрозділи Національної поліції України в умовах воєнного стану виконують і притаманні їм завдання, передбачені чинним законодавством. У зв'язку з цим, актуальними для наукових досліджень є аналіз нових викликів, що впливають на ефективність діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теперішній час проблемним аспектам оцінки ефективності діяльності Національної поліції України у наукових працях досліджували С.В. Албул, О.М. Бандурко, М.Ю. Веселов, В.І. Галаган, О.В. Джафарова, Д.П. Калаянов, С.О. Кузніченко, М.С. Небеська, В.В. І.М. Охріменко, Шендрік, Х.П. Ярмакі та ін. Разом із тим, дослідження сучасних викликів, що впливають на ефективність діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану потребує подальших наукових розробок. Метою цієї статті є визначення правових аспектів оцінки ефективності діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного законодавства, Національна поліція України - це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [11]. Завданнями Національної поліції України на законодавчому рівні визначені:

- забезпечення публічної безпеки і порядку;
- охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- протидія злочинності;
- надання в межах, визначених законом, послуг щодо допомоги особам, які з особистих,

економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [10, с. 115; 11].

Вищевказані завдання Національна поліція виконує, реалізуючи певні повноваження, до яких, зокрема, належать: здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень; виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вжиття заходів для їх усунення; виявлення та припинення кримінальних, адміністративних правопорушень; усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; здійснення своєчасного реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності; розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання або від виконання обов'язків, визначених законом для суб'єктів пробації, пропали безвісти; здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, прийняття рішень про застосування адміністративних стягнень та забезпечення їх виконання; вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях; забезпечення безпеки взятих під захист осіб на підставах та в порядку, визначених законом; вжиття заходів для надання домедичної допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я; встановлення особи за невідомим трупом; вжиття заходів для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі; здійснення охорони об'єктів права державної власності, а також участь у здійсненні державної охорони; здійснення контролю за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів; участь відповідно до повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної

екологічної ситуації у разі їх введення на всій території України або в окремій місцевості; здійснення конвоювання осіб, затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, узятих під варту, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі, а також охороняє їх у залі суду; протидія злочинним посяганням на об'єкти критичної інфраструктури, які загрожують безпеці громадян і порушують функціонування систем життєзабезпечення; захист об'єктів критичної інфраструктури, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань у кіберпросторі, здійснення заходів із запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів проти об'єктів критичної інфраструктури; здійснення оперативно-розшукової діяльності; здійснення у взаємодії зі Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України боротьби з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями; сприяння Державній прикордонній службі України у виявленні каналів незаконного перетинання державного кордону, переміщення зброї, боєприпасів, вибухових речовин та разом із відповідними правоохоронними органами ліквідація таких каналів; збирання біометричних даних осіб, у тому числі шляхом дактилоскопіювання; утримання в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, стосовно яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, осіб, підданих адміністративному арешту, а також обвинувачених і засуджених; здійснення розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, зняттями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень; здійснення техніко-криміналістичне забезпечення огляду місця події, в тому числі пов'язаної з пожежами, та спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху тощо [11].

Повномасштабне вторгнення російської федерації та введення на території України воєнного стану виявили нові виклики, до яких вітчизняна правоохоронна система, зокрема Національна поліція, не були достатнім чином готові [1, с. 6;

2, с. 282]. Відповідно до чинного законодавства, воєнний стан - це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [4, с. 70; 12]. Примітно, що до вирішення завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану можуть залучатися правоохоронні органи, зокрема Національна поліція України, згідно з її призначенням та специфікою діяльності [5; 7, с. 311]. Введення в Україні воєнного стану у зв'язку з повномасштабною агресією обумовило низку змін та доповнень до чинного законодавства, у тому числі й стосовно питань діяльності Національної поліції України [3]. Законодавець, реагуючи на умови воєнного стану, доповнив чинні правові акти певними положеннями, які розширили повноваження підрозділів Національної поліції України. Зокрема, законом України «Про Національну поліцію» (ст. 24) передбачено, що у разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальній цілісності, а також у ході відсічі збройної агресії проти України органи та підрозділи, що входять до системи поліції, відповідно до законодавства України беруть участь в обороні України, у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості. У ході забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості, виконання завдань територіальної оборони органи та підрозділи, що входять до системи поліції та дислокуються в межах Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, області, міста Києва, можуть підпорядковуватися за рішенням керівника поліції відповідному начальнику Головного управління Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, області, місті

Києві. Крім цього, під час дії воєнного стану поліція особливого призначення в ході відсічі збройної агресії проти України за рішенням військового командування, погодженим з керівником поліції або уповноваженою ним особою, може брати участь в обороні України відповідно до Закону України «Про оборону України» шляхом безпосереднього ведення бойових дій [11]. Таким чином, слід зазначити, що в умовах воєнного стану Національна поліція України отримала додаткові повноваження, аналіз ефективності реалізації яких потребує наукового аналізу.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції є рівень довіри населення до поліції [11]. Разом із тим, світовий досвід правоохоронної діяльності свідчить, що критерії оцінки ефективності діяльності поліції є комплексним поняттям. До його складових відносять: кількість виявлених, припинених, розслідуваних кримінальних правопорушень, показники динаміки злочинності, досягнення стратегічних цілей, узгоджених з громадою, результати соціологічних досліджень щодо довіри населення до поліції тощо [8, с. 92; 9, с. 140].

Перспективним, з точки зору визначення правових аспектів оцінки ефективності діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану є Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони на 2023-2027 роки: схвалено Указом Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023 [6]. Зазначається, що органи правопорядку в ході збройної агресії російської федерації проти України зіштовхнулись із безпрецедентними викликами у своїй діяльності, насамперед безпековими, на які довелося оперативно реагувати. Серед них організаційні та інші проблеми, що вплинули на здатність органів правопорядку ефективно виконувати свої функції із забезпечення національної безпеки України в низці аспектів. Водночас у суспільства зберігся чіткий запит на рішучі та позитивні зміни в усіх сферах життя, у тому числі правоохоронній, після перемоги України [6]. Слід зазначити, що саме дієвість і ефективність органів правопорядку як невід'ємної складової сектору безпеки і оборони, в межах якого вони забезпечують національну безпеку України, у тому числі громадські безпеку й порядок, протидіють злочинності з урахуванням стратегічних цілей та відповідно до стандартів прав людини і основоположних свобод визначені

як стратегічні цілі [6]. Серед основних завдань, як, на наш погляд, сприятимуть вирішенню проблемних питань оцінки ефективності діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану, визначені: посилення механізмів демократичного цивільного контролю; сприяння активній участі громадянського суспільства у взаємодії з органами правопорядку; забезпечення доступу до публічної інформації та підвищення громадської поінформованості про різні аспекти діяльності органів правопорядку; проведення щорічного соціологічного зовнішнього моніторингу діяльності органів правопорядку; щорічне оприлюднення звітів для засобів масової інформації та громадянського суспільства з акцентами на реформах, підзвітності й доброчесності; підвищення обізнаності співробітників органів правопорядку з питань доброчесності, підзвітності й прозорості за допомогою систематичного навчання; посилення гарантій незалежності органів правопорядку від зовнішнього й внутрішнього втручання в їхню професійну діяльність, зокрема в рамках здійснення кримінального провадження [6].

Висновки. Аналіз нових викликів воєнного стану в Україні обумовлює необхідність комплексного підходу до вирішення питань правового регулювання оцінки ефективності діяльності Національної поліції України. За нашим переконанням, питання оцінки ефективності діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану мають аналізуватися крізь призму основних та додаткових повноважень, визначених чинним законодавством. Підвищенню ефективності діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану сприятимуть розвиток відкритості, прозорості, підзвітності та незалежності Національної поліції України, а також реалізація заходів, передбачених Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України.

Література

1. Албул С.В. Окремі аспекти документування працівниками кримінальної поліції воєнних злочинів на деокупованих територіях України. *Процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування воєнних злочинів: матеріали круглого столу* (Одеса, 21.02.2024 р., ОДУВС). Одеса: ОДУВС, 2024. С. 6-11.
2. Албул С.В. Правоохоронна діяльність оперативних підрозділів Національної поліції України: до питання новелізації правового. *Права людини в епоху цифрових трансформацій: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ,

25 лютого 2022 р., Національний авіаційний університет). Том 1. Тернопіль: Вектор, 2022. С. 281-283.

3. Албул С.В. Реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України: сучасні виклики та шляхи їх вирішення. *Одеський державний університет внутрішніх справ: офіційний сайт* [Електронний ресурс]. URL: <https://oduvvs.edu.ua/news/реформування-органів-правопорядку-я/> (дата звернення 17.05.2024).

4. Джафарова О., Зінченко Д. Роль поліції у забезпеченні національної безпеки України в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Хмельницький, 14 березня 2024 р.). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2024. С. 69-72.

5. Іщенко Ю., Марченко Н. Національна поліція в умовах воєнного стану: зміни в законодавстві. *Право в умовах війни* [Електронний ресурс]. URL: <https://law-in-war.org/nacjonalna-policziya-v-umovah-voennogo-stanu-zminy-v-zakonodavstvi/> (дата звернення 17.05.2024).

6. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони на 2023-2027 роки: схвалено Указом Президента України від 11.05.2023 р. № 273/2023 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023/print> (дата звернення 17.05.2024).

7. Кузюкова Д., Веселов М. Завдання та пріоритети діяльності Національної поліції України в умовах війни. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Хмельницький, 14 березня 2024 р.). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2024. С. 310-313.

8. Небеська М.С. Оцінка ефективності діяльності Національної поліції України. *Держава і регіони. Серія: Право*. 2019. № 4 (66). С. 92-97.

9. Охріменко І. Оцінка ефективності діяльності органів і підрозділів Національної поліції України: погляд на проблему. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 139-144.

10. Поліцейська юрисдикція в умовах воєнного стану: монографія / С.В. Албул, А.М. Бабенко, П.М. Балтаджи та ін.; за заг. ред. Д.В. Швеця, М.О. Семенишина. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 540 с.

11. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення 17.05.2024).

12. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/print> (дата звернення 17.05.2024).

Катеринчук І. П.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри вогневої підготовки
факультету підготовки фахівців для підрозділів
кримінальної поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

Трояновський В. С.,

*викладач кафедри вогневої підготовки
факультету підготовки фахівців для підрозділів
кримінальної поліції
Одеського державного університету
внутрішніх справ*

ВПРОВАДЖЕННЯ КОМЕНДАНТСЬКОЇ ГОДИНИ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО РЕЖИМУ ПЕРЕСУВАННЯ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Комісаров О. Г., Ілюха Р. М.

Метою статті є систематизація й узагальнення відомостей щодо правового регулювання порядку дії комендантської години та встановлення спеціального режиму пересування під час воєнного стану. Досліджено сутність та юридичну природу дії цих інститутів. Авторами зазначається, що комендантська година є екстремним заходом, що обмежує присутність жителів на вулицях у певному населеному пункті протягом визначених годин без наявності спеціального дозволу на пересування. Наголошено на цільовому характері відповідних заходів, їх взаємозв'язку із забезпеченням громадського порядку та запобіганням розвідувальним, диверсійним або іншим проявам.

Акцентовано увагу на їх використанні в умовах мирного часу як способу самообмеження особою права пересування між центрами життєвих інтересів. В умовах воєнного часу запропоновано їх розгляд як запобіжного заходу, який застосовується уповноваженою особою органу військового управління з метою забезпечення правопорядку та полегшення роботи державних органів. Визначено умови запровадження комендантської години та спеціального режиму пересування.

Законодавче уточнення їх мети у різних режимах забезпечення національної безпеки, виключення обмеження прав громадян, опис «законних вказівок» уповноважених осіб щодо дотримання процедури, розгляд підстав затримання та доставлення до контрольного пункту порушників, оформлення відповідної документації, уточнення терміну й територіальності дії спеціальних перепусток, які є обов'язковими і видаються комендатурою тощо визначено напрямами подальших досліджень проблематики функціонування цих інститутів.

Ключові слова: комендантська година, спеціальний режим пересування, воєнний час, правовий режим воєнного стану, надзвичайний стан.

Komisarov O. G., Iliukha R. M. Implementation of curfew and establishment of a special regime of movement during martial law

The purpose of the article is to systematize and summarize the information on the legal regulation of the curfew and the establishment of a special regime of movement during martial law. The author examines the essence and legal nature of these institutions. The authors note that a curfew is an emergency measure which restricts the presence of residents on the streets in a particular locality during certain hours without a special permit for movement. The author emphasizes the targeted nature of the relevant measures, their interconnection with ensuring public order and preventing intelligence, sabotage or other manifestations.

The author emphasizes that they are used in peacetime as a way of self-restriction of a person's right to move between the centers of vital interests. In wartime, the author proposes to consider them as a preventive measure applied by an authorized person of a military authority with the aim of ensuring law and order and facilitating the work of state authorities. The author defines the conditions for introducing a curfew and a special regime of movement.

Legislative clarification of their purpose in different regimes of ensuring national security, exclusion of restriction of citizens' rights, description of «legal instructions» of authorized persons regarding compliance with the procedure, consideration of the grounds for detention and delivery of violators to the control point, execution of relevant documentation, clarification of the term and territorial scope of special passes which are mandatory and issued by the commandant's office, etc. are identified as areas for further research into the functioning of these institutions.

Key words: curfew, special regime of movement, wartime, legal regime of martial law, state of emergency.

Постановка проблеми та її актуальність. Запроваджуючи «воєнний стан» суб'єкти забезпечення національної безпеки, насамперед, в особі Президента України, Верховної Ради України й Ради національної безпеки і оборони України, усвідомлюють необхідність запровадження певного кола обмежень прав і свобод людини, серед яких є обмеження її соціальної активності: встановлення комендантської години; посилення контролю за засобами зв'язку й комунікації; запровадження у межах мобілізаційних заходів трудової повинності та/або обмеження можливостей виконання певних трудових операцій; вимога постійного носіння громадянами документів, що посвідчують особу та «військових» документів й запровадження широкого переліку підстав для їх перевірки, огляду особистих речей; військово-квартирний обов'язок; примусове переселення; обмеження вибору місця проживання; особливий контроль за призовниками та військово-возобов'язаними, а також обмеження свободи пересування загалом. Особлива увага, при цьому, приділяється заходам «комендантської години» як запобіжному заходу, хоча існують й інші заходи, такі як обмеження переміщення для чоловіків призовного віку [1].

З 24 лютого 2022 року на українській території була запроваджена дія правового режиму воєнного стану, який передбачив введення комендантської години та режиму світломаскування у місцевостях, де діє воєнний стан. Комендантська година включила заборону на перебування у громадських місцях протягом певного часу без наявності спеціально виданих дозволів (перепусток) та документів, що ідентифікують отримувача дозволу у порядку встановленому постановою Кабінету Міністрів України «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» від 8 липня 2020 року № 573 [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх розвідок відносно воєнного стану й комендантської години слід назвати праці таких авторів як В. В. Вернигора [3], В. П. Коваль [4], Т. О. Савчук [5], А. М. Сиротенко [6] та інші.

Метою цієї статті є систематизація й узагальнення відомостей щодо правового регулювання порядку впровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму пересування під час дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Комендантська година, навіть в умовах надзвичайних адміністративно-правових режимів, може бути запроваджена лише в окремих випадках, що надає

можливість суб'єктам забезпечення національної безпеки використання відповідного інструменту у всьому спектрі заходів забезпечення національної безпеки, зокрема під час реагування на надзвичайні ситуації чи у межах заходів введеного режиму надзвичайного стану.

До початку активних бойових дій на широкій території «комендантська година» асоціювалася з карантинними заходами та розглядалася, насамперед, як спосіб самообмеження особою пересування між центрами життєвих інтересів. Загалом існує багато підходів до формулювання визначення поняття «комендантська година», але не всі вони відображають сучасні реалії.

Одна група дослідників описує комендантську годину як обмеження присутності осіб на вулицях та у публічних місцях під час визначених годин без спеціальних дозволів та ідентифікаційних документів. Це тлумачення вважається точним та чітко передає суть цього феномена [4].

Інша група дослідників вказує, що історично комендантська година слугувала засобом контролю безпеки на вулицях та запобігання заворушень [7]. Деякі джерела приписують походження цієї практики Вільгельму Завойовнику в Англії, хоча вона використовувалася ще до нього у багатьох регіонах середньовічної Європи.

Походження сучасного терміну веде від французького «*courte feu*», що означає «прикривати вогонь» і було запроваджено для попередження пожеж у дерев'яних будівлях. Нині комендантська година використовується як ефективний засіб забезпечення громадської безпеки й передбачає заборону на перебування в публічних місцях без необхідних документів під час комендантської години, як визначено у п. 1. ч. 1. ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [8], що відображає загальноприйняту доктринальну позицію.

У цілому правове регулювання комендантської години в Україні у сучасних умовах базується на законах «Про правовий режим воєнного стану», «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64, постановах Кабінету Міністрів України «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» від 8.07.2020 № 573, «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних

засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де запроваджено воєнний стан» від 29.12.2021 № 1455, «Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану» від 29.12.2021 № 1456. Зокрема, введення комендантської години та режиму світломаскування відбувається у порядку визначеному Постановою Кабінету Міністрів України «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» від 8.07.2020 № 573 за наказом військового командування або військової адміністрації, який доводиться до відома військових адміністрацій (у разі їх утворення) або ради оборони Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, Мінекономіки, Мінсоцполітики, Мінінфраструктури, МОЗ, МЗС, АТ «Українська залізниця», відповідних органів Держспецтрансслужби, Національної гвардії, Держприкордонслужби, Національної поліції, СБУ, ДФС, ДМС, ДСНС, військових командувань, з'єднань, військових частин Збройних Сил та інших утворених відповідно до законів України військових формувань [2].

Головною метою встановлення комендантської години є введення державою обмежень для більш ефективного протидії ворогу та забезпечення безпосередньої безпеки громадян. При цьому «комендантська година» розглядається як запобіжний захід, спрямований на забезпечення правопорядку та полегшення роботи державних органів з боку коменданта - уповноваженої особи органу військового управління, яка призначається наказом військового командування або військової адміністрації (у разі її утворення) та якій надано повноваження щодо організації та забезпечення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування на території, де запроваджено комендантську годину та/або встановлено спеціальний режим світломаскування, координації дій сил і засобів підрозділів та органів військового управління Збройних Сил та інших утворених відповідно до законів військових формувань, правоохоронних органів (підрозділів), органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, військових адміністрацій (у разі їх утворення) на такій території [2].

Воєнне командування може самостійно визначити тривалість комендантської години, зазвичай обираючи нічний час для зниження впливу на право на пересування та працю з певними правилами та обмеженнями. Відповідно, за рішенням коменданта, що було затверджено у відповідному наказі, здійснюється: обмеження пересування людей у публічних місцях, як правило у нічний час або інший визначений період, без спеціальних дозволів; призупинення роботи громадського транспорту та різних установ; забезпечується заходи боротьби з ворожими диверсантами, зменшення навантаження на транспортну інфраструктуру для покращення логістики, запобігання мародерству, мінімізація жертв від ворожих атак, ефективніше маскування у темряві та виконання інших завдань місцевої влади; посилюється контроль, особливо на блокпостах, з метою перешкоджання діяльності ворожих сил, зниження злочинності загалом.

За розповсюдженою у судовій практиці позицією [9] дотримання заборони на перебування на вулицях та інших публічних місцях без спеціальної перепустки, а також заборона руху транспорту під час комендантської години слід відносити до обов'язків громадян в умовах воєнного стану, а виключення із заборони - до особливостей дії воєнного стану.

За дотриманням комендантської години слідкують спеціально призначені озброєні комендантський патрулі, що складаються з військовослужбовців, поліцейських та членів територіальної оборони, які можуть входити до складу спільних патрулів. Усі громадяни зобов'язані дотримуватися вказівок комендантських патрулів. Військові адміністрації рекомендують дотримуватися наступних заходів: протягом комендантської години громадський транспорт зупиняє свою роботу, а переміщатися по місту можуть лише працівники критично важливих міських служб; у період воєнного стану на територіях, де діє комендантська година, необхідно строго дотримуватися усіх введених обмежень і заборон, включаючи правила світломаскування; суворе дотримання правил під час комендантської години допоможе уникнути застосування санкцій за порушення правил і, в деяких випадках, зберегти життя та здоров'я; важливо ретельно і безперервно слідувати всім наявним обмеженням, оскільки це є ключовим чинником нашої безпеки; держава запроваджує обмеження для ефективного протистояння загрозам і забезпечення безпеки своїх громадян [10].

Умовами запровадження «комендантської години» є: 1) призначення коменданта - особи, відповідальної за військове управління території, яка отримує повноваження для організації та забезпечення спеціальних заходів на вказаній території; 2) встановлення конкретного часового періоду, протягом якого діють комендантська година та режим світломаскування; 3) визначення територіальних меж, де діє комендантська година; 4) визначення методів підтримання правопорядку та організації руху різних видів транспорту; 5) організація діяльності комендатури, включаючи її склад і місцезнаходження.

Інформація про комендантську годину та відповідні правила доводяться до населення через засоби масової інформації.

У деяких випадках, як то сталося в Харківській області з 22 серпня, комендантська година може тривати цілодобово, що було застосовано також на період святкування Дня незалежності з 19:00 23 серпня до 07:00 25 серпня.

Для контролю дотримання правил під час дії комендантської години запроваджується система перепусток. За наказом коменданта, який уповноважений військовим керівництвом, громадянам видають спеціальні перепустки, які вже за вимогою, демонструються громадянами разом із документами, що ідентифікують їх особу, підтверджують громадянство й спеціальний статус. Якщо у людини немає при собі необхідних документів, уповноважена особа має право затримати цю особу на час, визначений Кодексом України про адміністративні правопорушення, для з'ясування її особи та/або притягнення особи-порушника до відповідальності. Проте, ані Кримінальний кодекс, ані Кодекс про адміністративні правопорушення не мають спеціальних положень для покарання за порушення комендантської години. У таких випадках співробітники Національної поліції України використовують статтю 185 КУпАП, яка стосується злісної непокори законному розпорядженню поліції чи іншого уповноваженого органу, для притягнення порушників до відповідальності [6].

Однак, застосування цієї статті викликає законодавчі проблеми, які проявляються у судовій практиці. Наприклад, фіксуються випадки, коли поліція звинувачує громадянина у порушенні комендантської години, хоча той стверджував, що просто затримався і поспішав додому, не виявляючи злісної непокори. У подальшому суд визнає, що у даному випадку не було доказів категоричної непокори, що потрібно для застосування ст. 185 КУпАП. Вирішенню цієї проблеми було

присвячено, зокрема, законопроект № 8096, який пропонує включення до КУпАП нової статті 210-2 щодо відповідальності за перебування на вулиці або в громадських місцях під час комендантської години без спеціального дозволу. На увагу також заслуговує розгляд можливості упровадження винятків із адміністративної відповідальності у випадках, коли дії були здійснені через крайню необхідність, наприклад, для транспортування хворої особи до медичного закладу або в умовах уникнення злочинної агресії.

Слід також зазначити про запровадження спеціального режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів, як передбачено п. 6 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», є логічним продовженням комендантської години в Україні у контексті як внутрішньої політики, так і в міжнародному аспекті. Суди в Україні зазвичай не задовольняють скарги громадян на порушення права на свободу пересування, зокрема щодо обмежень виїзду за кордон під час воєнного стану, запровадженого у 2022 році. Ці рішення обґрунтовуються потребою забезпечення національної безпеки та громадського порядку, при цьому посилаючись на відповідні положення Конституції України та міжнародних угод. Водночас, суди вимагають доказів, що обмеження виїзду є надмірними або непропорційними. Хоча заборона виїзду має індивідуальний та одноразовий характер, і особа може повторно звернутися за дозволом, успіх залежить від дискреційних повноважень ДПСУ.

Теж саме стосується й «внутрішнього переміщення», яке має два аспекти: проходження блокпостів та постановка на облік у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки (ТЦК) за новим місцем проживання. Отже, запровадження спеціального режиму перетину кордонів окремих регіонів та контролю за рухом транспорту на блокпостах в Україні, інших заходів правового режиму воєнного стану, поряд із комендантською годиною, під час дії воєнного стану, також може обмежувати право на вільне пересування, що дозволяє їх розгляд як однопорядкових інструментів забезпечення національної безпеки.

Використання цих інструментів має й однакові «негативні» наслідки як: негативне сприйняття громадянами через «надмірність обмеження»; втрата дієвості окремими правами людини через довготривалість їх обмеження; складнощі у практичній реалізації; негативний вплив на економіку;

значні організаційні зусилля уряду призводять до збільшення політичної напруженості, полегшуючи провокування противником зростання правопорушень та ескалацію конфліктів [11].

Висновки. Таким чином, комендантська година є екстремним заходом, що обмежує присутність жителів у певному населеному пункті на вулицях протягом конкретних годин (зазвичай у вечірній і нічний час) без наявності спеціального дозволу. Цей захід запроваджується для забезпечення громадського порядку та запобігання розвідувальним, диверсійним або іншим ворожим діям проти військових і цивільних об'єктів. У період комендантської години зміцнюється патрулювання і захист визначених об'єктів, а також встановлюється система перепусток. Зазвичай комендантська година запроваджується у разі проголошення воєнного чи надзвичайного стану.

Подальші дослідження категорії «комендантська година» доцільно спрямувати на: законодавче уточнення мети комендантської години у різних режимах забезпечення національної безпеки; виключення зі змісту мети та завдань комендантської години формулювань щодо обмеження прав громадян, сфокусувавшись на ефективному використанні ресурсів держави; опис «законних вказівок» уповноважених осіб щодо дотримання процедури; розгляд підстав затримання та доставлення до контрольного пункту порушників комендантської години, оформлення відповідної документації, забезпечення можливості їх притягнення до юридичної відповідальності; уточнення терміну й територіальності дії спеціальних перепусток, які є обов'язковими і видаються коменда-турою.

Література

1. Запровадження воєнного стану було вчасним і необхідним Президент про підсумки дії воєнного стану URL: <https://www.president.gov.ua/news/zaprovadzhennya-voyennogo-stanu-bulo-vchasmm-i-neobhidmm-p-52294>.

2. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text>.

3. Вернигора В. В. Адміністративно-правове забезпечення службової дисципліни та законності у військових формуваннях України під час особливого періоду: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 229 с.

4. Коваль В. П. Воєнний стан як особливий правовий режим (теоретичні та практичні аспекти). «*Visegrad Journal on Human Rights*». 2018. № 6. С. 99-104.

5. Савчук Т. Воєнний стан: як це відбувалося в інших країнах. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/martial-law-around-globe/29621742.html>.

6. Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України : монографія / колектив авторів ; за заг. ред. А. М. Сиротенка. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2022. 176 с.

7. Магда С. О. Забезпечення прав, свобод та реалізація обов'язків громадян в умовах дії надзвичайних адміністративно-правових режимів : монографія. Харків : Право, 2015. 216 с.

8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BD#w1_1

9. Усім судам України! PCY опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Рада суддів України. URL: <http://rsu.gov.ua>

10. Слободчук С. Воєнний стан: що це означає і як зміниться життя кожного українця. URL: <https://ua.112.ua/statji/yakshcho-sohodni-viina-yak-viiskove-polozhennia-zminyit-zhyttia-179071.html>.

11. Безпека та оборона. Офіційний Інтернет сайт «Урядовий портал». URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/bezpeka-ta-oborona>.

Комісаров О. Г.,

*доктор юридичних наук, професор,
заступник начальника факультету
забезпечення державної безпеки
з навчальної та наукової роботи
Київського інституту Національної гвардії України*

Ілюха Р. М.,

*полковник юстиції
старший офіцер відділення вогневої підтримки
138 центру спеціального призначення*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ НЕДИСКРИМІНАЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

Свічкарьова Я. В.

У статті проаналізовано поняття принципу дискримінації та недискримінації. Враховуючи різні підходи як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, стан закріплення цих принципів на національному та міжнародному рівнях, сформульовано власне бачення щодо сутності принципу недискримінації у забезпеченні прав людини правоохоронними органами, який полягає в тому, що всі громадяни мають бути рівними перед законом та мати однаковий доступ до захисту прав та правосуддя, без будь-якої форми дискримінації. Цей принцип вимагає, щоб правоохоронні органи діяли справедливо, безпристрасно та безупинно, незалежно від особистих характеристик чи інших особистих факторів громадян.

Наголошено, що забезпечення принципу недискримінації в роботі правоохоронних органів є важливим аспектом зміцнення довіри громадян до правоохоронної системи та забезпечення справедливості та рівності перед законом для всіх.

Зазначено, що основні принципи недискримінації базуються на рівності перед законом; об'єктивності і безупинності; захисті прав і свобод; попередженні дискримінації та сприянні інклюзивності.

Визначено, що здійснення правоохоронної діяльності на пряму корелюється з реалізацією державної антидискримінаційної політики України як важливої складової правової політики та базового елемента національного механізму забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина.

Запропоновано для запобігання та протидії дискримінації у правоохоронних органах вжити заходів щодо створення антидискримінаційних політик, а саме розробка та впровадження внутрішніх правил та правоохоронних стратегій, які забезпечують рівність і недискримінацію у всіх сферах діяльності правоохоронців.

Ключові слова: принцип недискримінації, дискримінація, права людини, правоохоронна діяльність, правоохоронні органи, справедливість, рівність перед законом.

Svichkaryova Ya. V. Application of the principle of non-discrimination in ensuring human rights by law enforcement bodies

The article analyzes the concept of the principle of discrimination and non-discrimination. Taking into account the different approaches of both domestic and foreign scientists, the state of consolidation of these principles at the national and international levels, an own vision was formulated regarding the essence of the principle of non-discrimination in the provision of human rights by law enforcement agencies, which consists in the fact that all citizens should be equal before the law and have equal access to protection of rights and justice, without any form of discrimination. This principle requires that law enforcement agencies act fairly, dispassionately, and relentlessly, regardless of the personal characteristics or other personal factors of citizens.

It was emphasized that ensuring the principle of non-discrimination in the work of law enforcement agencies is an important aspect of strengthening citizens' trust in the law enforcement system and ensuring justice and equality before the law for all.

It is noted that the main principles of non-discrimination are based on equality before the law; objectivity and continuity; protection of rights and freedoms; preventing discrimination and promoting inclusiveness.

It was determined that the implementation of law enforcement activities is directly correlated with the implementation of the state anti-discrimination policy of Ukraine as an important component of legal policy and a basic element of the national mechanism for ensuring the implementation and protection of human and citizen rights and freedoms.

In order to prevent and counter discrimination in law enforcement agencies, it is proposed to take measures to establish anti-discrimination policies, namely the development and implementation of internal rules and law enforcement strategies that ensure equality and non-discrimination in all spheres of law enforcement activities.

Key words: *principle of non-discrimination, discrimination, human rights, law enforcement activity, law enforcement agencies, justice, equality before the law.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження ролі принципу недискримінації в забезпеченні прав людини для правоохоронних органів полягає в тому, що ці органи відіграють важливу роль у захисті прав та свобод громадян. Розуміння та застосування принципу недискримінації допомагає їм уникати необґрунтованих або несправедливих дій, спрямованих проти певних груп людей, на основі їхньої раси, етнічної приналежності, статі, релігії, соціального статусу тощо.

Дослідження ролі принципу недискримінації дозволяє правоохоронним органам краще розуміти потреби та права різних соціальних груп, виявляти та протидіяти випадкам дискримінації у своїй діяльності. Це сприяє покращенню взаємодії з громадськістю, підвищенню рівня довіри до правоохоронних органів та підтримці прав людини в суспільстві. Крім того, правоохоронні органи, дотримуючись принципу недискримінації, забезпечують справедливість та рівноправ'я перед законом для всіх громадян, що є основною складовою правової держави.

Стан опрацювання цієї проблематики. Дослідження засобів застосування принципу недискримінації в діяльності правоохоронних органів були предметом уваги таких дослідників: М. Буроменського, В. Буткевича, Л. Заблоцького, С. Лахівненка, П. Недбайло, Л. Нікітенко, І. Ніколайко, О. Панкевича, П. Рабіновича та інших.

Дані дослідження проводилися як на академічному рівні, так і на практичному, з метою оцінки ефективності правоохоронних практик, законодавчих засад та процедур, спрямованих на запобігання та протидію дискримінації.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей застосування принципу недискримінації у забезпеченні прав людини правоохоронними органами.

Виклад основного матеріалу. У ст. 1 Загальної декларації прав людини говориться: «Всі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності й правах», тоді як ст. 2 зазначає: «Кожна людина повинна мати всі права й всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або

іншого становища». У цій Декларації наводиться відмінність між рівністю гідності й прав людини й заборонаю дискримінації цих прав за переліченими ознаками [1].

Зокрема, С. Погребняк трактує принцип недискримінації як принцип, що забороняє дискримінацію, а «право на захист від дискримінації» визначає як фундаментальне право людини. Свою думку він пояснює тим, що принцип недискримінації (non-discrimination) є загально визнаним і засадничим у праві Ради Європи. Стаття 14 Конвенції забороняє дискримінацію за будь-якою ознакою при користуванні визнаними в ній правами та свободами. Хоч принцип недискримінації виступає як засіб забезпечення рівності, саме послідовна реалізація принципу недискримінації в юридичних практиках та інституціях є основним фактором, що свідчить про наявність у правовій системі справедливого балансу між вимогами формальної і фактичної рівності можливостей [3, с. 22-24].

Лі Вейвей розглядає принципи недискримінації та рівності як позитивне та негативне вираження одного й того ж самого поняття [8], тоді як Дж. В. Фрідман - як допоміжне поняття в межах принципу рівності, вважаючи, що дискримінація є незаконною, коли порушує принцип рівності [8].

В Україні основним нормативно-правовим актом, що розкриває законодавче визначення дискримінації та встановлює основні засади боротьби з дискримінацією в різних сферах, є Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 р. [2]. Ст. 1 цього закону закріплює, що дискримінація - це ситуація, за якої особа та/ або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного й соціального походження, громадянства, сімейного й майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі - певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами й свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними й необхідними. Цим Законом встановлено перелік ознак, за якими заборонена дискримінація, серед яких є ознака - за місцем проживання.

У своєму дисертаційному дослідженні О. Бацук надає визначення терміну «дискримінація», як безпосереднє чи опосередковане, усвідомлене обмеження у визнанні, реалізації або

користуванні основоположними суб'єктивними правами індивіда, так само й надання необґрунтованих привілеїв і переваг особі/групі осіб за певною персональною ознакою, що призводить до реального стану невілювання засад верховенства права та правової рівності.

На його думку, характерними ознаками дискримінації є: а) виникає за навмисно створеної ситуації, що сприяє невизнанню, недотриманню, обмеженню в реалізації прав і свобод людини та громадянина, передбачених міжнародним і вітчизняним законодавством; б) підставою до вчинення дискримінаційних дій є наявність індивідуальних ознак у особи, за якими вона відноситься до певної соціальної групи; в) порушує принцип рівності конституційних прав і свобод людини та громадянина; г) залежно від виду вчинених протиправних дій передбачає притягнення винної особи до адміністративної, кримінальної чи цивільно-правової відповідальності, а також відшкодування матеріальної шкоди та моральної шкоди, завданих унаслідок дискримінації.

Таким чином, проаналізувавши деякі теоретичні аспекти нормативної бази та погляди науковців, ми можемо сформулювати власне бачення щодо сутності принципу недискримінації у забезпеченні прав людини правоохоронними органами, який полягає в тому, що всі громадяни мають бути рівними перед законом та мати однаковий доступ до захисту прав та правосуддя, без будь-якої форми дискримінації. Цей принцип вимагає, щоб правоохоронні органи діяли справедливо, безпристрасно та безупинно, незалежно від особистих характеристик чи інших особистих факторів громадян.

Це означає, що правоохоронні органи повинні реагувати на всі порушення прав людини та злочини однаково, незалежно від расової або етнічної приналежності, статі, релігії, соціального статусу, орієнтації, віку чи інших особистих характеристик осіб. Принцип недискримінації передбачає також недопущення будь-яких форм неправомірної чи непропорційної обробки громадян з боку правоохоронних органів.

Застосування цього принципу в роботі правоохоронних органів є важливим для підтримки правової держави, забезпечення прав та свобод громадян, підвищення довіри до правоохоронних структур і підтримки справедливості та рівноправ'я в суспільстві.

Здійснення правоохоронної діяльності на пряму корелюється з реалізацією державної антидискримінаційної політики України як важливої

складової правової політики та базового елемента національного механізму забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина. Вказана робота має системний характер із залученням низки суб'єктів владних повноважень у сфері запобігання та протидії дискримінації, а також співпраці із зацікавленими громадянами та інститутами громадянського суспільства [4, с. 154].

Таким чином, здійснення правоохоронної діяльності на пряму взаємодіє із реалізацією державної антидискримінаційної політики України через кілька ключових моментів:

– Захист прав громадянб. Правоохоронні органи забезпечують захист прав громадян, у тому числі від дискримінації, шляхом реагування на порушення та надання допомоги постраждалим.

– Попередження дискримінації. Через свою діяльність, правоохоронці сприяють попередженню випадків дискримінації шляхом надання консультацій, проведення профілактичних заходів та реагування на ознаки можливої дискримінації.

– Реагування на злочини з ознаками дискримінації. Правоохоронні органи вживають заходів для розслідування та припинення злочинів, які мають ознаки дискримінації, тим самим забезпечуючи справедливість та захист прав кожного громадянина.

– Співпраця з громадськістю та органами влади. Правоохоронні органи співпрацюють з громадськістю та органами влади для впровадження антидискримінаційних заходів, розвитку свідомості щодо прав людини та виконання законів щодо недопущення дискримінації.

Відповідно, головними напрямками запобігання та протидії дискримінації у правоохоронних органах є: 1) зовнішній напрям - визначення і покращення ключових аспектів із забезпечення вчасного довиконання міжнародно-правових зобов'язань та міжнародних договорів України у сфері реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина, протидії дискримінаційним проявам у суспільстві, а також щодо продовження сталого реформування правоохоронної сфери, які викладені у низці вітчизняних стратегічних документів, планів їхньої реалізації та інших подібних документах; 2) внутрішній напрям - базований на міжнародно-правових стандартах з прав людини та провідних практик організації поліцейської діяльності, розвиток адміністративно-правового масиву з питань запобігання та протидії дискримінації в правоохоронних органах [5, с. 22].

До основних аспектів застосування цього принципу, на наш погляд можна віднести:

– по-перше, рівність перед законом, тобто усі громадяни мають бути рівними перед законом та мати однакові права та обов'язки;

– по-друге, захист прав і свобод, а саме правоохоронні органи повинні гарантувати захист прав та свобод кожної особи, незалежно від її особистих характеристик;

– по-третє, професійне ставлення, що полягає у тому як правоохоронці повинні вести себе професійно, об'єктивно та безупинно, уникаючи будь-яких форм пристрасті або упередження;

– по-четверте, попередження дискримінації. А отже, правоохоронні органи повинні вживати заходів для попередження випадків дискримінації та вчасного реагування на них.

Висновок. Таким чином, враховуючи вищезазначене, ми пропонуємо для запобігання та протидії дискримінації у правоохоронних органах вжити заходів щодо сворення антидискримінаційних політик, а саме розробка та впровадження внутрішніх правил та правоохоронних стратегій, які забезпечують рівність і недискримінацію у всіх сферах діяльності правоохоронців.

Також, навчання та підвищення кваліфікації, відіграють важливу роль і потребують проведення тренінгів, семінарів та навчальних курсів для правоохоронців з питань недискримінації, що допомагає покращити їхні знання та навички у цій сфері.

Наступним заходом є моніторинг та аналіз, який включає в себе систематичне вивчення випадків можливої дискримінації у діяльності правоохоронних органів з метою виявлення системних проблем та прийняття заходів для їх вирішення.

Безперечно, співпраця з громадськістю, також допомагає у встановленні взаємодії з громадськими організаціями та активістськими групами, які борються за права та свободи людини, для спільної роботи над попередженням та протидією дискримінації.

І на особливу увагу, заслуговують внутрішні процедури та механізми, які сприяють попередженню та реагуванню на випадки дискримінації серед персоналу та в роботі організації загалом.

Ці напрями спрямовані на підтримку принципів справедливості, рівності та недискримінації

у діяльності правоохоронних органів та сприяють побудові довірливих відносин між правоохоронцями та громадянами.

Література

1. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. № 995_015. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

2. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 412.

3. Погребняк С. Роль принципу недискримінації в загальній концепції рівності. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 3 (50). С. 23-34.

4. Башук О.Р. Адміністративно-правові засади протидії проявів дискримінації дільничними офіцерами поліції в Україні : дис ... док. філософії зі спеціальності 081 Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ. 2022. 220 с.

5. Панкевич О. Заборона дискримінації: деякі загальнотеоретичні й філософсько-правові аспекти інтерпретації (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 3 (78). С. 20-31.

6. Запобігання та протидія дискримінації в Україні: Посібник для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування. К.: Міжнародна організація з міграції, Представництво в Україні, 2014. 74 с.

7. Христова Г. Позитивні обов'язки держави у сфері протидії дискримінації. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2013. № 4. С. 11-20.

8. Мороз Ю. К. Принцип недискримінації: поняття та співвідношення з принципом рівності. *Наукові записки. Юридичні науки*. Том 168. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c6a38235-8ba4-4dde-8b79-6a9d4f283e51/content> (дата звернення 10.05.2024 р.)

Свічкарьова Я. В.,

orcid.org/0000-0002-6245-2526

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри трудового права

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

МЕТОДОЛОГІЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ В ІНТЕРЕСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ (ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ)

Шинкар Т. І.

Метою статті є викладення результатів проведеного аналізу чинної системи обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо теоретико-методологічної основи її дослідження.

Авторка зазначає, що національна безпека володіє іманентними властивостями безпеки як системи, стану та процесу. Методологія оцінки й регулювання національної безпеки (як стану та як результату) викладена як засіб вирішення питання забезпечення наявності чи відсутності в особі всієї сукупності загально визнаних прав і свобод з огляду на процеси підтримання визначеного режиму функціонування суспільства, серед котрих чільне місце приділено процесам безпосереднього обмеження прав і свобод щодо певної особи, групи осіб, форм і способів їх діяльності з реалізації певних прав і свобод тощо.

Наголошено на урахуванні функціонально-інституційного підходу щодо політики обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки, яка має компенсуватися обов'язковістю дотримання суб'єктами інформаційної діяльності вимог міжнародних стандартів у цій сфері. Акцентовано увагу на поєднанні методологічних прийомів та способів діяльним підходом, що надає можливість суб'єкту обмеження сконцентрувати власну увагу власне не скільки на проблемі обмеження права на інформацію, скільки на інших явищах, у співвідношенні або взаємодії з якими знаходиться його діяльність в інтересах національної безпеки.

Подальші наукові розвідки запропоновано проводити у контексті: оцінки засобів обмеження права на інформацію; обрання засобу, який забезпечить мінімальність обмеження права на інформацію; забезпечення застосування обмеження з урахуванням рекомендацій та висновків Європейського суду з прав людини, інших актів та рішень, щодо яких Україна має зобов'язання у їх реалізації.

Ключові слова: національна безпека, права і свободи людини і громадянина, право на інформацію, обмеження прав і свобод, обмеження права на інформацію.

Shynkar T. I. Methodology of restriction of the right to information in the interests of national security (theoretical basis of research and practical implementation)

The purpose of the article is to present the results of the analysis of the current system of restriction of the right to information in the interests of national security and to formulate, on this basis, scientifically sound proposals for the theoretical and methodological basis for its study.

The author notes that national security has the inherent properties of security as a system, state and process. The methodology for assessing and regulating national security (as a state and as a result) is presented as a means of addressing the issue of ensuring that an individual has or does not have the entirety of universally recognized rights and freedoms, taking into account the processes of maintaining a certain regime of society's functioning, among which the main place is given to the processes of direct restriction of rights and freedoms in relation to a particular individual, group of individuals, forms and methods of their activities for the exercise of certain rights and freedoms, etc.

The author emphasizes the need to take into account the functional and institutional approach to the policy of restricting the right to information in the interests of national security, which should be compensated by the obligation of information entities to comply with the requirements of international standards in this area. The author emphasizes the combination of methodological techniques and methods with the activity-based approach, which enables the subject of restriction to focus its attention not so much on the problem of restriction of the right to information as on other phenomena with which its activities in the interests of national security are correlated or interact.

Further research is proposed to be carried out in the context of: assessing the means of limiting the right to information; choosing a means which will ensure the minimum restriction of the right to information; ensuring that the restriction is applied taking into account the recommendations and opinions of the European Court

of Human Rights, other acts and decisions in respect of which Ukraine has obligations to implement.

Key words: *national security, human and civil rights and freedoms, right to information, restriction of rights and freedoms, restriction of the right to information.*

Постановка проблеми та її актуальність. Сьогодні поширеною є політико-правова позиція, згідно з якою суспільні відносини щодо реалізації права на інформацію забезпечують розвиток та становлення громадянського суспільства, існування демократичного устрою в державі тощо.

При цьому, за висловом Дж. Смайлі, у співвідношенні «національна безпека - права людини»: «... «національна безпека» є кодовим словом для трайбалізму, в той час як «права людини» є кодовим словом для верховенства права» [1]. Утворюваний таким чином дуалізм поглядів на призначення «обмеження права на інформацію» у практиці правозастосування, а також у нормотворчості веде як до обмеження доступу особи до відповідних даних чи відомостей, а також узаляжнено від режиму захисту національних інтересів та/або цінностей до появи окремих правових інститутів, зокрема інституту державної таємниці, так і до усвідомлення, що право на інформацію підлягає обмеженню, як і більшість прав і свобод людини та громадянина, але у виняткових випадках, які передбачені законом, а також обумовлені необхідністю досягнення однієї або декількох законних цілей які є необхідними у демократичному суспільстві. Відповідно, у всіх перелічених прикладах та, за умов відповідності вимогам верховенства права, необхідності, доцільності та пропорційності у демократичному суспільстві, держава передбачає можливість втручання представників влади у зміст та обсяг права на інформацію.

Загалом, тенденції розвитку адміністративного та інформаційного права в європейському форматі, зокрема щодо стандартів правового регулювання й правомірного застосування обмежень, здебільшого свідчать про концептуальну єдність національних та європейських суспільно-політичних і правових уявлень щодо його функціонального призначення, що є додатковим аргументом на користь розробки й закріплення загальної методології обмеження права на інформацію як невіддільної частини європейської правової традиції його тлумачення, а також інструменту комунікативної взаємодії особи та держави у процесі прийняття публічних рішень, форми державного контролю з боку громадянського суспільства та

одного з ефективних механізмів захисту прав, свобод та законних інтересів людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням правомірного обмеження окремих прав і свобод в Україні присвятили свої наукові дослідження А. Самотуга, Н. Кушакова, М. Савчин, Н. Савінова, М. Селівон, С. Рабінович, В. Філатов, С. Шевчук.

Окремим проблемам реалізації права на інформацію присвячені роботи В. Авер'янова, І. Арістової, О. Бандурки, О. Баранова, В. Брижка, А. Васильєва, О. Довганя, Р. Калюжного, В. Колпакова, О. Комісарова, В. Кузнецова, А. Марущака, Н. Нижник, І. Пахомова, Г. Перепелиці, Г. Почепцова, Є. Скулиша, О. Тихомирова, В. Шамрая та інших дослідників.

Практичним проблемам обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки України, різним аспектам його здійснення також достатньо уваги, однак не визначено базової методології процедур обмеження права на інформацію, що й ускладнює його практичну реалізацію.

Метою цієї статті є викладення результатів проведеного аналізу чинної системи обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо теоретико-методологічної основи її дослідження.

Виклад основного матеріалу. Національна безпека володіє «іманентними властивостями безпеки як системи, як стану і як процесу» [2, с. 12]. С. Магда, говорячи про доцільність обмеження прав і свобод в умовах окремих адміністративно-правових режимів, пов'язує її з «... забезпеченим відповідними правовими засобами та пов'язаним з певним звуженням обсягу суб'єктивних прав заздалегідь визначеним результатом зусиль держави» [3, с. 10-11].

Методологія оцінки й регулювання національної безпеки (як стану та як результату), у сучасному її сприйнятті, охоплює питання забезпечення наявності чи відсутності в особі всієї сукупності загально визначених прав і свобод з огляду на процеси підтримання визначеного режиму функціонування суспільства, серед котрих чільне місце посідають й процеси безпосереднього обмеження прав і свобод щодо певної особи, групи осіб, форм і способів їх діяльності з реалізації певних прав і свобод тощо.

З іншого боку, розглядаючи методологію як вчення про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання Н. Мірко звертає увагу

на допустимість певного рівня абстрагування як засобу пізнання, що заснований на уявному виділенні найбільш значущих (сутнісних) властивостей і зв'язків досліджуваного предмета та ігноруванні інших, другорядних властивостей і зв'язків [4, с. 269].

Н. Фурсова, абстрагуючись від впливу соціальних детермінант на економічну безпеку, наголошує на принципах: об'єктивності, що передбачає обґрунтований відбір показників, які кількісно та якісно відображають реальний стан соціальної сфери й дають змогу виявити детермінанти впливу на економічну безпеку; системності, що забезпечує формування цілісної картини соціально-економічного розвитку, дослідження особливостей взаємозв'язку і взаємозалежності між соціальними й економічними процесами та їх вплив на стан економічної безпеки; комплексності, що дає змогу врахувати різні аспекти життєдіяльності соціуму; достовірності й доступності, що вимагає використання наявної бази статистичних даних, що адекватно та в повному обсязі відображає соціально-економічний стан країни [5, с. 30]. Подібну класифікації наводять також В. Кулик та А. Полтораков [6].

Х. Соломчак підкреслює, що методологія дослідження правових явищ узагальнює теоретичні положення, що мають гносеологічне значення, а також передбачає світорозуміння, світогляд дослідника, закладає правильний напрям у роботі вченого, сприяє виявленню закономірностей, а отже, зумовлює виникнення достовірного знання про правові явища, їх сутність та призначення [7, с. 31].

У межах теорії стимулів та обмежень А. Малько трактує методологію обмеження як «стримування від протизаконного діяння, за якого створюються умови для задоволення інтересів інших суб'єктів і забезпечення суспільного інтересу в охороні й захисті» [8].

Як правовий інститут «обмеження прав і свобод людини» охоплює значну кількість регуляторів й механізмів звуження змісту й обсягу прав людини поєднаних у спеціальних порядках із виділенням підстав та умов такої діяльності, яка, у свою чергу, базується на взаємному зв'язку й узгодженості норм конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального та інших галузей права. Крім того, усі ці норми доповнюються судовою практикою національних судів, а також практикою Європейського суду з прав людини, що відповідає євроатлантичному спрямуванню розвитку України та ч. 1 ст. 17 Закону України «Про

виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [9].

Аналізуючи проблеми методології права О. Тихомиров звернув увагу на ознаки, що притаманні проблематиці національної безпеки: вона не обмежується лише власне науковими методами, а охоплює інші форми теоретичного пізнання державно-правової дійсності; змістова наповненість та оптимальність методології теоретичних правових досліджень залежить від рівня розвитку юридичної науки, відповідних йому норм і критеріїв оцінювання науковості їх результатів; для сучасної загальної теорії держави та права як юридичної наукової дисципліни властиве визнання її зумовленості світоглядними, філософськими та наукознавчими підвалинами юридичної науки XXI століття, новітньою науковою картиною світу права, тенденціями розвитку останнього» [10, с. 248-249]. Отже, методично вірним виглядає урахування тлумачення Конституційним Судом України принципу правової визначеності [11].

У свою чергу, П. Богущкий ґрунтуючись на методології (концепції) ціннісно-нормативного розуміння права визначає, що право національної безпеки є не тільки уособленням порядку, а й цінністю, яка забезпечує його розвиток, охорону та взаємодію з хаосом «оскільки саме на межі протистояння порядку і хаосу лише право виявляє здатність подолати хаос і забезпечити безпекові умови існування людини й суспільства, відновити або ж підтримати державу, яка своєю чергою є незамінним інституційним інструментом забезпечення національної безпеки [12, с. 81-82].

Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про інформацію», право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [13], що, своєю чергою, доводить існування окремих видів інформаційної діяльності, які можуть бути об'єднані у систему інформаційних обмежень (форма інформаційної діяльності), способів (наприклад, цензури) та методів. У вказаному контексті доречним буде врахувати соціологічний підхід до праворозуміння, що був запропонований О. Петришиним [14, с. 79-80].

За висловом Т. Блантон, національна безпека сама собою не є цінністю; автор вважає її станом,

який дає нації можливість захищати свої цінності [15]. Відповідно, обґрунтованим виглядають й підходи до обмежень як цивілізованого способу регулювання ступеня свободи людини у суспільстві, які пропонуються, зокрема, О. Андрієвською [16, с. 17] та О. Осинською [17, с. 75].

Розповсюджений у практиці забезпечення національної безпеки методологічний підхід до її розгляду як феномену цивілізаційного порядку засновується на гуманістичних началах, а тому П. Богуцький відзначає методологічну важливість цієї парадигми [12, с. 86]. Вбачається за доцільне зауважити на коректність подібних припущень лише у контексті феноменологізації обмеження права на інформацію, яким буде забезпечено сталість інформаційно-комунікаційного обміну, а право на інформацію, загалом, не підлягатиме «скороченню». Водночас також слід погодитися із тим, що встановлення будь-якого обмеження (у разі його правомірності) може відбуватись лише за умови визнання пріоритету інтересів людини над інтересами держави та визнання прав і свобод людини головною цінністю держави.

У висновках Б. Руденко методологічна програма феноменології належить до неklasичної завдяки її відкритому характеру, визначенню особливого статусу суб'єкта пізнання, визнанню неодмінного впливу на пізнавальний процес й отримане знання онтогносеологічних, соціокультурних, аксіологічних та антропологічних передумов [18, с. 9].

За зауваженням М. Криштанович, Я. Пушака, М. Флейчук, В. Франчука дослідження визначеної проблеми базується на сукупності методологічних засад аналізу та визначення його сутності [19, с. 19]. Також, Н. Оніщенко та С. Сунегін підкреслювали важливість досягнення балансу фізико-біологічних, соціально-комунікативних і культурно-духовних характеристик [20, с. 243], С. Дроботов - розумного балансу між правами й обов'язками, інтересами особи, суспільства і держави [21], а О. Андрієвська - людиноцентризму й необхідності виключення незаконного, свавільного втручання держави у права людини [16, с. 20].

Вивчаючи правомірність обмеження права на інформацію, слід також зважити на позицію Конституційного Суду України щодо правомірності втручання держави за допомогою юридичних засобів у їх зміст та обсяг як обмеження конституційних прав і свобод що відповідає вимогам верховенства права, необхідності, доцільності та пропорційності у демократичному суспільстві та вчиняється з метою охорони основоположних цінностей у суспільстві [22].

З точки зору концепції забезпечення правомірності методів обмеження права на інформацію, цікаві пропозиції Ю. Ірхи щодо закріплення на законодавчому рівні критеріїв оцінки правомірності такого обмеження, а також запровадження тесту на пропорційність [23, с. 84]. Такий тест включає: 1) оцінку способів (засобів) обмеження права на інформацію; 2) обрання способу (засобу), який забезпечить мінімальне обмеження права на інформацію; 3) отримання органом, який забезпечує досягнення суспільного інтересу окремими методами (способами, засобами) обмеження права на інформацію, «вигоди» пропорційної завданій суб'єкту інформаційних відносин «шкоді» [24].

З урахуванням функціонально-інституційного підходу на інституційному рівні політика обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки має компенсуватися обов'язковістю дотримання суб'єктами інформаційної діяльності вимог міжнародних стандартів у цій сфері, зокрема Сіракузьких принципів тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [25], Йоганнесбургських принципів національної безпеки, свободи висловлювання і доступу до інформації [26], Глобальних принципів національної безпеки і свободи інформації (Цванські принципи) [27].

Враховуючи викладене обґрунтованим виглядають пропозиції методологічної основи, яка була зроблена Н. Коршуною: 1) світоглядні, філософські, наукознавчі, соціологічні й теоретичні засади дослідження, до яких належать світогляд інформаційного суспільства як постіндустріального етапу поступу людства, філософські підходи, властиві для онтології, гносеології, аксіології, антропології, філософії права, соціологічні концепції глобалізації та катастроф, теорії природного права, позитивізму, нормативізму, соціологічної, інтегративної (інтегральної) юриспруденції; 2) методологічні підходи (антропологічний, феноменологічний, екзистенціальний, аксіологічний, потребний, діяльнісний, системний тощо); 3) ключові наукові методи вивчення предмета та побудови відповідних наукових знань (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння, дедукція; діалектичний, метафізичний, герменевтичний; історичний, функціональний, синергетичний, структурний, інституціональний; конкретно-соціологічний, статистичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий тощо); 4) принципи наукового пізнання предмета дослідження (усебічність, науковість, історизм, об'єктивність, конкретність тощо) [28, с. 51].

Широке розуміння «меж» та їх трактування як синоніму обмежень застосовано, наприклад, у роботі Ю. Римаренка, який підкреслював, що відповідні обмеження є наслідком нормотворчої діяльності міжнародних чи вітчизняних державних органів [29, с. 94]. Подібний підхід простежується також у працях деяких авторів під час визначення обмежень щодо відповідних прав людини і громадянина, що є юридичними та фактичними наслідками діяльності уповноважених органів державної влади, яка заснована на законі та спрямована на досягнення відповідних цілей, у результаті чого зменшується кількість варіантів дозволеної нормами права поведінки фізичних та юридичних осіб установленням різних меж такої поведінки, що обов'язково мають тимчасовий, просторовий та суб'єктивний характер [30, с. 29].

Ще одним прикладом обмеження права на інформацію може слугувати його скасування як офіційна (юридична або фактична) ліквідація такого права через «звуження змісту та обсягу прав і свобод» [31].

Висновки. Таким чином, у межах побудови та практичної реалізації методології обмеження права на інформацію в інтересах національної безпеки саме право на інформацію сприймається як складова загальнолюдських прав людини, які мають бути гарантовані кожному, а не членам соціальної групи чи окремої частини суспільства. Поєднання методологічних прийомів та способів забезпечується діяльнісним підходом (всі соціальні явища, у тому числі національна безпека як соціальний стан, зумовлені людською діяльністю), що надає можливість суб'єкту обмеження сконцентрувати власну увагу власне не скільки на проблемі обмеження права на інформацію, скільки на інших явищах, у співвідношенні або взаємодії з якими знаходиться його діяльність в інтересах національної безпеки.

Подальші наукові розвідки може бути проведено у контексті: 1) оцінки засобів обмеження права на інформацію; 2) обрання засобу, який забезпечить мінімальність обмеження права на інформацію; 3) забезпечення застосування обмеження з урахуванням рекомендацій та висновків Європейського суду з прав людини, інших актів та рішень, щодо яких Україна має зобов'язання у їх реалізації.

Ще одним напрямом досліджень є скасування (ліквідація) права на інформацію, методологія якого спирається на «крайню форму» такого виду обмеження прав і свобод людини та громадянина, його безпосередній зв'язок із застосуванням до

особи як юридичних, так і неправових санкцій щодо певних категорій.

Література

1. Smiley J. Why human rights are more important than national security. URL: http://www.huffingtonpost.com/jane-smiley/why-human-rights-are-more_b_73286.html

2. Гапєєва О. М. Міжнародна економічна безпека країн в умовах сталого розвитку / О. М. Гапєєва. Б.м., 2021 укр. URL: <https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/9413/9346>

3. Магда С. О. Забезпечення прав, свобод та реалізації обов'язків громадян в умовах надзвичайних адміністративно-правових режимів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 22 с.

4. Мірко Н. В. Методи дослідження фінансового аналізу (стану) суб'єктів господарювання. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 6. Т. 3. С. 268-272. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2009_6_3/pdf/268-272.pdf

5. Фурсова Н. А. Науково-методичні засади формування інформаційно-аналітичного забезпечення оцінювання впливу соціальних детермінант на економічну безпеку національної безпеки. *Економіка і регіон*. 2018. № 1. С. 29-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ekonrig_2018_1_6.

6. Кулик В., Полтораков А. Проблеми забезпечення національної безпеки України. К.: Центр досліджень проблем громадянського суспільства, 2010. 12 с.

7. Соломчак Х. Б. Детермінанти позитивної правової відповідальності людини : філософсько-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 216 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/796>

8. Малько А. В. Стимули та обмеження у праві. Теоретико-інформаційний аспект. London. LAP LAMBERT Academic Publishing. 2011. 368 р.

9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

10. Тихомиров А. Д. Юридична компаративістика: філософські, теоретичні та методологічні проблеми : монографія. Київ : Знання, 2005. 334 с.

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського Артема Олександровича щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) від 22 грудня

2010 року № 23-рп/2010. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/23-rp/2010.doc>

12. Богуцький П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 - Право). Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України, Київ, 2020. 391 с.

13. Провнесення змін до Закону України «Про інформацію»: Закон України від 13.01.2011 № 2938-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2938-17#Text>

14. Петришин О. В. Право як соціальне явище: особливості юридичного підходу. *Проблеми філософії права*. 2006-2007. Том IV-V. С. 79-80.

15. Blanton T. S. National Security and Open Government in the United States : Beyond the Balancing Test. URL: <http://www.maxwell.syr.edu/uploadedFiles/campbell/events/NSOG.pdf>

16. Андрієвська О. В. Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук (доктора філософії) : 12.00.02. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2018. 240 с.

17. Осинська О. В. Визначення форми вираження обмеження прав. *Часопис права*. 2009. № 1. С. 74-79.

18. Руденко Б.Б. Методологічні засади юридичної науки: парадигмальний вимір : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.09. Київ, 2014. 18 с.

19. Криштанович М. Ф., Пушак Я. Я., Флейчук М. І., Франчук В. І. Державна політика забезпечення національної безпеки України : основні напрямки та особливості здійснення: монографія. Львів : Сполом, 2020. 418 с.

20. Оніщенко Н. М., Сунєгін С. О. Механізм взаємодії особи, громадянського суспільства і держави : сутнісні та емпіричні проблеми удосконалення. *Публічне право*. 2015. № 4. С. 236-245.

21. Дроботов С. А. Національна безпека і забезпечення прав людини в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 3-2. 2020. С. 16-23. URL: <http://nvppp.in.ua/vip/2020/3-2/5.pdf>

22. Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) у справі за конституційними скаргами Байшева Павла Вікторовича, Бурлакової Ольги Олександрівни, Даць Ірини Вільямівни, Дєдковського Вячеслава Вікторовича, Желізняка Михайла Васильовича, Кожухарової Людмили Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пунктів 2, 3 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до

деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури» від 28 січня 2016 року № 955-VIII зі змінами від 12 липня 2019 року № 5-р(І)/2019. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p1_2019.pdf

23. Ірха Ю. Обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в інтересах національної безпеки України в сучасних умовах *Вісник Конституційного Суду України*. № 5/2015. С. 78-87.

24. Cohen-Eliya M., Porat I. American Balancing and German Proportionality : The Historical Origins. *International Journal of Constitutional Law*. Vol. 8. 2010. № 2. P. 263-286.

25. Сіракузькі принципи тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, схвалених економічною та соціальною радою Організації Об'єднаних Націй у 1985 році. URL: <https://legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14624>

26. Міжнародні стандарти забезпечення свободи вираження поглядів. Збірник публікацій Артикулю 19 / за ред. Тараса Шевченка, Тетяни Олексіюк. К., «Фенікс». 2008. 224 с. URL: https://cedem.org.ua/wp-content/uploads/userimages/book_files/Freedom%20of%20expressions_A19.pdf

27. Нові глобальні принципи збалансовують нацбезпеку і право знати. URL: <https://cedem.org.ua/news/novi-globalni-pryntsypy-zbalansovuyu/>

28. Коршунова Н. В. Поняття державної політики : теоретико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук (доктора філософії) : 12.00.01. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018. 240 с.

29. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія і практика / авт. колектив; відп. ред. Ю. І. Римаренко. Київ : КНТ, 2006. 740 с.

30. Басов А. В. Поняття «обмеження» як юридична категорія : теоретичний аспект. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1. С. 27-33.

31. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/5-rp/2005.doc>

Шинкар Т. І.,

*доктор юридичних наук, доцент,
суддя*

Восьмого апеляційного адміністративного суду

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ (НА ПРИКЛАДІ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ, УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА)...3
Ахундова К. А.

ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАЦІЇ МІЖ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....10
Ніцевич О. В.

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ.....15
Солопова І. В.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ:
СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ.....19
Юрченко М. М., Ніцевич А. С.

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ПРАЦІВНИКАМИ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ ТА США.....25
Бакулін Д. О.

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ МОБІЛЬНИХ ВОГНЕВИХ ГРУП ПО БОРОТЬБІ З УДАРНИМИ БЕЗПІЛОТНИМИ ЛІТАЛЬНИМИ АПАРАТАМИ - ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ЦІЛЕВКАЗІВНОГО КОМПЛЕКСУ «ГТРН 1».....30
Бахчеван Є., Бахчеван О.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КРАДІЖКУ,
ГРАБІЖ ТА РОЗБІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....35
Будяченко О. М.

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ СЛУЖБОВИХ СОБАК ПРИ ВИЯВЛЕННІ ВИБУХОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРЕДМЕТІВ (РЕЧОВИН, МЕХАНІЗМІВ) ТА ПРИ РЕАГУВАННІ ПРАВООХОРОНЦІВ НА ЗЛОЧИНИ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИБУХІВКИ.....41
Геращенко О. С., Залєвська І. І.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУБ'ЕКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗАВІДОМО НЕПРАВДИВОГО ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА ЧИ СПЕЦІАЛІСТА.....48
Ревякіна Т. О.

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

ПРАВА РОМСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....59
Кондур В. А.

ПОТРЕБА У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ СЛУЖБИ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....67
Лапутько С. О.

ПСИХОСОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ЯК ФАКТОР СПРИЯННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОМУ ЗРОСТАННЮ ЖІНОК - ЧЛЕНІВ РОДИН УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ.....74
Лук'янова Л. О., Балтаджи П. М.

ПРОБЛЕМИ КОДИФІКАЦІЇ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА:
НА ПРИКЛАДІ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКУ КООПЕРАЦІЮ.....81
Пащенко О. М.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ, ЯКІ БРАЛИ УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ 86
Прудка Л. М., Пасько О. М.

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ 93
Симонова Г. М., Тетерятник Г. К.

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ГАЗОТРАНСПОРТНА СИСТЕМА ЯК СКЛАДОВА КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ.....99
Бигу Ж. М.

СВІТОВИЙ ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ СПОРІВ
У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: ІННОВАЦІЇ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ.....105
Киян Д. В.

ДЕРЖАВНА ДОПОМОГА НА БУДІВНИЦТВО ОБ'ЄКТІВ ІНЖЕНЕРНО-ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
ЯК СКЛАДОВА СТИМУЛЮЮЧОГО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....110
Курепіна О. Ю.

ТЕМПОРАЛЬНІ МЕЖІ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У ЗМІСТІ ДОГОВОРУ ПІДРЯДУ:
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД 118
Маковій В. П.

ДОБРОСОВІСНІСТЬ, ПРОПОРЦІЙНІСТЬ ТА ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ: ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ
ДО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ПРИ ВИТРЕБУВАННІ МАЙНА З ЧУЖОГО
НЕЗАКОННОГО ВОЛОДІННЯ.....123
Холод О. М.

ОСОБЛИВОСТІ ЗЕМЕЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ В ПИТАННЯХ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ
ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....131
Чебишев М. Р.

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ПРАВО ЛЮДИНИ ТА ОБОВ'ЯЗОК ДЕРЖАВИ.....136
Пунтус Д. А.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

ЮРИДИЧНА ДОПОМОГА В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ: АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ
ТА ПРАВОВИХ РЕГУЛЯЦІЙ.....141
Андрєєв Д. О.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН.....145
Барба В. Є.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПЛАТФОРМ СПІЛЬНОГО ДОСТУПУ
ДО ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ.....149
Бугай М. В.

СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....153
Ізбаш К. С., Деревянкін С. Л.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ.....159
Ковальова Т. І.

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, НА ЯКИХ ПОШИРЮЄТЬСЯ ДІЯ
ДИСЦИПЛІНАРНИХ СТАТУТІВ.....165
Константинов С. Ф.

СПЕЦІАЛІСТ ІЗ БЕЗПЕКИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ - РЕАЛІЗАЦІЯ

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ПРОЕКТУ	170
Корнієнко М. В., Сухарєва А. О.	
ЦИФРОВІЗАЦІЯ В ПОДАТКОВІЙ СФЕРІ.....	176
Костенко Ю. О.	
ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ УКРАЇНИ ЯК РІЗНОВИД СУБ'ЄКТІВ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ ПРАВА ГРОМАДЯН НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	182
Кропивницький М. О.	
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ	188
Мащенко В. С.	
СТРУКТУРА СУБ'ЄКТНОГО СКЛАДУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ДУМКИ.....	194
Мілінчук С. В.	
ПРО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ «ВОГНЕВИЙ КОНТАКТ» У ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ.....	200
Ніколаєв О. Т.	
ОСОБЛИВОСТІ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ДЕПУТАТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ РАД	206
Підпала І. В.	
ПРОТИДІЯ ДИСКРИМІНАЦІЙНИМ ПРОЯВАМ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	212
Позігун І. О.	
ФУНКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	216
Радчук А. А.	
НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СЛУЖБИ СУДОВОЇ ОХОРОНИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	221
Талпа П. В.	
ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	227
Доскевич В. Г.	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА	
ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	234
Андрєєв І. П.	
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИМИ ПРИГОДАМИ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ.....	238
Галай А. Ю., Лісніченко Д. В.	
ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ	
ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ МАНІПУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОЮ ДУМКОЮ.....	242
Гуменюк М. М.	
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	247
Катеринчук І. П., Трояновський В. С.	

ВПРОВАДЖЕННЯ КОМЕНДАНТСЬКОЇ ГОДИНИ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО РЕЖИМУ ПЕРЕСУВАННЯ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ.....	252
Комісаров О. Г., Ілюха Р. М.	
ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ НЕДИСКРИМІНАЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ.....	257
Свічкарьова Я. В.	
МЕТОДОЛОГІЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ В ІНТЕРЕСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ (ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ).....	261
Шинкар Т. І.	

ISSUES OF THE FORMATION OF THE RULE-OF-LAW STATE

PECULIARITIES OF ENSURING THE RESPONSIBILITY AND INDEPENDENCE OF JUDGES IN THE ADMINISTRATION OF JUSTICE (ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN, UKRAINE AND THE REPUBLIC OF POLAND).....	3
Akhundova K. A.	
PROBLEMS OF COMMUNICATION BETWEEN GOVERNMENT BODIES AND CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE.....	10
Nitsevykh O. V.	
PUBLIC ADMINISTRATION OF JUDICIAL BODIES IN UKRAINE.....	15
Solopova I. V.	
COMPARATIVE ANALYSIS OF ADMINISTRATIVE REFORMS IN UKRAINE AND POLAND: COMMON AND DISTINCTIVE FEATURES.....	19
Yurchenko M. M., Nitsevykh A. S.	

CRIME PREVENTION: PRACTICAL CHALLENGES AND SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL SUPPORT

SOME ASPECTS OF THE USE OF FIREARMS BY POLICE OFFICERS IN UKRAINE AND THE USA.....	25
Bakulin D. O.	
PECULIARITIES OF THE WORK OF MOBILE FIRE GROUPS TO COMBAT UNMANNED AERIAL VEHICLES - ORGANISATION OF THE WORK OF THE TARGETING COMPLEX "GTRN 1".....	30
Bakhchevan Ye., Bakhchevan O.	
CERTAIN ASPECTS OF CRIMINAL LIABILITY FOR THEFT, ROBBERY AND ASSAULT UNDER MARTIAL LAW.....	35
Budyachenko O. M.	
THE USE OF SERVICE DOGS BY POLICE IN THE DETECTION OF EXPLOSIVE OBJECTS (SUBSTANCES, MECHANISMS) AND IN THE RESPONSE OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS TO CRIMES INVOLVING EXPLOSIVES.....	41
Gerashchenko O. S., Zalevska I. I.	
ACTUAL PROBLEMS OF THE SUBJECTIVE SIDE THE COMPOSITION OF A KNOWINGLY FALSE CONCLUSION OF AN EXPERT OR SPECIALIST.....	48
Reviakina T. O.	

LEGAL SYSTEM: THEORY AND PRACTICE

THE RIGHTS OF THE ROMA POPULATION IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS.....	59
Kondur V. A.	
THE NEED FOR THE ACTIVITIES OF THE LEGAL SERVICE OF THE MINISTRY OF DEFENSE OF UKRAINE DURING THE STATE OF MARTIAL.....	67
Laputko S. O.	
PSYCHOSOCIAL SUPPORT AS A FACTOR IN FACILITATING POST-TRAUMATIC GROWTH OF FEMALE FAMILY MEMBERS OF COMBATANTS.....	74
Lukyanova L. O., Baltadji P. M.	
PROBLEMS OF CODIFICATION OF AGRICULTURAL LEGISLATION: THE CASE OF LEGISLATION ON AGRICULTURAL COOPERATION.....	81
Pashchenko O. M.	

CONTENTS

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF ADAPTATION OF MILITARY PERSONNEL WHO SERVED IN COMBAT OPERATIONS.....	86
Prudka L. M., Pasko O. M.	
CLASSIFICATION OF TYPES OF GENDER-BASED VIOLENCE IN ARMED CONFLICT.....	93
Symonova H. M., Teteriatnyk H. K.	
ISSUES OF CIVIL AND COMMERCIAL LAW	
GAS TRANSPORTATION SYSTEM AS A COMPONENT OF CRITICAL INFRASTRUCTURE.....	99
Bigu Z. M.	
INTERNATIONAL EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN RESOLVING DISPUTES IN THE FIELD OF PUBLIC PROCUREMENT: INNOVATIONS AND PRACTICE OF APPLICATION.....	105
Kiyan D. V.	
STATE AID FOR THE CONSTRUCTION OF ENGINEERING AND TRANSPORT INFRASTRUCTURE OBJECTS AS A COMPONENT OF THE LEGAL REGIME STIMULATING ECONOMIC ACTIVITIES.....	110
Kurepina O. Yu.	
TEMPORAL LIMITS OF THE EXERCISE OF CIVIL RIGHTS IN THE CONTENT OF A CONTRACTOR'S AGREEMENT: A GENERAL THEORETICAL APPROACH.....	118
Makovii V. P.	
GOOD FAITH, PROPORTIONALITY AND EXPRESSION OF WILL: PRACTICAL APPROACHES TO THE PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS WHEN RECLAIMING PROPERTY FROM ANOTHER'S ADVERSE POSSESSION.....	123
Kholod O. M.	
PECULIARITIES OF LAND AND TECHNICAL EXPERTISE IN MATTERS OF JUDICIAL PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS OF PARTICIPANTS IN LAND LEGAL RELATIONS	131
Chebyshev M. R.	
ISSUES OF LABOR AND SOCIAL WELFARE LAW	
SOCIAL SECURITY AS A HUMAN RIGHT AND A STATE OBLIGATION.....	136
Puntus D. A.	
LEGAL SUPPORT OF THE ADMINISTRATIVE REFORM	
LEGAL ASSISTANCE IN ADMINISTRATIVE CASES: ANALYSIS OF CURRENT TRENDS AND LEGAL REGULATIONS.....	141
Andreiev D. O.	
ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF CITIZENS BY THE NATIONAL POLICE.....	145
Barba V. Ye.	
ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF THE OPERATION OF INFORMATION SHARING PLATFORMS IN UKRAINE.....	149
Bugay M. V.	
THE CURRENT STATE OF REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF THE MIGRATION POLICY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....	153
Izbash K. S., Dereviankin S. L.	
ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF ACTIVITIES FOR THE PREVENTION OF CORRUPTION.....	159
Kovalova T. I.	

PECULIARITIES OF ADMINISTRATIVE LIABILITY OF INDIVIDUALS SUBJECT TO DISCIPLINARY STATUTES.....	165
Konstantinov S. F.	
SECURITY SPECIALIST IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT - IMPLEMENTATION OF AN EXPERIMENTAL PROJECT.....	170
Korniienko M. V., Sukhareva A. O.	
DIGITALIZATION IN THE TAX SPHERE.....	176
Kostenko Yu. O.	
UKRAINIAN LAW ENFORCEMENT AGENCIES AS THE SUBJECTS OF PROVIDING OF SOCIAL SECURITY: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT	182
Kropyvnytskyi M. O.	
ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF FULL-SCALE OF ARMED AGGRESSION.....	188
Mashchenko V. S.	
SUBJECTS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISM FOR ENSURING THE RIGHT TO FREEDOM OF THOUGHT.....	194
Milinchuk S. V.	
ON THE INTRODUCTION OF THE CONCEPT OF “FIRE CONTACT” IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF POLICE OFFICERS.....	200
Nikolaiev O. T.	
PECULIARITIES OF PREVENTING AND COUNTERING CORRUPTION IN THE PARLIAMENTARY ACTIVITY OF LOCAL COUNCILS.....	206
Pidpala I. V.	
ANTI-DISCRIMINATION IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	212
Pozihun I. O.	
FUNCTIONS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURING THE RIGHTS OF MILITARY SERVANTS.....	216
Radchuk A. A.	
SCIENTIFIC APPROACHES TO THE STUDY OF LEGAL STATUS COURT SECURITY SERVICES: GENERAL CHARACTERISTICS.....	221
Talpa P. V.	
BUSINESS ACTIVITY: THEORETICAL BASIS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION.....	227
Doskevych V. H.	
ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION	
SPECIFIC ASPECTS OF THE REALISATION OF THE RIGHT TO DEFENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	234
Andrieiev I. P.	
SPECIFIC PECULIARITIES OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS RELATED TO ROAD TRUCK ACCIDENTS IN MODERN REALITIES.....	238
Halai A. Yu., Lisnichenko D. V.	
ON THE NEW CONCEPT OF LEGAL EDUCATION	
APPLICATION ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES TO DETECT MANIPULATION OF PUBLIC OPINION.....	242
Humeniuk M. M.	

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENSURING NATIONAL SECURITY

LEGAL ASPECTS OF ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF THE NATIONAL POLICE
OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....247
Katerynychuk I. P., Troianovskyi V. S.

IMPLEMENTATION OF CURFEW AND ESTABLISHMENT OF A SPECIAL REGIME
OF MOVEMENT DURING MARTIAL LAW.....253
Komisarov O. G., Iliukha R. M.

APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF NON-DISCRIMINATION IN ENSURING HUMAN RIGHTS
BY LAW ENFORCEMENT BODIES.....257
Svichkaryova Ya. V.

METHODOLOGY OF RESTRICTION OF THE RIGHT TO INFORMATION IN THE INTERESTS
OF NATIONAL SECURITY (THEORETICAL BASIS OF RESEARCH AND PRACTICAL IMPLEMENTATION).....261
Shynkar T. I.

НОТАТКИ

Наукове видання

**Південноукраїнський правничий часопис
2'2024**

Науковий журнал

Комп'ютерне верстання Молодецька О. І.

Підписано до друку: 26.06.2024. Формат 60×84/8. Гарнітура «Trebuchet MS».
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 29,66. Ум. друк. арк. 31,16.
Зам. № 0824/609. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.